3 1761 04139 7258

о. Василь Зінько,
ЧСВВ.

РІДНА ШКОЛА У БРАЗИЛІЇ

ВИД-ТВО ОО. ВАСИЛІЯН

РІДНА ШКОЛА
У
БРАЗИЛІЇ

TIPOGRAFIA DOS PADRES BASILIANOS
Prudentópolis Paraná Brasil

РІДНА ШКОЛА
У
БРАЗИЛІЇ

(ІСТОРИЧНО-ПРАВНИЙ НАРИС)

НА ЧЕСТЬ ПРЕЧИСТОЇ ДІВИ МАРІЇ
Опікунки Українського Розсипання,
з вдячним спогадом тих, що мене
вчили Божої і рідної правди.

о. ВАСИЛЬ В. Є. ЗІНЬКО ЧСВВ.

Видавництво ОО. Василіян
ПРУДЕНТОПІЛЬ — АПОСТОЛЕС
1960

Ч.: 34/59.

Дозволяю друкувати книжку о. Василя Зінька ЧСВВ

"Рідна Школа в Бразилії"

Апостолес, 30 квітня 1959.

о. Юрій Мельничин ЧСВВ

М - Протоігумен

Позволяється друкувати.

Посадас, 6 травня 1959.

Альфонс. М. Вінсауер

Ген. Вікарій

LIBRARY
AUG 10 1994

РІДНА ШКОЛА У БРАЗИЛІЇ

Введення

Оцим заміряємо висвітлити систематично розвиток нашого рідного шкільництва на бразилійському терені. Ми є свідомі того, що наша розвідка певне не буде цілком вичерпна, але все таки бодай трохи заповнить ту прогалину, яка існує в нашій науці про Розсипання.

А про Рідну Школу в Бразилії є що писати, бо це справа, що по церковній найбільш лежить нашим провідним людям на серці, а при тім освітня та церковна справи тісно між собою тутки в'яжуться.

Вперед як приступимо до обговорювання нашої речі, подамо коротко загальні та основні відомості про виховну та шкільну ділянку, а теж історично-географічні дані про наше поселення в Бразилії.

I.

Кожна людина має в житті зв'язок з трьома суспільностями: з родиною, державою і Церквою. Відношення ж людини до цих трьох спільнот залежатиме від її виховання. Звідси виховання одиниці в суспільстві є справою життєвого порядку. А що йдеться тут про три самостійні спільноти, необхідним буде з'ясувати це потрійне відношення, що зроджується поміж одиницею, з одного боку, і Церквою, родиною і державою, з другого.

І. ЦЕРКВА, як надприродне і повноправне суспільство, має щодо навчання і виховання молодого покоління таке потрійне право:

1. Виключне право навчати правд віри, згідно з післанництвом Божественного Спасителя: "Мені дана всяка власть на небі й на землі. Ідіть же, навчайте всі народи, христячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа; навчаючи їх зберігати все, що я заповів вам". (Мт. 28, 18-20). Крім звання Учительки, св. Церква є ще й Матір'ю, тому першим її обов'язком є виховування. "Звідси — каже папа Лев XIII — у властивому предметі її післанництва, значить: у вірі й навчанні звичаїв, сам Бог зробив Церкву учасницею божественного навчання і, з ласки Божої, вільною від помилки; з огляду на це є вона вчителькою людей найвищою і найпевнішою і в ній таки основується непо-

рушне право на свободу навчання" (Послання з 20. VI. 1888).

2. Право нагляду над будь-яким навчанням, щоб захоронити християнське суспільство перед поширюванням таких наук, які противилися б Божому об'явленню, як це потверджують слова папи Пія XI: "У відношенні до всякої іншої людської науки й навчання, що само собою є спадщиною всіх, одиниць і суспільства, Церква має вільне право вживати і, перш за все, розсуджувати те, що в них може бути корисне або противне християнському вихованню" (Послання "Представникові на землі").

3. Право викладання кожної світської науки, на тій основі, що кожний, хто має знання, має теж і право те знання оприлюднювати словом чи письмом. Кому ж тоді більш буде прислуговувати таке право, як не Церкві, яка впродовж сторіч основула безліч учбових установ і видала цілий ряд незрівняних геніїв науки?

II. РОДИНА дає суспільству нове покоління. Все ж таки дитина "це щось, що належить до родичів" (св. Тома Акв.), це, до певної міри, продовження їхньої особи" (папа Лев XIII). Звідси **родичі мають повне право до своїх дітей,** поки вони находяться під їхньою опікою. Так тоді — каже св. Тома — було б проти природної справедливости, щоб дитину, заки вона досягнула вживання розуму, забирати з-під опіки родичів, або щоб нею будь-як розпоряджати проти волі родичів". (Сумма Теологіе, 1, 2 кв. 10, арт. 12). Це теж потверджує Кодекс Канонічного Права 1113-им каноном: "Бо природа не має на увазі тільки родження потомства, але теж і його розвиток та поступ аж до досконалого стану людини, як людини, або стану чесноти".

Тому добре начеркує обов'язки батьків др. Режіс Жоліве: "батьки є зобов'язані, з природного права, дати дітям фізичне, моральне й інтелектуальне виховання, яке їм було б конечне до виконання належних обов'язків. (Курс філософії ч. 297).

III. ДЕРЖАВА — "це світське суспільство, досконале суспільство, яке має в собі всі засоби до власної мети" (Пій XI, Енцикліка "Ілліюс Магістрі"). Метою ж держави є забезпечити добробут одиниць так матеріяльний, як і духовий. При цьому мусить держава опиратися на співпраці цілого суспільства і так спрямовувати його діяльність, щоб осягнути намічений добробут. Але при цьому не сміє ця спільнота нарушувати природних прав одиниць, зокрема тих, що відносяться до виховування дітей. Завдання держави у справі навчання є подвійне:

а) **запобіжне:** тобто — усувати перепони на дорозі правильного навчання і виховання і не допускати до нарушування прав родичів, і

б) **ділове,** значить створювання учбових заведень, дбання про відповідну обстановку, заосмотрення учнів у посібники, а

вчителів у фахову літературу, матеріяльне забезпечення вчителів та шкільної обслуги, дбання про засоби пересування, коли б цього домагалися окремі обставини, і загалом про те все, що могло б влегшити або посилити навчання і виховання молодого покоління.

Держава не має ніякого права **монополізувати** справу виховання і навчання "так тому, що не є ні професором, ні філософом, ні батьком родини, як теж тому, що її вмішування в цю матерію майже завсіди дає нещасливе полагоджування і виставляє її на сміх". (Е. Фагет, "Лібералізм", ст. 161). На цьому становищі стоїть зараз більшість модерних держав, бо "дитина не є створінням держави; ті, що її виховують і ведуть, мають право, враз із високим обов'язком, виховувати її і приготовляти до сповнювання своїх завдань" (Постанови Уряду США від 1. IV. 1925).

Держава має співпрацювати з родиною та сномагати її в незвичайно важливій справі виховання потомства, але при тому мусить пошанувати природні права родини. А щоб таке пошанування було певне, не сміє воно поминати релігійного переконання родичів і, в парі з цим, Церкви, яка основана на те, "щоб вести й повчати людей та їхні стоваришення й діяльність в чесноті обичаїв і бездоганності життя, за нормами об'явленої науки" (Папа Пій IX, Послання з 14. VII. 1864).

Так тоді вузлом відношень поміж Церквою, родиною й державою стає виховання молодого покоління, або наявно беручи, ш к о л а, де те покоління виховується.

Школа це суспільна установа, що має на меті збірне навчання і виховування дітей та молоді на повновартісних громадян. Школа є основою і життя кожного суспільства. Хто має школу в своїх руках, той виховує для себе молоде покоління і, тим самим, забезпечує своє прийдешнє. Не диво то, що довкола школи, зокрема в минулому сторіччі, повстали були завзяті змагання. "Вирішні дужання педагогії — як каже Де Говр — зав'язалися поза своїми технічними межами. Зараз збуваються перед нами наскоки біологізму, і раціоналізму, соціялізму, фройдизму, націоналізму, політизму і монізму", а ми ще добавимо — комунізму. Всі ці напрямки змагали і змагають до того, щоб створити свій власний тип школи, що в висліді дало школи так звані л**я**їцистичні, **невтральні** або **мішані.** Спираються вони на педагогічному еквалітаризмі, який широко застосовує принцип коедукації та звільнює дітвору й молодь від усяких зобов'язань супроти Бога і релігії, а зате школу повністю підпорядковує державі.

Цьому типові шкіл протиставиться тип **християнської школи,** який має за завдання гармонійно розвинути всі природні снаги дитини, не тільки фізичні, але й духові, в світлі правд

Христової віри та при допомозі надприродних засобів, що їх подає Церква. Цей тип шкіл здобув признання широкого загалу і став зразком для тих, що їм справді лежить на серці правильне виховання молодого покоління.

Крім цього ще школи поділяються на початкові (народні, елементарні, примарні), **середні** (гімназії, ліцеї, фахові школи) **вищі** (університети, академії,) в яких навчальною мовою є звичайно національна мова, а може бути державна (офіційна), або національних меншин чи племен даної держави. Це розрізнення походить з самого поняття: держава, нація, батьківщина. (Порівняй Курс філософії К. Жовілета ч. 306).

У нашій праці ми обмежуємося на накресленні історії шкільництва на терені Сполучених Штатів Бразилії, де навчальною мовою, бодай частинно, була **українська** мова, та взагалі в тих школах було в програмі п е р е д а т и молодому поколінню **українську духовість.**

II

Тепер на черзі короткі історично-географічні дані про українську племінність у Бразилії. Теж, завважимо, що ми обмежуємось ч а с о в о у нашім нарисі, бо візьмемо під увагу тільки рідну школу від початків (1898) до 1935 р.

Початки поселення українців у Бразилії сягають 1891 р. Та масова еміграція набирає розгону у 1895 р. У тім то році та наступних аж до 1900 р., починають заселюватися такі округи: Прудентопільщина, Ріо Кларо (Малетщина), Антоніо Олінто, Уніонщина та Куритибщина. Другий наплив нашого люду датується роком 1907 р. У цім та наступних роках повстають оселі: Сенадор Коррея, Маркондес, Іваївщина, Нова Галичина коло Порту, Ітапарщина, Легру, Тайо, Япо, Круз Машадо, Іраті, Ріо Азул, Гонсалвес Жуніор, Каразіньо, Трес Баррас, Папандува коло Ірасеми.

Третя іміграція до Бразилії, по першій світовій війні, не творить окремих громад, але розміщується поміж уже існуючими. Зате вже давніш осіла еміграція з України та її нарибок поширюється-вандрує на нові оселі, головно в сторони Західньої Парани — Пітанґщини, на північ — кавовий терен Парани, та поширяється сумежжя старих осель, головно в Куритибщині та Ірасемщині.

За останніх 60 років яких кругло 60,000 українців прибуло до Бразилії.

Тут вчислена і найновіша, по другій світовій війні, еміграція, яка осіла спобільша по містах, а багато хто далі поїхав на інші краї поселення (головно США).

Звичайно наші поселенці осідали в Парані (сьогодні частина цієї області перейшла враз з нашими громадянами до сумежньої Санта Катарини і в штаті Ріо Гранде до Сул, як от оселі: Ґварані, Кампінас, Іжуї, Жагварі, Ерешінь.

Територіяльно наші українські громади в Парані можна б так поділити: Прудентопільщина з 37-ома лініями-просіками на державній землі та 17-ма приватними оселями. До прудентопільської округи ще можна долучити: Маркондес, Ітапару, Іраті й Сенадор Коррея.

Іваївщина, яка лежить на північ від Прудентополя, а це: Іваї — оселя, Сан Роке, Салтіньо-Руська Вулиця, Гренял, Гервал, Лігасон, Тайо.

Малетанщина (колись Ріо Кларо) Мале, Дорізон, Вера Ґварані, Павло Фронтінь, Серро Азул, Рошо Ройс, Флувіополіс. У тій окрузі громади діляться на "вісинали" (сусідства) та оселі (колонії). Тобто на 22 лінії, як у Прудентопільщині, на 6 осель і на 19 вісиналів. Ця округа лежить на південний схід від Прудентополя, а на захід від неї ще причислити можемо Круз Машадо, Вікторія та Ріо де Арея. Теж Трес Баррас.

Жангадщина висунена ще далі не південь на границі Санта Катарини. Її краще назвати Портоуніонщина. Складається з осель: Порто Уніон, Жанґада, Марко Сінко, Нова Галичина, Легру, Антоніо Кандідо.

На схід від Малетанщини ще маємо Антоніо Олінто з Сантос Андраде.

А від Олінтщини на північний схід Куритибщина з громадами: Куритиба місто, Портон, Марселіна, Ґважувіра, Пассо Амарело, Баранівка, Кампестре.

Вкінці на південь від Куритибщини, у штаті Санта Катарина, лежить Ірасемщина: Ірасема, Моема, Калварія, Папандува.

Поселенці походять з таких галицьких повітів: Чортків, Рогатин, Золочів, Збараж, Рава, Сокаль, Бібрка, Бучач, Перемишляни, Заліщики, Тернопіль, Скалат, Бережани, Броди, Жовква, Підгайці, Цішанів, Теребовля, Дрогобич, Товмач, Камінка Струмілова, Львів. У Куритибщині є чимало і басарабців. Знаходяться розсіяні поселенці і з інших областей України.

Загал громадян це хлібороби з малою домішкою дрібних купців та промисловців, а по віровизнанні вони католики українського обряду з малим відсотком іновірців.

Дальші пригадні пояснення подаватимем при обговорюванні самого шкільництва.

Л і т е р а т у р а:

Amado R. R. — «Historia de la educacion y la pedagogia», Editorial Poblet, Buenos Aires 1949. — Azpiazú J. — «Fundamentos de sociologia económico-cristiana», Editorial Bibliográfica Espanhola Madrid 1949. — «Codex Juris Canonici», Romae 1917.

«Codigo Social», Editoria Edicióm, Buenos Aires 1953. — Fanfani A. — «Summula Sociale», Editrice Studium, Romae 1945. — Hovre De F. — «Pedagogos y pedagogia del Catolicismo» Madrid 1941. — De Houre Er. — Ensayo de Filosofia Pedagógica, Editorial Poblet, Buenos Aires 1945. Capello Felix S. I. — «Summa Juris Publici Ecclesiastici», Romae 1943. — Negueruela N. M. — «Con la razón y la fe» e problemas apologéticos. Cuarta edición, Tipografia Católica Casals, Madrid 1941. — O'Brien Mary Consilia — «Principios de Sociologia Cristiana», Buenos Aires, 1948. — Pius XI (31. XII. 1929) «Divini illius Magistri». — Schincariol Calixto Dr. SDB — «Restauración Cristiana, Rosario (Argentina) 1951. — Quiles Ismael, S. I. — «Libertad de enefianza y enseñanza religiosa«. Ediciones Estudios, Buenos Aires. — Jovilet Régis, «Curso de Filisofia», 2-a edição, «Agir» Editôra, Rio de Janeiro 1955. — Gluchowski K. — «Polacy na antypodach», Warszawa 1928. De Houre Er. — Ensayo de Filosofia Pedagógica, Editoral Poblet, Buenos Aires 1945.

Криницький Рафаїл ЧСВВ — "Руські колонії в Парані", — у Місіонарі з Прудентополя роки 1912-1913. — "Сорокліття Української Імміграції в Бразилії" у Календарі "Праці" з 1936 р. стор.: 36-46. — "Ювілейний Алманах Василіянських Студентів" — Прудентопіль 1946. — Карманський Петро — "Між рідними в Північній Америці", Київ-Відень-Львів. — Гец Микола — гасло "Бразілія" у словниковій частині Енциклопедії Українознавства. — того ж: "Українська Імміграція в Бразилії" у ювілейній книзі УНС з нагоди 60-річчя "Українці у вільному світі", Джерсі Сіті 1954, сторінки: 233-252. — "Велика Історія України", видання Івана Тиктора з Канади, Вінніпег 1950, сторінки: 921-926.

Липинський Вячеслав: "Листи до Братів-Хліборобів", писані 1919-1926 р. Відень, ст. 980, Рік 1926.

Боднарук Іван: "Великий чернець і народолюбець", Прудентопіль, стор. 150. (20. Добрий Пастир стор. 72..., 26. Батько української молоді 101 стор.).

Джерела та література

а) **Документи:** Протокольні книги т-ва Т. Шевченка на Малеті; т-ва ім. Т. Шевченка на Дорізоні; шкільного Т-ва з Серра до Тігре; т-ва з Вера Гварані; з Третьої лінії (Дзьомбрівщина), "Українського Католицького Союзу" з Куритиби; Статути "Центру Українського Союзу"; Т-ва св. Василія Великого; Устави СС. Служебниць; Виписки з хронік СС. на Ірасемі, Дорізоні, Іваях; денники шкільні з Жангади, від п-ни Теодори Гладкої; Конституція Бразилії; касові книги з Серра до Тігре, Малету, Дорізону, Куритиби, тощо. Зшитки шкільні В. І. М. К-их. Каталоги СС. Служебниць 1938-1955. Протоколи з Родео (Ірасема) виписані п. Левком Фариною.

б) Звіти: для Митрополита А. Шептицького в 1922 р. о.

Маркіяна Шкірпана, о. Януарія Коциловського, о. Рафаїла Криницького, о. Євстахія Турковида, о. Климента Бжуховського — василіян, і з світських священиків: о. Петра Процькова, о. Петра Осінчука, о. Омеляна Ананевича, о. Івана Михальчука, о. Петрицького. З дорізонського з'їзду священиків. Учителів: Кукурудзи Семка, Вітюка Семка, Кобилянського Степана, Пилипа Кобрина, Теодора Грошка, Шидловського Костя, Гарух Ореста, СС. СлужПНДМ з Еспиранси, с. Марії й Маргарети з Ірасеми, Войтович Михаліни, Марії Семчук, Гуневича Івана, Фалінської Галі, Ретьки Івана, Максимова Василя, Яремчука Степана, Кузишина Олекси, Кінаша Миколи, Ратушної Марії, Горбатюка Пилипа, Івана Сосніцького.

в) **Записки з оповідань:** Параскевії Левків-Хрунь, с. Тереси (Теклі) Катеринюк Служ. ПНДМ., с. Маргарети (Анни) Сохожак) Служ. ПНДМ., Карача Клима з Родейо, Марії Задорожної (з Лихачинських), с. Мелетії (Ольги) Драгомирецької Служ. ПНДМ., Павла Липки з Понта Гросси, Іванчука Михайла з Іваї-Калмону, Мазурок Насті з Калмону, с. Христофори (Софії) Мельник Служ. ПНДМ., с. Северини (Павліни) Стружак Служ. ПНДМ., с. Магдалини (Володимири) Ференц Служ. ПНДМ.; розкази громадян у 1950 р. і комітетових з 1958 р. на Кальварії коло Ірасеми, с. Ілярії (Ольги) Пастух Служ. ПНДМ., с. Леонії (Теклі) Добровольської Служ. ПНДМ.; Мелеха Дмитра з Варжень Гранде, Івана Цимбалюка, Леська Омеляна — обидвох з Жангади, проф. Жука Степана, Григора Прилляка, Пастуха Михайла з Порту, родини п-ва Кінахів у Порті, Префекта з Порту, уч. п. Наталки-Ольги з Мартинців-Сисакової, п. Юліяна Сисака, Антона Трача і дітей, громадян з Серра до Тігре, з матеріялів п. ред. М. Геца, Насті з Михаліцчних Кукурудзи, Луки Дацишина, Івана Васильковського, Григора Прийма, Костя Шидловського, Гладкої Теодори, Івана Ковальського (Коваля), Якова Брикайла, Миколи Дацюка, Василя Шулика, Максима Кручкевича, с. Олени (Анни) Кучер Служ. ПНДМ. М. Провінціяльної Вартоломеї (Володимири) Федусь Служ. ПНДМ., пок. вдови по Іванові Гунці. Івана Дигана, Адама Млота, пок. Ділайки.

Листи: о. Сильвестра Кізими, о. Маркіяна Шкірпана, о. Рафаїла Криницького, о. Євстахія Турковида, о. Януарія Коциловського — всі ЧСВВ. уч. Миколи Кінаша, Захарка Барана, Луця Корчагіна, бр. Софрона Горощука ЧСВВ, уч. Теодора Грошка, с. Теофанії Борщ ПНДМ., С. Володимири Пеньонжек Служ. ПНДМ.

Публіковані спогади: уч. Пилипа Бака, Павла Музики, Пилипа Кобрина, Андрея Гуцайлюка ("Праця" 1924, 47), Адама Млота, Івана Пасевича ("Праця" 1951 ч. 50) о. Й. Роги ЧСВВ, (дивись при кінці книжки), та інших.

Статті: о. Маркіяна Шкірпана ЧСВВ: про Вермонд, Кандой, Пітангу (1930 р. у "Праці"), про північну Парану ("До Лондріни" у "Праці" 1936.) о. Рафаїла Криницького ЧСВВ, пруд. "Місіонар", "Праця", жовківські "Місіонарі" та Календарі (о. Євстахій Турковид ("Нова Зоря" зо Львова 1932), о. Омелян Ананевич ("Праця"), календарі "Провидіння", пропам'ятна книга українського каледжу у Філаделфії (1940, "про школи в Бразилії та Аргентині", стор. 58-59.) о. Павло Петрицький ("Праця"), о. Василь Зінько ЧСВВ ("Праця", Календарі "Праця", "До народин прудентопільського семинаря". Життя, Аргентина 1955 ч. 9. стор. 18-21. та інші), о. Януарій Коциловський ЧСВВ, календарі "Місіонаря" з Жовкви та "Праця") Пилипа Кобрина, Валентина Куца-Павла Смоли, Козаня Григора, П. Карманського, Сильвестра Калинця, ред. Микола Геца, ред. Клима Гутковського, ред. Йосипа Мартинця — батька, Івана Дульки, о. Йосипа Мартинця (Кир Йосипа) ЧСВВ, Сергія Савицького, тощо.

д) **Книжки та брошури:** "Ювілейний Альманах Василіянських Студентів у Бразилії", Ірасема-Прудентопіль 1946 р. стор. 184. Королів-Старий: "Українці у Південній Америці", Київ, в-во "Рада" 1908. "Між рідними в Південній Америці", П. Карманський, Київ-Відень 1923(?) стор. 210. "Енциклопедія Українознавства", II частина, зошит 3, Мюнхен 1955 р. "Українці в Бразилії", К. у Календарі-Альманасі на 1946 р. УНЄ в Франції, Париж стор. 175-184. — "Парана — золотодайна країна", С. Калинець у календарі "Українських Вістей" 1938 р. стор. 97-105. — Ювілейний Альманах УНС Джерсі Сити 1944. — Альманах УНС "Українці у вільному світі" 1954. стаття р. М. Геца "Українська еміграція в Бразилії" стор. 233-252. — о. Петро Хомин у "Богословії" зі Львова 1926, стор. 4, випуск 1-2, стор. 206-215. у статті: "Митрополит Андрей Шептицький як Апостольський Візитатор для Українців у Південній Америці". — Чому? П. Карманського у Порті 1925.

е) **Календарі:** "Праці" 1922-1958 з перервами.
"Хлібороба" 1925-1958 з перервами
"Люду" деякі роки.
Жовківського "Місіонаря" від 1902 р. до 1938

є) **Часописи:** "Зоря" Куритиба 1907-1910 і Сан Павло 1937-1938
"Руслан" (дописи Гр. Гладкого!)
"Ілюстрована Україна" 1913 (лист с. Володимири Служ.)
"Прапор" 1909-1911 р. Куритиба-Прудентопіль.
"Бразилійський Місіонар" Прудентопіль 1911-1958 з перервами.
"Місіонар" з Жовкви 1997-1939.

"Український Хлібороб" 1924-1958 з перервами, Порто Уніон і Куритиба.
"Наш Напрям" Куритиба 1937-1938.
"Праця" від 1912 до сьогодні з перервами.
"Україна" Куритиба 1919.
"Нова Зоря" Львів.
"Життя і Знання", Львів.
"Самоосвітник", Прудентопіль 1936-1940.
"Свобода" Джерсі Сити в США.
"Світло" 1938 досі в Канаді: Мондер-Торонто.
"Життя", "Наш Клич", "Українське Слово" з Аргентини та інші.

ж) **Іномовна Література:**

Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística: População; Rio de Janeiro 1946 dezembro.
Teixeira de Freitas M. A. **O ensino Primário Brasileiro no Decênio 1932-1941.** Rio de Janeiro 1946.
Amaral Fontoura: **Aspectos da vida Rural Brasileira,** Rio de Janeiro 1945.
Santos Teobaldo Miranda: **Noções de História de Educação,** São Paulo 1952.
Oberacker Karl Heinrich Jr.: **Der Deutsche Beitrag zum Aufbau der Brasilianischen Nation,** São Paulo 1955. pag. 368 Das Schulwesen.
Bastos de Avila, Fernando S. J. **L'immigration au Brésil,** Rio de Janeiro 1956 «AGIR».
Kalender der serra Post, Ijuhy 1929 R. GS.
Deutsche Woche, Curitiba 1937 (pro szkol pag. 57-58).
A maçonaria no Brasil, Dr. Boaventura Kloppenberg OFM. Rio de Janeiro ED. Vozes 1957.
Frei Isidro Silvestre OFM. **Maçonaria, sua origem e atividades.** Rio de Janeiro 1949.
Martins Wilson prof. **Um Brasil diferente,** São Paulo 1955.
Franca Leonel S. J. **Noções de Historia da Filosofia,** 15ª edição» «AGIR», Rio de Janeiro 1957.
Ministere du Travail, de L'industrie et du commerce: **Législation Social Brésilienne,** Rio de Janeiro 1937.
João Camillo de Oliveira Torres: **O Positivismo no Brasil,** ed. Vozes 1957 Rio — São Paulo — Belo Horizonte.
Rocha Pombo: **História do Brasil,** 1948 ED. Melhoramentos, S. Paulo.
Sebastião Paraná: **O Brasil e o Paraná,** 1940 Curitiba, Livraria Ghignone.
Rocha Pombo: **História do Paraná,** Melhoramentos S. Paulo 1929.

Calmon Pedro: **Pequena História da civilização brasileira**, Comp. Editora Nacional São Paulo 1938.
Rocha Pombo: **Nossa Patria.** C. Melhoramentos S. Paulo 1925.
Cruz Costa prof. **O Positivismo na República «Brasiliana»** vol. 291. S. Paulo 1956.
Die Einwanderung der Wolgadeutschen in Brasilien (1872-1879) von P. F. W. Brepohl, Ponta Grossa (Paraná) 1932.
ED. Brasil 1952. **División Cultural del Ministerio de Relaciones Exteriores;** Rio de Janeiro 1952.
Kalendarz Ludu 1926 i dali.
Fugmann W. **Die Deutschen in Paraná,** Ponta Grossa — Curitiba 1929 p. 324.
Romário Martins: **História do Paraná,** 3ª ed. Curitiba.
Gomes dr. Raul: **Instrução pública no Paraná,** Curitiba 1914.
Lepecki M. B.: **Opis stanu Paraná;** Warszawa 1928.
Wladek Ludwik: **Polacy w Paranie;** Warszawa 1910.
Moreira prof. Julio: **Diccionário Bibliografico do Paraná,** Curitiba 1953 (tam ie dosyt literatury, chocz ne vsia).
Gluchowski: **Polacy na antypodach,** Warszawa.
Migisinski E. L.: **Polacy w Paranie wspolczesnej,** Warszawa

ЗМІСТ

Введення

Короткий історичний огляд розвидку рідного шкільництва

ЧАСТИНА ПЕРША

ФОРМУВАННЯ РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

I. Зродження думки про необхідність рідного шкільництва 17

А. Внутрішні побудники: 1. — релігійно-обрядові вимоги (17); — 2. змагання за піднесення культурного рівня наших переселенців (28).

Б. Зовнішні побудники: 1. Окремі життєві умовини для школи у Бразилії (32); — 2. Вплив Материка та інших українських переселень (36); — 3. Приклад інородних переселенців (42).

II. Розвій рідношкільної думки 43

1. Голос преси (44); 2. З'їзди (51); 3. Заходи про створення середньої школи (61).

III. Вклад бразилійських укр. у рідну школу 66
1. Духовенство (67); 2. Жіночі згромадження (74); 3. Громада (77).

ЧАСТИНА ДРУГА

ПОБУДОВА РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

I. Правне становище рідних шкіл та стосунки до рідних середовищ 93

1. Наша школа і бразилійський уряд (93); 2. Місцеві церковні кола (98); 3. Взаємовідносини племінних груп (100).

II. Фінансування рідного шкільництва . . . 105

1. Джерела забезпеки наших шкіл (105); 2. Спосіб утримання учителя, дому (111).

III. Шкільні приміщення 114

1. Вага шкільного приміщення (114); 2. Роди приміщень (116); 3. Число шкільних домів (117);4. Процес будування шкіл (119); 5. Ґрунти (121); 6. Запис ґрунту (122); 7. Розміри ґрунтів та будинків (124); 8. Матеріял (125); 9. Удержання шкільних приміщень (126); 10. Обстанова приміщень (127).

IV. Тип рідношкільної системи навчання . . 128

1. Початкові школи (129); 2. Фахові школи (148); 3. Середня школа (149).

V. Уклад навчання 159

1. Шкільний рік (159); 2. Шкільний день (165); 3. Посібники та подібні речі (169); 4. Дохід до школи (175).

VI. Учительський персонал 177

1. Особистість учителів рідних шкіл (177); 2. Кваліфікованість наших учителів (182); 3. Методика навчання (185).

VII. Учні 188

1. Особистість учнів (188); 2. Ставлення учня до науки (193); 3. Організоване життя школяра (194).

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ВАГА Й ВПЛИВ РІДНОЇ ШКОЛИ

I. Рідна школа й розвій нашої спільноти . . 197

II. Промінювання рідної школи поза громаду 199

Додатки: I. Спомини учителя-піонера 201
II. Спогади учня рідної школи 204

Замітки: 207

Список учителів 239

Список осель 243

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Для кращої орієнтації в нашій правно-історичній розвідці про рідне шкільництво в Бразилії подамо отут, напочатку, у зв'язких рисах розвиток його від початків аж по 1935 рік.

Роком народження рідного шкільництва на бразилійському ґрунті треба вважати початки 1898 р. Тоді заходами перших ОО. Василіян о. Сильвестра Кізими і о. Антона Мартинюка, при співпомозі громадян, основуються майже одночасно дві шкілки в околицях Прудентополя, а це на Вісенте Машадо (уч. Павло Липка) і на Новій Галичині (уч. Олекса Гук).

Згодом повстає школа у Прудентополі (перший уч. Каз. Бродзяк) та на Ірасемі (1904 р. перший уч. Максимович). Коло 1907 р. організуються школи на Антоніо Олінто, Куритибщині та Портоуніонщині. Теж на Ріо Кларо майже від початків існує наша школа. До того попри школи по центрах поселень, виникають шкільки по менших дочерних громадах, головно у Прудентопільщині (Візкунда 1907). Такі дочерні шкілки зараджують широкому розкиненню людей та тим чином причиняються до прибільшення числа учнів у наших школах.

З появою першої газети "Зорі" йдуть заходи на ширшу скалю, щоб мати систематичну сітку шкіл по наших оселях. Порівняти б у тій справі резолюції віча на Ріо Кларо (Малет 1907), де постановлено звернутися за допомогою в організації мішаних українсько-бразилійських шкіл до штатного уряду.

З'їзд від 1910 року ще більше розвиває та впрост ідеально оформлює шкільне питання з наміром створити навіть учительський семинар. "Прапор" подає статистику шкіл, а його наслідниця "Праця" цілою енергією підхоплює почату роботу на шкільній ниві, заохочуючи, даючи напрямні та ведучи ідейно і практично розвиток наших шкіл по колоніях.

Переломовим роком на закріплення нашого шкільництва в Бразилії треба вважати рік 1911-ий. Тоді то приїзджають з України СС. Служебниці Преч. Діви Марії Неп. Зачатої. Осівши одночасно у Прудентополі та на Ірасемі, при своїх домівках ведуть безперебійно школи. У той час теж інспектори колоній з рамени уряду йдуть назустріч аспіраціям священства та грома-

дян і допомагають будовою шкільних приміщень на оселях другої еміграції. З тих шкіл найбільше тривалости здобуває ця на Маркондесі, де довгі роки вчителював уч. Семен Кукурудза. Приїзд нових василіянських священиків та світських допомагає ширше розгорнути коло діяння рідних шкіл. Таким чином має кілька шкіл Іваївщина (Сенадор Коррея, тощо) та Малетанщина.

Правда до війни веде свою працю "Шкільний Союз", який старається головно про приміщення і таким чином повстають нові доми чи обновляються старі. Немало до піднесення педагогічного уровеня шкіл причинилися придніпрянці-емігранти, у першім ряді Валентин Куц-Смола, який полишив цікаві спостереження відносно навчання по наших школах у Бразилії.

1917 рік приносить хвилевий занепад рідних шкіл, головно у Прудентопільщині, але по закінченні війни в Україні і з приходом нової, третьої, еміграції шкільництво вельми поширюється так, що 1922 р. має наша бразилійська спільнота 64 школі! Заходи пок. нам. слуги Божого Митр. Андрея Шептицького ЧСВВ, проф. Карманського та інших місцевих діячів шкільне питання набирає живої актуальности. Перший головно тим спричинився, що перевів не тільки шкільну анкету, але й проводив кільком вчительським нарадам. А другий був душею дорізонського з'їзду (1922), і потім ініціятором та директором першої української середньої школи в Бразилії: колегії ім. Петра Могили в Порті.

Одночасно і СС. Служебниці поширяються на нові місця (Іваї — 1921, Есперанса — 1922, Дорізон — 1923, Малет — 1925) та стараються про кваліфікацію своїх учительок. У тім часі вже уряд пильніше прикладається до шкіл і тим спричиняється до вищої кваліфікації загалу наших рідношкільних учителів, хоч правда це приносить і деякі труднощі. Середина 20 рр. виказує велике заінтересування шкільництвом та змаганням під тим оглядом між обидвома таборами: тим, під проводом священства, і цим, під проводом світового "Союзу".

Політичні заколоти 1930-го і пізніших років трохи перепиняють шкільні заходи та послаблюють цей рух. Кріза та невиразне становище урядових кол обмежують державну допомогу, що про неї увесь час наші школи старалися, але й одночасно надають більшої тугости приватній ініціятиві громадянства. СС. Служебниці знову поширюються (Ґважувіра і Марселіна — 1931, Куритиба — 1932, Круз Машадо — 1934). А ще рік скоріше заходами о. Омеляна Ананевича оформлюється нове українське чернече згромадження, СС. Францісканки (зараз СС. Катехитки св. Анни) і переймають кілька шкіл в околицях Малетщини. Тим побитом Малетщина у 1934 р. має на кожній оселі свою рідну школу з відповідним педагогічним персоналом.

З утворенням Василіянської области (1931 р.) починається

новіціят, що є теж свого рода школою, а його заникнення дає привіт до утворення середньої школи-ювенату св. Йосипа в Прудентополі 1935 року, якого першим організатором і директором був о. Йосафат Рога ЧСВВ, вихованець наших українських початкових шкіл у Бразилії.

Вихованню молоді присвячує чимало уваги і автокефальна церква, яка в тих роках зорганізувалася ("Молоде козацтво") а теж кола "Союзу" і куритибський "Центр" не спускають з ока шкільної ділянки. Перший від років, по упадку колегії, робить старання та збірки на рідну бурсу в Куритибі. Отак то на початку 1935 року шкільна справа вже була так закліматизувалася в українській суспільності в Бразилії, що мати свою школу стало не тільки сущною потребою, але й честю навіть для найменшої оселі (нераз з числом кільканадцять родин). Тоді то рідна школа стала виразником нашого громадського життя та головною життєвою бючкою на цім терені.

Ми зумисна подаємо цей короткий начерк, щоб показати, що шкільна справа раз започаткована, не тратила на леті, а навпаки непослабно росла та розвивалися, поборюючи нераз великі труднощі, та йшла на нові оселі, зложені вже з місцевих переселенців — зі старих на нові оселі.

Повстання середньої школи ОО. Василіян у Прудентополі (рік 1935) творить, так би мовити, нову окрему та ще надто свіжу епоху виховницьких старань нашої громади, тому ми на нім закінчуємо наші спостереження та досліди, даючи тим самим спромогу майбутнім дослідникам українського життя в Бразилії завчати на цій розвідці нові осяги на полі своєрідного виховання.

— I —

ЧАСТИНА ПЕРША

ФОРМУВАННЯ РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

У цій першій частині будемо розглядати різні чинники, що зумовили існування і діяння української школи в Бразилії. Її ділимо на три розділи: у першім вивчатимемо причини та умовини, які причинилися до народин нашого шкільництва; у другім — розвій рідношкільного світогляду; а у третім, останнім, — вклад нашого поселення у школу за різними своїми наверствуваннями.

Розділ перший

ЗРОДЖЕННЯ ДУМКИ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Хоч у загальному постання та ріст нашого шкільництва в землі Святого Хреста йшов дорогою звичайних та втертих переселенчих вимог та рацій, проте наше шкільництво в Бразилії має ще деякі окремі риси, що в чималій мірі заважили на розвитку української школи на зеленій бразилійській суші. А знову ж ті чинники, у свою чергу, були внутрішні та зовнішні.

А. Внутрішні побудники:

До цих внутрішніх рацій ми зачисляємо ці дві основні, а іменно: релігійно-обрядові вимоги та змаг до піднесення культурного рівня українських поселенців.

1. Релігійно-обрядові вимоги

Країни Південної Америки, а між ними найбільшу з них, Бразилію, загально вважають краями католицької релігії. Урядові бразилійські кола числять католицький елемент у себе на 95.01% усієї людности(1).

Це католицтво унаслідила Бразилія по материку своїх перших здобичників а це португальців, а посередньо теж еспанців. Оба ці краї іберійського півострова у час великих відкрить були передовими католицькими державами. І то не тільки офіційно, але й все майже суспільство відчувало і діяло по католицьких засадах. Головно ж цим відзначалася Еспанія, яка від 1556 до 1630 мала під своїм жезлом і Португалію. Тому відкриття та дальше формування бразилійської спільноти мають на собі виразні познаки християнства, як от: приноровлення

перших географічних назв до християнського календаря і сама назва нововідкритої землі "Остров Правдивого Хреста"(²). Тут стрінулися дві протилежності: з одного боку тубильчий індіянський світ, а з другого — европейський, точніш португальський. Перший був поганський і без вищої культури, а другий християнський і з певною дозою культурности. Відразу ініціятиву, як і зрозуміло, узяв цей, другий світ у свої руки. І перед ним стала ділема: або, за прикладом англосаксонців, виелімінувати зовсім зо своєї орбіти автохтонне населення, зігнавши його в резервати і поволі винищити його, або його включити в свою спільноту. Португальські здобичники вибрали це друге: не знищити, але зінтегрувати себе тубильчим населенням. А містком до цього було християнське вчення. Та, як пише в історії Бразилії Роша Помбо, у перший період колонізації за так званих капітаній, 16 чи 18 років найживіщого піонерства, забракло якраз того зовнішнього релігійного культу. Бо світські священики, які прибули з капітанами, майже всі забувалися на свій священичий стан і попадали в дурійку, що опановувала тутки ввесь загал(³). А незначне число монахів теж мало займалися катехизуванням, неодин з них волів тишину манастирської келії, як важке скитання по сертонах-пущах. Але християнство, що має навсякчас невичерпне джерело сили, витворило тоді новий чин так званих ісусовців, які, варта підмітити, не тільки були провидінним антидотом проти протестанської єреси XVI віку, але й ресурсом для розлогих Індій, як західніх, так і східніх, але й для власних европейців порятунком серед тої моральної руїни, серед якої опинилися перші конкістадори та їх нащадки. Місіонери творили поселенські осередки, з яких поширилася християнська культура та вплив европейців на широкі полоси нового краю. Міста, як Сан Павло чи Куритиба, це властиво колишні єзуїтські осади. Навіть що більше, в Парагваю та на півдні Бразилії і в теперішній аргентинській області Місіонес — утворили єзуїти рід місіонерської державки під назвою "Гваранійські місійні редукції". Все таки початкова ревність католиків остигає, а її займає поверховне прив'язання до традиційних вірувань загалу. І хоч у Латинській Америці Церква та священство відограють преважливу ролю в минулім і, читаючи історію латино-американських країв, годі знайти якусь важливішу подію суспільного характеру, чи то додатню, чи то від'ємну, де б не брали участи єпископи чи священики, то все таки стрінуло місцеве католицтво поважна криза.

Правда, мусимо ствердити за Де Говром(⁴), що місцева Церква виявила оцю соціологічну антиномію, то значить, хоч краї Південної Америки політично-господарсько відокремилися і

вимаципувалися від своїх материків, зглядно: Еспанії та Португалії, то церковні кола, зберігши вповні піренейські риси християнства, заявилися перші за самостійністю на полі державнім.

Та хвиля новаторства та супільно-політичні переміни XIX віку відбилися міцно і о бразилійські береги. Цісарство обох імператорів, Петра I-го і II-го носить на собі знамено ліберальне, а еманципація пуританьско-протестанської Північної Америки зле виділовує і на Південну Америку. Знову ж на республіці виразно позначився вплив французької революції та ілюмінізму минулого сторіччя. Перед у тім вели масони, що сильно розпаношилися по краях Південної Америки, як от: Еквадор, Аргентина, Мехіко та Бразилія. Ця дістає істинно масонську конституцію з позитивістичною закраскою. Приходить до отвертої боротьби з Церквою, боротьба, яка покінчилася чотирорічною каторгою в кріпості двох відважних єпископів: оліндійського — фрея Віталя і Кира Антонія Кости — з Пара(⁵). При цьому знесено релігійну приналежність кладовищ (1879) і встановлено цивільний супружий запис (1890). Одночасно уряд починає цікавитися шкільництвом, поволі перебирає його в свої руки, а теж його відхристиянізовує. Вкінці 1891 р. республіканська конституція відділює Церкву від держави.

Отой релігійний заколот торкнув і нашу еміграцію, як це бачимо з листа о. Сильвестра Кізими ЧСВВ, а іменно, що люстро-масони настроювали тубильців проти людей, головно ж проти священика(⁶). Як притоку та спонуку до такого поступування супроти поселенців, чи властивіш, священика знайшли в тім, що перший місіонер виступив проти згіршаючої розпусти та пиятики деяких громадян (навіть підлітків), а до того ж і був проти посилання українських дітей до місцевої державної школи, що була в руках вищезгаданих типів. Вони хотіли, як згадується в цьому листі, у першій мірі збразилійщити, скажім точніше, спортугальщити, новопоселенців, а властиво, під покришкою такого вигідного викруту, вилерти віру з сердець дорослу і забити в них почуття людської гідности. Тим робом можна було без великого труду створити для себе духовних та тілесних рабів.

А в подрібному нашим поселенчим громадам у Бразилії грозили (і зараз грозять) такі небезпеки:

а) Масонство. Твердження о. Кізими вповні годяться з правдою. У книжці пастора Фугмана про німецьку колонізацію в Парані, де є список німецьких товариств у цій області, фігурує між іншими і масонська ложа "Конкордія VI", яку засновано ще 21. І. 1877 р. у Куритибі(⁷). А що масонам легко було воювати збразилійщенням, то про це теж можна довіда-

тися з цієї ж книжки. Вона подає, що в цім масонськім осідку до 1915 р. вживано виключно німецької мови, а з тим роком заведено португальську мову, як офіційну. З дати заснови ложі видно, що масони мали досить часу, щоб поширити свої впливи й на "сертон", тобто на провінцію Парани.

б) Лютерани, німецького походження, мають свій осідок в околицях Прудентополя, а властиво в Купії, чи як тепер називають, в Імбітуві. До цього містечка приїхали німці ще в 1885-1886 рр. і зараз почали організувати свою євангелицько-лютеранську громаду. Вони з релігійних мотивів не бажали розросту нашої поселенчої групи, а кромі того до слова прийшла видима експлуатація нових імігрантів старшими. Така експлуатація має місце навіть і між однокровними поселенцями, а що допіро казати, коли йдеться про неї в стосунку до інородних. Чималу ролю грала тут теж і моральна розгнузданість деяких членів цієї віровизнаневої збірноти(8).

в) Позитивізм — це третій непригожий чинник, що від'ємно вплинув на правильне оформлення бразилійського шкільництва. Він народився в Англії, а звідсіль перейшов до Франції та інших країн. З філософічної системи перейшов він у практиці в релігійну (позитивісти-ортодокси), видвигаючи культ "людськости". Батьком цієї релігійно-філософічної течії французький мислитель Август Комт. Ця філософічно-релігійна доктрина знайшла вдячний грунт у Бразилії й тут закорінилася найбільше з усіх країн поза Францією. Позитивізм привезли до краю бразилійські студенти, що вчилися в Парижі. За часів творення республіки він мав великі впливи. О. Леонел Франка Т. І. пише: "уклад узятий для нашого державного прапора з своїм невинним кличем "лад і поступ", кілька артикулів меншої ваги в нашій конституції, деякі державні випускні дні, як от: 14 липня, "здоров'я і братерство", і ще кілька таких позитивістичних формул, якими позначилася офіційна мова — оце і є, чим то позитивізм подіяв на провізоричний уряд". У інших речах (розділ Церкви) теж вплинув, але тільки співтоваришуючи іншим ворожим та погубним течіям того часу. Правда зараз загал не звертає уваги на джерело вище вичислених введень, а прапор остався знамям вільної Бразилії і загальною цінністю всіх громадян, а його позитивістичне творення пішло в забуття. З бразилійських областей найбільше прищепився позитивізм у сосново-піньоровій Парані. Ось в Куритибі, столиці Парани, ще й зараз можна оглядати "темпло да уманідади", тобто "святиню людськости"(9). Тим якраз він був і небезпечний для української молоді. З ним вона не зустрічалася безпосередньо, бо його вплив бодай на початкове шкільництво був досить далекий і невиразний, але по шкільних підручниках було досить первнів цього світосприймання.

г) Спіритизм. Тривалою небезпекою для українських переселенців, від початків по сьогодні, є спіритизм. Ця єресь вельми розпаношилася по Бразилії. Фрей Бонавентура ЧБМ, у своїй збірці "Проти єресі спіритистів" вичисляє аж 40 точок, якими противиться спіритизм здоровій католицькій науці(10). Спіритизм знайшов собі немало приклонників серед бразилійського населення, головно муринської крови. Як знаємо, первісними жителями Бразилії були індіяни, червоношкурі, але через їхню свободолюбність та впертий спротив наїздникам і через власні міжусобиці їх скоро знищено. А великі пани-плянтатори потребували робочої сили для своїх розлогих посілостей. Тоді їм прийшлося, як каже Шевченко: "крадене перекупать" — спроваджували африканських негрів до своїх плянтацій. Перелік населення у Бразилії з 1941 р. подає расово чорних на 6.000.000, а смагляво-мішанців, в яких чимало також муринської крови, на 8.000.000. Тоді населення цілого краю мало 41.000 000, то вийде більш як третина всього населення. Муринська раса переважає на півночі держави (33%!).

Оте чорне населення дало підклад під спіритизм, який бере свій зорганізований початок з 1857 р. Перша група спіритистів утворилася в 1868 р. Конституція з 1891 р., даючи свободу віровизнань, улекшила спіритистам вимкнутися з-під ока поліції. Від того часу почали рости "центри" секти та збільшатись число її приклонників. Зараз у Бразилії є тисячі спіритистичних осередків та мільйони приклонників, а муніципальна Камара з Ріо, столиці Бразилії, в 1954 р. тільки дала на потреби умбандійських установ 7.202.000,00 крузейрів(11). Було б несправедливо причисляти між члени "Умбанди" тільки кольорових жителів краю, ні, бо й білі, та й навіть з високих кол, беруть активну участь у визнаванні доктрини Алан Кардека. Що правда, мішанці та мурини у спіритистичних практиках знаходять африканський фетишизм своїх предків і ради того їм найлегше та, скажім, природно приходиться переключитися з фетишизму в спіритизм.

Найбільш притягальною силою спіритистів є їхня філантропія чи пак друголюбя. У Ріо де Жанейро вони мають великий шпиталь, крім інших менших розсіяних по цілій столиці, і по всіх областях країни від далекої півночі аж на далекий південь під самі границі Уругваю. Для пропаганди мають могутню пресу, що стоїть на впливовому місці в Бразилії, а в Сан Павло утримують могутню радіостанцію. Подекуди більше народу йде до їх "центрів", як на Службу Божу. Свого часу в пресі була появилася звістка, що в Бразилії має бути до сім

мільйонів спіритистів. В виду такої загрози недармо бразилійський Єпископат та духовенство ведуть особливу кампанію проти спіритистичної єреси.

І оті спіритисти від самих початків мали погубний вплив на наших людей. Звичайно наші люди ласі на дурничку і привикли шукати ліків та порятунку на здоров'я в усяких знахарів; в Бразилії ж цим найбільше займаються спіритисти, які лікують даром чи за малою винагородою. Не диво тоді, що чимало хворих йде до них лікуватися. Але часто оті лікарі не тільки що тіла не виліковують, але ще й душу запропащують.

Роля спіритизму в народнім шкільництві менша, зате вони мають великий вплив на середнє шкільництво по містах. Це здебільшого з їхніх рядів набирається навчальний персонал. Зате українське шкільництво на спіритизм мало великий запобіжний вплив у відношенні до нашої громади. Бо дитина вихована у початковій школі на здорових засадах не так легко дасться потягнути до будь-якої єреси в пізнішім навчанні.

г) Наш рідний радикалізм. Він приволікся за стопами переселенців з рідного порога. Але в Бразилії ми не можемо його брати до уваги як партію з виразним пляном та означеною програмою. Ні, тут під радикалізмом розуміємо все те, що старалося підкопати вплив духовенства та здорового національного елементу на нашу громаду. Його підпорою стали, в першій мірі, прибулі півінтелігенти, які, не розуміючи змислу громадської праці та не маючи належної моральної настанови, поривалися на безвідповідальну боротьбу проти духовенства та його помічників. А за ними йшли та їх піддержували усякі авантурники, які не хотіли, щоб хтось їм нагадував про Божий закон. Далі прилучались до них амбітні та непогамовані одиниці, що попали в конфлікт зі здоровим проводом громади, а найчастіше з священиками, які не дозволяли на самоволю в церкві. Люди того напрямку взяли собі в допомогу ще два засоби: сектанство та автокефалію(12).

д) Сектанство, що тут приняло своєрідну назву "дротярства", та зі своїми визнавцями "дротярами" робило рух у 10 рр. нашого сторіччя у Прудентополі, Жангаді, а пізніш на Малетщині (Вера Гварані тощо). Воно було підсичуване канадійськими часописами "Раиком" та "Точилом". Правда великого впливу на масу не зробило, і хіба — тільки своєю появою ще більше зактивізувало католицький рух. Все ж таки ці тертя, скоріш, як що інше, хоч безпосередньо заторкали церкву, находили відгомін і у шкільництві(13).

е) Автокефалія прийшла вже по 1923 р. Її предтечою можна вважати проф. Петра Карманського, який спершу приїхав сюди, як представник українського галицького уряду, а

потім знову повернувся до Европи, щоб на поклик таки нашого католицького духовенства зорганізувати в Бразилії нашу громаду. Карманський спочатку добре ставився до духовенства, хоч вже тоді противники Церкви закидали на нього гачок, на який він потім і вхопився. Перейшовши в опозицію, Карманський зразу став своєрідним магнітом для різних угрупувань, які не поділяли поглядів католицького табору. Він то надав їм свого роду "ідеологію". А прихильників цієї нової "ідеології" дуже влучно назвав наш нарід "карманцями", а всю ту затію "карманциною".

Різні є причини такого поступування Карманського. Для кращого з'ясування коротко їх передамо: в загальному основою всьому була слабка характеріть Карманського, а подрібно: наркотизм, заломання в званні (колишній богослов), користолюбя та якийсь, такби окреслити, своєрідний каїнізм. З боку духовенства ж найбільшим промахом можна вважати замале прикладення уваги до особи галицького урядового висланника, завелике до нього довірювання, надто велика фамілійність, мовляв це "свій", некритичне сприймання поголосок про його діяльність у краю та на канадійськім терені, і не брання до уваги пересторог, навіть достовірних спостерігачів. Зате противники прегарно зуміли використати непорозуміння між Карманським і духовенством. Отак і перетягнули його до себе враз із багатьома іншими. А все це через малу поінформованість загалу в цих позакулісових справах, через піетизм, що ним вкрився Карманський, як представник вужчого материка — Галичини, та теж через уже традиційну нехіть декого до духовенства, що її так вміло підсичувала й використовувала неприхильна священикам сторона.

Світський табір, так його назвім у противагу священицькому, вдаряв на екстремістичну патріотичну струну, клав надто сильний наголос на елементі політичного зв'язку з краєм, часто нехтуючи і недоцінюючи вагу справ українського поселення в Бразилії(14).

З того то й пішла, вже від 1908 р., тривала боротьба, досягаючи найвищої своєї стадії по 1923-ім р.: обидва фронти, майже продовж десятка років, взаємно та невладнано себе поборювали. В пресі появляються писання нижче критики, у суспільному житті — нищення майна (підпали), особисті зневаги ділом тощо, розуміється ввесь час під адресою священицького табору. Хоч і цей у тій глупій боротьбі тратив терпеливість і мав закиду гідні вихватки. А що радикалізм змагав завдати смертельний удар священству, то шукав найбільш вразливого і життєвого місця. Спершу вдарили вони по вірі. Головний провідник бразилійського свистунства, проф. Карманський, про-

голошує себе автокефалістом і цей його почин знаходить пригожий ґрунт. З'являється декілька ніби-священиків, що й спричинює часовий роздор на Серра до Тіґре в Малетщині, а довший на Ґонсалвес Жуніор коло Іраті, на Жангаді і на Родейо коло Ірасеми.

Свого часу автокефалія проявила поважну рухливість на полі і церковнім і суспільнім, між іншим в організуванні молоді ("Молоде Козацтво"). Школи, які існували в автокефальних громадах теж визначалися розмірною висотою за педагогічним і національним стажем. Та попри це все автокефалізм остався нашою суспільною болячкою. Він не був природним, але перещепленим для хвилевої примхи з чужого і ворожого ґрунту, на нашім здоровім організмі. А вірні автокефалії це були всі вчорашні католики. Щоб вони думали про якийсь один провід, про розбудову на майбутнє, то того в тій карманській автокефалії не стрінемо. Її найвище можемо вважати хвилевим маневром проти цілости віри нашої українсько-католицької спільноти в Бразилії[15]).

Автокефалія теж безпосередньо старалася робити конкуренцію та шкодити українському католицькому шкільництву, як про це *знаходимо чимало свідоцтв* на сторінках тогочасної нашої преси[16]).

А тут ще повернемо до дії радикалізму: коли автокефальщина показалася замало успішним засобом і не рушила здорового і незганґренованого тіла нашої громади, так тоді рішаються противники вдарити по найбільш життєвій бючці нашого громадського буття — по шкільництві. Спершу у противагу закладають свою ґімназію в Порті, а з початкових шкіл, крім тої на Токос, організують ще школи при філіях "Українського Союзу в Бразилії". Намагалися і інші школи перехопити в свої руки. А коли побачили, що годі їм встоятися проти конкуренції противників та їх переваги, взялися на ганебний засіб: одверто вдарити по життєвій артерії католицького табору — по рідній школі. Спираючись на статті о. Павла Петрицького (що теж був якийсь час у рядах автокефалії та серед їхньої горстки) поміщеній в прудентопільській "Праці", роблять донос до урядових бразилійських кіл, що, мовляв, у василіянських школах вчать по українськи... Цей нерозважний поступок стряс всією нашою суспільністю. Самі союзовці гостро засудили його. Інсінуації на те, що чейже ж і священики мали доносити на "жакобінос" та що писання "Праці" були обчислені на провокацію, щоб замкнути українські школи, були майже одноголосно відкинуті всіма. Сталася велика компромітація, що її нажаль сьогодні намагаються затушкувати. Та протести і біль, який вирівається з серця при читанні рядків до-

носу, який був поміщений прилюдно в бразилійській пресі, ще й зараз підносить крик до неба про піметy[17]).

Насправді ж такий донос розминувся з ціллю і замість принести загибіль католицьким школам, приніс тільки ганьбу доносчикам, бо урядові чинники, при нагоді перегляду, склали признання за зразкове ведення українських шкіл. В наслідок цього в нашій суспільності справа шкільна тим і найбільше активізувалася. З того то часу ми маємо найбільше відомостей по пресі про рідну школу!

є) Коли до цих всіх відемних чинників додамо ще і притаманний а м е р и к а н і з м та м а т е р і я л і з м, що в широкому маштабі підкошує духовні цінності поселенців, тоді матимемо повний образ довкілля, серед якого зроджувалося наше шкільництво в Бразилії.

Завважмо ще до цілости, що ті відемні чинники, які підкошували старшепервісне покоління іміграції, ще в більшій мірі загрожують молодшому-пізнішому поколінню[18]).

На кінець не можна тут поминути мовчанкою і того доброго впливу, що його мало на нас місцеве здорове католицьке громадянство, обороняючи і зберігаючи віру свого молодого покоління. Воно то заснувало широку мережу католицьких шкіл для дітвори і молоді обох полів. А це було ементом і дороговказом для нашого релігійно-католицького табору[19]).

А в тім, коли б у Бразилії навіть і не було таких великих небезпек для віри, то вже сам факт нашої іміграції, яка тут поселилася хуторами ("лініями"), вимагав доброї католицької школи з особливим узглядненням таких обставин.

Рації цьому ось такі: наш нарід приїхав з краю католицького, де люди жили селами і загалом мали нагоду щотижня бути на відправах у церкві та цим робом вухами здобували те, чого очима не могли досісти із-за недостачі грамоти. В загальному ті неписьменні мали більше знання католицьких правд і куди краще їх розуміли, як деякі сучасні грамотні, зате недбайливі в участі на церковних відправах одиниці. Це незаперечна істина. Отож, щоб утримати в наших поселенців, розкинутих по далеких хуторах, нашу віру та її передати дітям, треба було перш усього подбати про школу, яка відповідала б таким умовинам.

Другим дуже великим браком було те, що народ тут ані не мав свого священика, а коли й мав, то не так близько і часто, як це у рідному краю. Бо ж у Галичині майже кожне більше село мало свого сталого священика, або бодай такого душпастиря, що в означений час доїздив і релігійно доглядав людей. Тут, навпаки, наші люди спершу цілими роками,

а потім теж не дуже часто, не видали служителя Божого й учителя Христового Закону([20]).

Галицькі села не тільки давали легкість сходин та правильну духовну обслугу, але й мали, вироблену впродовж років, своєрідну громадську санкцію, тобто, що один одного перестерігав у заховуванні Божого права. У Бразилії люди, не тільки з різних сіл, але й повітів, перемішалися і не скоро прийшло до поновного збірного співжиття. Зрештою, легше воно доглянути відемні сторони і за ними слідкувати, в таких ще обставинах як еміграція, як наслідувати добрі, що тут набрали ще більшої недоступности як деінде([21]).

У Краю діти мали в школах належно поставлене навчання катехизму, що його самі священики вірно сповняли і допильновували. Тому то в краю могли люди всеціло покладатися на навчання Божих правд у школі. В загальному це була повна, авторитетна та відповідна наука для дитини. А на сміграції цього не було. І навіть, якби були такі школи, то діти задля незнання місцевої мови не могли б з цього користати([22]).

Зважмо, вкінці, і те, що то за люди виїздили з Материка. Звичайно були це зарібники, що й у краю не стояли аж на так високому рівені католицького життя. Інші, які шукали може пригод та багатства, ще менше руководилися релігійними спонуками. Отже найпершою таки вимогою переселенчого життя стала релігійна справа. До цього треба було перш усього української католицької школи, яка б систематично і в довшім протязі часу змогла виховати нашій етнічній групі нове, правдиво віруюче і католицьке покоління. Це, як побачимо, наша школа в Бразилії похвально осягнула.

** ** **

А при цім усім заходить ще одна дуже поважна і гідна уваги рація: о б р я д о в а вимога. Наші поселенці мали інший обряд від місцевих католиків: український католицький.

Справа нашого обряду на переселенні має теж свою історію. Взагалі в інообрядових католиків ще й нині панує якась нерозгадана ігнорація в справі нашого обряду. Так воно було на Заході, а ще гірше це представляється на Далекому Заході, у краях Америки. Отож ради тієї ігнорації, чи може недовіркування в нашу правовірність, стрінула перших переселенців неодна цікава притичина, як наприклад оця: поновне хрещення "через покроплення"([23]).

Тому заховати наш обряд було не легко. Щодо самої Бразилії, то латинські кола вже наперед були наставлені неприхильно до нас, а це заходами польського духовенства, ще з семінарійним, а може й матірнім молоком, виссало ненависть та нестерпність до нашого обряду "хлопа й попа" та й до

самої народности. Воно і тут робило свою роботу. Тому що польське населення приїхало до Бразилії скорше, а іменно 1867 р., на виразну інтервенцію самого цісаря Петра II-го, то й польське духовенство могло борше роздивитись і зробити відповідну опінію про наших людей та наш обряд. І вони то наставили цілком вороже до нас місцеву латинську єрархію([24]).

Коли 1897 р. прибув о. Сильвестер Кізима ЧСВВ до Куритиби, і пішов до тамошнього єпископа Кир Йосипа Барроc-а, то цей за намовою польського священика, не хотів прийняти нашого місіонера, але кілька разів йому заявляв: "вай а Европа!" (вертайся до Европи). Польські священики сказали епископові, що тут не треба українських священиків, бо й вони розуміють мову і можуть той народ обслужити. Доліро на вставлення тодішнього Апостольського Нунція з Ріо, до якого був звернувся о. Кізима телеграфічно, єпископ прийняв першого Василіянина і наказав щоскорше їхати до Прудентополя. Слід відмітити, що потім Кир Йосип Баррос відносився до ОО. Василіян дуже сердечно([25]).

Але це ще не було доказом, що польське духовенство залишило свої заміри. Ні, воно вдалося далі, вище, навіть до Риму, і то через згаданого єрарха. Тоді кардинал-префект пропаганди дав дві інструкції, про які пише при кінці 1899 р. о. Сильвестер. Він жалується, що ті закони про заборону нашим священикам обслуговувати наших переселенців так його згризли, що ледве ногами волочить. Нема перед ким пожалітись, — пише — хіба українські єпископи Галичини могли б нам помогти, звернувшись у тій справі до Риму. Це тільки нам помогло б. Коли ж цього епископи не вчинять, то скоро заспівають нашим "вічная пам'ять". Про це навіть боявся говорити з людьми, та однак не тратив надії і навіть задумував церкву будувати. Згадує теж у листі, що люди вже зносять свої лепти, але й додає, що ці закони засудили нас на повільну смерть. Одначе ОО. Василіяни відмовилися виконувати ці несправедливі інструкції — розпорядки, а епископ також не напирав. Справа нарешті через папського Нунція знову опинилася в Римі, а великий і щирий приятель українців Св. Отець Папа Венедикт XV видав новий декрет, що ним упорядковано належно стосунки між обома обрядами і під суспензою "тим самим" заборонено латинським священикам перетягати наших вірних на свій обряд([26]).

Все ж таки мало було добиватися законно прав для нашої громади і обряду, але треба було дати факти, з якими б кожен числився. Фактом таким було якслід наладнане церковне життя. А щоб закріпити його в грядучих поколіннях, основано і зорганізовано рідну школу. Першою спонукою на-

шого духовного проводу було, та й по сьогодні є оце: "щоб діти знали свою мову, і щоб уміли прочитати молитви на своїй рідній мові"(27). Бо наша мова й культура є основою нашого обряду. Мова церковно-слов'янська подібна до української, і коли дитина знає цю, так відразу і втягається у церковні відправи в українському обряді та починає якслід сприймати його духа.

Теж задля обряду спроваджено своїх рідних українських черниць Сестер Служебниць та пороблено старання про основання середньої школи.

Тут ще переповімо спогад колишньої учениці української школи. Її батько сказав до вчителя-дяка: беріть збирайте дівчат і вчіть, щоб могли заспівати побожну пісню! І той дяк учив, що вмів, то вчив, так, що зараз оповідачка знає і церковно-слов'янське письмо і напам'ять частини Вечірні, Утрені. В тому часі на Марселіну, на якій жила оповідачка, приїздив священик два рази на рік і то вже було багато. Одначе люди сходилися до церковці щонеділі та щосвята. Кожних таких сходин дяк співав рано Утреню і Часи, а потім ще якусь побожну пісню. А о годині 4-ій пополудні бувала Вечірня. Деякі здальша навіть не йшли до дому, але, взявши собі щось їсти, чекали відразу на Вечірню. Рано між Часами та Утренею була перерва. "Хай би я була не взяла до церкви книжочки, — далі продовжала пані П. Х. — то тато зараз мені несли до церкви". При тім мала з собою і молитовника старого "Молитвослов руського народа", що його уложив о. В. Козоровський. Накладу І. Штейнбенера, Вінтерберг 1900(28).

А допис про школу на оселі Антоніо Кандідо коло Порту нам виразно говорить, що треба старатися про рідну школу, щоб наш обряд не загинув(29).

2. Змагання за піднесення культурного рівня наших переселенців

Коли наша еміграція лишала рідні пороги галицької землі, то наш народ ледве на одне покоління (понад сорок літ) відійшов від панщизняних часів. Щоправда він уже дещо обтрусився з залишків панщини, зокрема в тих областях, звідки виїздили переселенці, проте загальний культурний рівень переселенчого елементу не був великий. Виїздили ж за море переважно найбідніші, а багатші — хіба що збанкротовані, або звичайні шукачі маєтку, які на культурні цінності не були надто чулі. Отже просвіта, поминувши одиниці, знаходила мале заінтересування в переселенців до Парани(30). Переважаюча

частина виходців була безграмотня, як про це довідуємося з оповідань та спогадів у пресі.

Та й ота навіть чи не темнота була потрохи спонукою, що народ масово виїздив за море. Несвідомого селянина легко міг підійти агент та звербувати до виїзду. При тім вдавалося їм, тим агентам, ошукати наших людей при коштах подорожі. Бувало часом двічі платили, коли не треба було зовсім платити, бо держава спроваджувала на рахунок своїх витрат. Вони навіть не могли розрізнити правдивого агента від псевдо-агента чи обдуреного, як і вони самі, агентського наганяча. Одного такого фактора, як нам відомо, були й заперли в тюрму за те, що висилав людей без відповідної урядової чи компанійної авторизації. Легко було ошукати посельчанина і при умові переселення. Маємо на це деякі докази: Запроторювано переселенців на важкі роботи в плянтаціях кави, звідки ледве насилу вдавалося вирвати їх. Висилано на роботи при залізниці в центри бразилійського "інтеріору" — пущі, де наш брат мав просто казкові переживання і багатохто цих переживань не пережив. У кінці чимало жіноцтва попало за невільниць по різних закамарках міст Південної Америки(31). Це впрост болючі і досадні явища нашої народньої трагедії того часу.

А сам виїзд також був утруднений протидіянням польських панів, які не годилися на виїзд робочої сили за границю. Часто переселенці мусіли вживати сприту проти цього роду польського насильства. Так напр. один хлопець перебрався за дівчину, аби тільки могти дістатися в заморські краї.

У час самої подорожі наш люд обсідали сотки різних паразитів-ошуканців, що безкарно майже жирували на безборонним тілі й душі еміграитів. Наприклад, один обманець радив людям повикидати кожухи в море, бо в Бразилії їм не буде потрібно їх через велику спеку. Іншому хотіли розбити родину: взяти жінку чи й дочку звести. А при цім усім скільки траплялося пониження нашої національної гідности з боку поляків та інших сусідоньків добрих та опікунів непроханих, що, наче ті мухи за медом, тягнулися за нашим селянином. Він стояв темний, безпорадний, неграмотний, без знання чужого слова на широких та велелюдних світових роздоріжжях. Не було кому його зарепрезентувати, не було кому вставитись за ним, так, що навіть держави, які приймали нашого брата, властиво не знали довший час, що це за народ вони прийняли на свою територію. Треба було років, щоб той нарід вони змогли відрізнити від росіян та, ще більше, від поляків і відкрити для себе невідоме ельдорадо: "Україна", "українці"... Не було кому й звернути увагу на негідну поведінку наших земляків, як

от на те, щоб не забирати корабельних речей, мамі, щоб не дерти простирал на пеленки для своїх діточок. Нераз емігрант через свою затурканість та темноту навіть не мав змоги впімнутись за свої найелементарніші потреби([32]).

Те саме, чи не гірше, стрічало переселенця на місці, коли він прибув до нової країни: там стрічала його каторга іміграційних таборів, використовування несовісними іміграційними урядниками, явна, без покарання, кривда траплялася та й інші розмаїті спекуляції з народом. А потім уже на місцях призначених на стале поселення — обкрадання приділів, що ними держава спомагала в початках загосподарювання, ошукування при заробітній праці, невиплата належного за роботу, різні застрахування([33]). З цього то й зросла ще більша затурканість, прийшла безсилість, і, врешті, вдерлася розпука. Все те зродило різні неймовірні чутки та цілковите збаламучення людей. Так, наприклад, у Прудентополі аж військо мусіло палити поселенчі бараки, щоб вигнати знеохочених людей на участки для них поміряні. Отут то й корінь усіх цих вісток про поворот до Галичини, які ще в 10-их рр. нашого віку не вгавали, а провідники та наша преса були примушені врядигоди гостро виступати проти них та переконувати осілих, щоб бралися до конструктивної праці([34]). При тім не обійшлося без поворотів назад до старого краю.

У новім краю крім перепон, так би мовити, морального покрою, було ще незнання місцевого побуту, господарки, відносин, державного ладу, офіційної мови, а цього всього поселенцеві із-за його безграмотности було тяженько позбутись.

І отак наш чоловік усе це разом узявши, переживши всі ці тарапати й біди, нарешті міг розглянутися по нових обріях, прийти до себе і знайтися в нових обставинах. Перший же висновок, що його він робив зо своїх спостережень і який навіть найтемнішому насувався самотужки, був оцей: г о д і ж и т и в ш и р о к і м с в і т і б е з н а у к и, б е з г р а м о т и. Ось і маємо вдовільну відповідь на той запит, який ми можемо собі поставити, розглядаючи перші початки поселення: чому то в початках так пильно люди були кинулися до школи, до просвіти, що не тільки дітей посилали, але й бувало дорослі ходили до школи([35]). А з тому часі, маймо це на увазі, важче було про це старатися, як пізніше чи й навіть тепер.

Також чільніші з переселенців бачили, що при такій розпорошеності, без організації, без свого світського та й духовного проводу, треба шукати якихось інших засобів, щоб нас у цій новій країні з'єднували і спомагали спільними силами перемагати наші збірні спільнотні перешкоди та недомагання. А між тими засобами першою була грамотність. Через неї

народ міг сприймати чужий досвід, обмінюватися думками, запізнаватися з пресою, листами висловлювати свої погляди та думки, мати змогу стало зноситися між собою та з краєм-материком.

Коли релігійно-обрядові рації промовляли сильно до глибин душі, то рація поглиблювання свого знання і культурного підйому з темноти захоплювала ширше коло зацікавлення. Вона промовляла навіть до байдужих у вірі чи до хитких у християнськім переконанні. Тієї першої рації вживано більше для з о в н і ш н ь о ї відпорности, а другої частіш у хатній потребі. Це був сильний внутрішній д о к а з на потребу рідної школи([36]).

За цим іде ще один аргумент на потвердження потреби школи, який суттєво лучиться з попередніми, а іменно, с т а р а н н я в и т в о р и т и с в о ю в л а с н у і н т е л і г е н ц і ю.

Наш нарід це найкраще побачив і тоді почав цінити вагу нашої інтелігенції, коли рушився із старого гнізда. Як важко приходилося нашим людям жити на чужині, тому що вони не мали своїх панів, які могли б їм порадити, заступатися, їх обороняти. А яке то почування задержали вони до тих наших, а то й ненаших, урядовців, які їм уміли прийти з доброю радою та поміччю! Для них тоді набирав цінности вже не інтелігент, але бодай свій чоловік у краватці з комірцем, що був трохи рухливіший. Звідси то у сферу провідників народу приходять на поселенні люди напів інтелігентні, як от: дяки, незкінчені гімназисти, семінаристи з одним-двома курсами, з бувало, що аби трохи письменний, то вже й ставав у проводі громади.

Розуміється, все це ще не вистачало. Тому поселенці стараються про провідників із старого краю. Вони пишуть не тільки за священиками, але й оглядаються за світськими провідниками. Та, на жаль, не всі ті, що прийшли провідничити в паранській громаді, зрозуміли вагу хвилини, не всі вони мали настільки гарту і громадської відваги, щоб стати до громадської праці серед таких піонерських обставин, які були в Бразилії. Із-за цього мало інтелігентів рвалося до нас на працю, а й ті, що попали під небо Південного Хреста, скоро зневі рювалися. Вони то, не змігши привикнути до властивого собі щабля у суспільній драбині, переключувалися на інші форми громадської діяльности, а часом і взагалі ставали осторонь громадського життя. У краю такі інтелігенти привикли до впорядкованого громадського життя, вже навіть, сказати б, до легкого бюрократизму. Там їх вміли пошанувати, оцінити належно їх громадську діяльність та й до того сяк-так винагородити. Тут цього не було. Селянин боровся з природою та

борсався непосильно з твердим довкіллям, часто мусів іти й заробітничати на кусник насушного, а при тім журитися як там удома жінка та діти, то й не було в нього змоги якслід зайнятися своїм братом-інтелігентом. Він із-за своєї темноти не розумів часто праці свого вченого земляка. Її не вмів він винагородити, навіть недоцінював. Обурювався, чому то інтелігент не йшов разом з ним і в часі і в місці. Тож треба було бути великим ідеалістом, щоб плисти серед такого непривітного плеса. Заломлювалися тут навіть духовні, а не то світські. Тому чимало освіченіших пішло на заробіткову службу чи карєру, інші впадали в безнадію, а то й розпуку та й цілком відсторонювалися від громади, або оставшись, починали кириницьку, руїнну роботу. Тут чималу ролю відіграли і радикальні течії, що їх принесли деякі з тих просвіченіших з старого краю(37).

Отже треба було шукати та старатися за провідну верству зі свого таки середовища. Місцева державна школа не могла цього дати, а треба було, ясно, своєрідної установи для формування власної інтелігенції. Тільки така вповні змогла б зрозуміти становище переселенця, лиш вона зуміла б оцінити якслід зусилля та працю загалу і вміла б примінитись до вимог і обставин нашої паранської спільноти. Це теж був поважний доказ на необхідність заснування рідної школи, зразу початкової, а там і вищої.

Варта признати нашим людям у Паранщині, що вони відразу мали почуття своєї дієвої окремішности, як про це може послужити вислів одної з колишніх учениць рідної школи. На запит чи теж чужинці та тубильці вчилися в нашій школі, то вона відповіла: тоді було так: "що наше, то наше, а що їх, то їх"(38).

Б. Зовнішні побудники:

До них можемо причислити ті: окремішні умовини для шкільництва в Бразилії, вплив материка та інших українських переселень, а врешті й приклад інородних переселенців, які високо держали прапор свого шкільництва на терені розлогої зелено-жовтої республіки.

1. Окремі життєві умовини для школи у Бразилії

Щоб представити собі Бразилію в тому часі, себто в дев'ятдесятих роках минулого століття, мусимо взяти для помочі числа. Бразилія це просторовий колос що має 8.516.037 км. кв. поверхні, тобто половину майже всієї Південної Америки: більша ж вона знову від Австралії на 800.000 км. кв., а тільки на 220.000 км. кв. менша від Европи. Більш як увосьмеро перевищає вона нашу корінну українську етнографічну територію. А до цього візьмімо, що коли за останніми даними (1953 р.) має Бразилія понад 52.000.000 жителів, то на передодні нашої іміграції, себто 1890 р., мала всього 14.333.000 душ. Не виходило тоді навіть по два мешканці на один кілометер квадратовий! А втім, беручи до уваги навіть те, що південні області дещо густіше заселені, то й так це не дуже впливе на збільшення густоти людности(39).

Область, що в ній поселились українці, Парана, мала за бразилійським державним переліком, у 1890 р., — 249.491 душу, на поверхні її 201.288 км. кв., значить трошки більше як один мешканець на кілометер квадратовий. А Парана простором дорівнює майже Екваторові й Англії і є більша від Уругваю. На такім величезнім просторі та й при такій скупій людности першою й найважнішою справою було, щоб сяк-так наладнати державну адміністрацію та публічну безпеку, а така річ як шкільництво вважалося, на той час, просто за люксус. Властиво на схилку 90 рр. була в Парані ледве неповна десятка шкіл. Ця обставина приневолила українських поселенців не чекати на державу, але таки самим братися до шкільної справи(40).

Кромі цієї першої причини, ще й те треба конче взяти в рахубу: недавня революція в краю. 1894 р. прийшло в Ріо де Жанейро до бунту флоти, а на півдні одночасно сполахнула революта так званих федералістів. 10. січня того ж року революціонери зайняли паранську пристань Паранагуа. Та в боях за містечко Лапу, на півдні Парани, урядові війська їх перемогли. У травні революцію покінчено. Ці події мали теж вплив на імміграцію. Переселенці задержали в своїх спогадах пам'ять про неї, тобто про революту. Емігрант, Іван Пасевич, пише, що із-за революції федералістів і через їх боротьбу з "пікапав" (дятель, тобто урядові сили), довго притримали їх в Африці, а пізніше в Ріо цілий тиждень не випускали з корабля. Також поселенці на Ірасему (1895 р.) бачили в Куритибі ще свіжі сліди з тієї ворохобні(41). Та ледве втихла одна революція, як приходить 1896 р. друга, а це внутрі області Баїя, на півночі краю, так звана революція "канудос" або фанатиків. Теж і ця революція сколихнула краєм і щойно південні частини бразилійського війська здушили її. Отже й ці воєнні дії перешкодили державі займатися на більшу скалю шкільництвом.

Ще один чинник вплинув на те, що самі переселенці взя-

лися за школу, не дивлячись на допомогу чи старання урядових кол. А цим чинником була сама справа іміграції. До 1907 р. імміграцією займався кожен штат окремо на власну руку. А сам штат ледве міг спромогтись на спровадження імігрантів і на скромне приміщення їх, що й так виявилося невистачальним. Знаємо, наприклад, що в Прудентополі кинувся був голод із-за нестачі харчів та тиф із-за браку підготованого заздалегідь терену-"шакрів" на осідання. Щойно коли союзний уряд зайнявся поселенням, тоді впарі з приміщуванням імігрантів повстають і школи. Так було за другої української іміграції до Парани. Слід відмітити, що в цьому чимала вже заслуга наших місцевих передових людей, які були директорами осель та мали вплив на заряд колоній(42).

Та й союзному урядові було тоді важко спромогтися на достатнє вивінування шкіл, а то через фінансову кризу. За президентури Мануїла Ферраза де Кампос Салес-а (15. XI. 1898 — 15. XI. 1902), тобто в тому часі, як уже в Парані існували наші українські шкільки, Бразилія перебувала найважчу досі грошеву скруту. Тоді був найнижчий курс бразилійського мільрейса, а іменно один золотий мільрейс дорівнював 5 і пів пенсу англійського фунта штерлінга, хоч середньо від 1846 до 1928 рр. мав він вартість 27 пенсів(43). Ту скруту відчули і в Парані: перші переселенці мусіли працювати денно за два качани кукурудзи!

Також дир. Микола Заячківський подає у своєму звіті-берехті, що уряд удержував школи тільки по містах. Між іншими була така школа і в Прудентополі, як це видно з наведеного вище листа о. Кізими. Та ті нечисленні школи не спромоглись притягнути до себе дітей імігрантів так з огляду на брак релігійного духа, як із-за нестачі відповідного підходу до іномовних учнів(44). Бразилія не спромоглась зробити це, що зробила Канада. Там уряд інакше поставився до шкільництва: зразу вислав своїх англійських учителів на фарми, але коли ці з дітьми не змогли порозумітись, то постарався про "скул фор стрінжерс" (чужинецькі школи), в яких виучувалися наші юнаки на вчителів канадійських імігрантських шкіл. Отже така нестача з боку держави, це теж один із мотитів для організування власної школи в Бразилії(45).

Чималу ролю відіграла тут теж і нехіть бразилійської інтелігенції чи й пів-інтелігенції до колонії. Вона воліє місто, де має розривку та своєрідне оточення. А зрештою, у початках було мало вчителів теж по містах і їх не вистачало навіть для самих родовитих бразилійців. Не забудьмо й цього, що місцеві тоді не любили вчительського фаху(46).

За другої іміграції уряд уже заздалегідь постарався про школи-будинки, хоч народ подекуди ще находився на збірнім пункті. Така обставина вможливлювала зразу розпочати науку. В школах цих вчили теж наші учителі і то по-українськи. З одного боку з огляду на дітей,а з другого боку на самих таки вчителів(47). Бо як одним, так і другим офіційна мова була незнана. Цим разом могла сама держава зайнятися справою будови шкіл, бо вже їй відпала журба про харчування новоприбулих. У цьому виручали державу старші колонії з своїми запасами харчів та з засвоєним уже досвідом, що його без труду могли другим своїм землякам передати. Отже гроші з імміграційного бюджету можна було вжити на будову каплиць та шкіл.

** ** **

Досі ми показали, що урядові не було на руку займатися школою, а тепер скажемо, які то додатні чинники вплинули на розвиток і себе-вияву нашої іміграції на полі шкільництва.

Початки поселення всюди були важкі, а зокрема в Прудентополі. Наш народ склав велику й болючу данину новій землі. Добре її напоїв своїми сльозами й потом, начинив своїм трудом, а то й кровю своєю окропив. Та жертва даром не пішла. Люд почав розгосподарюватись та й поставив у своїм пляні не тільки збереження фізичного буття, але й рішив, ясно, заховати духовні надбання. Проникливіші одиниці вже в час початкової біди-нужди спостерегли перші промені кращої долі. Про це гарно пише Павло Музика в своїх спогадах з приводу 40-ліття іміграції. Там читаємо про розмову автора з покійним учит. Іваном Диганом, в якій цей порівнював урожай на полі тубильця до врожаю на нашій зеленій Буковині. Отже люди, обтрілавшись з першого непривітного враження, почали зріліш роздивлятися по новій землі та й інакше почали її розцінювати. Хоч не знайшли в ній золотих гір чи діямантових піль, як може дехто того сподівався, то все таки знайшли те, за чим була так спрагнена українська душа хлібороба, — знайшли простори землі, де можна було розсістися та загосподаритись(48).

До цих господарсько-економічних вигід, прийшла ще на поміч нашому шкільництву та полегша: у Бразилії тоді не було офіційної й яркої дискримінації між напливовим та осілим елементом. Помітної різниці в тім уряд не робив, ані теж не відчувалося на кожнім кроці тої пригноблюючої протегованости одної групи імігрантів над другою. Теж не дуже впадало тоді ще в очі упривілійовання расове та громадське. Це якраз і робило Бразилію такою симпатичною кожному, хто в неї гостив. Тут кожен мав поле до попису, бо тоді була велика свобода й правдива демокра-

тія в розлогій зеленій республиці. Уряд та адміністрація ще й сприяли, ішли на руку починам поселенців, а головно, давали до таких починів в і л ь н у руку (49).

А випадки, що збулися на початку в сутичках з лютромасонами, це радше були хвилеві сусідські порахунки, як запляновані акція. Зрештою священик тоді вдався до австрійського консуляту в Куритибі та й так легальною дорогою справу полагоджено. Чималу ролю в тому відіграла постава наших поселенців, які виявили велику завзятість в обороні свого духовного провідника. У висліді навіть і це краще підготовило наших переселенців до організації та громадської спаяности(50).

Наші різні "опікуни" не мали тут такого високого права, як колись у наддунайській монархії. Організування наших суспільних установ, а між ними і школи, не мусіло проходити цілого ряду митарств та бюрократичної кварантани, які підтинають крила всякій ініціятиві. Теж леганізаційні процеси не були надто скомпліковані і це все разом зумовило для рідної школи впрост ідеальні обставини(51).

2. В п л и в М а т е р и к а т а і н ш и х у к р а ї н с ь к и х п е р е с е л е н ь

Наш народ є сильно прив'язаний до своєї землі та до свого роду. Важко йому відвикнути від свого побуту та навіть своєрідного власного способу думання. Він з природи консерватист. Старе шанує, а до нового ставиться з чималою резервою.

Правда, еміграційна дійсність трохи зрушила ці зв'язки, що лучили українську людину з її типовим селом, з рідним довкіллям та вишневим краєм. Але як тільки опустила вона рідний батьківський поріг, так зразу й відчула в усю повноту цю споконвічну прирощеність, що її лучила зі своїм племенем і матіриою землею(52).

Поселенцеві ввижалися в далеких сторонах видива рідного покинутого села, являлася перед очима душі візія старовинного, а завше так свіжого побуту, ставала в повній своїй величі маестатична краса нашого дійсно райського краю. Він був від України далеко тілом, зате душа його вітала над рідними пшеничними загонами. Тут щойно він прийшов до свідомости своєї духовної окремішности.

А до піднесення цього настрою душі бразилійський терен вельми надавався: екзотичність паранського "сертону", що тоді вкривався споконвічними борами піньорів та інших незнаних дерев; загадковий тубілець із своїм примітивним побутом; боротьба з дикою природою; ба й навіть з людьми — з індіянами; таємничі, та часто з гарячі неспані, ночі; міркування

про своє завтра, — все це родило велику і, досі ніколи не досвідчувану, т у г у за полишеною батьківщиною, за рідними, за звичаями, за церквою, громадянськими установами, а навіть за тамтим державним устроєм.

Австрія ж будь-що-будь не була явно ворожою для українців. Навпаки, у ній мали вони ще відносно найбільше свободи. Хоч і тиснули старі та непрохані опікуни-поляки, то все ж таки не було тут московського чи мадярського самовладдя. Нарід добре пам'ятав хто зніс панщину і не забував про лихоліття польсько-панського володіння. Отже люди мали полегшу під чорно-жовтим прапором Габсбургів. З того й виник піетизм "тирольців сходу", який перепачкувався і до бразилійських пущ-сертонів. Ще й тепер можна стрінути по наших оселях в хаті колоніста портрет цісарської родини, а дир. М. Заячківський у згаданім вже "Звіті" пише, що перше питання нашого переселенця до нього розпочиналося питанням: "а як там здоров'я нашого цісаря?". Преса ж подає, і люди те саме оповідають, що коли правилася панахида по померлім Франц-Йосипі на Ірасимі, то присутні плакали. А нам самим доводилося читати в одному пом'янику: "за імператора Франціска Йосипа". Збирали й наші робітники на Службу Божу за цісаря, давали на "Червоний Хрест"... Ця пошана до цісарської влади зродила й поголоску, що "цісар нас забере до Галіції", так, що необхідно було нашій пресі дати відповідь: "ая, забере, шіфи на Бом Жардінь приїдуть"... (оселя положена на кількасот км. від моря). До речі ж, в Австрії школа стояла добре і наш нарід бодай з початкової міг якслід користати. Отож психічно апробував переселенець школу, бо така була в цісарській державі(53).

Та й наші перші шкілки мали таки добру дозу австрійськости, бо як пише один з колишніх учнів: гимнів: українського, польського, чи навіть бразилійського — не вчили, але тільки австрійського "Боже буди покровитель", що його діти із захопленням викрикували(54).

Але таки першенство в цім мали п л е м і н н і зв'язки. Туга родила велике бажання в душі виходців, щоб на новій землі відтворити свій рідний побут у повній величі та широті. Хотіли мати живу світлину-відбитку своєї землі, і то не тільки для себе, але перш усього для дітей, щоб у своїх нащадках продовжати своє культурне та духове життя, щоб передати їм вікову спадщину та звичаї. У цьому мав послужити найуспішніший засіб — рідна школа.

Край давав цьому потягаючий приклад, який приходив листами, що тоді були частенькі. Навіть вже й пошта була в них так наладнана, що вистачило написати "Отці Василіяни — Пру-

дентополіс", щоб лист примандрував просто до місця призначення, хоч бракувало подання краю та області. Приходила й преса зі "старого отецьства". Що більше, приїздили нові переселенці та й розказували — інформували старших про здобутки на рідних землях. А на нашій споконвічній землі тоді пливло повним руслом відродження: повставали нові товариства, ширився кооперативний рух, набирало розмаху церковне життя, ішла завзята боротьба за українські школи, бо шкільництво ще 1869 р. передала віденська корона в заряд полякам. Із-за цього в Галичині в державній школі не могло воно вільно розвиватися. А це, у свою чергу, допомогло твореню свого приватного шкільництва. Так повстало "Українське Педагогічне Товариство", яке потім переіменовано на "Рідну Школу", а для організування середніх шкіл створено "Шкільний Союз". В 1889 р. починає українське студенство боротьбу за український університет...

Бачили паранські українці в цих змаганнях краю для себе визов: коли там, де ми споконвіку живем і не є імігрантами, але повновартісними громадянами і необхідно нам вести таку боротьбу за опанування школи, то ще допіро на перенесенні? Коли ж галичани добивалися вже й університету, то паранці ставили щойно перші кроки в справі шкільництва. І порівнявши дати шкільного руху, ми прийдемо до висновку, що переселення і материк йшли побіч, але своїми шляхами: коли "Шкільний Союз" у краю був для розбудови середнього шкільництва, то в нас, у Парані, він брався до утривавлення початкових шкіл. Але солідаризація була повна: перший з'їзд у Куритибі протестує проти польського університету ві Львові, складає спочуття матері вбитого польськими студентами А. Коцка, який впав за справу університету, поміщуючи ці кондоленції в "Ділі" та "Руслані".

Але й край долю переселених сприймав активно: багато писалося тоді про Бразилію, яка стала не тільки вдячною темою розмови, але й теж знайшла живий відгук в літературі. Крім загальної опіки над емігрантами засновується ще й окремий "Паранський Комітет" під проводом Титка Реваковича. З краю йде заохота, паки книжок, приїзджають працівники, як ми це на своїм місці ширше побачимо(55).

Попри це все найгомінкішим був голос Святоюрської гори! З неї то благословив першого Василіянина й інших священиків-піонерів Кардинал Сильвестер Сембратович, з мурів того галицького Сіону ніся по широкім світі батьківський голос Митрополита Андрія до українських сердець. Ось його власні слова: "Не забувайте мови, яку вам як наслідство передали діди й прадіди! Сильно держіться добрих українських звичаїв!

Не стидайтеся ні своєї мови, ні свого обряду, але голосно їх визнавайте і як українці старайтесь вашою поведінкою, щоб вам самим і народу признання й пошану між людьми здобути". Та не тільки загальниково кликав князь Церкви, але й виразно вимагав, щоб поселенці старалися мати:

1) особливе старання про виховання своїх дітей;
2) самі старалися про свою школу;
3) придбали для неї вчителя своєї віри й своєї мови;
4) піддержували школи Сестер(56).

Хоч ці заклики відносилися безпосередньо до українців у Канаді, проте Митрополит мав тут на думці всіх переселенців. А втім це добре зрозуміли наші священики в Бразилії, передрукувавши в цілості його пастирського листа "Канадійським Русинам" у прудентопільськім "Місіонарі"(57).

Ще більш наглядним буде вплив старого краю, коли ми пригадаємо на одну майже забуту акцію в 1914 р. напередодні першої світової війни, а це, як подає 6. число "Праці", того ж року в Львові товариство "Взаємна поміч учительства" підготовляє з'їзд українського вчительства з таким порядком:

I. Відкриття, II. Привіт гостей, III. Вибір президії, IV. Огляд шкіл і їх суспільне становище, тут сьоме місце назначене для Бразилії. V. Педагогічна преса та література. VI. Діточа преса та література, як виховуючий засіб всеукраїнської (підкреслення наше) нації. VII. Внески. А тому що участь бразилійських делегатів на такий конгрес була закоштовна і важка до здійснення, то організатор, чи підпоручник організаційного комітету, Іван Козанівський просить відповідного реферату — звіту у таких точках:

1. Стан у цифрах українського шкільництва в Бразилії. 2. Законні основи організації, система навчання, методи, й проблеми інтелектуального, морального й суспільного виховання ваших дітей. 3. Як ставиться уряд і громадянство до проблем національної школи та реальні консеквенції в житті з того становища. Це була перша частина, а в другій: 1. Матеріяльне забезпечення народнього вчительства, 2. громадські права й обов'язки українського народнього вчительства та його участь у всіх проявах громадського життя. 3. Його інтелектуальний простір і загальне образование та фахове — чи воно вистачальне до слідного сповнювання його заводових і горожанських обов'язків. Третя частина: Як народнє вчительство думає забезпечити нормальний розвиток народньої школи в Бразилії? Іменно, 1). чого треба домагатися у цьому напрямі від а) учительства, б) громадянства, в) уряду? 2. як думає українське народнє вчительство забезпечити природну еманципацію свого стану в напрямі: а) інтелектуальнім (образования), б) ста-

новім (фахові організації) і в) громадсько-суспільнім?

При кінці реферату проситься подати відповідні резолюції. При кінці є подана адреса, куди треба звертатися з тим рефератом та іншими справами зв'язаними з тим всеукраїнським вчительським з'їздом.

На жаль воєнні дії та пізніші відомі події не дозволили успішно перевести в життя той відважний і многонадійний почин!

***

А ще про слово старшої еміграції до США. Першою ж і масовою еміграцією українців за океан була ця до Сполучених Штатів Північної Америки, серед якої 1884. р. започатковано організаційно-творче життя. За дев'ять літ потім, заходзми о. Грушки, появляється перший український часопис у США, "Свобода", а 1894 р. постає "Український Народній Союз".

Американська еміграція, хоч теж мала важкі початки, трапила на інший ґрунт і своєю масовістю перевищила усі інші поселення. До того вона не пережила такого трагізму, як бразилійська. Звідси так воно склалося, що наші переселенці в Бразилії ще добре й не розглянулись, коли в США вже третій рік існувала своя організація, а далеко раніше ще й своя церква. Та попри всякі часові та обставинні розбіжності бразилійська еміграція радше почала взоруватись на американській еміграції, як на европейськім материку, а це з цієї простої причини, що важче перещіпляти щось впрост зі старого краю на переселення, як перенести з одного переселення на друге.

Хоч наші домашні, так скажім, ідеологи мали свої погляди і то здорові та обчислені на далеку майбутвість, тому пишуть у "Праці", що хоч нам нема чого себе рівняти з Канадою, США чи й Галичиною, ми не пропащі, тому не опускаймо рук, бо нас місцева просвіта-культура не манить так, як англійська і ми тут маємо кращу майбутність, як деінде(58).

До цього ще при кінці 1896 р. навідався до Парани й оглянув наші оселі о. Іван Волянський, який перший узявся до організування американських українців. Він міг добре інформувати наших у США про відносини у Парані, а тому й надалі цікавився долею бразилійського переселення і теж впливав на земляків у країні Вашингтона, щоб вони звернули увагу на південь Бразилії(59).

Речником же американської еміграції стала перша українська газета в Америці, сьогоднішній щоденник "Свобода",

що теж не забував, і з особливою увагою ставився до бразилійських осельчан. Вже тим, що "Свобода" накликувала до організування своїх у США, тим теж і наших у Бразилії заохочувала до дії. А тому що першою її задачею було вести пропаганду за школою для дітей та дорослих, то й таку саму думку вщіплювала і нашим читачам. Таким робом через "Свободу" проникала на бразилійський терен українська громадська думка зі США:

1) "Свободу" висилала адміністрація нашим письменним людям, на всі знані їй адреси;

2) газета виразно звертається в своїх статтях до бразилійських посельчан, накликуючи їх до налзднання рідного громадянського життя, а головно побудовою церков та шкіл;

3) з 1897. р. подає сталі інформації під заголовком "Вісті з Бразилії", познайомлюючи все поселення з паранськими відносинами.

Бачимо, скільки то потіхи та радости принесла сюди "Свобода". Вона накликала земляків до творчого діяння та утримувала його на висоті свого післанництва. "Свобода" статтями своїх редакторів, а між ними о. Бончевського, виправляла злі погляди переселенців і накликувала не дивитися, що "то така вже наша доля чи Божа воля", як звичайно тими словами прикриваються слабодухи, щоб не взятися обіруч до праці в нашій громаді. Ні, конче слід братися до діла так, як це роблять інші народи та поступати вперед разом із ними поруч. Читаючи "Свободу", наш краянин у Парані набирав довір'я в свої сили, кріпив своє впования на Божу поміч, бачив приклад і чув тепле слово заохоти своїх американських братів. Це й заналювало його до праці над кращим завтра та до наполегливого старання про майбутнє.

Своїми інформаціями та покликами стала "Свобода" властиво органом бразилійських українців, бо продовж довгих років, коли ще тут не мали свого часопису, тобто з яких десять літ, була трибуною нашої паранської дійсности. Тому то й слід скласти сеньйорці українських американських газет, "Свободі", від бразилійського громадянства української племінности належні виявн вдяки й подяки. Недаром нам довелося оглядати річники її пильно бережені, як цінність, як скарб, як щось, що становить частину історії бразилійського поселення українців під небом Південного Хреста(60).

Та одне при цім варта піднести, а іменно, що українець у Бразилії, дивлячись чи слухаючи рад своїх побратимів із інших переселень, не йшов за ними наосліп, ані не робив усього беззастережно, іншими словами, не "мавпував". Він зумів вибрати замітніші зразки, прищепити їх до своїх обставин і

часто навіть витворити щось краще від оригіналу. Отак витворився окремий тип українського поселенця в Бразилії. Про це ми ще скажемо окремо, а зараз тільки зазначимо, що наше поселення не можна міряти мірою інших українських поселень.

3. Приклад інородніх переселенців

До закладання наших шкіл немалою принукою був і приклад інородніх груп, що спільно з нами поселились на гостинній паранській землі та сумежних їй областях.

Звичайно це був основний, підручний і найбільш ясний аргумент, яким оперували наші провідні кола й преса, щоб піднести культурний стаж українців і, одночасно, зактуалізувати шкільну справу(61).

Найчастіше ж наші очі зверталися тоді до найближчих сусідів, які звичайно й трималися нашого брата й поза материком, — це були поляки, чи, як тут часом говорять, латинники, бо багато їх є тільки латинського обряду, а етнічно приналежать до української нації. З поляків найбільше брано взір тому, що з ними найлегше порозумітися. Була, крім цього, стара й втерта традиція їх наслідувати, а навіть конкурувати з ними: з одного боку — співжиття та пов'язаність з ними, а з другого — боротьба проти них ставила нашу громаду в сталі стосунки з поляками, а то й виробили впрост якийсь нахил інстинктовно на них дивитись та їх обсервувати.

Поляки забрели до Бразилії на яких 16 років скорше, і тому мали куди більший досвід та й ясніші пляни на майбутнє в новім краю, як наші іміганти.

Перша польська шкілка повстала на оселі Нова Полонія коло Орлеанс на 15 км. від Куритиби в 1896 р. (9. X.), якої основником і першим учителем був "батько школи польської в Парані" Єронім Дурський. 1983 р. він видає в познанськім видавництві Кароля Шульця "Елементаж польсько-бразилійські", чи по-нашому Буквар, а в 1904 прибувають польські Сестри Милосердя-Шаритки, знову ж на другий рік Сестри Родини Марії, таки з Галичини, зо Львова. Вони то закладають по всіх майже головніших оселях школи; шкільні посібники видаються кількома накладами, основується союз учителів. Польське товариство "Освята" вже 1926 р. має за передове завдання посередничати в постачанні польським школам учителів, а потім постачати посібники та шкільну літературу, старатися перед урядом про допомогу та легалізацію, займатися різними справами, що мають якесь діло до просвіти(62). Бувало, що й поляки вчили по наших шкілках, як от першим учителем у нашій українській школі в Прудентополі, був Казімер Бродзяк(63). Натяки на шкільний рух поляків часто знаходимо в пресі і, ясно, що в розмовах та приватнім житті наших шкіл поляки все були для нас двигуном у шкільній праці.

Ще в більше захоплення вводили наших людей німці. Та не тільки наших, бо в Бразилії є відома приказка між тубильцями, що "де німці, — там школа". Про них часто спогадує місцева українська преса та ставить за ідеальний зразок еміграційного життя та закріплення культури на поселенні. І не було воно пересадою. У той час німецькі переселенці вже були сильно розрослися та зорганізувалися. Вони ж бо прибули до Парани ще 1829 р., а 1869. р. основують у Куритибі першу німецьку школу. У 1922 р. нараховувано яких 2000 усіх німецьких шкіл у Бразилії. В самій тільки Парані було понад 20 шкіл, а в тім дві середні. Тому не дармо називають старе німецьке місто Сан Леополдо, в Ріо Гранде до Сул, "містом шкіл", а аж 9 німецьких католицьких чернечих з'єднань, у тім з них 4 жіночі, займалися вихованням та школами. От хочби такі німецькі Браття мали 1940 р. у своїх 49 школах — 22.000 учнів. Німецьке учительство вже 1898 р. основує свій "союз", а 1921 касу для учителів-емеритів. І по сьогодні найбільш німецька етнічно Санта Катарина стоїть найкраще під шкільним оглядом(64).

Німці ж були найкраще згуртованою племінною групою в Бразилії. Свою працю вони вели пляново та обдумано і зріло дивилися в майбутнє. Ми вже вище сказали, що наші люди мали австрійське виховання і в той час були сильними германофілами, отже приклад німців, чи як вони себе називали, тевтобразилійців, був чи не найбільш промовистим так проводові, як і масі!

Розділ другий:

РОЗВИТОК РІДНОШКІЛЬНОЇ ДУМКИ

Попри ці вимоги та зовнішні обставини чимало заважила на розвитку школи теж і сама громадська думка, тобто світосприймання бразилійських українців у відношенні до школи.

Від правильного світосприймання залежать такі побудинки для дії, як: ясність самої цілі, що ми її собі ставимо перед очі з її користями та труднощами; докладність пляну акції, що нею успішніше здобуваємо намічену ціль; влучність висновків. Вони дають могутній розмах для переведення пляну в діло.

Слід тепер розглянути світосприймання під кутом шкільництва, щоб порозуміти мету, пляни й саму акцію українців у Бразилії на полі шкільництва. Хоч воно від самого початку остало незмінним у своїх суттєвих рисах, проте в різні періоди поселенчої історії набирало питомих собі відтінків і насвітлення.

Творчими первнями та, заразом, документами цього розвою являються преса та два з'їзди.

1. Голос преси

Пресу ми ставимо на першому місці з таких причин: українці тут були сильно розсіяні по широких просторах і важкувато приходилось їм з громадською лучністю. Одиноке, що їх могло справді в'язати, — це своя рідна преса. Також преса це найкращий спосіб висловлювання і поширювання громадської думки. До цього наша преса не тільки просторово охоплювала майже всю еміграцію, але й споювала людей різного "вірую" та різних наставлень. Що більше, вона поширювала свій вплив і теж на інші поселення, головно в Аргентині, у Місіонес.

Початки преси, і взагалі українського печатаного слова, сягають 1904 р. Тоді то заложено "друкарняний комітет", що мав старатися урухомити українське видавництво. При тім, згадаймо принагідно, що він у своїй відозві з 27. XI. 1904. р. ставив наголос на потребу "таких букварів". 1907 р. вийшла перша українська газета в Бразилії, чи скорше у всій Південній Америці, "Зоря", а за нею 1909 р. "Прапор" та 1911 р. "Місіонар". На сторінках цих газет часто було заторкнуто шкільну справу, та найбільшою шкільною трибуною, адвокатом, речником і рушієм можемо вважати "Працю", яка появилася в Прудентополі 1912 р., враз із своїм видавництвом, зокрема календарями(65). Вона й є найобильнішим джерелом нашої шкільної історії, а з 1924 р. її поповняє "Український Хлібороб", що почав виходити в Уніон да Вітория, а 1934 р. перенісся на стало до Куритиби.

Та шкільний світогляд є тільки частиною тієї цілости, що її ми називаємо: громадянським світоглядом українців у Бразилії. Від цієї цілости залежав вповні і погляд громадян на шкільництво, бо він насправді становив суттєву, і передову і найважнішу, по церковній, рису у нашій громадській мислі, хоч і не був виключною і повновичерпною програмою життя переселенчої спільноти.

Який тоді був той загальний світогляд?

Він, у першу чергу, був дуже виразний і далекосяглий, так що легко можна його звести до трьох основних точок:

1) з'єднання всіх українців в одну родину;
2) льояльне ставлення та співпраця з бразилійським урядом;
3) зберігання вірности рідній культурі та пам'яті на своїх батьків(66).

Наша преса, ставши речником цих основ переселенчого світосприймання, старалася послідовно перевести в життя повищі преважні засади.

Щодо першої, себто з'єднання, старається захопити організаційно якнайширші кола громадянства. Преса добирається там, де навіть не могли дістатися священики, чи й живе слово звичайної сірої людини не змогло просмикнутись. "Праця" заходила не тільки в найглухіші закутки Бразилії, але навіть на українські землі під царською займанщиною. І там, у золотоверхім Києві, мала свого представника. У краю гуртує всіх, без огляду на віровизнання чи політичні переконання. Про це свідчать численні дописи таких співробітників, як от: уч. Луценко, Куц та інші. Коли йшлося про єдність громади, то наша католицька преса робила в цьому напрямку великі уступки та йшла на далеко йдучі компроміси(67).

Щодо співпраці з бразилійським урядом, то цього й доказувати не треба, бо наше видавництво було довший час одиноким католицьким видавництвом у Парані, і вже яко таке стало накликувало до здорового правопорядку. Теж "Праця" повсякчас виразно накликувала щиро та сумлінно виконувати свої обов'язки супроти Бразилії не тільки отак собі з мусу, але з глибокого переконання(68).

А щодо третьої точки — рідної культури та пам'яти на свій рідний край — то наша преса й до сьогодні цієї ділянки не занедбує(69).

Слід підмітити, що загальний світогляд нашої громади та преси вдержався в своїй первісній чистоті до наших днів. Не тільки те, але й самі розумні бразилійці дійшли до такого самого переконання та висновку, що його тому сорок кілька літ проголосила виразно і недвозначно українська католицька преса. Недавно подала "Праця" голос визначного бразилійського економіста Валдемара Кольверо, який вважає що для економічних та культурних інтересів Бразилії слід зберігати притаманні культурні вартощі чужоземних поселенців і тому боронить тези, яка ставить вимогу, щоб творити садиби зложені з малих етнічних груп-громад, в які входили б чужинці тієї самої народности, мови, релігії та звичаїв. Бо якраз, як це прослідив Лео Вайбель, винародовлення імігрантів не принесло для Бразилії жодної користи. Про це подрібно написав цей науковець у "Ревіста Бразілейра де Жеографія" у статті "Основи европейської колонізації на півдні Бразилії". А "Праця", на-

віть тоді, коли була нагінка на інородців у Бразилії, не побоялася навести здорову гадку зріло думаючих бразилійців з португальського роду, йдучи за їхнім часописом "А Офенсіва". Там кажеться, що треба так уводити напливовий елемент до бразилійської спільноти, щоб він не затрачував своєї рідної мови, яка являє собою вклад-капітал у спільну культуру. Що більше, цей культурний скарб вимагає ще окремої дбайливої опіки. Вони є тієї гадки, що, наприклад, німецьким учителям в бразилійських школах повинні платити більше, як португальськомовним, з огляду на більшу видатність їхньої праці. І тому вони годяться з тим, що зовсім справедливо заявив посол Фридрих Копп в імені двох мільйонів бразилійців німецького походження, впевняючи, що бразилійці німецького роду бажають зберегти спадщину, що її передали їм їхні предки, і що ця спадщина стала нероздільною частиною бразилійської культури(70).

З загального світосприймання перейдімо на шкільне: Воно органічно лучиться і випливає з цих основних трьох засад, які собі поставили бразилійські українці як підвалину громадського життя і своєї майбутности.

Теж шкільний світогляд можемо звести до трьох основних точок:

1) необхідна потреба школи;
2) і то української школи;
3) та й до того української католицької школи.

А тепер розгляньмо кожну точку зокрема, йдучи за думкою нашої преси. Від перших початків по сьогодні наше печатане слово все ставить як своєрідну культурну та життєву догму — п о т р е б у ш к о л и.

Найвимовнішими в цій справі є кличі, що їх сіяла між народ наша печатня. Ось декілька з них. "У школі наша будучність". "Школа — це пружина нашого існування". "Школа — це вічний клич рідної спільноти в Бразилії". "Школа — це неоцінений скарб народній, так як і діти". Вкінці: "Твердиня народня на чужині".(71).

До цих тез та титулів, якими наша преса на всі лади добиралася до глузду громадянства, добавляє ще й слова постійної заохоти до школи, пишучи про шкільні здобутки в Україні, на поселенні в інших краях, вимережуючи свої листки описами зусиль інших народів та їхніх поселень, головно тих, які жили з нами разом на однім терені, як от: німців, поляків, сирійців, італійців та інших(72).

І н ф о р м у є теж про наше шкільне життя в Бразилії, подаючи вістки з найглухіших навіть осель Парани (потім і

Санта Катарини), Ріо Ґранде до Сул, а також і сумежної Аргентини(73).

Дає н а п р я м н і шкільних починів, шукає причин застою, вишукує способи до удержання рідних шкіл. Тому накликує до шкільних організацій, до вишколу та кваліфікації учителів. Закликає до виєднування державної допомоги та доводить, що вона правно належиться нашій школі.

Робить п і д с у м к и шкільної роботи-праці, як це находимо в початках на сторінках "Прапору" ,а потім у "Праці" та "Хліборобі", складає списки рідних шкіл, завзиває до писання про шкільні справи, радо містить звіти про шкільний рух, просить учителів присилати відомості про свої школи, та й тим самим розбуджує живі змагання поміж різними школами в околицях прудентопільщини та сумежніх округ.

Окрему увагу присвячує поборюванню п е р е с у д і в народу щодо школи. Немає такої вимівки деяких осіб, щоб її наша паранська преса не осудила, не виявила безосновности викруту. Часом і вельми досадно опрокидає та демаскує гидку байдужість маси до рідної школи. Це досягає двома аргументами:

1) виказуючи, що неграмотний не принесе свому народові тої користи, що її може дати вчений у письмі, не осягне такий стійнішого становища і матиме невеликий вплив у датку на розрість своєї племінности;

2) прирівнюючи нас до інших етнічних груп, які в науці стоять високо, і нагадуючи своїм, що прийдеться хіба іншим народам бути невільниками, безпросвітними слугами та погноєм.

Все відноситься до п о т р е б и школи, як такої. Перейдім тепер до другої точки, а іменно, що преса домагалась і формувала світогляд наших переселенців у напрямі у к р а ї н с ь к о ї школи. Бо є немала різниця між тим, що нашим поселенцям треба було школи, а тим, що їм к о н е ч н а українська школа. В цьому й визначилася наша преса в Бразилії, зокрема "Праця", яка справу школи ставить на рівні з буттям української громади. Найкращим на це доказом є перше число тої газети, в якому редакційна передовиця так називається "Рідна школа, це наша будучність"(74).

Зміст статті такий: Цей клич лунає зараз по цілому світі, бо народи пізнали, що хто має високо поставлену народню освіту, той має першенство в світі. Це добре зрозуміли і вміли використати західні народи. Знову ж наш нарід через бороже лихоліття не міг спокійно віддаватися народній просвіті, так що ледве пів віку уплило від того часу, що він прозрів і зміг повеличатись першими здобутками на полі рідного шкільництва. Тут "Праця" подає дані про ріст школи в Га-

личині, про збірку мільйона корон на рідну школу, про провідну ролю "Шкільного Союзу", вичисляє приватні гімназії (Копичинці, Рогатин, Городенка, Яворів, Калуш, Долина, Збараж), учительські семінарії тощо. Навіть і по державних гімназіях числом п'ять за старанням галичан мова викладова є наша українська мова. Хоч і поляки перепиняють. Лиш ми, українці у Бразилії, стоїмо зі всіх українців позаду. А нам пора вирватися з тієї байдужости. Та й, правда, вже дещо робиться, бо сама Прудентопільщина має 18 шкіл. Хоча батьки, на жаль, ще не розуміють, що конче посилати і то довше дитину до школи. А причина цему брак свідомости про потребу школи, а за тим і брак свідомих людей — фахових учителів. І закликом горнутись до просвіти кінчиться стаття, бо "потомки проклену своїх татів, що тії не хотіли дати їм просвіти. Другої Бразилії тоді вже не буде. Берім собі примір з других культурних народів, горнімось до просвіти, попираймо школи, бо в **школі то наша будучність.** Не забувайте також про долю наших учителів, щоб вони свої сили могли безжурно посвятити для наших дітей".

І за цей погляд "Праця" придбала собі, і може ще сьогодні має, найбільше ворогів. Її противники, таки з-поміж наших зробили закид, що:

1) "Праця" радить, щоб вже в перших клясах "Рідної Школи" вчити по українськи;

2) "Праця" наказує дітям поза годинами навчання говорити між собою по українськи. Мотивуючи безпідставно своє "побоювання", що на тім потерпить місцева держава. Ці наклепи більше промовисті про поставу нашої преси до рідної школи, як цілі стоси цитатів з пожовклих і заслужених листків "Праці", або й інших прудентопільських публікацій.

А третя точка, що становила невичерпну тему нашої шкільної політики та пресової кампанії це — українська к а т о л и ц ь к а школа. Під цим оглядом можна вважати нашу пресу етикою, або навіть енциклопедією католицького виховання в школах. Хоч як дорога була для нашої преси рідна школа, все ж таки, коли йшлося про безрелігійність або ворожість супроти релігії і моралі, воліла вона продовжати навчання дітей по інших школах, хоча б і чужих, аби тільки католицьких. Одначе завжди додавала при такій нагоді, що нестачу рідного виховання треба набувати самоосвітою чи домашнім навчанням, бо морального знищення нічим потім не направиться. Наче той каменяр молотом об твердий граніт, так вдаряла наша преса своїм пером, підкреслюючи важливість католицької християнської школи(75).

Крім цих трьох напрямних, подамо ще деякі конкретні вимоги, що їх ставила преса українській католицькій школі, чи радніш, батькам та організаторам тієї школи:

1) домагається добрих католицьких учителів;

2) хоче, щоб не тільки стояла школа-будинок, але, щоб була вона повна нашої дітвори;

3) та дітвора має правильно до школи ходити, а не тільки тоді, коли вдома немає роботи, або, коли батькам чи й дитині забагнеться заглянути до школи;

4) щоб діти в пору приходили на навчання;

5) щоб шкільна молодь мала необхідне приладдя, про що повинні подбати батьки;

6) вдома припильнувати, щоб дитина переробила завдання, а до того батьки хай мають сталий зв'язок із учителями;

7) у рівній мірі посилати до шкіл як хлопців, так і дівчат;

8) за бідних, що самі не можуть собі оплатити школи, повинна подбати громада;

9) а на кінець старалася наша преса і про вищі школи, у першій мірі про вчительський семінар і інститут для виховання священиків(76).

Сповняючи це своє завдання, наша преса була неначе п р о д о в ж е н н я м рідної школи. На еміграції воно інакше, як у краю. Тут, у Парані, наша школа не мала змоги охоплювати стільки років своїх школярів, як в материку, де на рідній мові зразу майже всі предмети подавано, а в вищих клясах теж не залишано годин із рідним писанням та мовою. Властиво у тих вищих клясах заокруглювано і викінчувано знання матірньої мови, так що учень виходив з шкільних стін з повним і систематичним знанням.

А тут, на переселенні, заступала преса вищі кляси та вдосконалювання знання батьківської грамоти. З газет дитина доповняла знання релігії, історії і географії України, катехизму свого обряду, звичаїв та інших загальних відомостей, потрібних у суспільнім житті.

Ще й те візьмемо до уваги, у Бразилії громадське та державне життя не мало такого своєрідного характеру, як це було в Галичині. Тут переселенець потребував свого письма в хаті при молитвах та читанні, у переписці з старим краєм, у себе і з одномовними переселенцями, в церкві та в рідних товариствах, — а поза тим рідне писане слово не мало для нього широкого застосування, як у старім краю. До цих скупеньких засобів поширювання і втримування грамоти приходила ще українська преса: тижневик, місячник і календар. Вона то, крім

молитовника та співаника, давала нашій людині вправу у своєму рідному читанні й писанні.

Тим то й наша преса причинилася до зліквідування так званого поворотного анальфабетизму. Явище таке є грізне навіть у краях-материках, а проявляється тим, що люди, які ходили до школи, а то й закінчили її, по якімсь часі стають знову неграмотними із-за призабуття чи невживання грамоти.

Наприклад, у такій передвоєнній Польщі, як свого часу писали краківські "Гласи Католіцке", на 100 покликаних до війська було 27 таких, які мали свідоцтво покінчення школи, але не знали ні читати, ні писати([77]). На еміграції це явище, головно щодо рідної грамоти, ще трапляється частіше. Ми самі нераз були свідками, що навіть на офіційній мові наш чоловік не вмів підписатися, хоч покінчив державну початкову школу, а коли щось і, бувало, написав, то на тім трудно було визнатись. Тому то преса мала під цим оглядом величезну заслугу для нашої громади. Вона рік-річно неабиякий відсоток нашого старшого і молодшого покоління вдержувала при грамотності.

Преса старалася заступати школу дітворі. Її можна б сміло назвати кореспонденційною школою для дітей та молоді. Своїми напрямними робила батьків-читачів вчителями дітей, а до того від 1924 р. "Праця" *має для малих окремий куток, не* занедбуючи поручати ще й інші дитячі часописи, як от: "Світ Дитини", "Наш Приятель". Це саме робив і "Хлібороб", на якого сторінках стрічаємо забави та оповідання для дітей([78]).

Зрештою, отак преса сама себе спомагала, бо її рація буття залежала від знання рідної грамоти тих людей, для яких вона й виходила.

Ще на останку добавмо й те, що наша преса час-до-часу подавала, так би мовити, зведення громадських, а в тім і шкільних здобутків. З усіх цих зведень, які то ширше то вужче поміщаються, варта відмітити одне. Його склала вже тут роджена та вихована українка, сьогодні катехитка Пресв. Серця Ісусового. Коли читається цей уступ, то зроджується в душі свідомість, що заіснувала щінка зв'язь між першими шкільними піонерами та організаторами і молодим поколінням. Теж бачимо в цій статті "До вищої освіти", що застосовується ті самі думки та такий же і погляд, що його мали перші шкільні подвижники. Що більше з цих рядків пробивається виразно якесь таке свідоме і переконане вдоволення з добутих осягів та віра в шкільне післанництво нашого поселення. Авторка сміло заявляє, що ми зробили стільки для виховання наших дітей та їхньої просвіти, що могло б засоромити інші народности в Бразилії. Підкреслює старання самої маси-загалу, який

бажав школи, не втікав перед жертвою, власним коштом ставив шкільні приміщення, старався про навчальний персонал. А що найважніше, люди домагалися від урядів шкіл і не відступали, доки не осягли своєї мети([79]).

Ці слова та думки є правдиві і кожен, хто хоч трохи цікавиться поселенчим життям та його минулим, мусить те саме заявити. Дальші думки в статті ширше розвивають та докладніше зясовують шкільні напрямні, що по них мають іти українці у цій великій південно-американській державі.

Гадаємо, що цей короткий нарис бодай у загальному відтворить поняття про вагу нашої преси в розвитку думки про рідну школу в Бразилії.

А зараз переходимо до наступних чинників рідношкільного світосприймання.

2. З'їзди

Одним чи не з найкращих засобів до плекання громадської думки, її вирощування, поширювання в маси та переведення загальних стремлінь у діло — це з'їзди. Є чимало справ, що їх навіть преса не може так унагляднити, як це робить особиста виміна думок. Тим більш вона вартісна, чим ширше коло осіб беруть у ній участь. Тож і цього теж засобу не поминули поселенці, чи пак їх організатори і провідники. Дотепер збулися три вдалі та гідні уваги з'їзди. Вони і творять у житті поселення окремі епохи. Перший з'їзд мав місце в Куритибі 1910 р., другий у Дорізоні 1922, а третій 1947 р. знову ж у Куритибі, вже по другій світовій війні. Засяг нашої праці охоплює тільки час перших двох з'їздів, і тому говоритимемо про шкільну ділянку на цих з'їздах.

Спроби зійтися та порадитися бували ще до 1910-го року. Подає ж бо перша всіх українських південно-американських газет "Зоря", що 1907 р. у дні 6. жовтня було віче на Ріо Кларо, тобто на Малеті, точніше на шакрі Івана Занька. Зібралося на ньому кількасот людей. На вічі вибрано делегацію до президента штату, щоб виєднати від уряду основування мішаних русько-бразилійських шкіл([80]).

А. Перший з'їзд

День 31. липня і 1. серпня 1910 Р. Б. на все останеться великим і важливим для української спільноти в Бразилії. Після десять з половиною літ почалось пожвавлене громадське життя. З того то й зродилась у проводі, зокрема в духовенства, думка, щоб при помочі "Прапора" скликати перший з'їзд. Мета його була: зорганізувати всі товариства і шкільництво та скоординувати всі прояви громадського життя:

У 12. ч. "Прапора" заповіджено порядок з'їзду, а при тім окремими статтями пішла підготовка у формі познайомлювання загалу з завданням з'їзду. А щоб увести нас у атмосферу з'їзду, коротко накреслимо його перебіг. Уже в п'ятницю, як пише "Прапор", почали з'їздитися представники. Ніякої майже оселі не бракувало. У суботу ввечорі була довірочна нарада в кватирі ред. Клима Гутковського([81]). Перше народнє свято почалося богослуженням, яке відслужив о. Рафаїл Криницький ЧСВВ, тобто Панахидою за померлих українців у Бразилії, що її вислухали присутні зі сльозами в очах. При тім була й патріотична проповідь. Сам з'їзд відкрив Іван Кутний. При тім згадується, що деякі делегати прибули з лісів у віддалі яких 200 км., а навіть один прийшов пішки аж з Калмону-Іваїв (300 км.). Заля товариства ім. Т. Шевченка не могла помістити приявних, так що делегати з'їзду зайняли другу залю, а деяким довелося стояти на коридорі.

Найперше почали делегати звітовувати про стан нашого життя на оселях. Усіх звітів було 14, а скарг та просьб 18. Вирішено тоді багато далекосяглих та надійних справ. Дуже сміливим був задум утворити торговельний дім у Парані, і якби не світова завірюха, то хто зна чи не було б вдалося це здійснити. Належно узяли до уваги і церковні справи, поскільки це було в обсязі з'їзду, а головно покладено наголос на покращанні лучбових засобів.

Та найважнішими будуть для нашої справи теми другого дня, який вповні був присвячений шкільній ділянці. Реферат про шкільну справу прочитав о. Р. Криницький ЧСВВ, доказуючи, що тільки своєю рідною школою ми зможемо здержати розпорошення наших громадських сил та нашого етнічного потенціялу.

Для практичного переведення справи з'їзд рішив утворити при "Народній Раді", тобто центральнім заряді нашої еміграції, окрему побудову "Шкільну Раду", а ця мала мати осідок при "Народній Раді" у Прудентополі. У склад Ради мали входити: голова, заступник, краєвий інспектор, два секретарі, два скарбники та контрольори, а кромі них ще десять секційних інспекторів. А що наразі не було ще окремих відпоручників на таких представників "Шкільної Ради", то цей уряд мали перейняти місцеві вчителі. Всі вони безпосередньо підлягатимуть "Шкільній Раді", яка має над ними нагляд, кермуючи та виплачуючи їм пенсію за навчання. Це робитиме вона за посередництвом місцевого шкільного комітету.

Для збирання фондів на удержання школи та вчительства основується "Український Шкільний Союз", якого метою буде збирати місячну вкладку від українських громадян і то навіть таких, що не мають дітей. Та вкладка має бути найменше 300 рейсів у місяць. Тому батьки учнів не будуть, як це робили досіль, платити впрост учителям, але складатимуть гроші на руки комітету, а цей братиме з "фонду" тільки тоді, коли платня батьків не досягнула б висоти пенсії назначеної вчителеві.

Інспектори переглядатимуть школи та посилатимуть що три місяці звіти до Прудентополя, а раз у рік мають з'їхатися на нараду до цього осередка. "Шкільна Рада" має до шістьох місяців виготовити статут та його оголосити в "Прапорі". Слід повідомити про це австрійський консулят і домагатися шкільних книжок, як теж старатися за підмогою в австрійської влади.

Того самого дня рішено на внесках запротестувати проти польського університету в Галичині і висловити свої спочуття матері Адама Коцка, що згинув у боротьбі за український університет у Львові. Рішення ці опубліковано в галицькій пресі: "Ділі" та "Руслані".

З'їзд поділив нашу Паранщину на десять територіяльних секцій, а саме: 1. Прудентопіль, 2. Куритиба, 3. Ріо Кларо чи Малетщина, 4. Антоніо Олінто, 5. Ітайополіс, тобто Ірасемщина, 6. Жангада, 7. Іваї, 8. Ітапара, 9. Вера Гварані, а 10 Нова Галичина коло Порто Уніон. Кожна секція мала ще ділитися на райони (громади).

Як наслідок постанов з'їзду при кінці 1910 р. уладжено в Прудентополі віче в справі створення "Української Народньої Ради". Головою вибрано ред. Клима Гутковського, а головою "Шкільної Ради" о. Маркіяна Шкірпана, василіянина. Цього останнього вибрано загальною акламацією.

Отут ми коротко передали перебіг того першого з'їзду, а зараз подрібно з'ясуємо розвій самої **шкільної думки** на тім з'їзді. Все сказане на з'їзді в справі шкільництва, можемо легко звести до оцих трьох точок:

1) централізація всього громадського життя, а зокрема зосередження шкільництва;

2) старання притягнути до шкільної роботи ввесь наш загал;

3) змагання спромогтись на контролю навчання по наших оселях.

Насправді шкільна справа забирає чи не 50% нарад усього з'їзду. А варте уваги й те, що її беруть на себе таки самі громадяни та вся українська спільнота у Бразилії. В справі допомоги на будову шкіл не звертаються наші громадяни до місцевого уряду. До австрійського ж звертаються тільки з проханням про поміч у виді посібників чи грошевих підмог, але про формальну якусь опіку тут немає мови. Теж не розчислялося на допомогу з боку материку, бо там тоді велася важка боротьба за власне шкільництво.

Все ж таки не довелося першому з'їздові вповні добути намічених овочів. Рішенням з'їзду і, взагалі, усій цій роботі спротивилася горстка радикалів. Вона вхопилася за найпідліші засоби так, що крім особистих нападів та внутрішніх міжусобиць, зробила й донос до місцевого уряду. І ото урядова газета, "А Републіка", з Куритиби, помістила той наклеп на своїх шпальтах. З приводу цього прудентопільські тубільці хотіли здемолювати печатню "Прапора", що вже тоді містилася в Прудентополі, а редактора К. Гутковського вбити. Основою до цього нікчемного наклепу стала стаття з другого числа "Прапора", в якій закликувалося українську збірноту в Бразилії, щоб вона створила велику українську родину, наче малу вільну Україну, а при тім добру громадянку й співробітницю Бразилії, залишаючись без огляду на це вірною культурі та пам'яті своїх предків([82]).

Ось із-за чого то не виконано гарних постанов першого з'їзду. Не об'єднано товариств в одну централю, не створено й торговельного дому. Та й шкільна справа не пішла наміченими шляхами. Що правда, її не залишено і, наскільки це було в спромозі, старалися священики та відповідальні одиниці на власну руку перевести в життя постанови з'їзду. О. Криницький організує "Шкільні Союзи", а при тім йому помагають і духовні і світські. Отож одинична, чи вужча колективна ініціятива, заступила працю, що її намічено здійснити органами з'їзду, себто "Шкільною Радою" та її клітинами. І треба признати зовсім слушно, що з цього часу шкільна справа щораз то більше активізується і набирає розгону.

Не без вдоволення підкреслюємо, що перший з'їзд так вимовно і так виразно окреслив напрямні нашої шкільної діяльности в Бразилії, що не тільки тим виявив зрілість до завдань, покладених на нього, але й дав нашій еміграції незаступний і найзріліший погляд на майбутнє. Знову ж затії противників, дивлячись сьогодні з віддалі майже п'ятдесять років, піввікової проміжки часу, принесли велику шкоду своєму рідному довкіллю в Бразилії, бо позбавили його добре зорганізованої виховної установи, що нею безперечно стала б була "Шкільна Рада", а тим самим спинили нормальний ріст провідного прошарку — своєрідної інтелігенції — між нашими масами в цій державі. Бо при помочі добре наладної школи була б вже тоді витворилася справжня місцева провідна верства з українським світосприйманням та християнським переконанням і не допустила б до "карманщини" та інших невідрадних явищ, які потому мали місце в лоні нашої громади. Немає сумніву, що така організація зменшила б силу ударів пізніших руйників та нетворчих елементів чужого довкілля на душу

українського населення. А що найважніше: молоде покоління провідників вросло б у рямки організаційної карности, бо було б виховане на зразках доброї організації та громадської солідарности.

Ще один момент, якого не можна поминути, а це: була б тоді вже зродилась традиція систематичного і всезагального українського виховання на паранському терені. І як еміграція скорше старіється від материка, так і та традиція була б вчаснішою і була б скоро виробила право завживання рідного шкільного виховання для поселенців-громадян Бразилії та була б на все утривалилася.

Радикалізуюча групка також зробила ведмежу прислугу й самій гостинній Бразилії. Про це ми не можемо теж мовчати, коли не хочемо бути односторонніми. На бразилійському прапорі є такий клич: "лад і поступ". І це є клич цілої бразилійської державної спільноти. А нині викликувати нелад та розбрат між членами української племінної групи, що також становить поважну частину громадян цієї держави, і яким теж лежить на серці загальне добро Бразилії, то такий поступок це протидержавний акт та майже кримінальний злочин. Виступ радикалів був зневагою нашого українського імени перед державою, що вважала нас за добрий і побажаний елемент. Це гаразд розуміли й самі бразилійці інших племінностей, як про це ще в тязі нашої праці переконаємось. Припинення розвитку шкільництва українських переселенців було теж припиненням розвитку та поступу самої ж Бразилії. Не даром писала потім "Праця", після яких 17 років, що якби не приватні школи, то певно вдвоє збільшилося б число неграмотних, передовсім по лісах та малих оселях([83]). Гадаємо, що вистачить оце з'ясування заходів першого з'їзду, щоб виказати чим для бразилійських українців була школа та як розвивалася думка про неї в тім ще піонерськім періоді. Одночасно бачимо теж ті нікчемні засоби, що ними користувалися противники в поборюванні громадських ідей. Вони, спочатку, не вдаряють впрост по школі, но перше тому, що вона не була тоді ще сильною, а тільки в стадії формування, і по друге, — бо гадали, — що по розбитті центральної й головної організації все захоплять у свої руки. Та потім ударять безпосередньо по шкільництві.

Хоч у постановах першого з'їзду не було виразної пропозиції про утворення вищої школи, то все ж таки є змагання, щоб її зактивізувати. Зараз по конгресі стараються батьки громади створити семінарію для вишколу вчителів. Та про це говоритимемо на своїм місці, а тут над тим не будемо задержуватися.

Б. Дорізонський з'їзд

Перша світова війна заторкнула теж наше поселення в Бразилії, спричиняючи в ньому ось такі відгуки:

1. Австрійські громадяни в Бразилії підпали під закон загальної мобілізації, бо великий їх відсоток мав ще австрійські папери. Хоч у практиці годі було виконати її, проте в душі відчув наш брат, що він є "цісарська дитина", а десь там у глибині душі, на дні його грудей прокидалася гордість австрійського громадянства ("тирольців сходу"). Це було б цікаве поле досліду для доброго психолога: стан душі поселенця — галичанина у відношенні до "цісарського краю". Те "австріяцтво", наче жарина на сильному вітрі, бухнуло тоді хвилево під заревом подій у старім краю, щоб скоро погаснути й створити якусь часткову порожнечу, щоб її з часом заповнити українським державницьким світоглядом.

2. Воєнні переживання та страждання на Батьківщині нашої Церкви та народу і самих близьких-рідних поселенців викликали живе заінтересування до справ по тім боці Океану. Будиться приспана свідомість, виростає народня гідність, виразніють контури творчих задумів, а еміграція знаходить своє правдиве й ясне ім'я. 1916 р. "Праця" з "руської часописи" переходить на українську, а з нею і наша еміграція. З тим формальним переображенням приходять і нові конкретні пляни та потреби, щоб ставити їх собі перед очі, а ще більше молодому поколінню.

3. Визвольні змагання. Перед нашим, у пралісах забутим, переселенцем виринає візія пробудженого велета-народу. Він зі сльозами в очах і з тужливим болем вислухує оповідання та читає вісті про бої Усусусів. У нього родиться бажання бути там, з тими стрільцями й боротися за ту Україну, що про неї, може вперше, він почув, або якої, народившись тут, ще не бачив... Мусимо визнати, що бразилійська еміграція чи не найінтензивніше виявила зв'язаність із воюючим материком. "Український день", віча, телеграми, поодинокі конкретні випадки живих відгуків до долі свого народу в краю — це ті золоті листки тієї тези, яку ми обстоюємо.

4. Третя еміграція стає **особистим лучником** тієї перміни. Представники України: др. Козій, проф. П. Карманський, церковні достойники: Митрополит Андрей та о. протоігумен Калиш А. ЧСВВ, а далі військовики з усіх частин України та й нова повоєнна зарібково-хліборобська еміграція вносять багато нового й своєрідного на терен бразилійського поселення. Отож і пожвавлюється, а що більше, набирає якоїсь гарячковости та запалу наша громадська робота. Вже не будемо довго задержуватися на протестаційних вічах проти авто-

номії Галичини, тоді ж визначилося віче на Есперансі коло Прудентополя, на якім теж шкільну справу брано під увагу, але скажемо, що найвищим висловом того спільносного пориву є з'їзд на Дорізоні представників осель, у днях 7-9 липня 1922 р. Ближче підготовили цей конґрес таки відвідини Митрополита Андрея та приїзд представника західньо-українського уряду проф. П. Карманського. Перший уважав шкільну справу справою свого серця, і ради його почину ми можемо завдячувати, що маємо добрі джерела про школу, бодай з того часу, коли він нас відвідував(84).

До того з'їзду сам Митрополит підготовив священство трохи скоріше на окремій нараді в Дорізоні і накреслив плян поступування на всенароднім з'їзді. А щодо справи школи, то Кир Андрей мав дві наради з учителями в Прудентополі (травень), а також скликав у Дорізоні на нараду учителів цих околиць.

Теж і проф. П. Карманський не лишив шкільництва на боці. Він старався в нову організацію "Українського Союзу в Бразилії" вплести принципи галицького "Шкільного Союзу", як про це читаємо в його книжці "Між рідними"(85). Теж кладе натиск на вихову дорослу та інтеліґенції тому за одне з перших завдань новоствореної організації вважає заложення виховного інституту, якого питомці згодом мали б перебрати провід усієї української громади.

Сам з'їзд вийшов надзвичайно вдатно, як про це пише згаданий професор. Ось коротко прокажемо зміст опису: Три дні приходилося йому, Карманському, проводити зборами, всі справи з'ясовувати, пояснятн, переконувати, тертя й розбіжність думки єднати. Та ще ніколи, признається, не переживав він такої насолоди, як у часі цих, йому незабутніх, днів Дорізону. Визнає, що ще не бачив таких зборів з такою здисципліновaною громадою, перенятою такою доброю волею. Цілими днями на залі, прибраній зеленню, та прапорами з написом "Вітайте" і "Народ собі", уносився святковий настрій; ніхто не зважився внести в нього ніякого дисонансу; ніхто не важився в зал нарад закурити. Попереду сиділи відпоручники, горді на свою місію й ролю, а за ними сиділа й стояла цікава громада гостей, що все право рішати передала делегатам. На тім зразковім з'їзді вибрано "Союзну Директорію" для проводу зорганізованого життя, а товариство названо "Український Союз у Бразилії". Для шкільних справ створено, як і на першім з'їзді, окрему шкільну секцію, яка мала займатися своєю ділянкою(86).

Ділово на з'їзді по провіренню повновластей делегатів проф. Карманський представив головну ціль з'їзду — утворення все-

народньої організації — та представив проєкт статута. У нім було між іншим сказано, що нова організація має взятися до систематичної праці на просвітнім та господарськім полі. Найважнішими середниками для здійснення найменшої програми було б основання всілякого рода курсів для учителів, утворення української бурси, гуртівні, а на кінець відчити та реферати. При головній раді з трьох директорів ще утворено дві автономні секції: просвітньо-культурну та економічну. А пополудні першого дня з'їзду вибрано склад просвітньо-культурної секції: о. Маркіян Шкірпан — голова, уч. Олекса Луценко-Василевський — заступник голови. Перший з Прудентополя, а другий з Іраті. Секретар — Володимир Мартинець з Малету, скарбник же — о. Петро Процьків з Дорізону. Члени виділу: Семен Кукурудза з Прудентополя і Прокіп Білик з Дорізону, та Григорій Тадра з Куритиби. За тим говорив широко про школи Валентин Куц, а за ним Степан Кобилянський у справі дитячих садків, організації січових та пластових дружин. Знову ж Куц висловився за навчанням релігії по українських школах у Бразилії.

Другого дня обговорювано справу гуртівні, яка мала б бути в Понта Гроссі і 2% приходів давати на просвітні цілі "Союзу"(87).

Тепер уже рідношкільна думка набирає вищого рівня: виразно й недвозначно йде старання про вищу, середню школу. По з'їзді "Союзна Директорія" переводить у життя постанови та намічення дорізонських світлих днів. І так 20. жовтня 1922 р. на своїх зборах у Мафрі вирішено, щоб у найближчім шкільнім році утворити гімназію і зорганізувати українське вчительство. Одночасно "Союз" замовив в українськім видавництві "Воля", у Відні українські читанки, укладу Антона Крушельницького.

Дня ж 5. грудня, того самого року, відбулося засідання "Освітньої Секції" у місті Іраті, де порішено списати школи та вчителів, себто ввести статистику нашого шкільництва. Що до предметів навчання, то постановлено вчити всіх тих предметів, які є в державних школах, а до того усталено норми для рідного навчання. Того самого дня видано припис про одностайний вжиток посібників. Постачанням книжок мав зайнятись уч. Степан Кобилянський. Одночасно постановлено заложити мандрівну книгозбірню — бібліотеку, яка переходячи по оселях, ширила б просвіту в український загал. Володимир Мартинець, теперішній лікар, а тоді вчитель рідних шкіл, мав вести на Малеті курси португальської мови для вчителів впродовж цілого року. Припоручено уладжувати якнайчастіше сходини, вистави, відчити, читання тощо. На другім союзнім з'їзді у

Порті, 19. квітня 1923 р., постановлено агітувати за гімназійними курсами і в час вакацій подбати про урядову кваліфікацію для українських учителів.

З цих даних про дорізонський з'їзд та його пізніші кроки в нашій ділянці зараз складемо синтезу розвитку нашого шкільництва. Його можна звести до таких точок:

1) Ідеологічні основи ті самі, що й на першім з'їзді тобто: а) племінна спаяність, б) гідне виконування обов'язків супроти місцевої бразилійської держави, в) дбання про розвиток та збереження свого племінного обличчя на новій землі.

2) Здійснювачем цих загальних засад в загальному для всіх, а для доростаючої молоді та її проводу, у подрібному, є рідна школа. Тому то далі змагає з'їзд до централізації шкільної системи, та повного нагляду над шкільним діянням, закликаючи до допомоги в цім ввесь загал нашого громадянства. Це тільки продовження шкільної праці першого з'їзду.

А що нового вносить цей з'їзд?

3) Найперше передає широким масам бразилійського поселення ту свідомість, що материк не є вже більше колонією, але самостійною державою, хоч тимчасово окупованою загарбниками. Тим то старається конґрес стати речником, наскільки йому це можливо, оборони державности на материку так перед місцевим урядом, як і перед світовою опінією. Тепер уже не йде нашим діячам про признання якоїсь там частинки українських справедливих вимог (як напр. український університет), але йдеться про державу як цілість. І на цих засадах сперто питання нашого шкільництва, але мало дійти до свого завершення у створенні вищої школи.

4) У відношенні до місцевої державної влади не тільки ставиться загальну засаду співпраці з Бразилійською Республікою, але й ставиться вимоги, як напр. уряд повинен уможливити кваліфікацію українських учителів.

5) Також конкретизується і наше внутрішнє шкільне питання. Про це наявно свідчать старання про піднесення інтелектуального рівня й оформлення своїх учителів, забезпечення їм правного становища та піддержку державних чинників. А до цього й само навчання систематизується, як це ми бачили в приписах про предмети й посібники по рідних школах. Звертається при цім увагу й на інші допоміжні ділянки виховання (книгозбірні та культурно-освітні імпрези). У роздобуванні фондів серед свого громадянства вишукується іншу форму не так всенароднього податку, хоч і цей був, як сталої помочі з приходів гуртівні.

Крім цього дорізонський з'їзд має далекосягліше і трива-

ліше здійснювання своїх рішень. Середня школа таки творить-ся, і хоч вона не виконала вповні свого завдання і не поста-ла таким шляхом, як це було здавна передбачено, то все та-ки стала не маловажною подією в нашій історії. Тут уже не можна говорити про сам провал з'їзду, дивлячись "на кар-манщину". Сильна була фракція духовенства й не можна було її легковажити, але й з другого боку, попри великі недоліки й навіть злочинні промахи, встоялася й противна група, яка переходить згодом на модний у краю по війні та зриві, націо-налістичний мостик. А встоялась, зазначимо, уже тими органі-заційними рамками дорізонського з'їзду та його наслідками.

Одне тільки гідне уваги, що перша фракція, віруюча гру-па, і на дальше ставить школу як свій наріжний кам'нь діяль-ности на майбутнє, то, навпаки, союзовці цю справу усувають у тінь не прив'язуючи до неї довготривалої уваги й для своїх партійних цілей жертвують нею. Бо ж повстання портоуніон-ської гімназії, це скорше амбіція несталого проф. Кармань-ського та тимчасовий коник, який мав шахувати духовенство, як сталий і доцільний вислід громадсько-організаційної праці. Для декого з викладачів колегії, гімназія не була нічим іншим, як тільки варстатом особистого заробітку. Власне в цім і ці-*ле збочення* їх, бо скривили другу точку нашого загального поселенчого світогляду в Бразилії, а іменно замість бути ль-альними громадянами й співробітниками бразилійської респу-бліки, — стали вислужниками та ефемерними й безцільними чи безплідними резидентами в гостиннім зеленім краю(88).

Цим самим захитали вони й третій принцип: зберегти своє рідне обличчя в собі й у наслідниках, а на місце цього приходить у них шкільна конкуренція з табором віруючих. У них, коли що робиться для виховання чи школи, то не так з племінних вимог чи й моральних спонук, але більше з про-пагандивних товчків, та й, на кінець, з неозначеного санти-ментального традиціоналізму. Властиво вони вважають, що тим третім принципом можна, відповідно до вимог їхніх зазіхань, безжалізно торгувати та, у разі потреби, навіть його потопта-ти. Отже шкільництво в першім таборі було невідємною час-тиною його організаційної структури, а в другім — тільки помічником, якого можна вживати в разі конечности, а ні, то й занехати. Це цінення шкільництва першим табором дуже до-бре бачили та розуміли противники й тому по другім з'їзді вдаряють безпосередньо по шкільництві, як про це свідчить, осуджений майже всім здоровим загалом, донос до бразилій-ського уряду(89). Доносчики брали до уваги те, що тепер уряд більше присвячує уваги школі й тому такий наклеп на рід-ну школу зможе найбільше вразити урядові кола й тим спри-

чинити поважний конфлікт між віруючим українством і бразилійським урядом, і тим чином легше можна було закрити свої неясні затії та чужими руками вигідніше, але й дошкульніше, перевести смертну операцію на організмі здорової католиць-кої збірноти. Властиво ж тут приймали засаду: "щоб не було ні мені, ні тобі".

Гірко й болюче писати про ці сумні справи, але історія у своїх подіях не зміняється і тому ради історичної об'єктив-ности мусимо про це подати. До того, відємні історичні фак-ти служать до кращого унаявлення додатніх, що має місце й в нашій справі.

3. Заходи про створення середньої школи

На дорізонськім з'їзді, як оце ми тільки що бачили, гро-мадська думка набрала вже виразних форм і найолегливо змагала до створення вищого ступня шкільництва. Та до ясности доказів і викладу шкільних дій замало подати тільки ставлення самого з'їзду. Навпаки, нам треба це змагання про серед-ню школу накреслити на окремій картці, щоб мати повну ці-лість, а до того, відкрити часто незнану, та зате цікаву сто-рінку з нашого громадського побуту(90).

Думку про вищу школу зродило саме життя. Не було тол-ку творити початкові школи, коли не доставало учителів. Теж невистачально було будувати церкви та розширювати коло ре-лігійного впливу серед нашого населення, коли місіонери не були певні, що матимуть помічників і наступників у продов-жуванні та поширюванні засягу свого душпастирювання. Очі-кування на приплив краєвих учителів та священиків скоро по-казалося чимось нереальним. Слід було, отже, творити фахові курси для вчителів і на місці плекати священичі покликання. Теж про спільнотний престиж могли старатися найкраще свої, тут виховані, інтелігенти.

Гадка створити кузню для фахового місцевого вчительства виринає вже по першім з'їзді в Куритибі. З початком 1911 р., як подає "Прапор", отвориться у Прудентополі учительська се-мінарія. При тім подаються і вимоги вступного іспиту, а во-ни такі: кандидат мусить знати плинно читати, поправно писа-ти, а з рахунків усі чотири ділання. Воно виглядає досить наїв-не оте оголошення, але це вже був великий крок уперед. Од-нак така семінарія не побачила Божого світу. Хіба що з при-бутям Сестер Служебниць Пр. Н. Д. М. колоніяльні учительки, що були звичайно слабо кваліфіковані, ходили до Сестер щосубо-ти й доучувалися бодай найпотрібнішого для свого звання(91). У двадцятих роках потреба вчительської семінарії поширяєть-ся й сам уряд ставить вимогу, щоб кандидати на вчителів та

самі учителі старалися про урядову кваліфікацію. Бо тільки тим робом могли одержати, зглядно задержати, титул до школи й при тім, маючи державну платню, щоб мали змогу наших дітей успішніше навчати рідної мови([92]). Це було б замовчуванням історичної правди, коли б ми не згадали одночасно і про свого рода учительську семінарію уч. Валентина Куца, яку цей вів на Каразіньо, вивчивши кількох молодих хлопців на учителів([93]).

Щодо виховання священства, то наші духовні шукають різних доріг. Спершу стараються використати Галичину, щоб там виховати собі наслідників із хлопців вже роджених за Океаном. Навіть зробили першу спробу, висилаючи до місійного Василіянського Інституту в Бучачі двох хлопців. Теж і наші вірні не жаліли пожертв на цей інститут св. свящ. Йосафата, як це бачимо в листах прудентопільського та жовківського "Місіонарів"([94]). Та на це мало числять місіонарі-піонери, бо о. Маркіян Шкірпан, ЧСВВ, повідомляє свого співбрата по чині в Краю, о. Лазаря Березовського, ЧСВВ, що вже має площу під новіціят у Прудентополі([95]).

А перший спосіб — посилати хлопців з Бразилії до Галичини — не вдався з таких причин:

1) Вибух першої світової війни перервав нормальні зносини Бразилії з Старим Краєм;

2) І без того, задалека дорога й завеликі були кошти на неї, а при тім здержаність батьків та страхання їх з огляду на висилку в такий далекий світ ще нелітніх дітей;

3) Діти в ювенатському часі, тобто кандидати до гімназії, ще не можуть давати великої надії на покликання і тим ставлять у великий риск і батьків і виховників.

Другий етап змагань про вищу школу викликають події в Батьківщині у рр. 1917-1920. Тоді не тільки ОО. Василіяни, але й світські, ще до приїзду проф. Карманського, задумують утворити якусь установу, що могла б дати дітям вищу освіту. В 1919 р. появляється циклостилевий часопис "Україна", під редакцією Миколи Федюка. За його почином відбувається і частинний з'їзд громадянства на Дорізоні, і твориться "Українська Народня Рада", яка вважає, що замість окремої своєї середньої школи, вистачило б бодай мати в Куритибі бурсу для хлопців, щоб українська молодь, ходячи до місцевих вищих шкіл, а то й до університету, могла при тім набирати й рідного виховання([96]). Думка про бурсу, і по упадку Федюкової Ради, далі нортувала в мізгу нашого громадянства. Союзівці, зазначимо, вже роки, як почали збирати фонди на цю ціль([97]).

Почин, чи скорше задум, 1919 р. вже не тільки зміряє до вишколу вчительства чи духовенства на зміну, але виявляє стремління до оформлення цілости інтелігентного прошарку. А в першій мірі це тому, що "Рада" мала на меті бути представницею нашої збірноти перед бразилійським урядом, щось у роді дипломатично-корпоративного представництва між Бразилією й Україною. Отже їй не йде вже — тобто нашій паранській спільноті — тільки про внутрішню культурну самовистачальність, але про працю як унутрі, так і назовні на всіх ділянках громадського життя.

Щойно 1922. р. можемо назвати роком започаткування творення рідної середньої школи, бо в цім році насправді приступає провід нашого громадянства до тої справи. Співпраця іде з боку духовенства, головно ОО. Василіян, і з боку світських діячів, найперше проф. Карманського.

Ще в січні 1922 р. о. протоігумен А. Калиш, ЧСВВ, одобрив проєкт такої школи([98]). В квітні ж 26-29 дня, на нарадах духовенства під проводом Митрополита Андрея постановлено утворити інститут для хлопців на вчителів під головуванням одного з священиків і проф. Карманського. Осідок інституту мав би бути в Прудентополі. Статут для цієї установи виготовив би проф. Карманський, але духовенство повинно б його удобрити.

На другій нараді духовенства, що збулася 21 травня 1922 р. на Ірасемі, ще доповнено постанову про основини середньої школи тим, що определено справу приміщення. О. М. Шкірпан ЧСВВ згодився дати будинок, а кромі цього ще й обіцяв постаратися, щоб хтось з членів Чина вчив релігії та співу.

Теж сам всенародній з'їзд на Дорізоні на перше місце поставив утворення вищої школи, бо це для організаторів з'їзду була найбільша запорука майбутности нашої громади в Бразилії. А що справа наглила, то мафренська нарада директорії "Союзу", що про неї ми вже згадали, рішає утворити кваліфікаційні курси для учителів, незалежно від утворення гімназії. А саму гімназію важко прийшлося творити. З'їзд не тільки пробудив життеві сили, але й створив чимало трудощів, а що більше оживив стару реакцію 10-их років по першім з'їзді. Почалося зразу підземним гулом і внутрішніми тертями, аж доки не вибухло рухом, відомим під назвою, "карманщини". В виду цього ОО. Василіяни стараються самі творити вищу школу: І так оголошують в половині 1923 р., по з'їзді представників у Порті, які теж постановили агітувати за гімназійними курсами, що в Прудентополі згаданого року буде гімназія ОО. Василіян, а разом при ній ще буде й бурса для хлопців. За науку платитиметься по десять мільрейсів від учня в місяць, а за утримання по сорок. За яких два і пів мі-

сяця знову оголошує "Праця", що "Союз" не може створити школи через свою незорганізованість, отже її творитиме прудентопільський ігуменат. Програма навчання буде така, як і в місцевих державних гімназіях, а кромі того, учні ще матимуть змогу завчати рідну мову, історію та культуру.

Та при кінці року, точніш 10. грудня 1923 р., подають до відома прудентопільські ченці, що замість гімназії буде інтермедіярія, тобто посередня школа між народньою й гімназією. А це ради того, що не зголосилося задовільне число учнів. Державний закон вимагав для започаткування гімназії бодай 25 учнів. Та, на жаль, зголосилося тільки 12 родин, що хотіли примістити своїх синів у цій школі(99). А що монахи серіозно старалися про таку середню школу, то видко хочби з того, що від тодішнього президента Парани, дра. Муньоза да Роша, вистаралися для португальських предметів проф. Едгара Фернандеса. Оплата за науку в інтермедіярії мала бути по 8 мільрейсів у місяць, а п'ять мрсів. вписового. Бурси не відкривалось. Відкриття ж школи заповіджено на липень 1924 р. Навіть уже писала "Праця", що українська середня школа вже відкрита й учасників зростає щораз то більше. Тому з Новим роком заповідає ще утворити конвікт для хлопців з колонії. А ціль тієї школи мала бути, щоб легше дістати було посаду в торгівлі та урядах і легше здобути собі урядовий диплом на вчителя(100). Та однак і ця спроба не вдалась.

З яких причин? Чому ж? — Першою і капітальною причиною був перехід проф. Кармзанського до противного табору й ганебна кампанія його та спілки проти духовенства, головно проти ОО. Василіян. 19. липня 1924 р. починає появлятися в Порті "Хлібороб", а одночасно при помочі своїх меценатів утворює бувший галицький відпоручник свою колегію, прозвану іменем Петра Могили. Дальші причини невдачі католицької колегії, це брак фахових сил. П'ять ченців, маючи до обслуги такі простори, не були в силі підпринятися ще й навчання в колегії. Багато тут пошкодили недовір'я та дезорієнтація католицького табору в тих бурхливих часах. І таким оборотом справи правий табір попадає в незручне положення: довгомережані пляни не тільки що не здійснюються, але й стають ще атутом у руках противників. Та остаточно треба було якось до цієї скрутної справи поставитись і провідні кола католиків подають тимчасову розв'язку: дітей посилати до місцевих шкіл католицького духа, а рідного навчатися дорогою самоосвіти, доки не урядиться окремих курсів(101).

Колегія в Порті, попри свої недомагання, зробила своє й її учні сьогодні стоять у рядах нашої спільноти й то на видніших місцях. Та через кризу й брак учнів її замкнено 10. березня 1929 р. і зараз у Порті стоїть тільки самотній будинок — свідок давніх починів та праці. Зважмо при тім, що старання наших про середню школу не зверталося до великих міст, щоб її там утворити, але шукано для неї місця по поселенчих осередках (Прудентопіль, Порто), а то із-за економічної спонуки: важко було колоністам оплатити дитину в більшім місті, бо напр., у 1925 р. у Куритибі річне навчання одного учня коштувало яких 3000 мільрейсів(102).

Остається нам ще розгорнути старання чорного й білого духівництва про вихову духовних кадрів. Це ж насущна справа бразилійської місії ОО. Василіян: мати свій новіціят. Старання про нього починаються ще до першої світової війни. А за відвідин о. протоігумена А. Калиша, ЧСВВ, знову ця справа виринає, але не можуть відкрити новіціяту із-за браку достаточного числа кандидатів та спротив місцевого єпископа з Куритиби(103). Лишається, покищо, тільки висилати покликаних до тутешніх не-наших семінарій, а далі до Краю на вищі студії та до василіянських виховних заведень. 1922 р. вислано отак двох питомців куритибської семінарії до ужгородського новіціяту ЧСВВ, у Карпатській Україні, а в половині 30 рр. знову виїзджає двох молодих василіян, зробивши вже новіціят і філософію в Бразилії, до Краю. Один з цих з єзуїтської семінарії з Сан Леополдо, штату Ріо Гранде до Сул, а другий з куритибської єпархіяльної. І 1932 р. василіянська місія в Бразилії перетворюється на віцепровінцію св. Йосипа, а з тим заходить органічна потреба мати свою чернечу школу-новіціят та за ним схоластикат і вищі священичі студії(104).

Для виховання своїх послідувачів працювало й світське духовенство. 1926 р. закладають вони окремий фонд ім. свв. Кирила і Методія, якого завданням було робити збірки та постачати засоби на утримання світських питомців у куритибській духовній семінарії. І вдалося їм домовитися з куритибським єпископом, щоб він згодився тримати в себе українських питомців, які зразу мали вчитися нашого обряду й українознавства приватно, а згодом мали мати окремі курси таки в мурах семінарії для вивчення рідних ділянок знання. Для приватного самонавчання мали присилати їм світські українські священики відповідні книжки та журнали на рідній мові(105). І справді той кирило-методіївський фонд діяв. Незадовго, за яких десять років, виходять українськими світськими священиками — три перші уродженці Парани: Всесв. о. прелат Клим Прийма, о. Володимир Ханейко й о. Петро Бусько, ці два з куритибської духовної семінарії, а вищі богословські науки кінчали в Колегії св. Йосафата в Римі. Згадаємо, що на будову цієї папської Семінарії в 1930 р. збирав датки поміж нашими

переселенцями в Парані та цілій Південній Америці Ап. Візитатор Кир Константин Богачевський з Філаделфії, США.

Теж українська молодь іде до шкіл ОО. Францішкан, Бр. Маристів та інших. З перших тільки один священик повернувся працювати для нашого люду, а це о. Методій Павло Коваль. Знову ж від Бр. Маристів вийшло кілька світських інтелігентів. Щодо цієї посилки, то мусимо сказати, що ті, що посилали дітей на науку до латинських колегій, повинні були вже заздалегідь зробити з ними відповідну угоду, тобто з владою цих корпорацій, що коли наші діти вийдуть у священики та стануть членами даних згромаджень, то з часом утворять свою автономну та й врешті самостійну вітку конгрегації чи школи, як це зробили Брр. Християнських Шкіл у Канаді. На жаль такої угоди ніхто не робив ні з чоловічими, ні з жіночими згромадженнями. Через те багато виступало, стративши покликання, яке певне були б використали, коли б знайшлися в своїм рідним обряді та працювали між своїми земляками.

Отак то коротко виглядають старання у справі вищого шкільництва. Відмітимо, що хоч великі були перепони, то таки наш провід і громада витримали і світоглядово та чинно довели, що можна виховати свою власну інтелігенцію і то власними засобами та цим закріпити свою майбутність!

Розділ третій

ВКЛАД БРАЗИЛІЙСЬКИХ УКРАЇНЦІВ У РІДНУ ШКОЛУ

У зовнішніх факторах нашого шкільництва слід відмітити теж і різні джерела та дороги, які творили його. У попереднім розділі ми виказали, як розвивалася громадська думка про школи, а тут покажемо, хоч це почасті вже й з'ясували, хто то кував тую думку та перетворював її в дійсність.

Кожне суспільство на землі, коли воно хоче вповні відповісти своєму післаництву, мусить прямувати до мети в двох напрямках: У першім: — до вищих надприродних вартощів, а в другім — який є підпорядкований першому: — до відповідного застосування своїх членів у земному житті. Першим напрямком кермує Церква, а другим громада, що має такі рямки свого діяння: родина, товариство й держава.

Щодо Церкви, то мусимо сказати, що шкільництво є нерозлучним її знаменом і тому був час, коли то Церква являлася чи не одиноким носієм культури та просвіти. Церква ж не тільки має право до людського серця, але й до людського розуму, бо Христос не назвав Себе любов, але правда([106]).

Тому найперше розглянемо, скільки то Церква дала для нашого шкільництва в Бразилії, і то не ради самої своєї надприродної вищости, але й фактичної передовости в тій ділянці.

Наша Церква в Бразилії нещодавно (до 1951 р.) не творила ще окремої адміністративної одиниці й тому не можемо розглядати її впливу на школу, як канонічно оформленої єпархії з єпископом у проводі так, як це мало місце в Канаді чи США. У нас слід розглядати вплив Церкви з трьох боків, тобто діяльність монашого і світського духівництва, жіночих згромаджень та релігійних товариств.

1. Духовенство

Це число розділимо на два підподіли. У першому обговоримо вклад ОО. Василіян, а в другому шкільні старання світських священиків.

А. Ченці-Василіяни

Чин св. Василія Великого (ЧСВВ), розпочинаючи від свого Батька й Патріярха спільного чернечого життя, має в своїм уладі шкільництво. Вже сам св. Василій у своїх правилах та в суспільній діяльності прикладає особливу увагу вихованню. Він бо є творцем манастирських гуртожитків. І в його "Василіяді" (місті християнської любови ближнього), маємо різноманітні виховні установи. Він теж пише свою знамениту розвідку про те як слід молоді користуватися клясичними поганськими авторами([107]).

Коли ж на українських та білоруських землях св. Йосафат обновив Василієве діло, то з ним прегарно розрослося й шкільництво, так що василіянські учбові заведення могли суперничати з подібними собі установами тодішніх могутніх західніх чинів, зокрема ж Ісусовців та Кармелітів([108]).

Та й, вкінці, Василіяни, після добромильської реформи, мають на меті виховання молоді. Тому теж василіянські місіонери в Бразилії, які стали тут одинокими представниками українського монашого духівництва, вважають шкільництво "мізинчиком своєї діяльности". Навіть перед урядом, як правна особа, Василіянська місія записана іменем: «Sociedade Instrutiva São Basilio« —"Освітне Товариство св. Василія".

Василіянської шкільної діяльности між українцями в Бразилії немає змоги скрити, як і того міста євангеличного, що на горі лежить, та й через те вона є постійною сіллю в оці своїм й чужим супротивникам.

Ось ще досить свіжий факт, що заторкує цю справу, а

згадку про нього помістила була "Праця" в 1954 р. На першій сторінці є оборонна промова д-ра Йосипа Ділая, тоді посла до паранського сойму, теж василіянського вихованка, на підлий, але вже від 1910 р. вживаний наклеп: "ОО. Василіяни в Прудентопільщині хотять Україну будувати"(109). А це закидувано їм із-за старань про школи. Тому й посол у своїй оборонній палестрі каже, що якраз ОО. Василіяни, дбаючи про школи на оселях для дітей колоністів-піонерів, причинилися до поступу й культури бразилійської держави.

Зараз з'ясуємо систематично василіянський вклад у рідну школу:

1) Ясність та засяг шкільної думки. Тут, властиво, приходилося б повторити те, що вже сказане в попередніх двох розділах. У них ясно бачимо скільки то дали Василіяни в школу. За оформлення думки шкільної перший василіянин наразив себе на важкі переслідування, а однак ні він, ні його наслідники не відступили від наміченого завдання: "для українських дітей — українська школа"! Василіянські піонери тут не знали компромісів.

За цим іде постійне розгортання впливу школи з першої початкової шкілки в Прудентопільщині та інших місцях, де працювали василіянські ченці, до ювенату — середньої школи, — а навіть до університетських студій, як це було донедавна на Ірасемі в Санта Катарині, Прудентополі чи й на Іваях-Калмоні. (По тих манастирях для молодих адептів Чина були гуманістичні, філософічні та богословські студії).

Василіянська виховна думка старається опанувати всі шари поселення: старих і молодих, бідних і багатих, прихильних церкві, а навіть їй ворожих — усіх, хто тільки шкільну працю приймає й вміє її оцінити. Та найважніше те, що старається вона наш загал охоронити перед педагогічними збоченнями деяких одиниць. І ця виховна, культурна робота переходить стіни церкви й навіть школи. Чи то безпосередньо, чи й посередньо стараються сини св. Василія Великого піднести інтелектуальний рівень нашої громади.

2. Василіянське слово за школою. Місіонер, апостол Ісуса Христа, має брати живу участь у радощах і смутках вірних своїх. Це й робили Василіяни. А вже найбільше до многогранної помочі душам вони вживали проповіді. Часто на своїх проповідницях давали місце для цієї важної справи, що нею була, і є по нині, рідна школа. Щоб не бути голословними, наведемо кілька наявних прикладів. Першим місіонером, що положив душу за українські овечки на бразилійській землі, це о. Кирило Сімків, ЧСВВ. Про нього пише "Праця", що в своїх проповідях все говорив про школу(110). Це саме пізніше читаємо й про о. М. Шкірпана, ЧСВВ. Наприклад, з нагоди посвячення шкільного будинку на лінії Кандідо д'Абрев в 1913 р., що його довершив згаданий місіонер, пише пресова записка, що по скінченні торжества промовив о. Маркіян до зібраних колоністів, видвигаючи значення школи та конечну потребу науки для українських дітей. Теж заохотив до записування громадян у члени "Шкільного Союзу".

На наступний рік, при кінцевім іспиті на лінії Нова Галичина, промовив знову ж цей сам священик до дітей, загріваючи їх до читання добрих книжок удома та напоминаючи батьків, щоб по вакаціях знову післали дітей до школи, бо один рік науки зовсім не вистачає та й дитина скоро вивчене забуває. 1915 р. відбувається посвячення шкільного будинку на Едвардо Шавес і при цій нагоді звертається він теплими словами заохоти до батьків, щоб посилали діточок до школи(111).

Коли приїхала друга еміграція (1907-1914 рр.), тоді нові оселі об'їздить о. Рафаїл Криницький, ЧСВВ і також усюди заохочує до будування шкіл. До проповідей долучалися ще й приватні розмови, якими отці піонери не вгавали завзивати до шкільної діяльности та до посилання дітвори у школу. Напр. Адам Млот післав дочку на вчительку, як це пише в своїх спогадах, тільки завдяки заохоті священика-василіянина. А на заохоту о. М. Шкірпана ірасемець Гриць Прийма висилає до семінарії свого сина Ореста, що нині є теж священиком василіянином з чернечим іменем Йосип(112).

Вчитель же з Маркондесу, Семко Кукурудза, у своєму звіті Митр. Андрееві виразно зазначає, що тільки треба признати Отцям Василіянам існування українських шкіл. Вони то щонеділі та свята перед наукою, тобто проповіддю, чи по ній все говорять про школу. А до того ще просять людей, а навіть картають(113).

Також робота преси в справі шкільній, то в більшій частині праця ОО. Василіян. Наша бразилійська преса була в їх руках і під їх надтхненням виходила. Хоч вона мала багато недоліків, та нераз навіть і "на коліні" редагована, із-за нестачі персоналу, як це скорше ми бачили, все таке, не залишала, а навпаки, на першім пляні мала нашу школу та її організацію.

Також збирали Василіяни голос і на всяких громадських імпрезах у справі школи. Це, можна сказати, був їх монополь. Найвимовнішим фактом — це відчит на першім з'їзді о. Р. Криницького, а також потім різні освітні та прошкільні доповіді в товариствах. Навіть 1930 р., коли то зібралося в Куритибі народне віче проти пацифікації та до обговорення інших пекучих громадських справ, то й тоді, за Олексою Волощуком, який говорив про пошану рідної мови, докладає о. Євстахій Турковид ЧСВВ про шкільне питання (114).

4. Чинна допомога. Василіянські місіонери стараються-

ся про наших учителів. Привозять їх з Европи, як от: Олексу Галущинського, Клима Гутковського, та інших. О. М. Шкірпан намовляє неграмотного і вже жонатого І. Ц. на Ж., щоб учив у рідній школі. І той послухався та й зразу навчав у рідній, а потім, здав іспит осягнув державну кваліфікацію, у державній школі учив, розуміється, не занедбуючи і рідного навчання. Сьогодні має він урядову пенсію за своє довголітнє вчителювання. Та не тільки заохочували, але, бувало, попереднього дня таки вчили таких колонійальних педагогів, щоб ті на другий день вчили дітей — учнів своїх малих.

Заходами ченців прибули в Бразилію Сестри Служебниці ПНДМ., що посьогодні добре вив'язуються з порученого їм завдання. А навіть самі монахи вчителювали: о. К. Сімків на Третій Оселі вів школу. А на Ірасемі рідної мови та історії навчав теж священик. Про катехизації то й зайво згадувати. Не забудьмо, що ці місіонери вживали й інших допоміжних засобів навчання, як ведення самоосвіти, хору й орхестрви та церковно-народніх товариств.

Старалися й про приміщення. Часом навіть відступали свої домівки, щоб ішла рідна наука. Отак о. Синюта Вартоломей, ЧСВВ, у Куритибі відступає церковний дім Сестрам Служебницям, щоб провадили в нім школу, а сам іде мешкати до маленької церковної захристійки. Багато шкільних будинків завдячує своє існування не тільки заохоті, але й чинній допомозі отців ЧСВВ. Клопоталися й про урядову допомогу: в австрійському консуляті та місцевих урядах. Навіть оплачували учнів, як наприклад, перший місіонер платив за четверо найбідніших діточок продовж цілого року на лінії Нова Галичина[115].

4. А бралися до шкільної справи р і ш у ч о. Вже о. Кізима ЧСВВ на всякі перепони й уваги, каже коротко: "школа мусить бути!". А коли на одній байдужій оселі люди не бралися до виховання своїх дітей й їх до школи не присилали, ані про рідну школу не журились, тоді ОО. Василіяни з Прудентополя загрозили, що перестануть цю оселю душпастирсько навідувати. І це помогло[116]. Взагалі, Василіяни знали, чого вони хотіли й ясно собі ставили ціль перед очі. Цю далекозорість, що її стрічаємо в таких отців, як о. П. Філяс, о. Я. Фещак, ту саму снагу духовної й культурної живучости та духа, так скажім, конкістадорів помічаємо виразно й у бразилійських Василіян. І ота снага залишилась у них до останнього віддиху життя. Про них можна сміло сказати, що вони в боротьбі за шкільництво не схилили прапора!

П л я н о в і с т ь шкільних заходів. Робота їхня засягає з кожним роком щораз ширше коло та йде від початкової шкілки аж до високої школи. І де-як-де, але тут найскорше могли

знайти спільну мову, могли погодитись місіонери. То було найбільш чуле місце тодішніх Василіян. На інші речі вони могли мати різні і нераз противорічні погляди, але на школу був у всіх один: "у рідній школі — наша будучність!"

І не хибувало їм на в и т р и в а л о с т і. Оповідає один з тих старих місіонерів, що він мусів кожен раз як приїхав на одну таку оселю, наново відкривати школу. У пресі теж нераз аж дивно виглядає, що то тут, то там отець відкрив школу. А це, до речі, не було перше започаткування школи, але тільки оновлення вже існуючої. Та це їх не знеохочувало. Так, бо сталою журбою, хлібом насущним місіонера-василіянина була школа. Можуть їм, отже, робити розмаїті закиди, але найбільш безпідставні будуть завжди ті, що, мовляв: "отці василіяни не зробили нічого в шкільній ділянці!"[117]. Під цим оглядом дійсно могла написати преса, що ченці св. Йосафата були неустрашимі.

Вкінці школа була найбільш задушевною справою ченців. Коли в Прудентополі, як сам проф. Карманський подає, на виборах вийшов прихильний нашій школі політичний шеф, то отці раділи як діти[118]. Бо ж справа школи, з усіх громадських справ, найбільше їх займала, найбільше часу їм забирала. Можемо сміло твердити, що з усієї суспільної діяльности василіян — 75% це шкільна акція.

5. Варта подати ще окрему шкільну характеристику поодиноких місіонерів, василіянських пробоєвиків у Бразилії. Історія минається, а її ніхто не списує й тим робом затираються сильветки вартісних працівників.

Перший місіонер о. С. Кізима ЧСВВ, як ми вже натякнули, багато перетерпів і на все був рішений, коли йшлося про добру школу. Він також ставився непримирно до затій противників, що не хотіли бачити нашої школи і він рішучо заявив: "щоб там не було, а наші діти мають мати свою рідну школу і українську школу!" Чи це комусь там подобалося, чи ні, не важне. Хоч не легко було таку школу запровадити, хоч колоди ставлено під ноги, та о. Сильвестер не дав себе застрахати, хоч мусів з револьвером кілька місяців ходити і під екскортою сторожів з вірних собі людей, то таки він не знеохотився, а справу української школи вважав за справу, яку можна поставити нарівні з вірою і за яку годиться вмерти[119].

О. Мартинюк, ЧСВВ, перший реалізатор колоніяльних місій, вже не ставив шкільної справи, як квестії права чи й факту, але вважав себе більше учителем, тому кожну нагоду до цього вміло використовував. Це зрозуміле, бо вже перший василіянин показав своїм і не-своїм, що школа може існувати й така, якої ми хочемо й якої нам треба.

Багато працював для школи о. М. Шкірпан. Він очолю-

вав шкільний ресорт на першім і на дорізонськім з'їздах. Прилюдно й приватно та між своїми й чужими він не забував на школу. Це був тихий, але й запопадливий працівник. Він з своєю лемківською завзятістю утривалював ті здобутки, що їх залишили перші два піонери. О. Маркіян на протязі своєї довголітньої діяльности старається про чистоту нашого загального світосприймання. На основі його діяльности в Кандойщині та на Півночі Парани, що про неї він оставив у "Праці" записки, можемо поробити такі висновки:

1) Треба осідати на нових оселях разом укупі, а не одинцем чи ледве двох — трьох. А рації є такі: а) легше тоді мати школу і церковцю на новій оселі, б) миліше жити й працювати, бо є кому зійтись і в кого порадитись та порятуватись;

2) Не вирікатися своєї народности, бесіди, бо це дари дані нам самим Господом Богом;

3) Тим паче триматися треба свого обряду. Інакше нами будуть погорджувати, вважатимуть нас за причепів. При тім вдаряє по байдужості батьків до катехизації дітвори. Теж подає приклад, як то навіть не-свої уважали за нечесть не знати своєї рідної мови(120).

Знову ж товариш о. Маркіяна, о. Клим Бжуховський ЧСВВ, мав більше хисту до будівництва і тим проявив себе в шкільництві.

Шкільними, так скажімо, апологетами можемо вважати трійку: о. Є. Турковида, о. Я. Коциловського і о. Р. Криницького. Головно цей останній виявив найбільше рухливости в шкільній організації. Він же створив всюди "Шкільні Союзи". Дуже великим ентузіястом та щирим працівником був і о. К. Сімків ЧСВВ. Та інші Василіяни не остались по заду. Школа так невідлучно стоїть у василіянській душпастирській системі, що годі не помітити в кожнім місіонерові якоїсь дози тої шкільної верви.

Б. Світське духовенство

Першими священиками, що прийшли з емігрантами були світські отці: о. Іван Волянський, о. Михалевич і о. Нікон Роздольський. Останній зразу працював у Прудентополі, а згодом перебрався на Ріокларщину (Малетщину), де й помер 1906 р. Він теж старався про рідні школи та про виховання молодого українського покоління в Бразилії. Між іншими провадив хором, бо вмів диригувати. У рік смерти о. Н. Роздольського осідає на Ріо Кларо другий світський священик о. Павло Петрицький, жонатий, що пережив цілу трагедію бразилійського життя-буття. Про його старання про школи відомо нам з часу по першій світовій війні. Між іншим він був готов дати свій дім на колегію в Порті, а потім його допис до "Праці" про

вигляд рідної школи та її завдання у Бразилії стає притокою до доносу на ОО. Василіян та їхні школи(121).

1911 р. приїзджають три нові світські священики-нежонаті: о. Петро Осінчук, о. Іван Михальчук та о. Іван Березюк. Перший став душпастирювати в Іваї-Калмоні й там пробув до 1932 р., себто до свого вступу на василіянський новіціят у Прудентополі. Другий зайняв Антоніо Олінто, де перебув аж до своєї смерти 1950 р. А останній довго не побув на Малетинщині, але повернувся до краю. На його місце приїхав о. Петро Процьків, що попрацював аж до 1941 р., у якому помер на удар серця ради доносів, таки чи не своїх людей, за працю на народній ниві. 1916 р. приходить йому до помочі й осідає на Дорізоні о. Омелян Ананевич, який до того часу місіонерував у аргентинській області Місіонес, на оселі Азара. У Бразилії він побув до 1938 р. Тепер є членом української вітки ОО. Францісканів у США(122).

Хоч кожен з тих світських священиків працював на власну руку, поокремці, про те й їм не можна відмовити вкладу у шкільництво. Їхня праця в тім напрямку могла запустити глибші корінці на оселях, де жили вони, бо стало перебували в даній місцевості й могли систематично провадити у своїй парохії виховання молодого покоління.

Отак на Іваях о. Осінчук продовжає зачату о. Р. Криницьким ЧСВВ і іншими ОО. Василіянами працю над школою, а в 1920 р. спроваджує на Калмон Сестер Служебниць, які 1922 р. навчали там, у своїй рідній школі, коло 150 дітей, тоді коли місцева урядова школа мала всього кількадцять учнів. По своїх дочерних церквах старається поутворювати рідні шкілки. Пошукує за вчителями, старається про приміщення, заохочує людей, гуртує дітей .

О. Михальчук збудував велику школу на Антоніо Олінто, але її спалено в досить загадочний спосіб. Також на дочерній оселі Сантос Андраде була наша шкілка заходами цього священика. Останніми часами був він дослужився, крім уряду шефа поліції, ще й інспекторства шкіл на цю околицю.

На Малетщині, тобто старій Ріокларщині, зараз по свому приїзді о. Березюк візитує тамошні колоніяльні школи, а й його наступник о. Процьків про школи піклується. Навіть відступає дім церковний, щоб не тільки служив до відправи, але й на навчання дітвори. Це на Рошо Ройс. Про цю школу-каплицю оставив нам поетичний спогад проф. Карманський(123). Досить рухливости показує й о. Ананевич. Він то спроваджує на Дорізон Сестер Служебниць та будує їм великий шкільний будинок, а потім закладає українських Сестер Францісканок, яких одною з передових задач було вчити дітвору.

До загальної характеристики: шкільної діяльности світського духовенства подамо таке:

1) Їм було в а ж ч е трудитись. Не мали окремої священичостанової побудови, як ченці. От їм хоча б такий власний деканат священиків українського обряду придався б, щоб вони могли з'їхатися і під проводом декана роздумати, врадити, зговоритись та спільно взятися до діла. Лишалася їм тільки приватна й самостійна ініціятива, тоді коли ченці були зв'язані не тільки одним проводом, але й монашою солідарністю та економічною цілістю. Тому навіть дехто з світських духовників радив віддати ввесь провід пастирських станиць українського обряду в руки Чина (напр. о. Процьків).

2) Мали сильніших противників на своїх приходах. Там сидів В. Куц. У тім чимало труднощів робив також о. Петрицький та часто ставив світське духовенство в досить незручне положення.

3) Коли переглядати "Хлібороба", то між тими непрогляднними наклепами проти духовних ми знаходимо проти декого зо світських й закиди полонофільства, не кажу вже латинізації. Правда, з осель-парохій світського духовенства маси хлопців і дівчат пішло до латинських та й стали членами латинських конгрегацій та орденів, напр. у такій ріоській області Брр. Маристів є чи не 50% українського елементу. Те саме й у, так званих, французьких Сестер у Парані. Тут якраз й бракувало їм доброго пляну на майбутнє: отворити свої українські вітки ОО. Францісканів, Брр. Маристів, а й з "французьких" Сестер вивести "українську секцію" (Сестри Францісканки з Малетинщини не були віткою західніх)! А це при пильних і обдуманих заходах можна було легко зробити. А тоді б наші працювали для наших і між нашими.

4) Важко було з катехитичним навчанням. В оселях світських священиків часто учителі не мали поручення вчити релігії, а самим священикам було важко цей обов'язок належно виконати. Часто бувало, що й не хотіли такі вчителі займатись релігійним навчанням([124]).

Не думаємо тим обнижувати вартости та зусиль світських священиків, бо подекуди вони були великі та плодоносні. Словом, скажемо, що й ці душпастирі старалися про виховання та збереження українського народу в Бразилії.

2. Жіночі згромадження

Найбільшою перешкодою для доброго ведення шкіл була велика нестача фахових сил-учителів, а до того треба було, щоб ті вчителі були цілком посвячені цій великій ідеї й не дуже то дивились на матеріяльну користь. А за таких вважали місіонери Сестер Служебниць. Кожен бачив, яку то велику релігійно-народню роботу виконували оті законниці в Галичині, тому у 1911 р., о. К. Бжуховський, ЧСВВ, повертаючи з краю до Бразилії, привозить перших сім Сестер. А 1913 р. приїзджають ще три нові до помочі першим. Хоч їхня ціль, це в першій мірі, ведення сиротинців, допомога хворим, обслуга церков, дитячі садки, то однак тут, силою обставин, насамперед мусіли взятися до провадження шкіл. Отож і зразу перебирають у свої руки школи в Прудентополі й на Ірасемі, а згодом і по інших оселях. Сьогодні вони мають 30 початкових школі й дві вищі. При своїх школах звичайно ще мають інтернати. Дня 2. лютого 1915 р. закладають Сестри Служебниці новіціят, щоб мати нарибок для згромадження в Бразилії, й тим самим, аби запастись у нові кадри вчительок([125]).

Тут у загальному подамо характеристику праці Сестер:

1) Сестри надали с т а л о с т и нашій школі в Бразилії. До них то школа раз існувала, то знову упадала. У списі шкіл 1910 р. у "Прапорі" маємо багато шкіл, що не є обсаджені вчителем. А причина того, що громада не могла погодитись з учителем, чи навпаки. А місцями, хоч і погодилася, то через матеріяльні умовини учитель не міг продовжати науки й кидав школу. А вже Сестри, як прийшли, то хіба через посторонні чинники, а не внутрішні перешкоди чи суто шкільні невзгодини залишали свій пост. До прикладу маємо Гважувіру та Антоніо Олінто, але недавно Сестри знову повернулися на цю останню оселю.

2) А п р и ч и н а їхньої сталости лежала в тім, що вони не дивилися на матеріяльну користь. Їм до того скоріше люди помагали, як якій приватній вчительці чи вчителеві. І вони мали більше титулів домагатися від людей піддержки: Не працювали вони тільки в школі, але й старалися про огрядність церкви, лікували хворих та організували духовно оселю. Вони собі зуміли створити коло симпатиків-ктиторів, які своїм тяготінням до їхньої станиці й морально й матеріяльно піддержували Сестер. Зрештою, Сестри вже так уладжувалися, що як їм школа не принесе навіть примітивних засобів до утримання, то вони будуть удержуватися з праці рук. Їм було й те користю, що їх звичайно було кілька в данім домі. Та й гідне подиву те, що місцями впрост серед невитерпних обставин давали вони собі раду й посту не залишали!

3) Хоч з другого боку те з а м а л е піддержування шкіл нашим загалом та часто й незаінтересування належне ними вплинуло некорисно на працю Сестер. Вони намагалися знайти якусь форму сталого забезпечення. А поза громадою одиноко міг це дати уряд. І коли уряд ставить вимогу кваліфікації, то Сестри відразу висилають кільканадцять своїх членок на кваліфікаційні іспити. Хоч це було з одного боку добре, а при тім

для існування українських шкіл конечне, то з другого мало ту слабу сторінку, що занадто узалежнювало школи Сестер від усяких, нераз мало совісних і безвідповідальних, контрольорів та інспекторів. І тим Сестри не могли зручно виконати свого післанництва зглядом нашого народу й Церкви.

4) Та однак попри деяку шаблоновість у навчанні, як це буває й по школах інших таких згромаджень, зуміли Сестри здобути собі належну й заслужену пошану й признання, в тих часах, не тільки від нашого народу, але й від чужинців, які навіть із далеких областей давали своїх дітей до шкіл Сестер. Хоч тут грало ролю не так вищість виховання й навчання, як часто фінансове вирахування, але все таки педагогічна спроможність дописувала. А до того самі офіційні чинники добачили й належно оцінили та й ще ставили другим за приклад-взір зразково ведені школи Сестер Служебниць.

5) Щодо с в о є р і д н о г о навчання, то в часі, що його обробляємо в нашій праці, а іменно від початків до 1935 р., приблизно, Сестри зуміли добре вдержати український дух у школах, так, що сам проф. Карманський, це видвигаючи, каже: "сестри в школах піддержують рідний український патріотизм" ([126]). Гідні при тім є їхні катехизації дітвори, які проводять своїм способом та стилем.

6) Сестри ще тим причинилися до поглиблення нашого виховання на поселенні, що мали свої конвікти, де дитина, будь-що-будь через цілий час шкільного року могла набратися доброї карности, побожности та й у більшій частині й свого рідного духа. Правда, що наш народ ці конвікти не все доцінював і малувато є по них нашої дітвори. А через те годі дати тим дітям те, що українській дитині належиться знати та засвоїти.

7) Крім знання грамоти давали Сестри ще й фахове знання жіночих робіт, шиття, крою тощо. Причинилися чимало до поширення українського мистецтва, головно через вишивки. Церкви та каплиці, які є під обслугою Сестер, пишаються часто знаменитими вишивками в ризах і напрестольнім накритті.

З їхніх шкіл виросла перша тутешня українська католицька інтелігенція. А до того у час громадянської боротьби часто ставали предметом наклепів і мусіли не одне перенести-перетерпіти від своїх та й від чужих([127]).

8) Нарешті звернемо увагу, що з а с я г свій Сестри поширяли і то під оглядом територіяльним і якістевим. Сітка їх шкіл рік за роком охоплювала нові оселі, а з початкових шкіл вони дійшли до нормальних шкіл та гімназій.

З інших українських згромаджень, то вже 1931 р. починають свою працю й Сестри Францісканки, сьогодні Катехитки св. Анни. 1934 р. на Малетщині, де було поле їхньої праці, мали вже три школі.

Знову перший світський інститут у цілій східній Церкві, Катехитки Пресв. Серця Ісусового, своїми початками та видатною працею не захоплюють часу нашої розвідки([128]).

3. Громада

Духовенство та Сестри, що про них ми оце говорили та з'ясовували висоту їхнього вкладу в шкільництво, не становлять ще цілости всього нашого громадянства. Тому конче розглянути ще й вклад громади у нашу школу. Це зробимо таким порядком. Спершу подамо загальну характеристику маси, інтелігентів, а за того накреслимо діяльність громади в товариствах загальних і особливих, тобто шкільних.

А. Загальна характеристика

Вперед подамо деякі завваги, щоб з ними краще порозуміти ролю складників нашої громадськости в такій важній справі, як рідна школа. Треба ж знати, що наше суспільство в Бразилії на протязі тієї доби, що про неї головно пишемо (до 1935 р.), під оглядом віровизнання було на 98% католицьке. Так бодай було до виступу автокефалії. А переконаних католиків було до 60%, і то навіть по введенні роздору, бо автокефалія складалася в тому часі з вчорашніх католиків — галичан. Отже тому та племінна маса проявляла свою діяльність і сінґулярно поодинчо, і ґреміяльно в товариствах, на основах католицьких засад та ідей.

1) П л е м і н н а м а с а. Загально про громаду, як племінну масу, таке скажемо: вона, хоч і безпросвітня, проте мала сильне почуття національного самозбереження. Воно виявлялося в їхніх, може тільки підсвідомих, стараннях про школу. Якраз тим побутом маса, що звичайно є сліпою силою-стихією і стоїть на мертвій точці, дуже легко давала себе скохлихнути й своє стихійне змагання звертала на вихову молодого покоління.

Маса у своїх спонуках до творення шкіл мала таку спонуку, як: з в ' я з о к із предками, то тяготіння до рідного кінного краю, що в роках перед першою світовою війною було значне, г і н до просвіти, спроможність через науку зайняти вище суспільне становище, як особисте, так і племінно-групове у колі інших етній-народів на новій землі.

Тут ще не було виробленої системи заголюкування українців іншими народностями, як це мало місце в Галичині. Там інша племінна група (поляки) мали готову цілу енциклопедію аргументів проти науки й просвіти українця. І як вміло цю енциклопедію наші противники в краю використовували про-

ти нас самих. Вони то вміли хитро-мудро вплести в ідеї та вложити в уста таки наших земляків, які безглуздо й несвідомо повторювали наклепи наших ворогів проти просвіти українського народу, вщеплені віками у приватних розмовах, що заводилися в коршмі, у дворі поміщика, у вищому товаристві, а навіть на проповідниці... І то коли б тільки розмовами, на це писалося томи книжок та цілий адміністраційний апарат був наставлений, аби "хлоп був дурний". Розуміється з боку українців ішла безперервно протидія і вже в час виїзду до Бразилії мала вона великі успіхи. І хоч тут теж можна було почути ще ці старі аргументи проти науки та просвіти, то вони вже не мали тієї сили та тратили ґрунт під собою, раз тому, що саме життя наявно показало, що без науки нічого путящого не вдіємо в широкім світі, а по друге знову тому, що тут, як сказано, Америка — країна розвитку — поступу... і піонерства. Ці всі корисні обставини вміло використовував наш провід у поширюванні здобутків шкільництва. До того причинялися матеріяльні вигляди, та чимало інших спонук, хоч і побічних, зате сильних, поминувши релігійні, що передували в діяльності маси й були її провідними побудниками.

Отак бачимо, що те невиразне, часто неозначене й приспане навіть стремління маси ужиттєвлювали та надавали йому конкретних форм одиниці, які по змозі свого вищого душевного наснаження та внутрішньої сили зуміли пірвати за собою та повести до цілі загал маси.

Тому про тих людей мусимо говорити окремо. Їх ділимо на два ґатунки: інтелігентів, чи частіш півінтелігентів, які мали бодай кілька кляс середньої школи, і громадські діячі, що здебільша мали тільки початкову освіту, а то й були просто самоуками. Вони працювали переважно в рямках свого найближчого довкілля, а рідко коли випливали на ширший фон. Зате їх праця була частенько триваліша, далекосягліша й корисніша для загалу, як декого з вищою освітою.

Та нім перейдемо до характеристики інтелігентів та діячів, подамо кілька спостережень, що відносяться до української громади в Бразилії, як маси:

1) українська поселенча маса в Паранщині була податлива на різні громадські почини

2) добрий позитивний елемент у цій громаді набагато перевищав від'ємні риси. Окреслімо це явище конструктивною снагою. Причина цього явища, нам здається, сидить у тім, що сюди наїхали люди з різних, назагал свідоміших, повітів Галичини, а тут осівшись одні поруч других сталися ліпші евангеличним квасом для цілої суспільности. То варта підкреслити, бо того доброго боку не мала, наприклад, наша

громада в Аргентині, у Місіонес, де головний стрижень поселення становили підгіряни, виразніш товмаччани

3) досить тверді початки та боротьба з противнощами вишліфували цю спільноту й зробили з наших паранщуків тугу громаду.

2. Інтелігенська верства. Наше поселення на таку верству було набагато бідніше від того з США чи Канади. Причини тому наступні: у плянах нашої інтелігенції, коли вона задумувала вибиратися за Океан, більш приманливою й видатнішою уявлялася таки Канада та Сполучені Штати Північної Америки. Бразилія, якщо ішла під увагу, то хіба на дальшу чергу. Бо ж ця остання від обох вище згаданих держав стояла набагато позаду своїм культурним рівнем і духовістю, відсталою для українського інтелігента. Латинська культура, чи властиво романська, була мало відома українцям, в яких було досить впливів германської культури через безпосередню стичність з німецько-австрійською культурою в Краю і то продовж довшого часу. З Латиноамерикою було взагалі менше зв'язків. Тут гріш менше вартував (бразилійський мільрейс особливо), брак доброго сезонового заробітку, незвичайно тверді умовини для умового працівника, кастовість місцевої урядничої та професійної інтелігенції. Ця ж утруднювала новоприбулому професійникові (лікареві, адвокатові) примістити за своєю професією чи то вільно, відкривши канцелярію чи консульторію, чи то влаштувавшись на державній посаді за своєю кваліфікацією. Різні законні перепони для нострифікації заграничних дипломів, хиткість громадських прав та маловаження натуралізаційних чи й резиденційних паперів з боку краю. До того додаймо, добре неприховане, а гірким досвідом набуте, недовір'я до новоприбулих інтелігентів між духовенством, яке тут втішалося великою повагою, та, нарешті, недовірчивість і грубоватість сірої маси до свого пана-інтелігента. Особливо ж у Бразилії, де нашого земляка кожен дурисвіт натягав, вдаряючи нераз дошкульно по кишені, а ще болючіш по сумлінні та гідності, наш простолюдин набрав особливого нюху й сторожности до таких людей([129]). Не забудьмо й на мале знання географії та дивовижні поголоски, що їх пускали про Бразилію і вчені й невчені.

Сама ж інтелігенція часто приїздила не з дуже то чистими намірами. Бували маркантні браки на полі суспільної й особистої етики, авантюрничість та отаманія, насичена вільнодумством та радикалізмом, все це разом не давало доброго підложжя для вдачної праці інтелігента в Бразилії. Тягнулася за тим ще хапчивість на гріш й елементарний брак якої-будь відповідальности перед громадою й своєю Церквою та совістю. То були оті мітичні в'язи, що ними більшість інтелігенції по-

в'язала сама собі руки в громадській праці на українській землі в Бразилії.

Щоб не було зайвих непорозумінь, то поділимо ту інтелігенцію на три клясі за місцем і часом, а це: старокраєва інтелігенція до першої війни, повоєнна з України й місцева, чи тутешня. Ідеологічно всі ті три клясі можна ще розділити на дві: віруючу й незалежну. Одну й другу на протязі років різно окреслювали й вони теж зміняли свої погляди, але остаточно між ними пройшло розмежування по лінії: або з релігією, або без неї, як не проти неї.

Тому що маємо на приміті у другій частині говорити окремо про учителів, то тут спинимось загально над інтелігентською верствою як такою, не заторкуючи станової гатунковости, зглядно вчительства. Вкажемо тільки на посереднє відношення інтелігентних громадян до школи.

Щодо першої кляси, — тобто **віруючої** інтелігенції, то вона була правою рукою духовенства при вкладі у школу. Тут інтелігенти не тільки багато приклали рук до вироблення світосприймання, але й до матеріяльного потенціялу школи. До Зриву на материку, була це переважно інтелігенція з старого континенту, але по війні уже приходить і місцева, яка виразно стоїть на засадах віри. Та ця більше визначається при безпосередній праці в школі, як учителі, чи вірніш учительки, а вже менше як організатори.

Про другу — **незалежну** — групу ми таке скажемо: вона була бичем дрімаючої нашої пастви, а також часом і проводу, бо в обох часто проявлялася галицька "сусідськість". Вона причинилася до внутрішньої консолідації католицтва й виправлення зхиблень, які легко виринали на нашім терені. Навіть їх хаотичні й необраховані виступи приносили чималу користь для оживлення громадської, а ще більш, шкільної акції. На деякі закиди незалежних не легко відповісти, бо в них чимало є таки й правди. Хиткість проф. Карманського показує не тільки на слабкість і на ненормальність його характеру, але теж каже нам про внутрішнє наставлення католицького табору. Серед віруючих він не мав що робити. Прямолінійна риса віруючих, як це свідчить і посьогодні їх витриманість при своїх переконаннях, не могла носити в своїм лоні "зміновєхівства" автора наклеку "Крізь темряву", що його той написав при кінці свого життя в Львові, бувши на службі большевиків. Хоч, ніде правди діти, віруючий табір ще був заслабий, щоб хитаючого піддержати й не дати йому піти в пропасть... А многогранна жвавість В. Куца надала нашій спільноті соборности, підтягнула її до вищого щабля суспільної думки, причинилась до вироблення національної гідности. Той неспокійний дух степу не давав спати всім, головно галичанам-католикам, і тим робом причинився він до духового росту на всіх ділянках, а між ними чи не на першому місці у шкільній. Інші діячі незалежного табору не виявили такого сильного впливу на школу. Бодай він не був такий позитивний. Бо не бачили перед собою майбутности, ні не спромоглись у своїм самозахопленні піднестися на висоту якихось конкретних плянів на завтра. Їм вистачало використати догідну хвилю й пошкодити віруючій групі своїм жируванням на тілі нашої громади, щоб її у свій час кинути на призволяще([130]).

3. Передовіші з поселенців. Під ними розуміємо таких наших суспільних діячів, що хоч не мали вищої освіти, а навіть часом їм і початкової бракувало, бо були самоуки, але все таки вклали вони багато праці в зорганізування нашої громади. Це люди маси, але масу вони переросли. Їх відсоток на початках переселення був поважний, але й потім, при другій та третій еміграції, він не дуже обнижився на користь новоприбулих чи вихованих тут інтелігентів. Їх вплив між народом був значний, а навіть сьогодні деякі з них ще займають провідне становище в громаді та й працюють над закріпленням та вкоріненням українських здобутків у Бразилії([131]).

На такім браку інтелігенції, як був він у Бразилії, то півінтелігенти, зазначимо, автоматично знаходилися на ранзі інтелігентів, тому ми не розглядаємо їх окремо, але за півінтелігентів властиво можна б вважати таки отих видніших діячів. Оті свідоміші колоністи якраз творили та піддержували перші школи, будували приміщення, були й першими вчителями, дописували про рідну школу до преси в краю й тут; висилали своїх дітей вчитися на вчителів; перші старалися давати своїм нащадкам вищу освіту, щоб тим робом показати другим дорогу до здобуття власної інтелігенції. З їхніх родин набиралися кандидати на перших Сестер, їхні сини перші вступали до семінарій, щоб стати рідними душпастирями. Так то вони й розбудували наше шкільництво та зробили його здібним сповнити своє високе післяництво.

У них треба підкреслити велику безінтересовність та щирість у громадських справах. Між ними знайдемо людей, що для нашої рідної справи не тільки не жаліли майна й рук, але жертвували часто своїм становищем, давали все своє життя. Теж підмітити варта їхню витривалість, бо не зражалися труднощами, які були часто, здавалося, не до поконання. Їхнє постійне шукання форм, які могли б наше культурне життя схопити в належні рямки, їхню незломну віру в нашу рідну правду та в життєвість нашого народу, то справді можна ставити за промінистий приклад і щиро подивляти. Коли інтелігенти знеохо-

чувалися, чи йшли на хитку дорогу, ба навіть, зневірившись, шкодили й кидали на пропаще нашу справу, то вони якраз тоді стояли на стійці й високо держали прапора.

Візьмімо хочби таку "Працю", то між дописами, статтями й нарисами ми знайдемо імена неодного з колоністів, тих саме, що про них говоримо. А їхні писання не навіяні меланхолійністю, поминковістю, але життєвірністю у краще майбутнє! Вистачить прочитати кілька рядків з писань таких: Пилипів Кобринів, Захарків Баранів, Павлів Музик чи Олексів Кузишиних чи інших, щоб переконатись про правдивість наших слів. Бо ми, читаючи їхні рядки, вповні відчували, що в того провідника з Божої ласки, в того інтелігента з здоровим хлопським розумом, душа наша не гасла, вона не вмирала, але горіла й цвіла, і досі все ще горить огнем-цвітом любови до свого рідного та трискає живим джерелом захоплення й священним потягом до українського народу та його великих справ.

Ми навмисне не наводимо цілого списка прізвищ тих народніх діячів, бо треба б було хіба перейти всі наші оселі й написати довгий лик цих тихих каменярів на зеленім грунті давних індіян та пізніших бандейрантів, які своїми мозолями пробивали український гостинець у проваллях новизни.

Б. Діяльність товариств

Громадське життя нашого поселення виявлялося в багатій мірі діяльністю товариств. Ясно: для спільного добра, треба й разом працювати. Ці товариства найкраще поділити так: релігійні, просвітні, а на кінець для нас найважливіші, шкільні.

1. Релігійні. Їх беремо на перший плян тому, що вони перші постали на бразилійському грунті між нашою громадою. Далі релігійні стоваришення здобули найбільше число членів, а там і своєю діяльністю виказались відмінними. Самих церковних братств та сестрицтв ми не беремо в рахубу, а це тому що майже всі братчики та сестриці одночасно працювали в інших релігійних товариствах, що про них зараз буде мова. Таким же товариством, що проявило потужну діяльність й заважило на нашім релігійно-громадськім житті, це Апостольство Молитви в злуці з Братством Христового Серця(132).

Апостольство Молитви започаткували перші василіянські місіонери, а головно о. Антін Мартинюк ЧСВВ. Найсильнішу діяльність проявляло воно в Прудентопільщині, хоч і по інших оселях воно ціпко стояло і ще нині добре держиться.

Це товариство, зокрема ж провідники кружків, себто ревнителі, були правою рукою священиків. Кружок, можемо так сказати, це був наче сам душпастир між своїми вірними духовно присутній. А коли ж насердечною справою священика була школа, то нею теж переймалося братство. Тому то одну з перших шкіл Прудентопільщини, тобто цю на Новій Галичині-лінії, закладає о. С. Кізима, ЧСВВ, при помочі та за посередництвом ревнителя Григора Гладкого. Ревнитель чи ревнителька були свого роду вчителями на колонії. О. Кізима та його наслідники спроваджали з Европи масу релігійних книжок і давали по кружках, щоб свідоміші одиниці, з яких звичайно назначувано ревнителів, читали їх своїм членам. Вони то й проводили зборами та читаннями. Можемо сміло ствердити, що Братство Христового Серця було постійною місією для народу. Кожен кружок — клітина братства була школою для молодих і для старих. Коли ж візьмемо до уваги, що вже в перших початках було до 50 ревнителів, зглядно ревнительок, у Прудентопільщині, то можемо собі уявити той потенціял просвітно-виховної роботи, там де "ревнитель читає, а решта слухає"(133).

Знову ж в 1933 р. число ревнителів вже було потроїлося, а на зборах не тільки читали, але бував і спів, катехизм; обговорювано народні справи, — словом народ у цім товаристві набирав громадської оглади (134).

До того братство не мало більших перешкод і в найгарячіший час для нашого народу, коли й преса мовчала, то тоді ми мали 432 кружки, а з них 139 молодечих та 48 дитячих, — то, гадаємо, тих чисел пояснять не треба.

Потім уже від 1943 р. звертається особливу увагу на дітвору в Апостольстві Молитви. Заводиться особливі дитячі ревнительки, що ними були звичайно дівчата, а то й вчительки, які мали за завдання навчати дітвору Божих правд, обрядових практик та свого рідного письма.

Апостольство Молитви не тільки старалося внутрішньо працювати для школи, тобто було само школою для народу і також старалося про організування приміщень та ведення шкіл, але що більше братство боронило школу перед чужими та своїми необачниками. Про це можуть свідчити протести в справі шкільній з нагоди доносу, а теж телеграми, у справі введення релігійного навчання, до самого диктатора Жетулія Варґаса. Тому не дивно, що імпрези братства, як от: збори, читання у час посту щосуботи, молебні, дев'ятниці відбувалися звичайно в оселях, що не мали ще каплиці, чи в таких де не було близько церкви, по школах.

Тому сміло міг написати 1948 р. о. Христофор Савенко ЧСВВ, що всі школи побудовані без державної підпори, постали на підставі праць і збірок, заповіджених Апостольством Молитви(135).

Другим таким суто релігійним товариством, яке пильно помагало школі, а навіть можемо його вважати, так би мовити, родом шкільництва, це Марійські Дружини(136). Перша Марійська Дружина повстає в Малетщині ще 1921 р., а по-

тім розмах набирає в 1928 р., коли то починають творити Марійські організації ОО. Василіяни. Вони то заводять по своїх осередках могутні з'єднання дружинників та дружиниць. У Дружині гуртувався, крім шкільної дітвори, головно позашкільний доріст. Гарно розвивалися і ще розвиваються Дружини при станицях Сестер Служебниць. Сьогодні властиво нема парохії, чи то чернечої, чи то світської, де б не було Марійської Дружини. Вони в нас продовжають і поглибляють релігійне знання, виховують сильні характери, виробляють своїх членів, а почерез них і других, на добрих християн. Про їхні бібліотеки та театральні виступи, як частину приналежну до шкільної побудови, скажемо в другій частині.

2. Світські товариства. Уперед варта згадати загально про них. Між людьми, що виїздили з краю, були, хоч у малім відсотку, свідоміші одиниці, які вже в Галичині захопили первні якоїсь культурної виробленості. Опинившись у пущі, не тільки вони, але й загал, відчули потребу спільно згуртовуватися в якомусь відповідному приміщенні. Сама коршма чи склеп такого потягу людей не могли вдоволити. Коршма ж тут стратила той соціяльний характер, що його мала колись у Галичині, бо там вона була особливим способом плекана самими жидами, власниками коршем, а тут того не було. Склеп закладав, хто хотів. Зрештою народ духово почав переродж уватися й його очі тепер гляділи куди інде. Правда, були й тут такі, які радо пристали б на відродження панщизняних традицій. Потроху були й пригожі до того обставини: горілка була дешева й легко можна було її роздобути, ба й самому виробляти. Та тому рішуче перешкодили священики. А як позитивний спосіб на отверезіння громади, почало духовенство організувати перші культурні товариства.

Вже в початках постають перші аматорські гуртки. За ними традиційні читальні на подобу краєвих. От у самім Прудентополі з часом маємо "Просвіту" "Руську Бесіду", "Народній Дім", "Україну" й "Союз", який мав у 1923 р. ще десять філій на лініях. Більшість тих товариств прибирають ім'я Т. Шевченка, як от: Іваї, Малет, Куритиба, Трес Баррас, Жанґада, Нова Галичина коло Порту, Марселіна. Було ще на Малеті Т-во св. Володимира, на Гважувірі Т-во "Українська Січ", на Вера Гварані Т-во М. Шашкевича, на Антоніо Олінто Т-во Митрополита А. Шептицького, "Просвіти" на Ріо Прето й на Ітапарі. Мали свої товариства й інші оселі. Ірасема ж мала читальню. Таких товариств ред. М. Гец нараховує між рр. 1900 і 1913. аж 32, як це відомо нам з першого списку українців у Південній Америці[137].

Попри ті поодинокі, місцевого характеру, товариства ще були, так би мовити, централізуючі, об'єднуючі товариства. Вже

1902 р. висилає львівська "Просвіта" свого представника в особі медика Степана Петрицького, щоб у Куритибі створити просвітянську централю. Та це йому не повелося. Потому перший з'їзд творить "Раду" з широко закроєною акцією централізації осель та всіх проявів громадської діяльности по всіх оселях. Многомісцевого характеру були "Січі" о. Януарія Коциловського ЧСВВ і "Молоде Козацтво" православного свящ. Сідлецького. Теж "Просвіти" чи читальні по осередках стараються поблизькі товариства перетворити на свої філії. Такі спроби маємо у Прудентополі. Просвіта на Ріо Прето — філія прудентопільської, на Іваї-Калмоні й на Ірасемщині. Подібно роблено й на Малетщині[138].

1922 р. родиться на Дорізоні "Український Союз у Бразилії", а по злощасним розриві з духовенством у Прудентополі за централю товариств стає "Україна", яка старається поширити свій вплив на філії по оселях. 1929 р. у Куритибі починає діяти коротко "Український Католицький Союз". Останніми часами діють два товариства-централі: ХОС (Хліборобсько-Освітній Союз) й ТПУК (Товариство Прихильників Української Культури). Їх осідки в Куритибі.

Оці централізуючі товариства не є нічим іншим, як тільки тим змаганням, що його проявляла й наша Церква, яка з самого початку старалася одержати окрему адміністративну одиницю — мати свого владику й владицтво. Бо ж тільки з утворенням і громадської й церковної клітини, яка б організаційно схоплювала ввесь український народно-обрядовий загал можна належно й сильно утвердити своє минуле, використати сучасне й забезпечити майбутнє[139].

А тепер зясуємо ставлення цих товариств до рідної школи:

1. Старання про школу належало до сущних познак життєвости даного товариства, бо тільки школа нашим товариствам забезпечала майбутнє й давала змогу прямувати до наміченої мети. Одні товариства про школу стараються не так виразно і більш доривочно, а інші, хоч загального просвітньо-культурного характеру, на першому місці ставлять виховання молодого покоління.

Для прикладу наведемо статут т-ва ім. Т. Шевченка на Малеті з 31. липня 1913 р. Перший артикул говорить про ціль товариства у таких словах: "Причини до повстання цього достойного товариства є тільки ті, щоб виховувати молодь і про все постаратись, що змагає до інтелектуальних здобутків, щоб отак приготовити молодь до великих патріотичних діл. Обов'язки товариства: а) будувати школи; початкові й середні та рільничі; б) оплачувати будову та утримувати учителів; в) загальні збори будеться скликати тоді, коли треба буде поширити справи виховання; г) при товаристві буде кни-

гозбірня до читання та для рільничої просвіти. П'ятий артикул каже, що основним фондом є 5.000 мільрейсів а вкладка 1000 мрс. у місяць. Знову ж 12 арт. говорить хто може належати до товариства: всі, але в заряду не може бути священик, якої б він релігії не був. Саме товариство основано дня 29. червня 1913 р.

2. **З централізуючих** товариств кожне ставило школу на першому місці. Перша "Рада" з 1910 р. до цієї справи поставилася впрост ідеально, Федюкова ж, з 1919 р., задумує основати бурсу в Куритибі. Дорізон дає колегію в Порті і "Союз" переводить збірку на бурсу, а прудентопільська "Україна" як писала "Праця"(140) мала за одне з своїх передових завдань рідну школу: Тому статут "Союзу" (з 1938 р.) у другому артикулі каже: "спомагати творення рільничих шкіл й спеціяльних курсів, де буде потреба". А 3. параграф статуту "Українського Католицького Союзу" в Куритибі так постановляє: "ціль Союзу це оборона католицької віри перед нападами з сторони безвірків у слові й письмі, з'єднання українських католицьких громадян, після любови Христа, в одну сильну громаду. Старання про захоронки та про школи різного роду. Дбання про добру бібліотеку та добрі часописи. Старання про красу українського хору й театру. А п'ятий параграф постановляє утворити різні секції в Союзі: між іншими, шкільно-просвітню, секцію хорово-театральну...

3. Тому то на з б о р а х тих товариств головною точкою нарад і дебат була школа. От хочби для прикладу перші загальні збори "Українського Католицького Союзу" в Куритибі, які відбулися 8. березня 1931 р. мали такий перебіг: На цих зборах говорено про ціль товариства. Справу школи референтувала пні. Любмила Ковалишин, а Іван Саляк викладав про секцію опіки над дорослою молоддю. Отже Любмила Ковалишин говорила про потребу основання захоронки та про дбання про шкільництво, щоб наші діти українські не винародовлювалися серед моря чужинців. А 12. березня 1931 р. на звичайних сходинах порішено, що шкільна секція має складатися з п'ятьох членів, котрі б старалися урухомити захоронку в якнайкоротшім часі та дбати про якнайскорше приступлення до будови школи. А на 15. березня були загальні збори УКС, на яких вибрано шкільну секцію у такому складі: Григорій Багрій, Степан Вавринюк, Максим Ліпивий, Михайло Ковалишин й Антін Макух(141).

4. Ще кілька п р и к л а д і в про податок наших товариств для рідної школи. Ще 1910 р., на Третій Оселі коло Малету, на зборах місцевої "Просвіти", члени вирішили переплачувати дитячий часопис "Дзвінок" до спілки з о. К. Сімковим, ЧСВВ і прирекли, що крім дитячої школи вестимуть ще й курс для

неграмотніх. А в тому самому році т-во. Т. Шевченка в Куритибі започаткувало школу, де вчителем став ред. К. Гутковський. При тім оголошує товариство в "Прапорі", що вписи до цієї школи триватимуть до 15. лютого 1911. р. Комунікат товариства підписав голова шкільного комітету — Іван Кутний. У своїх спогадах Іван Пасевич пише, що на Дорізоні повстало товариство і школа ім. Т. Шевченка. Теж на Гважувірі Шевченківське т-во вело школу, а навіть оголосило в "Прапорі", щоб учитель Василь Крушельницький зголосився за речами. При закладинах ріопретської "Просвіти" (1913 р.) одночасно ухвалено відкрити школу. Малетинське т-во св. Володимира (1921 р.) зобов'язалося через цілий рік вести школу. Коли ж обновлено читальню Т. Шевченка на Жанґаді (1924 р.), то в тій читальні коло церкви почалася школа, де вчителював уч. Іван Цимбалюк. 1925 р. на Вікторії т-во дало домівку свою під рідну школу. Те саме зробило й т-во Шевченка в Куритибі (1926 р.) не тільки даючи залю, але й несучи поміч з доходів свого аматорського гуртка. Так, додаймо, робили всі товариства. 1928 р. "Український Центр" у цій же Куритибі утворює безплатну школу для дітей своїх членів, а її мала утримувати окрема освітня секція. Теж у Понта Гроссі закладено т-во ім. Івана Мазепи, що в першій мірі поклало собі за завдання старатися про школу.

Рільничі товариства, закладані головно о. Є. Турковидом, ЧСВВ, мали більше характер шкільних товариств, як сільсько-господарських корпорацій

Отже бачимо, що товариства старалися про приміщення, про утворення, про ведення й удержання шкіл і то була велика частина їхньої корисної праці.

3. Ш к і л ь н і т о в а р и с т в а. Крім загально освітніх товариств ще наші провідники, головно священики, старалися окремим робом притягнути громаду до шкільної справи; вони змагались утривалити почате діло, щоб з виїздом священика з оселі воно не розлетілося, а громада не повернулася до попереднього підсвідомого сну. Отак і повстають окремі товариства, що за головну і переважно одиноку ціль мають школу. Звичайно, де повстала школа, то там творився окремий комітет, у більшості випадків, для будування школи. Та часто з побудованням школи не кінчилася праця такого комітету, бо треба було піддержувати в добрім стані сам дім, а ще важніше, конче було старатися треба, щоб побудований комітетом дім не світив пусткою, але щоб був учитель і діти та в нім ішла належно наука.

Ось кілька фактів про утворення таких шкільних комітетів: 1910 р. на Лінії Барра Ґранде (секція друга й третя) утворився шкільний комітет, де головою став Василь Пурець. Шко-

лу ж на цій оселі віддано уч. Василеві Ратушному, щоб цей навчав дітей. Потім можемо вичитати в пресі, що цей комітет називається "Шкільна Поміч". У дописі ще й подається число дітей у школі, тобто 23. Сама, як видно, назва вказує на мету такого комітету: допомога шкільництву. Тут не беруться до уваги старання про сам будинок на науку, але йде радше про те, щоб удержати школу з дітьми й вчителем при існуванні. У тому часі в самім центрі осель, у Прудентополі, зібрався шкільний комітет під головуванням Йосипа Денисевича([142]).

По невдачі першого з'їзду, прудентопільські священики забираються щиро до організації по оселях "шкільних союзів". І так о. Р. Криницький ЧСВВ має 13. березня 1911 р. збори на Малеті, щоб такий "Союз" утворити. Головою ново-утвореної шкільної організації вибрано таки о. Р. Криницького. Та цей не хотів прийняти вибору, тому постановлено, що в союзі головуватиме кожноразовий священик, який буде обслугувати осе-лю. Заступником голови вибрано М. Марусина. Збори товариства мали відбуватися що три неділі. У члени вписалося 66 душ. Визначено й висоту вкладки.

Та сильний рух за тими шкільними товариствами наступає в 1913 р. "Праця" не могла забути добрих постанов першого з'їзду й тому в першім річнику, що виходив під редакцією пок. Йосипа Мартинця, безуговку повторяє, що можлива наша рідна школа тільки тоді, коли буде відповідне товариство її підтримувати. За прикладом старого краю, в якому того самого року почалася організація "краєвого шкільного союзу" і під надхненими закликами "Праці" вдається духовенству, властивіш о. Р. Криницькому, ЧСВВ, створити поважну сітку "Шкільних Союзів". Отак постає їх з 15 по таких оселях: Іваї-Унія, Консуль Поль-Анта Горда, лінія Нова Галичина, Антоніо-Олінто, Барра Вермеля, Ріо Прето, де т-во таки називалося "шкільним союзом". Такий же "союз" основано й на лінії Кандідо де Абрев, лінії Іваї, колонії Іраті (Гонсалвес Жуніор), Капанема-Едвардо Шавес, Капанема: Поза Прудентопільщиною були ще "шкільні союзи" на Жангаді аж два, на Каразіньо, де тоді учила уч. Антонія Чорна, маючи 16 дітей у школі; на Антоніо Олінто було "шкільне т-во ім. М. А. Шептицького" та, вкінці, на лінії "Ф" коло Іваїв, де о. П. Осінчук оснував "Шкільну Поміч"([143]).

"Праця" одночасно й подає число членів отих шкільних союзів. 11 "союзів" має разом 607 членів. А коли взяти середню, то на кожне товариство припадає по 50 членів, і додати ще чотири союзи, які не подали своїх членів, то вийде разом яких коло 800 членів. А знову ще два товариства з Прудентопільщини, які були скорше зложені й тут не вчислені, тобто прудентопільське й те на Барра Гранді, то матимем до 900 членів. Бо хоч у Прудентополі в тому часі вже були Сестри Служебниці, проте й люди далі старалися допомагати нашій школі. Найбільше ж членів у тих союзах мав іратійський, бо аж 146.

У 1914 р. утворюються ще такі шкільні товариства: на Есперансі з 20-ма членами, де в 1913 збудовано нову школу, й на Едвардо Шавес з 25 членами, (А може то буде з того "союзу" Капанема-Едвардо Шавес?)

"Праця" подає і про діяльність тих колоніяльних союзів. На лінії Іваї двічі відбулися сходини "союзу", а 30 квітня був іспит (1914 р.) Товариство зросло в члени, бо минулого року мало 68, а тепер 74. Теж піднісся стан каси. У липні були сходини на цій лінії. Одночасно того самого місяця мають місце сходини "шкільного союзу" на Ріо Прето, де, як подає "Праця", із запалом ішла наука дітей. "Союз" тоді проявляв там великий захват у праці й до чотирьох днів люди поставили хату на школу. На тій оселі вже чотири роки йшла наука без зупинки([144]).

1915 р. згадує знову наш часопис про "шкільний кружок" на Барра Гранді, секція друга, значить поновлено "Шкільну поміч" з 1910 р. У 1915 р. постають нові кружки в Портоуніонщині: на оселі Нова Галичина й "Шкільний Кружок" на Легру. Далі про "союзи" маємо вістки у 1919 р. Як відомо "Праця" з огляду на воєнні дії (й донос) не виходила й допіро в травні того року знову появилася. Отже 22. травня, згаданого року, були збори на Барра Гранді, де заіснувало трохи непорозуміння між громадянами. 15. червня мало сходини ріопретське шкільне братство, де в школі навчала п-на уч. Наталка Мартинець, сьогодні п-ні Сисакова. 29. червня маємо знову збори на лінії Іваї, а місцеве т-во мало ще ім'я М. А. Шептицького. Від довгих літ учить тут уч. Марія Мондрак. У тім повстає "шкільний союз" на Вера Гварані, що зразу мав 40 членів, а опісля 71. 1. липня утворено школу, а вчителювати почала уч. Антонія Хрунь. У наступнім році утворюється філія згаданого "союзу" на верагваранітській лінії Гонсалвес Жуніор з 70-ма членами([145]).

У Малеті повстає т-во св. Володимира в році 1922. Про нього вже була мова у товариствах, але беручи стисло, то воно теж не було чим іншим, як тільки шкільним союзом чи товариством. Мало 70 членів, а дітвору вчив уч. Володимир Мартинець. Також у Куритибі, у тім році, існувало шкільне товариство, але як пише тамошній учитель, Пилип Кобрин, "воно ледве дише".

Зі сказаного виходить, що де тільки була школа, там теж існувало й шкільне товариство. Воно однак часто сходилося з означенням шкільного комітету, тобто громадської ради, чи пак її виділу до справ школи. Це діялось головно тоді, коли йшло-

ся про будову дому, удержання учителя та самого будинку. Та годі відразу так і рівняти шкільні товариства з шкільними комітетами. Комітет це щось менше, як шкільний союз. Цей має причинитися до широкої й живої співдіяльности цілої громади у шкільній ділянці, а той комітет звертав увагу на саму школу, як установу.

Коли переглядати звіти подані нашими учителями для Митрополита Андрея Шептицького з приводу його візитації в 1922 р., то можна довідатися, що школи, якими не завідує уряд, мають до управи свої комітети. Наприклад, пише уч. Семен Вітюк з Моєми, що школою завідує о. К. Бжуховський, ЧСВВ, з двома "комітетами", тобто комітетовими. А щодо виразних "шкільних союзів", то про них маємо згадки у таких оселях: четверта лінія оселі Вера Ґварані, де вчив уч. Іван Редька, був такий союз з іменем "Т. Шевченка". На лінії ж Кандідо де Абрев, тієї самої оселі, де вчив уч. Степан Яремчук, був шкільний союз з назвою "Взаємна Поміч". Також, врешті, згадується і про ріопретський союз у тих пам'ятних звітах([146]).

У тому самому році ведеться пропаганда за "Українським Союзом". Тоді широко розводиться проф. Карманський та інші діячі, що от, мовляв, маємо великий осяг, бо наш "Союз" дійшов до тисячки членів. Коли ж порівняти працю "Шкільних Союзів" та скількість їхнього членства з "Українським Союзом", то той осяг тисячки членів поважно зблідне. Це не сталося вперше, що якесь товариство осягнуло таке поважне число членів. Бо перед тим якраз такі "Шкільні Союзи", не числячи многотисячного "Апостольства Молитви", досягли такої самої скількости членів. Властиво ці товариства були одним товариством, бо об'єднювала їх одна ціль, один організатор, а навіть такий самий спосіб організування, хоч не були зв'язані адміністративно одним проводом. Навіть деякі шкільні товариства таки вважали себе філіями Союзу Шкільного, як от: на Жангаді чи на Вера Ґварані. Тому то "Український Союз" старався пригорнути під свою руку вже готові т-ва, як свої філії. Отак дорізонське шкільне т-во перемінюється з Шевченківського на союзівське дня 8. жовтня 1922, але потім, коли наступив розлом з духовенством, знову повертається на т-во Т. Шевченка. У 1923 р. мало воно 59 членів і управа рішила була запренумерувати кілька часописів. Одночасно заіснувало шкільне товариство на Пойте Нова коло Прудентополя з 50-ма членами. 1924 р. на Фазендах-Барра Боніта, вибрано шкільний комітет, зложено шкільну касу, поправлено дім під школу. Навіть батьки замовили Службу Божу з приводу шкільного свята. Цю Службу Божу служив новоприбулий з краю о. Вартоломей Синюта ЧСВВ. Тую оселю, вище преса, заложено 1905 р., а до громадського життя вона прокинулась 1915 р. А тим шкільним комітетом про-

вадив, недавно померлий, Ґнат Яцюх і Олекса Тупіш. Теж на Пікірі є шкільне товариство, яке, крім шкільних видатків, ще пожертвувало на голодних. Видно, що й інші громадські потреби не були чужі тим комітетам чи союзам([147]).

1925 р. "Україна" з Прудентополя намічає стати централею товариств католицького обозу. Отже члени "України" домагаються, щоб злучити в одно всі читальні й шкільні союзи. Це домагання теж дає нам свідчення, що шкільні союзи жили й працювали. І"Україна" йде системою "Українського Союзу" переіменовуючи колоніяльні товариства інших назв на свої філії. Так філія "України" на Фазендах-Барра Боніта стає одною з найдіяльніших. А своїм головним завданням вважає удержувати школу, в якій у той час учив уч. Михайло Пархуць. Іншими словами сказавши, далі філія є "шкільним союзом". У тому ж році о. Є. Турковид, ЧСВВ, відновляє "Шкільне т-во" на Едвардо Шавес, яке мало збори 4. лютого. Ними провадив уч. Володимир Навроцький. Ще скоріше, бо 8. січня, були такі самі збори есперанського союзу, де головував Василь Семчишин. А 17. лютого збори були на лінії Ґварапуава. Тут вибрано головою Василя Лисого. У школі вчила Антонія Тиха, — дітей звиш тридцятки. Саме т-во існує від 1913 р. Поза Прудентопільщиною рушився того року на Малетщині 10-ий Віснал. Тут від кількох літ існували два товариства: шкільне й кооператива.

1926 р. далі живе й дає про себе знати ґварапуавське т-во. Має сорок членів, а на оселі вчителює уч. Ганна Савечка. Теж на лінії др. Лімоейро, Верагваранцйна, де вчив уч. Іван Редька, удержувало школу шкільне товариство, відоме нам ще з 1922 р.

1928 р. шкільні товариства переходять третю з черги метаморфозу, тобто переображення на так звані "рільничі". 28. жовтня на зборах ріопретського шкільного т-ва ім. М. А. Шептицького о. Є. Турковид, ЧСВВ, проводить цій переміні з шкільного на хліборобське. А на другий рік закладає той же священик таке рільниче т-но на Марцеліні під іменем. Т. Шевченка, у Куритибщині. Ціль т-ва така: творення й удержання українського католицького шкільництва та хліборобські справи. Потім з такою самою метою повстає, заходами о. Є. Турковида ЧСВВ, т-во "Нова Зоря" (1932) зі завданням гуртувати українців та піддержувати школу.

Коли ми подали поодинокі факти, щоб не бути голословними, але мати передпосилки до наших висновків, то тепер з'ясуємо цілий погляд з нашого боку на ті т-ва для шкільної справи, охоплюючи їх наступними точками:

1) Союзи — це вклад передовсім ОО. Василіян, як про це

згадує ред. М. Гец у своїм нарисі про українську імміграцію до Бразилії(148).

2) Їх не можемо вважати товариством, що мало зовнішню органічну цілість, але всетаки в нього були всі атрибути, щоб стати центральним об'єднувачем шкільної діяльности;

3) "Союзи" організуються разом із добрим наладнанням видавництва у Прудентополі, чи властиво "Праці";

4) Вони й стали підкладом до доброго наладнання шкільного розвитку, а це видно з того, що де вони існували й діяли, то там і школи процвітали. Головно маємо на думці Прудентопільщину, але й інші околиці напр. Малетанщину, чи вуже Вера Гварані, не думаємо тим кривдити;

5) Тому, коли в 1930 р., у краю настає криза й уряд, не маючи змоги вдержати шкіл, позакривав їх, тоді провід нашого поселення, через свою пресу, заявляє, що "знову творитимемо в Прудентопільщині шкільні товариства й організуватися на часі скруги"(149).

6) Кругло почисливши, за той час було понад 27 шкільних союзів, які з'єднювали в собі до 2000 членів і тим справді могли щось зробити для нашої рідної школи.

На тім закінчуємо першу частину нашої праці, тобто формування рідного шкільництва. Ми тут побачили побудники, які зумовили існування школи, розміркували ріст шкільної думки паранських, чи радше бразилійських українців, а вкінці виказали вклад, що його дали для рідного шкільництва наші славні попередники. Зараз приходимо до другої частини, а це побудови самих шкіл.

ЧАСТИНА ДРУГА

ПОБУДОВА РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

У цій частині постараємось насвітлити саму структуру нашої української школи, щоб мати повний образ славного минулого з тієї ділянки.

Спершу переглянемо правні норми та різні стосунки, які товаришили існуванню шкіл у Паранщині, а там, уже у другім розділі, приглянемося матеріяльній забезпеці рідних шкіл. У третім — приміщення, у четвертім — тип рідношкільної системи навчання, а там, у п'ятім — учительський персонал, а на послідку — учні.

Розділ перший:

ПРАВНЕ СТАНОВИЩЕ РІДНИХ ШКІЛ ТА СТОСУНКИ ДО РІЗНИХ СЕРЕДОВИЩ

Цей розділ має досить важке завдання насвітлити найперше становище місцевого уряду до наших шкіл, а там і становище місцевої церковної влади.

Додамо ще й при кінці стосунки племінних груп, тобто тубильців та поселенців інших національностей.

1. Наша школа і бразилійський уряд

Заледве у минулім столітті почали уряди цікавитися шкільництвом, а до того часу вихованням займалася майже виключно Церква та приватна ініціятива одиниць. Та й старання про школу державною владою не все покривалося з дбанням про виховання, а навпаки, бувало й буває, що школа стає на службу невластивним, часто іншим та неясним, цілям(150). Та хоч і почали уряди старатися про шкільництво, то одначе довший час вони замало таки присвячували уваги цій ділянці. Тому то й по сьогоднішній день ще чимало лишається до чинення Церкві та приватним одиницям. Одинокою перепоною в тім напрямку стає хіба протиприродний державний монополь на школи, як це діється в державах з тоталітарною системою правління, а навіть і в деяких таквзаних демократичних республіках, де на жаль у шкільництві панує рігорозний слабо скривaний статизм.

Зараз нам головно йдеться про те, щоб відповісти на питання, як держава ставилася до чужинецьких шкіл.

Найстарші відомості про колонізацію ми знаходимо у дер-

жавних законах під датою 7. червня 1859 р., тобто в "регламенті" колонії Тереси, а також у 12 артикулі кажеться: "батьки родин повинні посилати своїх дітей від 6 року до гори до початкових шкіл колонії". А 1868 р. декретом число 157. з 21 березня, заложено школу для дівчат на колонії Суперагві. А на вище згаданій оселі Тересі, того таки року, але 26. березня законом число 164. утворено дві школі одну для хлопців, а другу для дівчат([151]).

Стільки нам кажуть урядові акта. Виходить з того, що уряд старався і про шкільництво між поселенцями. Та спостерігаючи дальший розвиток колонізації й її поширення уряд не мав змоги зайнятися так, як це робив на початках, тому то ініціатива переходить на плечі самих таки переселенців й вони її перебирають вповні в свої руки. З того то головно південні штати Бразилії аж рояться від усяких приватних, а до того й чужинецьких шкіл: німецьких, італійських, польських та й українських.

Та ще повернімось до інших державних постанов-декретів-законів, як їх титулують урядові акти. Отож закон число 167 з 7. квітня 1868 р. оголошує, що ті, які закладимуть приватні колегії, то одержать річно 6.000 мрс. (шість тисяч мільрейсів — шість контів) допомоги. А на другий рік знову виходить новий закон ч. 204 з 5. червня, який своїми артикулами вказує на повну дезорганізацію шкільництва. І на жаль такий хаос панував в офіційному шкільництві надовго пізніше.

А уряд звертає увагу на чужинецькі школи, й то в тому неприхильному змислі, допіро в час першої світової війни. Виповідження війни Німеччині потягнуло за собою ворожі виступи й проти місцевих німців. Понищено чимало німецького майна, а при тім й почато нагідку на школи. Ото й з того часу не тільки стали переслідувати німецькі школи, але й ненімецькі, й непортугальськомовні. А першим таким офіційним виступом у Парані було звернення президента штату Афонса Алвеса Камарґа, у році 1918, яке перевертало дотихчасовий лад у приватних чужинецьких школах і мало на меті завести в них основним предметом португальщину. До речі той поступок бразилійський історик проф. Вільсон Мартінс називає засобом, що не нищив кореня лиха і був зле зрозумілим патріотизмом.

На рік 1919 припадає новий закон, що вимагає від приватних шкіл:

1) конечно вчити португальської мови;
2) обов'язково мати державну реґістрацію;
3) збільшити число федеральних шкіл.

Ще ширше опрацьовує цю тему закон виданий президентом Парани Каєтаном Муньоз да Роша під числом 2005. з 9 квітня 1920 р. Ось він:

Артикул 1. Приватні чужинецькі школи, які існують у штаті, повинні вчити в португальській мові (вернакуло): історії Бразилії, корографії Бразилії й мови португальської за програмою офіційного навчання.

Арт. 2. Години цих матерій повинні тривати принаймні три години денно.

Арт. 3. Коли чужинецька школа просила б, то уряд зможе назначити професора-нормаліста для навчання цих предметів, без ніякого тягару для установи, бо учитель буде вважатися публичним функціонарем.

До цього декрету подає вище згаданий проф. Мартінс, що цей останній артикул вказує на глибоке зрозуміння проблеми і треба о п л а к у в а т и (підкреслення наше), що не практиковано його виконниками другої націоналізації (тобто в 1938 р.), яка розгорнулась перед вибухом війни 1939 р.

Ще накінець наведемо закон 2157. з 8. березня 1922 р.

Арт. 1. Вільно приватним виконувати вчительський уряд у штаті під такими умовинами: 1. параграф. Жаден заклад приватного навчання не зможе функціонувати без попереднього безплатного запису в Генеральнім Інспекторатї Навчання. 2. параграф. Щоб бути записаним, учитель чи директор закладу має:

1) подати до Генерального Інспекторату Навчання на письмі:
а) місцевість школи чи шкільного закладу;
б) предмети, що їх задумує навчати;
в) їх розклад, поділ годин і максимальне число учнів з кожної клясн;
г) внутрішній порядок колегії, як от: дисципліна й умовини харчування;
ґ) учителів, яким поручить навчання;
д) моральну видатність професорів;
2) прийняти угоду на письмі:
а) шанувати державні празникові дні;
б) вчити чи зробити, щоб учили по португальськи; з винятком чужинецьких мов;
в) уділяти навчання португальського принаймні 4 години на тиждень і то признаними компетентними професорами.
г) долучити в програмі навчання науку географії, корографії й історії Бразилії у трьох тижневих годинах;
ґ) прийняти офіційну програму до наук під буквами "в" і "г".

Оце було б і вся легісляція у справі приватних непортугальськомовних шкіл у Парані. Хіба ще додамо, що в тім самім році вийшло припорученння-декрет учити державних предметів щоденно від 12-ої години до 16.30, тобто пів до п'ятої пополудні. Отже поза цими годинами міг учитель навчати предметів у мовах, які тільки вмів.

У тому часі приходить вимога кваліфікації учителів, бо

ті, що не здадуть урядового іспиту, стратять посаду в урядових, чи урядом спомаганих, школах(152).

Ці правні заходи й вимоги не спинили розросту чужинецьких шкіл. Німецькі школи, по короткім періоді нагінки, знову відкриваються і набирають щораз то більшого розквіту. 192[illegible] р. в Ріо де Жанейро відбувається з'їзд німецького вчительства, отже уряд показує належну терпимість і самі приватні школи використовують її для свого розросту. А ще цікавіше трапилось у 1926 р. бо в Санта Катарині заводять німецьку й італійську мови, як обов'язкові предмети по державних школах середнього типу, як от: семінарії та нормальні школи (вчительські педагогічні інститути). Виходить з того, що держава (штатний уряд) не тільки не забороняє, але й попирає чужинецькі мови. Треба знати, що в тім році наша преса відмічає такі явища та часто звертається до тієї теми — правне становище недержавних шкіл — бо це був рік, у якому зродився нікчемний донос на рідну школу, опертий на наклепі. Отож преса підкреслює та голосить своїм читачам, що можна вчити й інші чужі мови, бо це не є проти закону(153).

Одночасно й на з'їзді державних учителів у Куритибі, що його зорганізував відомий паранський педагог Лізимако Коста, якраз у тім часі, таки признано, що навчання португальської мови є безкорисне, коли учитель, чи вчителька, не знають рідної мови дітей(154).

1929 р. знову заявляє публично інспектор федеральних шкіл, Орестес Гімарайнс, який відвідував школи Санта Катарини, що німецька мова є конечно потрібна для тих, які є німецького походження. На конференції вчителів у місті Блюменав, висловився згаданий високий урядник, що противні зарядження були б гріхом. Мова німецька є, попри португальську, для німців необхідна. Це добро для них і для самої Бразилії. І то щиру правду сказав, додамо від себе, бо найбільш правильним показався цей погляд підчас другої світової війни, коли бразилійська військова сила була в Італії. Тоді то з місця вишукували й цінили високо тих, що крім португальської мови, знали ще яку іншу мову(155).

Теж подібну заяву сформулював і заступник міністра освіти, Жуліо Лебрун, на посвяченні школи в Нова Гамбурго, Санта Катарина, а іменно, що ні федеральний, ні становий уряди не є противні, щоб німці вчилися німецької мови й пам'ятали на свої рідні звичаї, а тим більше вони не думають переслідувати їхні школи. Одного тільки хотять, щоб навчалися теж і краєвої мови та історії. Того ж таки самого року (1930) паранський університет знову відкрив курси німецької мови(156).

Та на жаль у цьому самому 1930 р. наступає у краю переворот, приходить до влади пізніший диктатор Жетуліо Варгас, а з ним і ефемерне панування "романтичного націоналізму". Наслідки показалися скоро: у 1931 р. виходить закон проти чужинецьких шкіл у Санта Катарині, а 1932. р. загострено вимоги до чужинецьких шкіл у штаті Сан Павло. Також державна влада скасувала урядову допомогу, яку вділяла чужинецьким колегіям за навчання португальської мови.

Щодо наших, українських шкіл, то зразу уряд ставився так: мало ними цікавився, не займався, а як звертав увагу, то без екстремістичного тону. Навіть у початках, коли в школах наших вчили тільки по українськи, то вони однак діставали поміч з уряду. Таке ми чули від переповідачів минулого(157).

Офіційна нагінка на німецькі школи у 1917 р., у зв'язку з виповідженням війни Німеччині, дає нагоду декотрим загоністим інспекторам перепиняти існуванню й інших чужинецьких шкіл. Тому й наших не поминули. Наприклад на Іваї — оселі заперли в тому часі українську школу, а "Праця" подає, що це через непорозуміння, бо тільки німецькі школи уряд замикає(158).

Теж у 1922 р. зо шкільного звіту з Консуль Поль для Митрополита Андрея Шептицького довідуємося, що йде натиск і на наші школи.

Та в поганому положенні опинилися наші школи, головно Прудентопільщини, у 1926 р. з приводу доносу. Тоді пішла пряма нагінка на рідне шкільництво. Правда, що висланий спеціяльно на провірення стану шкіл новий інспектор, у прудентопільськім шкільнім окрузі не тільки не замкнув ні одної української школи, але ще й висловив повне признання для них у сусіднім місті Гварапуаві. А ще скоріше похвально висловився про працю на шкільнім полі Сестер Служебниць державний інспектор Прієто Мартінес (1924 р.)

1932 р. знову вичитуємо в пресі, що наші прудентопільські школи відчували дошкульне переслідування з боку інспекторату, що заказував учити по українське навіть поза годинами офіційної програми і то в рідних школах, хоч на це дозволяє державна конституція. Тому резонує "Праця" у тому часі, що краще не мати урядової допомоги, бо тоді легше з навчанням української мови. Дуже тяжко було тоді утримувати свою українську школу, бо хоч є право вчити поза годинами по своєму, проте, як схоче інспектор, то переслідує. 1933 р. у штаті Ріо Гранде до Сул можна було вчити в урядових годинах по рідному, а в Парані поза такими забороняється вчити по-українськи, але це робиться, додає наша преса, на свою руку. З тої то причини деякі школи не могли служити до навчання по рідному, а учитель мусів навчати по українськи поза шкільним примищенням, у приватній хаті(159).

"Хлібороб" пише, що кінець інспекторування Мартінеса визначався заїлою нагінкою на чужинецькі школи (1924), тому кілька учителів, що відважились поїхати до Куритиби, щоб здавати урядовий іспит перепали при нім, а нашим школам грозить закриття(160). А 1927 р. на Іпірандзі-Гважувірі покарано гривною 650.000 рс. учителя Юрія Камінського за недозволене відкриття української приватної школи(161). Знову ж подає "Хлібороб", що на Ріо до Мейо замкнено школу через донос...

З сказаного ми можемо винести: тут була подвійна гра, як це буває в таких випадках звичайно. На папері і законами було менш-більш толерантно, а на ділі фактично старалися представники офіційщини унежиттєвити приватні не-португальські школи.

Багато при тім грала ролю сама індивідуальність і позем духа тих представників влади. Ось для пояснення цих відносин приклад. Його розказав нам уч. Микола Кінаш. Одного разу приїхали до нього на перегляд школи прудентопільський окружний інспектор др. Флеврі да Роша і вищий інспектор з Куритиби. Перший з них, побачивши на лавці українського "Букваря", сказав до вчителя: "а нащо це вчити?" — "Не треба!". А тоді уч. Кінаш йому відповідає: нашим дітям треба знати це письмо, бо ми маємо родину в Европі, яка не знає місцевого письма. Отже не зрозуміє й наших листів. Тому для переписки з старим краєм нам конечно знати по-українськи. У тому ж знову часі куритибський інспектор переглядав "Букваря". Коли таки прудентопільський інспектор далі наставав на своїм й не хотів признати рації нашому вчителеві й хотів собі ще взяти за арбітра куритибського гостя та свого зверхника, то цей так відізвався: "От, бачите, що є в португальській "лектурі" (букварі), то того нема в українській книжці, але за те українська книжка має чимало такого, чого нема в португальській. Отже обидві книжки себе взаємно доповняють"(162).

2. Місцеві церковні кола

Говорячи про стосунки місцевих церковних кіл, мусимо розрізнити в них дві групи: ієрархію та згромадження (головно лазаристи, францішкани, вербісти, маристи та жіночі).

1. Про ієрархію скажемо, що вона так само відносилася до нашої школи, як загально до всіх наших справ, зокрема обряду. Тут багато важили інформації наших "опікунів" — різних польських прибічників цієї влади. В загальному — той настрій прихильний не був. Та якось наші світські священики змогли примістити в куритибській семінарії кількох наших хлопців, хоч вони не були тут аж так дуже побажані. Маємо на

гадці синів уч. Семка Кукурудзи з Маркондесу. Він не міг ніяк добитися приміщення для них у куритибській семінарії. Щодо нового й першого епископа Понта Гросси, Кир Антонія Мазаротта, то він у тяжких хвилинах для нашого спільного життя заохочував витривати при рідним обряді та зберегти культурний дорібок, признаючи цим потребу нашої школи.

Сантакатаринські епископи (флоріянопільський та жоїнвільський) ближче до цієї справи не підходили, але охоплювали наші школи загальним діянням своєї пастирської опіки(163).

2. А тепер з г р о м а д ж е н н я. ОО. Лазаристи (етнічно поляки) вели сильну й нестерпну боротьбу з нашими священиками, головно ченцями, найбільше в час визвольних змагань, проте в шкільній справі, крім спорадичних випадків, годі знайти докази окремої неприхильности або й заінтересування нашою школою.

ОО. Вербісти ж, німці, вели більш помірковану політику відносно наших місіонерів і в шкільній ділянці не проявляли нетерпимости.

Більш позитивними явились ОО.Францішкани, теж німці, які до наших людей ставилися прихильно, головно померлий в опінії святости, о. Рогерій Нойгавс, що працював у сторонах Портоунионщини. Ці ченці мають у Ріо Негро свою гімназію, де й бували наші хлопці, і згадані монахи без застережень признавали українських дітей членами іншого обряду. 1928 р. там було 6 учнів-українців(164). Кілька наших богословів-францішкан вільно могли діставати українські книжки та журнали, що ними користувалися для вивчення українознавства та рідної мови. Між іншими одержували "Рідну Мову" проф. Івана Огієнка. — Брр. Маристи мали чималий відсоток українців у своїх школах, але як вони ставились до нашої рідної науки, трудно це сказати. Раз тільки попав нам у руки лист від сина в колегії ББ. Маристів до батьків писаний по українськи.

3. Ще окремо про С е с т е р. Їх тут є кілька родів: францісканки, вінкентіянки, так звані "французькі сестри" тощо. Вони виховували наших дівчат зі шкодою для нашого обряду. Сьогодні є чимало українок у їхніх рядах, які стидаються свого обряду й цураються свого роду. Інші ж вихованні байдуже до наших українських справ у бразилійській державі, хоч між ними бувають і такі, які думають про українські справи. Та вони не мають там більшого впливу. Щоб вони могли виявити свої аспірації й любов для українського народу, то конечна для них окрема вітка східнього обряду при даних згромадженнях. А те, що мають ці останні трохи свого серця, то завдяки родинному домові та й українським громадським установам: церкві й школі, що в них бували ще малими на колонії.

3. Взаємовідносини племінних груп

З багатьох причин конче окремо трактувати тубільців і інородних імігрантів, а найважніша та, що між нами й іншими племінностями є якась, так би мовити, органічна схожість, коли між тубильцями й українською групою є більша віддаль, хоч вона тільки сповидна. Таке саме відношення мають тубильці й до інших імігрантів.

4. Тубильці

Хоч, як відомо, всі мешканці Бразилії, не найшлі-імігранти, все таки за тубильців уважається звичайно потомків індіян, негрів та перших европейських здобичників, переважно португальського кореня. Ті три елементи не творять самі собою кожен окремої групи, але, наче ті галузи в пущі, є поміж собою перемішані на всі лади. І з тієї то мішанини витворився окремий тип мешканця бразилійської пущі-сертону: себто "кабокло" (чи зукраїнщено — "кабокер"). Між українцями ще вживається і поточна назва тубильців з колективною закраскою — "чорний чи чорні". А її примінюють навіть до цілком білошкурих, але тих, що вже давно зайшли до Бразилії й не признаються до якогось не-португальського походження. Інший тип становить бразилієць-міщанин, що хоч перейнявши та примінившись до новітніх форм життя, все таки в своєму побуті має виразне знамено тубильчости.

У загальному, тип тубильця обох відмін — це тип добродушний та дружній, навіть часом за солодивий, хоч йому не бракує індійської мстивости, муринського заведіяцтва та й португальського ексклюзивізму.

Їхнє відношення до українських переселенців середньо добре та прихильне, і то від початку, а навіть під деяким оглядом краще як до інших народностей, як от до поляків чи й німців(165). Тубильці уважають наш культурний розвиток, господарський стан та й релігійну обрядовість за щось цілком природне й гідне нас. Щодо релігійного зрізничкування, не беручи до уваги сектярів (напр. спіритистів) та їх фанатизму, трудно доказати про якийсь самородний тиск з боку тубильців на наш обряд чи релігійність. Знову ж, якщо коли були якісь випадки натиску чи нагінки а нас зі сторони тубильців, то тільки спорадичні — рідкі й відірвані, — а не систематичні та тяглі. Часто такі відрухові прояви нетолерантности викликали інсінуаційні наклепи інших імігрантських етнічних груп, як це було для прикладу на початках у Прудентополі (німці). Нераз грали ролю в таких неприхильних нам виступах тільки короткі чистошкурницькі та прислужницькі мотиви. Не будемо закривати й того, що часто-густо такі тертя викликає й краще господарське становище імігранта. Наші поселенці через свою працовитість доробилися гарних маєтків, а тубильці, з ласки тутешньої матері-природи, вдоволяються хлібом на сьогоднішній день і тому їм вивається слово: "поляк має". (Тут так загально звуть зайшлих, тобто в них чи українець, чи чех, чи й білорус — все "полако"). А властива основа цього оклику — неробство самих тубильців. Знову ж чесні та працьовиті бразилійці тубильці захоплюються нашою імігрицією через її солідну працьовитість, господарську техніку, етнічну тугість.

Тут треба відмітити ще інший соціологічний процес, а саме, що наш народ відкрив сам себе в повній широті самосвідомости таки в Бразилії. З давніх етнічно — "русинів", а державно — "поляків", "австріяків" чи "москалів", як то їх записувано по урядових статистичних списках, стали вони українцями й то свідомими. І цю соціологічну переміну, ту, скажімо, еманципацію від чужої приналежности не тільки помічено перед самої громади внутрі. Ні, вона пробилася назовні й її помітили тубильці. Тому нині не почуєте вже тільки згірдної назви "полако"-поляк, що нею трактує тубилець взагалі всякого еміграпта, але з внутрішньою насолодою почуєте від бразилійця, як він вам якоюсь такою таємничістю скаже: "україно чи украняно". Правдоподібно й він відчуває, що ця нова якість чи пак вартість наших людей зродилася на його предківщині, й тому вона стала цінною й для нього. Інші назви, такі як "рутено" вони ще добре пам'ятають, але вживання її є зараз таки показчиком, що хтось не є в курсі справ або він зайшлий, або зле поінформований, або й зраджує таки мале зацікавлення своїм паранським довкіллям. І можемо з того сказати, що тубильці відкрили Україну між собою. Отож не тільки обрядова окремішність, сполучена з виразним католицтвом, до якої теж і тубилець має неабиякий сантимент, але й тут, у Бразилії, вже назріла національна свідомість українського типу, зародили в місцевих жителів окреме ставлення до нас та наших справ(166).

До того ще для кращого зрозуміння слід розрізнити два типи бразилійців, а іменно: місцевий елемент — здавна осілі між нашими, і напливовий елемент, що замандрував свіжо в місця поселення українців з інших сторін краю, головно з північ, де нема европейської іміграції, а також з півдня, де панують цілком відмінні расові питоменності.

Перша група, яка вже зжилася з нами, пізнала наш народ, його добрі та й лихі прикмети, стала свідком його піонерства. Їй відомі жертви, складені українцями Зеленій Країні, тому вона відноситься до нас і наших змагань прихильно та навіть сердечно. Нас вони вважають впрост невідємною частиною їхнього суспільного життя.

Друга ж група, яка знає про Бразилію тільки зі школи та

й з тенденційної пропаганди, трохи бентежиться, коли зустрічається з пожильцями центральної Парани. В їхнім світосприйманні наступає тоді переміна, а то й поважна душевна скрута. Дійсність не відповідає їхнім поглядам про суцільність бразилійської спільноти під знаменником португальщини та її етнічні відтінки й особливості. Це разить око їхнього, незвичного до таких явищ, світопогляду. Оце й бувають з того приводу тертя. Такі неприємні факти діялися при будові залізниць, от хочби тієї з Ріо Негро до Дуке де Кашіяс, тобто з Парани почерез Санта Катарину до штату Ріо Гранде до Сул. При будуванні битої дороги (стратежіки) з Понта Гросси до Фоз до Ігвасу, яка веде через Прудентополь. Але й ті, зайшлі в наші оселі тубильці, коли вже освояться з доконаним фактом і зживуться з нашими людьми, тоді стають добрими другами, сусідами та звеличниками нашого народу(167).

Коли мати на увазі нашу школу, то тубильці цілий час відносилися до неї тепло й прихильно, зокрема ж виявляли свою пошану до нашої рідної науки в час доносів та натиску з боку уряду. Ось кілька таких фактів, гарних та зворушливих. Коли зроблено донос, у 1926 р., тоді кожна наша оселя і товариство писали протести й поміщали їх у "Праці". Написала такий протест теж і оселя Палмітал коло Прудентополя. При кінці протесту були підписи — половина українців, а половина родовитих бразилійців. Це саме трапилося з протестом на оселі Фазенди — Барра Боніта, де на першому місці підписався поважний бразилієць: Домінго Рібас. Бувало інспектор від шкіл хотів приловити нашого вчителя на навчанні української мови у школі й у час шкільних годин. Тому то раптом та неожиданно під'їздив автом під школу. Треба було пильно берегтися. Але часто при таких наголах самі тубільці повідомляли учителя, що наближається інспекторове авто.

Така прихильність збереглася до наших днів. Нам відомий один випадок, що збувся на оселі Венцеслав Браз, на грані Північної Парани, а якого ми самі були свідками. 1949 р. почали на тій оселі вести Сестри Служебниці школу для дітей. Школа була державна, а при ній ще й гуртожиток для дітей сподальша. На бажання ж родичів вчили вони наших українських дітей знання обряду та рідної грамоти. І оце приходить до Сестер сусідка-родовита бразилійка, і просить Сестер, щоб прийняли її дочку на науку української мови. Коли ж на Успення Матері Божої шкільні діти, з нагоди храмового празника, влаштували під проводом Сестер учительок концертик, то між малими акторами виступила й мала смаглява тубилька, що в присутності зворушеної публики, а ще більше захопленої своєї матері, продеклямувала поправно по-українськи вірша.

А часто буває, самі родовиті бразилійці негодують та не

цінять тих, які занедбують свою рідну мову та звичай. Так трапилося між іншим на оселі Кандой, як про це оповідає в описі своєї поїздки о. Маркіян Шкірпан ЧСВВ. Там одна бразилійка, таки перед нашим священиком зганила досадно нашу українку, що не вчила дітей своєї рідної мови(168).

Б) Інші племінні групи

Щодо інших племінних груп, то найбільше стичности мали українці таки з поляками, що їх тут часом називають "латинниками", бо трапляються тут і українці, але латинського обряду. Взаємне відношення йшло тут по лінії старокраєвого, то значить поляки хотіли вести гегемонію й наших водити на шнурку своїх політично-громадських концепцій. Тому вони все себе ставили вище й вважалися під кожним оглядом передовішими. Найбільш дразливими стали ці відносини у час визвольних змагань (1914-1923 рр.)

Наші поводилися в стосунках до поляків вирозуміло та уступчиво. Подекуди у школах трималися старої практики "польської вищости". Тому то в 1917 р. Валентин Куц на сторінках "Праці" виступив проти тої розпаношености. Ми, писав, не можемо відвикнути від польської мови в школі, бо в перечислених ним школах всюди була польська мова обов'язкова, а португальська ні. А вона в Парані так нам потрібна як китайська. Але коли раз зв'язати ноги півневі, то вдруге тільки положити мотузок на його ноги, то він вже буде лежати як зв'язаний. Так само й ми від того стричка не думаємо увільнюватися. Тому можна стрінути у Парані такі дива по наших колоніях, як от: "польсько-руська школа" (напис).

Самі ж поляки засадничо нашої школи не признавали, коли вона носила на собі характер української школи. Наприклад у початках на Ірасемі, як учили Сестри тільки по українськи, то вони остентаційно не посилали до них своїх дітей(169). Щобільше вони доносили на наших учителів до вищих властей, як от на учителя Костя Шидловського до полковника І. Леха. Поляки старалися перебрати провід у наших школах та загарбати в свої руки шкільний будинок. В цьому вони вже мали практику з часів займання церков та каплиць так в материку як і на переселенні. Таке сталося напр. зі школою на Барра Вермелі, де кілька поляків хотіли верховодити над усією громадою. А 1915 р. дня 25. жовтня "Просвіта" на лінії Новембро коло Прудентополя рішила купити на школу під шакру від Атаманчука, бо на спілці з поляками не можуть згодитись. Бувало, що своїми махінаціями змагались не допустити до повстання української шкілки на даній оселі.

Хоч правда, рахувалися з ростом наших шкіл і з нагоди першого з'їзду писали, що ми їх випередили в організуванні

шкільництва. Ліберальна польська газета з Понта Гросси "Світ" питала, чи українці в Галичині донесли б до польського уряду, що в українських школах Галичини вчать по-українськи?(170).

Та теж і деякі "латинники" не цуралися наших шкіл, а посилали до них своїх дітей, як це було на Маркондесі та по інших місцях. Українці були для них толерантні: у першій школі вчили по польськи, пізніше на Бракатінзі був у нашій школі іспит з польської мови для таких же дітей. Стрічається часто по наших оселях поляків, що знають по нашому плавно не тільки говорити, але й читати, чого навчилися по рідних школах та катехизаціях при наших церквах. Їм, зрештою, наша культура ближча та зрозуміліший обряд, як романська культура та підпортугальський латинський обряд. Тим то робом і помічається нерідко прихильність між ними до нашої церкви та зорганізованости. Навіть, буває, пристають на стале до наших громад, чи вірніш, повертаються до обряду і народности своїх предків(171).

Другим народом, що мав тісні стосунки з нами, це, незаперечно, німці. Ми вже згадували про ті причини, що зближували українців до людей германської раси. Зразу були випадки, що німці зле відносилися до нас з релігійних міркувань, але потому переходили на мирне співжиття. Навіть є випадки, що німці українізуються. Німецькі діти бували по наших школах, а наші — у німецьких. Німці признають наш обряд та нашу народню окремішність. Пастор Фуґман у списі паранських шкіл виразно зазначує наших учнів. Добре буде, коли ми зробимо коротке порівняння труднощів шкільної справи у німців і у нас.

Хоч 1928 р. німці вже дочекалися святкувати столітній ювілей поселення в Парані, то одначе їм не вдалося ще виплекати тутки своїх місцевих німецьких учителів та інтелігентів, бо бракувало їм місцевого німецького вчительського інституту (семінарії). Правда, у 1937 р. мали німці у Парані 50-60 шкіл з якими 4000 учнів і з 150 учителями(172).

Організували й свої шкільні союзи "шульферайни", яких було в тім часі 22. Але при тім теж скаржилися на невмісне втручання шкільних комітетів до провадження самої школи. Видвигають і невирозумілість батьків до шкільних завдань. Бо не сама школа "нічого не варта", але власне батьки не мають "терпцю". Хоч старалися цьому зарадити. Але з того бачимо, що наші школи не були послідними, як би то комусь здавалося, ані наші шкільні проблеми не були питомі тільки для нашої спільноти. Хоч у нас, на жаль, панує назагал, пересадне й неслушне переконання, що мовляв, у нас усе напослідку і ми не вміємо належно поставитись до життєвих питань, а в тім і до школи. Бачимо з того, що це пересада. А до того зробимо ще й позитивний внесок, що наша школа була чимось поважним і гідним здобутком паранської громади.

Третьою групою є сирійці, яких тут зчаста називають "турками", бо були турецькими громадянами. Їхні діти жили в наших гуртожитках, бували випадки, як от на Дорізоні, що малі сирійці опановували нашу мову й по наших школах з приводу народніх торжеств деклямували українських поетів. Преса теж часто звертала увагу на їх культурний розвиток. З ними в'язав нас і східній обряд.

Теж італійці ставилися з симпатіями до нашого духовного росту, а на Ґварані — осідку, то один італієць навіть був провідним членом нашого українського товариства та своїх діток посилав у нашу рідну школу!

Розділ другий

ФІНАНСУВАННЯ РІДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Найбільш життєвим чинником, щоб наша школа могла виконувати своє священне післаництво, була справа її матеріяльного забезпечення. Бо ж треба було удержати учителя, придбати дім, набути відповідне приладдя для школи. Тому конче окремо розглянути джерела та способи фінансування рідної школи у Бразилії.

І. Джерела забезпеки наших шкіл

Щодо джерел прибутків на річ школи, можемо їх поділити на дві категорії, а іменно:

1) власні фінансові рекурси;

2) допомога державних чинників.

Почнемо від першої категорії, бо вона часом і природою рідної школи має першенство.

А) Власні матеріяльні заходи

Вони походили з різних джерел нашого суспільства та мали різний вид.

1. Найпершими, що мали старатися про школу, були самі таки батьки школярів. Їхня звичайна допомога нашій школі — це місячна платня за дитину, а платня була розмаїта. В одній із перших шкіл, на лінії Нова Галичина, місячна вкладка виносила 2 мільрейси, а на оселі Сілверіо, в області Ріо Ґранде до Сул, 1911 р. плачено від дитини тільки по мільрейсу. Коли ж порівняти звіти учителів, що їх написали ці для Митрополита А. Шептицького у 1922. р., тоді в них місячна платня від дитини за науку хитається між 500 рейсами й 5000 рейсами, чи

інакше 5 мільрейсами, як то наші люди казали, мілями. Отак на оселі Дисприядо і на лінії Вісинти Машадо плачено по 500 рс., на Вера Гварані, лінія др. Кандідо де Абрев по 1200 рс. — Сестри Служебниці на Есперансі й на Ірасемі брали по 1500 рейсів, як теж на Моемі стільки плачено вчителеві. На оселі Антоніо Олінто, Бракатінзі коло Прудентополя і Вера Гварані, лінія 4-та — по 2000 рс. У Куритибі по два й пів міля. На Антоніо Кандідо плачено за дитину на місяць по три мільрейси, а знову ж на Ріо де Мейо та Ріо Кларо — по 5000 рейсів. На цій останній оселі було тільки 9 дітей, тому ясно, що оплата мусіла бути висока, хоч на попередній оселі було аж 17 дітвори. Варта згадати і про куритибську шкілку, що її вів у 1910 р. ред. К. Гутковський. У ній платилося за дитину місячно по два мільрейси, але коли хто висилав 3, 4, 5 дітей, то була знижка — платив за кожну тільки по мільрейсові у місяць за їхню науку.

Висота оплати теж залежала від віддалі оселі. Перед нами протокол зборів т-ва Т. Шевченка у Малеті з дня 6. лютого 1927 р. де читаємо: 1) Рішено по довгій дискусії вести школу дальше. 2) Платню для учнів першої класи установлено по 5 мільрейсів тим, що ходять ближче 6 км., а тим, що мають до школи дальше як 6 км., то тільки платитимуть по 3 мільрейси".

Бували такі випадки, що треба було й чекати на виплачення тої оплати, а навіть потім уже сама дитина відслужувала своєю працею належне за своє навчання(173).

Кромі готівки батьки ще причинялись працею рук, це є обрібкою землі вчителеві, як це між іншими мало місце на лінії Новій Галичині за уч. Олекси Гука. Спомагано вчителя і приносом харчів, постачанням матеріялу на будову школи та приміщення для вчителя.

Та були майже в кожній оселі діти, за яких не було кому платити шкільної оплати. Це були діти бідних батьків, часом і байдужих чи недбалих, а найчастіш це були пів-сироти чи й круглі сироти. За таких дітей, бувало платив священик. Отак перший священик о. Кізима платив за кількоро дітей, а потім знаходимо у касовій книзі куритибської станиці ОО. Василіян нераз рубрику "за школу дітей вдовиці"... Часом платила за цих бідних дітей якась родина, а теж і громада чи товариство.

А бувало, що вчитель таки даром учив(174).

2. Громада. Крім зацікавлених у школі батьків, що причинялася матеріяльними засобами громада. Школа ж при церкві це друга загально громадська установа, про яку належалось і спільно дбати. До того школа служила часто не тільки для науки дітвори, але й на спільні відправи, сходини, тощо. Часто з того титулу закликав дбати про школу провід грома-

ди, як от: священик, учитель, ревнитель. Правда, громада старалася в першій мірі про приміщення та його обставновку, а часом і про шкільне приладдя, та бувало так, що складалися люди загально і на учителя, хоч не всіх громадян діти ходили до школи. Перший же з'їзд старається притягнути до фінансування школи ввесь наш загал, без огляду чи в кого є діти, чи їх нема.

3. Шкільні товариства. Одне з передових завдань "Шкільних Союзів" було ж старатися про грошему допомогу школам. А гроші брали вони із членських вкладок. Вкладки ті бували різні. Напр. на Малеті мущини платили місячно по 200 рейсів, а жінки та дівчата половину з тої суми, тобто по 100 рс. Отак то на зборах малетанського "Шкільного Союзу", у 1911 р., зібрано щось 22.900 рейсів. А тому що в касі вже було трохи готівки з попереднього, то зараз таки виплачено місячну платню учителеві, й ще в касі осталося 33.700 рс.(175).

У 1913 р. касовий стан шістьох "союзів", які подали дані про це до "Праці" виносив разом 317.800 рейсів. Коли ж узяти середню, на одно товариство по 50 мільрейсів, то з 16 товариств матимемо яких 850000 мільрейсів. Мусово зазначити, що деякі "союзи" часом не мали готівки, але порожні каси, бо виплатили вчителеві належне, чи видали на будову дому під школу.

Висота вкладки в тих "союзах" була різна: наприклад, на лінії Нова Галичина члени платили по 100 рейсів у місяць, а вже на Антоніо Олінто по 500 рейсів, чи пів міля. Ще подамо, що в 1914 р. стан каси шкільного товариства на лінії Іваї піднісся був з 46.000 рс. на 102.000 рейсів.

4. Інші товариства. Не було, як ми вже знаєм, товариства між українцями у Бразилії, яке б зі свого бюджету не давало якоїсь суми на рідну школу, чи не спомагало б її будь-яким способом. Між іншими варта згадати т-во "Україну" на Фазендах, де так удержувано школу: кожен платив одноразову вкладку від 100 до 1000 рейсів. Капітал даний на відсотки заступав місячну вкладку. Коли хто не мав готівки дати одноразово, тоді тільки задекляровував висоту вкладки й платив від неї відсотки до шкільної каси. Гарно їм ішло й мали понад 1000 мільрейсів готівки й то в час кризи(176).

5. Кооперативи. Коли наші поселенці закладали кооперативу, то крім особистого покращання своєї долі, вони старалися матеріяльно підвести і стан нашого організаційного життя, зокрема, як ішлося про попертя школи. І отак маємо на 10-ім Вісиналі коло Малету, де було й шкільне товариство й кооператива, шкільне приміщення збудовано з доходів склепу й добровільних датків(177). Також на Пікірі кооператива удержувала школу. Не лишала без грошевої помочі й каразінська, широко відома, кооператива.

6. Громадські імпрези. 1910 р. під проводом
Будного у Прудентополі поставлено на сцені "Затрачений
а дохід із вистави призначено на школу. 1925 р. на Пікірі
"лейлон" (ліцитація) на церкву й на школу одночасно, а
ля ще двічі. 1927 р. на Ітапарі збувся фестин у користь шк
й церкви. Також, хоч не всюди, влаштовувано вечерниці
підпомогу шкільної справи, як от на 10. Вісиналі. Перегляд
чи протоколи засідань т-ва ім. Т. Шевченка на Малеті маємо
датою 6. 6. 1926. р. відомість, що одиноким джерелом на
криття шкільних видатків були й є: членські вклади, шкіл
оплата і представлення та балі.

І через те на ці останні т-во звернуло увагу так, що заб
було аж 9. А у виставах на річ школи брали живу участь:
Занькова, Н. Сисакова, Степанюкова, Йосип Кучер, Микола
сюк, М. Козлінський, Ю. Сисак, В. Кухар. При тім додаєть
що виділ б'ється з матеріяльними труднощами, бо навіть
школу не покривається видатків. Отож шукає якогось дже
ла доходу. Між іншим пропонує вибудувати ще другий
на винайм, бо в противному випадку школи не можна
де вдержати.

Б. Урядова допомога

Урядову допомогу можемо поділити на три роди:

1) з боку австрійського уряду;

2) від місцевого бразилійського уряду;

3) запомога українського уряду в час визвольних змаг

1. Щодо австрійського уряду, то скажемо таке:
хоч по законній справедливості повинен був у рівній мірі по
гати всім своїм підданим, проте нашим властиво не-допомага
Зате чимало помочі одержали поляки. Тут не дивилися на
що наш народ був безоблудно-льояльний до віденського
ну; не вважали й на те, що наші браття в краю платили рі
податки, як і інші піддані, на вивінування, між іншим, і амб
сад-консулятів та їх підпринять. Ані теж не зворушували пре
ставників цісаря настирливі прохання бразилійських україн
про поміч. Ред. М. Гец пише, що старання "Шкільного Союз
про допомогу з боку австрійської амбасади в Ріо й австро-уго
ського консуляту в Куритибі не мали успіху, хоч амбасад
Рідль не жалів обіцянок. Теж пише, що тільки один раз діста
одинока школа в Прудентополі (1913) поміч у грошах від
ритибського ц. к. консуляту(178).

Крім тієї допомоги, 1910 р. ред. К. Гутковський вистарав
в куритибськім ц. к. представництві для дітей Шевченківськ
Школи даром посібники, стінну мапу, а учитель дістав субве
цію. Також о. К. Сімків ЧСВВ вистарався грошеву допомог
для шкілки на "Третій" оселі. Посібники на Ірасемі були т

кож із консуляту(179). Ще австрійську поміч одержувало Антоніо Олінто. А поза тим консулят був глухий, як і на інші слушні домагання українців у Бразилії. О. М. Шкірпан ЧСВВ кілька разів писав за допомогою, та навіть не удостоївся відповіді.

2. Куди вирозумілішим показався в тій справі місцевий бразилійський уряд і про його допомогу можемо багато більше сказати. За другої еміграції уряд будує школи по нових оселях. Певне, що в тім велика заслуга провідників колоній та священиків, але таки поміч була державна.

Найбільше уряд помагав субвенціями для учителів. Ще по сьогодні панує в офіційних бразилійських колах, що школа є для дітей, а не діти для школи. Тобто уряд не скорий є до творення сталих шкіл з відповідним числом учителів, але пересуває учительським персоналом відповідно до потреби. Сталі школи є тільки там, де є вигляди на сталий приплив учнів, а де поселенча людність пливка, то там уряд обмежує шкільну обслугу до вимог часу та обставин. Це діється і по сьогоднішній день. Тому то вже здавна уряд установив так звані кадейри-катедри для вчителів, що до кожної з них є прив'язана пенсія, чи як то кажуть, субвенція. А з тими субвенціями то так мається: є на якійсь оселі відповідне число дітей до школи, то шкільний інспектор дає для тієї місцевости субвенцію. Отже приходить учитель і вчить. Але коли не має відповідної скількости дітей, то субвенцію стримують і школа замикається.

Самі субвенції є потрійного роду: федеральні, естадуальні, і муніципальні. Найбільш пожаданою була допомога федеральна, та й про неї найбільше убігалися. Коли вчитель мав таку підмогу, то вже по нашому вчив дітей даром. Як це бачимо із звітів Митр. А. Шептицькому в 1922 р. отак на Кончуль Поль, учитель маючи федеральну субвенцію, за навчання дітей по українськи не брав нічого. Ця субвенція була найвища та найпевніша(180).

Рід субвенції залежить і від скількости дітей у школі. От хочби зараз, у Бразилії, коли школа має бодай 10 дітей, то може вже одержати муніципальну-повітову субвенцію, а коли 25 школярів, то має титул на штатну-обласну, а коли ще більше то може кандидатувати й на федеральну підмогу.

1922 р. така федеральна підмога виносила 150 мільрейсів. А знову штатна у тому часі була на половину менша, бо тільки 60 мільрейсів виносила на місяць. А вже третя-повітова — була найнижча і найбільш хитка. Правда, ці всі субвенції мали ту злу сторону, що треба було переходити багато митарств, щоб їх одержати, а то із-за посередництв, яких справники чимало із того для себе вривали(181).

На нових оселях, де школи побудував уряд, там відразу й була державна допомога і то союзна-федеральна, як от на

Маркондесі. А на старих оселях 1912 р. тільки одна школа Барра Ґранді мала державну піддержку. Наступного року от мали поміч з уряду 8 шкіл: Маркондес, Ітапара, Сенадор К рея, Марселіна, Ірасема, Барра Ґранде, Антоніо Кандідо, Ґ жувіра. З тих три перші мали поміч федеральну([182]).

Потому вже, коли наладналося державне шкільництво, шим людям вистачало поставити свого кандидата до такої лоніяльної шкілки, і тоді шкільний інспектор його призна а тим самим й школа ставала "рідною школою", бо по у дових годинах були й рідні виклади. Навіть з того прив скаржиться наша преса, що на Леґру коло Порту в 1919 наші громадяни занедбали поставити свого кандидата до мінації й інспектор призначив свого, який на жаль не спроможний по нашому вчити([183]).

1920 р. знову дві жанґадські школи, а згодом декілька ших отримали поміч. Слід згадати, що вже тоді було по лоніях досить приміщеня на школи та існували приватні шк ки, а до того шкільні інспектори діставали від уряду задові не число субвенцій й відповідно до вимог їх розділювали. От одну субвенцію, чи пак титул на субвенцію, отримав, між шими, уч. М. Кінаш на Консуль Поль, бо шкільний інспект прудентопільської округи, д-р Флеврі, мав аж три титули федеральну субвенцію.

У 1922 р., за словами щойно згаданого вчителя, пошир лась і естадуальна субвенція. У звітах Митрополитові А. Ш тицькому сказано, що деякі наші школи мали поміч федера ну, як от: Маркондес, Жанґада, Марко 5, Ріо Прето, Конс Поль і Диспраядо. Тобто всіх 5. А інші, чотири, мали облас Тіжуко Прето, де учив уч. Теодор Ґрошко, Вісенте Машадо, учителював тоді уч. Кость Шидловський, Фазенда, де був Орест Гарух і Едвардо Шавес з уч. Марією Ратушною.

1925 р. стрінула Бразилію велика господарська криза. Д шло було до того, що ледве найбагатші оселі могли ут мати свого вчителя([184]). Зате в 1926 р. двадцять кілька пруд топільських шкіл дістали урядову допомогу й це їх урятува перед закриттям, бо тільки одинокі Сестри Служебниці ма змогу вчити без допомоги держави й постійно провадити ші школи([185]).

Правда, в наших школах учителі старалися добре вчи і так, наприклад, на Ґважувірі, де вчив уч. Мих. Скорий, д державні інспектори: Сезар Торрес і Іван Родріґес, переводя іспит при кінці року, оцінили цю школу, як першу в цілім віті Кампо Ларґо([186]). Ця й друга школа, теж ґважувірсь мали урядову допомогу. Взагалі наші вчителі були варті допомоги-субвенції, бо до навчання дітей прикладалися. От д прикладу: на оселі Віскунді коло Прудентополя, коли вчив т

билець, що знав трохи й по нашому, то ходило до школи ледве кільканадцять дітей, але коли прийшла вчити уч. Ю. Савка, тоді число дітвори підскочило на пів сотні([187]).

У 1929 р. на 22 прудентопільські школи було 17 платних урядом, отже більше як третина всіх наших шкіл. В наступному році приходить знову криза у краю, а за нею революція. Тоді, на практиці, закрито сім українських шкіл Прудентопільщини, тобто відмовлено їм урядову поміч. Та й потім знову ради кризи уряд не спомагав шкіл. Часом забувано за нас, хоч ми причинилися([188]) до перемоги тодішнього уряду (Жетулія Варґаса). Та громадяни не тільки дивилися на ласку уряду, але самі старалися про вдержання шкіл. І от хочби на Ліґасоні, де вчила уч. Марія Юлик, відбувалося навчання, хоч і не було субвенції([189]).

Старання про підмогу для вчителів перед місцевим урядом — це постійна журба нашої громади й у пізніші дні.

3. А як спомагав і чи справді помагав Український Уряд? Скажемо коротко — рідний уряд на Материку не зміг розгорнути своєї діяльности на ріднім полі в себе вдома, а не то на поселеннях. Не було ні часу, ні змоги, а то й замало на це звертав уваги. Вже по утраті території, але до розв'язання уряду ЗУНР, сама наша бразилійська громадськість своєю патріотичною поставою зацікавила галицький уряд і тоді приїздить до нас проф. Карманський як представник уряду й організатор збірки на визволення краю. Хоч він потім стає й організатором еміграції, але не так на поручення уряду, як на прохання самого проводу місцевої спільноти. Отож поміч уряду була хіба моральна, але не матеріяльна. Правда нові емігранти, учасники визвольних змагань, поповнили ряди вчительства за зактивізували наші шкільні старання.

2. Спосіб утримання учителя, дому, тощо

Зразу скажемо про загальний хід цього удержання, хоч з попереднього уступу ми вже багато знаємо про перебіг цього процесу.

Отож учителям платня плила безпосередньо від батьків, які посилали дітей. Таку платню можемо назвати мануальну, доручну. Її придержувано по школах суспільних, де вважано, що кожен розуміє свій обов'язок і чесно винагородить труд учителя. Якраз це завдання і виконувала місячна платня від дитини([190]).

До цієї безпосередньої виплати причислимо ще й обрібку землі вчителеві. Її виконували батьки та родина школярів. А навіть часто самі школярі помагали при рільній праці свому педагогові. Про це навіть склав прилюдну подяку уч. С. Савіцький на Жанґаді, за те, що учениці обробили йому город, при

тім вичисливши тих, які більше причинились. З тієї помочі користали і Сестри Служебниці(191). Часто обрібка землі була придатком до платні в грошах, а часом тільки куртуазійним жестом. Так наприклад, першому вчителеві на Новій Галичині лінії, кромі оплати місячної від дитини, мали ще батьки вирубати йому роси-молодняк. Таку обрібку переводили батьки школярів чи й навіть вся громада толокою. П. Кобрин виступив був навіть з проєктом, щоб учителі мали землю, а люди помагали учителеві її обробляти. Це нагадує священичі приходства в Україні, що удержувалися прибутками з маєтків, які обробляли при допомозі своїх вірних(192).

Загальнішим способом виплати для учителя та вдержання дому і шкільної обстановки була виплата через відповідні органи. Ними звичайно були: комітет будови та удержання школи "шкільний союз", товариство, яке провадило школу, посередник уряду.

В виду цього 1-ий з'їзд заводить фонд для виплати вчителям, а там і "шкільні союзи" через своїх скарбників виплачують учительську пенсію з нагромаджених ними грошевих засобів. Це саме роблять і інші товариства .

Де школу утримувала кооператива, то з кооперативної каси плинули гроші на утримання і кооперативний урядник її виплачував.

Були ще й інші форми удержання вчителя в школі нашого поселення. Напр. уч. П. Кобринові мали самі діти приносити щоденно харчі до школи й то по черзі, кожного дня інша дитина. А бувало так, що дитина забуде на свою чергу, то й учитель "на сухо" увесь день перебуде. Так було коло Ірасеми(193).

Висота учительської пенсії була теж розмаїта. Залежала вона від числа дітей, бо як було більше дітей, то можна було легше зібрати й більшу суму. Теж і від заможности громади, чи скорше від її цінення школою. А часто і від самого учителя залежало. Був учитель ідейний, то вдоволявся скупою урядовою субвенцією, а вже по нашому і даром вчив, а ні, то натискав на громаду, щоб прибільшила свою складку, а в разі відмови лишав школу. Через те стільки було незгод між громадою й вчителями — здебільша на тлі платні. Ще бувало, що коли учитель мав якийсь інший прихід, то вчив по нашому даром майже й без державної субвенції. Отак робив уч. Павло Старе право на Марселіні, який вдоволявся прибутками з дяківства, а вже за науку не вимагав, бо був вдоволений дуже, що є кого вчити й є кому йому помагати в співі(194).

Ще подамо кілька прикладів на висоту платні: 1910 р. брав учитель місячно по 40 мільрейсів, а 1921 р. учителеві Мих. Скорому плачено по 1.000 мільрейсів на рік, а в тому часі іншому учителеві Мих. Шевчукові на оселі Іраті плачено по 250 мр. місячно. Знову ж учителька Т. Гладка, коли почала вчити, ще бувши молоденькою дівчиною, то одержувала по 30 мр. у місяць, а потім, коли дістала урядову поміч, то на місяць одержувала по 200 мр.(195).

На "Третій" оселі ще в 1910 р. помагав австрійський консулят по 10 мр. у місяць. Громада ж мусіла дозбирувати ще від дитини по мілеві на місяць і так учителеві виходило по 40 мільрейсів(196).

На Малеті рішило т-во Т. Шевченка давати вчителеві Вод. Мартинцеві на місяць по 120 мільрейсів, а кромі того харч мав давати Яків Шастало, але в 1925 р. прибільшено вчителеві на 200 мільрейсів. Тоді вже вчив В. Кухар, а що каса не мала грошей, то за серпень тих 200 мільрейсів позичено в Мих. Солтиківського, щоб заплатити належне вчителеві. Знову ж у час вакацій, тобто пів листопада, грудень та січень рішено, що учитель дістане тільки половину платні (100 мільрейсів у місяць), але коли б учитель лишався учителювати і на 1927 р., то діставатиме платню круглий рік, враховуючи й ферії 1926-1927. Знову ж на надзвичайних загальних зборах 14. 3. 26 р. порішено з огляду на це, що в приватних школах урядових предметів, за останньою постановою паранського президента, має вчити іспитований урядом учитель, запросити на учителя таких предметів місцевого бразилійського уч. Езекіяса Машада. Каса товариства платитиме йому 20 мр. у місяць, а камера, тобто місто, по 30 мр. На тих самих зборах піднесено питання, що п-ні Н. Сисакова, яка вчить у школі ручних робіт, не побирає платні. Порішено про це порозумітись з батьками. У 1926 р. плачено учителеві за місяць по 260 мрс., а учнів було 20, отже оплата їх виносила тільки 155 мрс., а ще 100 мусіло додавати щомісяця з своєї каси товариство. А вчить два вчителі й одна вчителька. Правда, від серпня учитель португальської мови одержує платню від уряду і тим зменшилися видатки на 30 мрс. А 1927 р. то каса товариства мусіла доплачувати щомісяця аж по 150 мілів. При кінці того року уч. В. Кухар каже, що вчитиме по 100 мрс. у місяць, а решту дарує на школу. Те саме заявляє й уч. ручних робіт пні. Н. Сисакова, що вчитиме за 20 мрс., а 30 мрс. дарує на школу. У 1929 р. плачено уч. Луценкові тимчасово по 250 мрс. у місяць, а товариство доплачує по 20, бо решту дають родичі дітей. У тому часі стараються про естадуальну допомогу для уч. Луценка-Василевського, тобто, щоб він побирав належне від штату на титул бразилійської учительки, одночасно порішено звернутися до префейта Адемар Са, щоб уділив муніціпальної запомоги. У 1930 р. винні уч. Луценкові 805 мрс., але пропо-

нують остатися надалі, щоб учити дітей, а довг обіцяють вирівняти. Та учитель не годиться оставатися, бо мусить чимось утримувати родину. Але потім довг росте до 1000 мільрейсів і виділ рішається, щоб самі батьки годилися з учителем. Теж задумують створити кооперативу, щоб була стала рідна субвенція для школи.

Та в тому часі вже сильно стояли з школою СС. Служебниці й діти посилали до них, де могли навчитися свого рідного й Сестри собі раду давали з матеріяльними труднощами.

Ще з дорізонської протокольної книги т-ва Т. Шевченка. 1920 р. плачено вчителеві місячно по 100 мрс. Потім піднесено на 110 мрс. А 1921 р. уч. Дороцькому обіцяють місячно по 150 мрс., але з тою умовиною, що будуть старатися про естадуальну субвенцію. Коли учитель або й товариство таку отримають, то доплачуватимуть 90 мілів до 60 мр. штатної субвенції. У 1922 р. плачено учителеві чесного по 120 мілів у місяць. 1923 р. учитель здає іспит з платнею 150 мр., але її відступив на користь товариства й годиться вчити по давній ціні з минулого року...

Хоч учитель важніший був, як будівля-школа, то однак лекше було зібрати на будову школи, як на утримання педагога, а то з цих рацій: на вчителя треба було постійно старатися. Готівка на школу оставалася на оселі, а не зникала, так би мовити, у кишені вчителя. Наших людей часто переслідує фікс-ідея, що мій марненький гріш у чужих руках зробиться мільйоном! І через платню не одна оселя не мала школи і через те багато стратила не тільки вона та її жителі-діти, але й вся наша спільнота!

Розділ третій

ШКІЛЬНІ ПРИМІЩЕННЯ

У шкільній справі немало важливим чинником являється і приміщення. Це так є усюди, а в нас, у Бразилії, воно мало ще особливіші моменти, на які варта звернути увагу. Зрештою, розглядаючи дії шкільництва, завважуємо, що в тому напрямі йшли постійні зусилля й поважну частину прошкільних змагань, якщо не більшу та передову, займало якраз шкільне будівництво.

Щоб бути вичерпними та ясними в тій темі, ми так ділимо цей розділ: вага приміщень, число їх, якість, процес будування, ґрунти шкільні, розміри ґрунтів та будинків, записки, матеріял, а врешті удержання.

1. Вага шкільного приміщення

Міг би хто сказати, що шкільні домівки на цім терені не є такі конечні, як наприклад в Европі, чи по інших краях, де панують холоди й довгі слотні дні. Воно трохи й правда, та одначе й тут годі вести належно навчання без відповідного будинку.

Ще й те треба признати, що наші не мали таких труднощів з приміщеннями на школу, а головно в їх вивінуванні, як це було в США чи Канаді, де держава старалася приміщення своїх шкіл зробити якнайбільш вигідним. З того зродилася конкуренція і часто через брак належного приміщення люди воліли посилати дітей до шкіл державних, як до наших рідних. Теж туди радніше горнулися діти, маючи більше охоту до гарно устаткованих домів. У нас тої конкуренції не було чого страхатись. Що більше, самих людей подекуди місцевий уряд змушував впрост будувати школи(197).

Тому ставилися невибагливі домики, які на місцеві обставини вже були й так великими осягами. А громада та головно її провід, пильно прикладалися, щоб мати власний шкільний будинок, з таких рацій:

1) Дім на школу замикав уста недбалим, байдужим, а то й супротивним школі осібнякам, які часто аргументували тим, мовляв, ми не є проти школи, але де подіти дітей, де буде вчитель учити? Словом: "коли б так приміщення, то б і рідна школа була..."

2) Зі збудованням школи громада бачила конкретні осяги спільної праці й тоді скоро бралася й до дальшого старання про рідну науку: чи то фінансово її підпираючи, чи то працею та й моральною поміччю допомагаючи до дальшого розвою школи.

3) Будинок надавав школі, так скажім, права громадянства й теж зростали більші вигляди на сталість і життєвість школи. Хоч, правда, нераз і не два скаржиться наша преса, що хоч є будинок на якійсь оселі, але навчання не ведеться, ніхто ні не вчиться, ані не вчить у шкільнім будинку(198).

4) Попри ці рації, сказати б, зовнішнього характеру, найбільше промовляли за шкільним будинком самі внутрішні спонуки, а іменно: у приватній хаті часто приходило до конфліктів з її власником. Навіть часом і при добрій злагоді з господарем дому, все перед школою стояла проблема: "нині так: годиться і терпить, але що скаже взавтра?" Приватний дім звичайно мало відповідав і підходив навіть до ведення примітивної шкілки. А вчити на вільнім воздусі теж годі було, бо тут сильне-жарке сонце, часті вітри й так звані "вихори", що мабуть у старім краї не мали такої частоти й потуги, всякі комахи, муравлі, які нераз і в хаті не дають спокійно всидіти. А що говорити про дощ і зимно, які тут повинні, здається, не так дошкульювати, як у сніговій Україні та інших краях умірковапої полоси. Та однак і тут зима має своє

право й то достасуворе та химерніше, як за океаном. Зрештою навчання на дворі, чи під деревом або шопою не має тієї поваги, що її вимагає наука, і є джерелом густих розсіянь для природно непосидющої дітвори.

5) На кінець ще кілька слів і про соціяльну рацію шкільної домівки. Часто бувало, що школа була не тільки місцем навчання колоніяльної дітвори, але й залею для сходин та інших підпринять громади. Отже шкільний будинок був по церкві тим громадським святилищем, що цементувало й спонувало наші громади-оселі. Тому через посідання такого дому під школу (та каплиці) дана оселя ставала, так висловімся, окремою особою нашої спільности. Це був монумент нашої живучости перед своїми й перед чужими і таким робом подавав він духовне наснаження поколінням(199).

2. Роди приміщень

Зараз же випадає сказати і про роди тих шкільних будинків. У своїм минулім мають вони різні стадії розвою. Першим родом приміщень під школу є — приватні мешкання. Так бувало в початках іміграції й так велося пізніше по нових оселях чи таких, де не було будинку, або не здбали посельчани про школу. Для прикладу пригадаємо учителя О. Гука з лінії Нової Галичини, який провадив навчання таки в своїй власній хаті. Бувало й так, що навчання провадив учитель не конче зараз у своїй хаті, але в домі другого колоніста. Часто дім учителя не був відповідний під школу: замалий та не по середині оселі. Або вчитель був зайшлий і не мав ніякого дому. Отак було на оселі Сілвейро, у штаті Ріо Гранде до Сул, з учителями: П. Баком і Луценком-Василевським, які мешкали в хаті одного колоніста, а вчити ходили до другої хати. Був випадок, що такий відступлений приватний дім на школу згорів, а в нім і речі вчителя, тоді то власник погорілого дому ще вчителеві поміг і постарався про будинок під школу(200). Відомий меценат української культури в Бразилії, Петро Мазуришин, 1925 р. відступив дім на школу на оселі Токос, коло Порту. А на лінії Кандідо де Абрев учила у власній хаті уч. Анастасія Роняк.

За приватними будинками йдуть будинки громадські, як от: церковні, читальняні, народні доми, тощо.

Церковні будинки були різного роду. Наприклад, були випадки, що школа відбувалася в тимчасовій капличці. Про таку каплицю-школу читаємо в проф. Карманського, тобто про ту на Рошо Ройз, Малетинщина. Навіть зараз є такі каплиці-школи, як от донедавна на Бара Вермелі чи на Кравейро коло Ірасеми. Така школа-каплиця звичайно так уладжена, що має прибудівку в роді презбітерки. Коли йде навчання, то стінка презбитерки стоїть, але, як прибуде священик на відправу, то її усувають і тоді стає з школи каплиця(201).

Були школами й домівки-приходства священиків. Маємо на доказ Куритибу. По першій світовій війні почали були там свою працю СС. Служебниці, то ОО. Василіяни відступили свою резиденцію, щоб було де навчати дітвору. І по інших оселях так бувало: часто домівка священика має більшу кімнату, де відбуваються сходини, катехизація, а то й школа в разі потреби, напр. Маркондес.

Ще частіше подибуємо школи по рідних домівках товариств. От хоч би в Куритибі шкільна наука відбувалася в домівці т-ва ім. Т. Шевченка, чи як скорочено її кликали: Тарасівці. Потім знову була приміщена "Рідна Школа" у домі "Центру". Подібне діялося і по інших оселях, де були товариства і спромоглися поставити свою власну домівку, то її дуже радо відступали на навчання української дітвори(202).

Теж були будинки будовані урядом, за другої іміграції, а в них відбувалася наука й на рідній мові, тому можна їх причислити до роду приміщень "рідної школи".

3. Число шкільних домів

У початках, коли ще не було своєї преси й справа шкільництва ще рухалась у пеленках, то ніхто не подавав загального числа шкіл, ані не думав їх счисляти. Зрештою не було їх і настільки. Та коли прийшла преса і наша спільнота набрала почуття чогось зорганізованого, чи бодай можливого до зорганізування в щось одне, зв'язане, ціле, то тоді являється і статистика.

Перша повніша статистика у "Прапорі" появилася 1911 р. Вона відноситься до числа наших шкіл, а одночасно є заподане число домів. Довідуємося, що такі оселі мали вже будинки для навчання своїх дітей: Прудентопіль, Накер, Віскунда, Новембро, Едвардо Шавес, Пікірі, Сантос Андраде, Парана-друга половина, Іваї-лінія на секції другій, Гварапуава, Вісенти Машадо, Барра Гранде — перша й третя секції, Капанема. Отже разом тих домів маємо 14. Це все доми у Прудентопільщині, а до них додаймо федеральні будинки: Маркондес, Ітапара, Сенадор Коррея, то всіх домів буде 17. У тім же часі учили по приватних хатах у п'ятьох місцях: Барра Гранде-секція друга, Другий Вісинал коло Малету, де вчила в власній хаті уч. Ганна Кмита, Парана-перша половина і лінія Сан Жвон(203).

У 1913 р. скінчено нову школу на Ірасемі. Напередодні першої війни повстають такі шкільні доми: Сан Педро коло Прудентополя, Лінія Белтрон к. Іваїв, Гважувіра к. Куритиби. Також на лінії Іваї-секція друга і Едвардо Шавес заінавгуровано нові шкільні приміщення.

1915. р. одержує власний шкільний будинок Тіжуко Прето коло

Прудентополя, і недалеко Понте Нова. Нова Галичина коло Порт теж має новий шкільний дім, хоч, скаржиться преса, що в сусідній Легру вже з десять років, як приладжено матеріял на школу, але школи до нині не поставлено(204).

1916 р. добудовуються нові школи: на лінії Греналь к. Іваї і на Барра Гранді. СС. Служебниці беруться до будови своєї школи на Есперансі. Заінавгуровано новий дім на оселі Іраті, а заходами о. Р. Криницького ЧСВВ поставила собі школу консульпольська громада, і "Праця" хвалить цю оселю, що дочекалася гарного шкільного будинку(205).

Звіти Митр. А. Шептицькому з 1922 р. подають ще такі місцевості, де були шкільні приміщення: Антоніо Олінто, Сетембро, Жангада, яка мала аж два такі будинки, Вера Гварані — на четвертій лінії, Ріо Кларо чи Флувіополіс, де є громадський будинок, Кандідо де Абрев, Ріо де Мейо. Тоді ж то почали будову СС. Служебниці на Іваї, а на Дорізоні дім під школу СС. Служебниць уже був на викінченні.

1923 рік приносить рішення на оселі Тіґре, у Санта Катарині, щоб поставити громадський будинок і у нім примістити школу. До того має новий шкільний будинок Антоніна і лінія д-р Лімоейро на Вера Гварані. Наступного року тішиться новим шкільним будинком Коста Карвальо коло Ірасеми, а 1925 р. прибільшає число домів на Гварапуаві та Вікторії (Круз Машадо).

1926 р. СС. Служебниці у Прудентополі будують великий будинок, що вважається поважним здобутком того часу. Ще виростає нова школа на Тіжуко, а ОО. Василіяни на наклепи противників можуть тепер заявити, що збудували у Парані 28 шкіл(206).

1927 р. будується одна з найбільших шкіл Прудентопільщини, а це та на Фазендах. Нарік має нову школу Іраті, а 1929 р. Іваї та Герваль. І на Марселіні уже був дім під школу. 1931 р. нові школи на Кадеядо і Кандідо де Абрев, а ще й на Новій Галичині-лінії ставлять нову школу, бо стара вже служить 20 років. Навчання велося в ній безупину.

1932 р. здобуваються на шкільні будинки Парана та Іваї-лінії. У тому часі в Прудентопільщині було до 30 шкільних приміщень.

Загалом усіх домів, що їх згадують нами знайдені джерела, є 63.

На закінчення цього хронологічного вичислювання будов шкіл та їхнього числа, ми подамо деякі висновки, що наче самі насуваються:

1) вже у початках старається провід і посельчани про шкільні доми;

2) число тих домів з кожним роком росте й займає щораз то більше осель;

3) на місце старих примітивних шкіл, будуються нові, обширніші, а вкінці ще прикрий висновок, що

4) скорше могла громада здобутися на поставлення школи, як на навчання у ній своїх діточок та придбання вчителя.

4. Процес будування шкіл

Не буде воно зайвим, коли ми подамо й процес, що його мусіло перебути побудування шкільного будинку на оселі. Він у головних рисах подібний і до інших процесів будування, як от: церкви чи читальні. Та будування школи, крім загальних рис, має в собі, на нашім терені, щось особливо кольоритного, принадного, яке чимало нам насвітлить поняття про висоту та зрілість українського громадського життя у Бразилії.

Гадка мати дім на школу приходила зараз по думці мати свою рідну церкву на місці новопоселення. Громада потребувала школи щодня і тому годі було вдоволятися школами по більших скупченнях. До церкви ж ішлося раз на тиждень у неділю чи й у свято, а до школи дитину треба було посилати день-у-день. Теж сама церковна відправа, проповідь, катехизм не могли дати повного вдовільного виховання дітворі та молоді, отоді почали відзиватися у громаді голоси "от якби то школу ще пристарати-побудувати"... І з того починалося. Таку, нераз досить ще дрімучу, несмілу гадку підхоплював священик, що навідувався на оселю чи то ради каплиці, чи то ради кропила або організування Апостольства Молитви, місії, реколекцій, тощо. І він тоді роздмухував ту добру іскорку, розв'язував виникаючі труднощі, збивав пересуди, вказував на потребу, доказував необхідність шкільного будинку й обґрунтовував його вагу. Тоді вже справа випливала на чисту воду.

Часто ще на тих самих відвідинах священик, чи й громадяни, обмірковували практичний плян довести будування школи до чину. Разом і вибирано окремий к о м і т е т, що й називано його "комітетом будови школи" чи з-проста "будівельним комітетом". Його склад звичайно був такий, як отут подамо на живім прикладі: На оселі Іваї він складався з таких функціонерів: голова — Павло Липка, касієр — Михайло Іванчук, два секретарі — Андрій Питльованців і Семко Шпалір. Шість видільових: Василь і Микола Катеринюк, Василь Бобик, Микола Галян, Михайло Бардаль і Григорій Тарас. Ще в дописі подано, що до будови школи спомагало 90 осіб, в тім двох чужих(207).

Коли вже був складений комітет, то зараз таки від перших сходин, що на них зроблено вибір управи, старалися, а властиво вимагав священик, щоб почати таки зараз акцію. Першою точкою було підшукати відповідний терен-ґрунт. Та спра-

ва в Бразилії не виявляла великих труднощів. Про неї в наступнім розділі скажемо ширше. Йдім же далі: коли вже був намічений ґрунт, то комітет дивився за майстрами й іншими робітниками та за призбиранням відповідного матеріялу. Часто то бувало, що зараз таки на цих зборах списувано ліст з пожертвами в праці, матеріялі та грошах. Грошева збірка переводилась з місця.

Від роботи ніхто не відказувався, майстра теж не дуже важко було піднайти. Вже складніше було з матеріялом. Та й тут собі відповідно радили. Отже списували, що хто обіцяє дати: Один давав кантівку, другий стовпи, третій трохи гонтів, четвертий імбуя на підвалини, ще інший годився приставити дощок на підлогу, тощо. Так, що й мало що приходилося при-куповлювати, хіба цвяхи, окуття до дверей і вікон. Віконниці й одвірки теж голосився котрийсь з колоніяльних майстрів спорудити, а часто це робив сам будівничий. До того такі громадські роботи виконувано ще й з окремою знижкою на рік громади.

Важче було з грішми. Їх роздобути було не так легко. Згадана збірка перших сходин давала, у більшості випадків, не дуже то поважну квоту. Але комітет вмів собі інакше призбирати потрібну суму: висилав своїх представників з листою по оселі, проголошував прийняття добровільних датків, а часто то самі громадяни накладали на себе свого роду о п о д а т к у в а н н я звичайно від хати чи родини. До того роблено на школу фестини, вечерниці, вистави тощо.

За якийсь час по тих перших сходинах, або зараз таки, йшов комітет і оглядав місце на школу. Оглянувши та при тім визначивши простір шкільного ґрунту, починала оселя працю коло будови.

Першою річчю було очистити площу. Її, в більшості випадків, "фойсували" та рівняли, але бувало й так, що приходилось палити й корчувати ліс. За тим наступала привізка будівельного матеріялу. Такі речі звичайно роблено толокою. Тобто заповідав священик чи комітет і посельчани одного умовленого чи назначеного дня сходились та й спільними силами виконували потрібну роботу. Часто розділяли між собою саму працю: одні мали їхати за каменем чи за колодами, другі коло трачки звивались, а інші при копанні ям на стовпці чи при тесанні заходились.

Коли матеріял уже був звезений та оброблений і приготований до будови, тоді майстер і його помічники закладали підвалини, чи, як кажуть, угольний камінь. Ці закладини були нераз і торжественні з актом посвячення, що набирало рис релігійно-народнього празника. Тоді приїздив на оселю священик, правив Службу Божу в каплиці або й приватній хаті, де

не було каплиці, а по Службі Божій ішов народ процесійно на шкільну площу. Тут довершувався акт посвячення. При нагоді священик мав проповідь, а її насущною темою була: потреба школи і то рідної та релігійної, співпраця з нею цілої громади, відповідальність батьків за виховання дітей і за добро українського народу, католицької церкви та місцевої держави. За релігійним актом ішов фестин з шашликом та іншими невідлучними частинами "фести": забавами, ліцитацією, лотерією, тощо. Бувало, що на таке посвячення приїздили люди з далеких осель та наша преса все його споминала на своїх шпальтах із відповідним коментарем([208]).

Вислід фестину наповняв касу комітету чималою сумкою грошей, і тоді вже робота йшла безперебійно. Як школа була невеличка, а до того матеріял увесь був готов, то не довго й треба було ждати на готовий будинок. Та бували такі випадки, що через недбаль, незгоду, чи й нездарність самого комітету матеріял на школу так і погнив на шкільнім ґрунті, а ні то попадав у зовсім не шкільні руки([209]).

Чимале значення мали й з в о д и н и шкільного дому, які в нашім народі мають типово-символічне значення й їх мусово все відзначити прийняттям.

Нарешті школу докінчено й наступав новий, кінцевий, урочистий акт: посвячення школи. Знову приїздив священик, часто в новій школі мав і відправу, за нею проповідь на вище згадані теми і з признанням за зусилля громади та її проводу, а там і починалася феста: гості, радість, а при тім немала сумка грошей на покриття довгів чи на закуп ще устаткування до вибудованої школи. Комітет усе ще старався сам, чи через священика, помістити допис у пресі, повідомляючи всю українську спільноту про осягнення даної громади([210]).

А тоді починалася вже наука у новій школі...

5. Ґ р у н т и

Ми вже згадали, що на поставлення школи треба було піднайти якесь місце. Звідки ж це місце бралося? Були різні джерела звідкіль роздобували рідні школи ґрунта під свої будинки. Ось вичислимо їх:

1. Найчастіш під шкільний будинок давала землю д е р ж а в а. Коли приїхали переселенці, тоді їх посаджено на так званій "фіскальній землі", тобто землі, що була належна до державного майна. А при помірі шакрів інженери та інші офіційні представники вже брали до уваги публичні будови, як от: церкви, кладовища, школи та й шпиталі. Часто сама держава, зглядно заряд поміру, вже заздалегідь призначав відповідні частини ґрунту на такі установи. А часом то таки треба було впімну-

тись у влади, щоб полишила на такі установи кусник скарбової землі. Траплялося й таке, що люди на першій-ліпшій шакрі ставили школу чи й церкву, починали ховати померлих, а там при виплаті шакрів до уряду, колоніст, що на його шакрі була дана річ, вносив подання чи усно повідомляв, щоб не брали від нього оплати, ні податку за цей кусник землі, бо він служить для загального добра. Це ж належало громаді. Та, коли йшло про школу, то мало так практикували посельчани, щоб ставити уряд перед фактом. Хіба, що вже за другої іміграції шефи колоній постаралися самі про поставлення федеральних шкіл на "фіскальній землі". Такі школи були на Маркондес, Ітапарі, Сенадор Корреї.

2. Даровизна приватних великих власників, що розпарцельовували землю посельчанам. Так було, наприклад, на Фазендах, де Франц Дурський відступив на школу кусник землі, що її розпарцельовував між наших людей(211).

Подібне робили і землевласницькі товариства.

3. Церква відступала кусник церковної землі на школу. Так було на Моемі, на Кальварії, на Серра до Тіґре та по інших місцях.

4. ОО. Василіяни давали кусник землі зо свого манастирського ґрунту під школу: напр. на Ірасемі, у Куритибі.

5. Сама громада відступала кусник землі на школу. Це діялося двома способами: а) застереженням місця на школу збором посельчан при розділі шакрів, як про це ми щойно натякнули; б) часом хтось із колоністів на просьбу громади давав місце під школу.

6. Товариства давали на своїх ґрутах місце на шкільне приміщення. Так було по багатьох оселях, як це ми зараз побачимо, коли розглядатимемо записи ґрунтів.

7. Поодинокі особи, з власної ініціятиви, жертвували на ціль школи частку свого поля. Напр. на Едвардо Шавес, а на Консуль Поль тимчасово відступлено кусник участку на цю ціль, щоб була школа, як і на Вісенте Машадо. На Ріо Прето ще до війни Католик подарував землю на школу, потім Т. Тлумацький відступив частину шакра на рідну школу на Лігасоні в 1926 р.(212).

6. Запис ґрунту

Запис ґрунту це був один із найтвердших горіхів в устах нашої спільноти в Бразилії. Ще за перших священиків-місіонерів повстало з того непорозуміння, бо як завелося в Прудентополі товариство, то деякі хотіли, щоб воно було записане на громаду, а о. М. Х., знаючи які то небезпеки такий запис за собою потягає, до цього не допустив. З того повстала й противна партія, що потім все робила наперекір місіонерам. Отими записами противники священиків часто воювали й то була їх одна з найулюбленіших зброй. Найгірше діялося за автокефалії: прихильники автокефалії захопили в свої руки каплиці на Новій Галичині к. Порту, Вера Ґварані, Ґважувірі, Япо, церкву на Жанґаді — Марко 5, яку ледве вдалося вирвати. Те саме було й на "Третій Оселі" коло Малету. На Серра до Тіґре знову записано школу полякам, а на Жанґаді теж мало що не пропала з наших рук школа, що була на церковнім ґрунті(213).

З огляду на цю небезпеку дуже звертано увагу, щоб школа була належно зарегістрована й записана на єпископа. Тому, напр., коли пишеться, що є школа на Іваї, то є заввага, що "ще не записана на мітру". Отак школа набирала юридичного стану і тим уникалося непотрібного та шкідного тертя з громадою; запевнялося католицьке виховання; зберігалося школу перед різними інтрузами та навіть перед непокликаним встряванням держави. А й сама школа набирала тоді більшої поваги в громаді.

Практично роди записів були такі:

1) Найбільше шкіл зразу таки записували на громаду. У 1922 р. школи на громадським терені були на Фазендах, Бракатінґа, Сетембро, Ріо Кларо;

2) державні школи були, ясно, записані на державу й вона ними заряджувала;

3) записи на товариство: на Антоніо Олінто на "сосієдади рутена", себто "українське товариство". Школа на Жанґаді на т-во Т. Шевченка. В Ґварані-лінія д-р Кандідо де Абрев на т-во "Взаємна Поміч". На Ріо Прето таки на "шкільне товариство" цієї оселі. А на Антоніо Кандідо на Григорія Фликсака, голову т-ва Т. Шевченка.

4) на ОО. Василіян не ради шкільних будинків, але через відступлення терену під школу, який звичайно фіґурував у "табулі" на Чин св. Василія;

5) Школи СС. Служебниць, де тільки можна було якнайскоріш переписувались на це згромадження.

6) на поодиноких колоністів, що були рішені, коли того громада забажає, на неї переписати. Так було на Консуль Поль. Були й школи, що покищо на нікого не були записані, як напр., на Деспраядо. Часом впрост записані на колоніста без ніяких застережень, як от на Тіжуко Прето, а навіть було таке, що господар тільки позволив на своїм ґрунті ставити школу (напр. на Вісенте Машадо), але не відступав ґрунту нікому;

7) записані школи й терени на церкву. Наприклад на Жанґаді — Марко 5.

На тій різноманітності записів потерпіла багато наша рідна школа і не могла бути настільки видатною, наскільки треба було. Цю справу добре розумів Митр. А. Шептицький ЧСВВ і через те у своїй анкеті до вчителів рідних шкіл на третім місці ставить запит: "на кого записаний ґрунт шкільний?"(214).

7. Розміри ґрунтів та будинків

Щодо простору ґрунтів під школи, ми можемо сказати, що вони, назагал, були невеликі, — от аби стало на дім та подвір'я, щоб мала де дітвора побавитись. Розміри ті не були всюди однакові, бо на це не було якогось окремого припису, головно, коли йшло про приватну школу, колоніяльну. З даних про величину ґрунту, найбільшою шкільною парцелею славилися Фазенди, де дав Франц Дурський цілий шакер на школу. Уч. М. Кінаш пише, що тої землі було 10 алкейрів, а ріс на ній піньоровий ліс. Школа на Барра Вермилі мала пів кварти землі, а деякі школи мали малі площі ґрунту, як от: 25 х 20 м. чи 25 х 13 м.([215]).

Вже більше даних маємо про величину шкільних будинків. Вони в початках були невеликі, як всі тодішні будови чи то колоністів, чи то й громадські — примітивні, малого виду. З часом, коли розжилися люди, і на місце капличок почали виростати поважні каплиці, а то й церкви, то теж замість маленьких шкілок побудовано порядні школи.

В розмірах школи, чи вона має бути велика чи мала, грало ролю число дітей, що мали до неї ходити. Так на Антоніо Оліндо — оселі численній і розлогій — збудовано школу на півсотню дітей([216]). Часом знову преса наша на означення поважної величини дому, писала — порядний дім. (Напр. на Ріо Прето).

Коли брати детайлічно, то найбільший шкільний будинок у тім часі мали СС. Служебниці у Прудентополі, бо зразу 30 х 18 м., а 1931 р. на 37 х 15 м.

Уч. М. Кінаш пише, що розміри домів під школи мали найбільші розміри 12 х 10 м., а найменші 8 х6 м. Ми знову ж піднайшли дані про розмір шкіл на 6 оселях. Найменша з них розміром, то школа на Іваї-лінії, яку посвячено 1932 р., бо 10 х 6 м. Учила в ній тоді уч. Ірина Мартинець. А найбільша з них, то на Іваї-оселі, бо 16 х 8 м. Загалом розміри шкіл, хитаються між 10-16 м. х 6-9 м. Певне, що ще подибалися і менші будинки([217]).

Вартість тих будинків була теж різна. Про фазендівську школу пишуть, що її вартість числиться на 10 тисяч мільрейсів (10 контів). У 1928 р. на Малеті вже були готові дім і двокляєсова школа СС. Служебниць на вартість 28000 мільрейсів. У 1924 р. посвячено школу на оселі Іваї, якої вартість обчислювано на 6740 мільрейсів, а на Руській Вулиці школа коштувала — 4.539 мр. Доми та школи Сестер звичайно коштували десятки тисяч.

Яка ж була загальна вартість будинків рідних шкіл? — Точно подати, це трохи трудно, але приблизно можемо подати дані. Коли ж тільки самі колоніяльні школи Прудентопільщини вартували коло 100 тисяч крузейрів, чи пак тоді ще мільрейсів, не числячи школи Сестер у Прудентополі, яка коштувала певне з половину цієї загальної суми, то вартість всіх рідних шкіл у 30 рр. вийде яких коло 300.000 мільрейсів. Тепер ця вартість набагато зросла([218]).

8. Матеріял

На будівельний матеріял до рідних шкіл найбільше вживалося дерева. Пізніше, головно ж по осередках поселення, вживано цегли. Найбільше поширеним і найлегшим до обрібки в Парані є місцева сосна, що її переселенці титулують "піньором", а по португальськи вона зветься "пінєйро". З піньора мають люди дошки чи дилі, крокви, стелю — словом матеріял на верх. — Другим таким пошукуваним і добрим деревом є "імбуй", з-наша називаний теж дубом. Він добрий на спід хати, на основу, але несогірший і на верх хати. Стоїть довго й вигривалий, та до того не корчиться так як піньор. Також добрі до будинків такі дерева: червона як кров "канжарана", жовтява, тверда й важка "пероба", запашний "сасафрайс" (шафран), "габріюва". На підвалини найкраще ж таки "тарума". А на хатнє устаткування найвиборніше служить біляво-рожева "цедра".

Хати й школи по колоніях давніше покривали звичайно гонтами. Найкращі гонти тешуть з пав де лоро (золоте дерево). Між іншим ним була покрита стилева ірасемська церква св. Родини, що згоріла ніччю на 1-го травня 1955 р. Але це дерево сьогодні вже належить до рідкісних і тому найбільше вживають піньорових гонтів. Їх легко колоти й не трудно подибати.

Вікна хат чи й шкіл, то в початках, а то й тепер подекуди ще не є нічим іншим, як тільки звичайними віконницями, що їх треба відкрити, щоб мати світло в кімнаті. Вони зроблені з дощок. В новіших часах переважають вікна із скла, які тут мають окрему форму. Вікно має дві половинки: горішню та долішню, рідше ліву та праву побіч себе. Часто обидві вони суваються нагору чи надолину, або бодай долішню частинку можна піднести і притримується її вгорі при помочі гачків.

Бувають школи з цегли, яку тут виробляють на різну величину. Давніше цегла вироблялася головно велика формою. А випалюють її в окремих печах, та не таких великих і скомплікованих, як у краю. У новіших часах покриття будинків становить дахівка-черепиця, звичайно цегляної краски, а бляху подибується рідше.

Багато шкіл давніше не мали огорожі. Але з часом більшість опарканено. Є різні способи огорожі: "рашонами" (вориння), себто піньоровими колеными жердками, які перекладається в клітки поміж стовпцями з твердшого дерева (тарума, сафрайс, пероба, габріюва, імбуй), що три метри по два стовпці вкупі. Щоб вони не розходилися і не подавалися під жердками, то їх зв'язують дротом чи забивають довгі кілки в обидва стовпці

разом. Плотом на спосіб галицький тут не водиться городити. Часто подибуються штахети з колених піньорових колод чи й гарно-чепурно різаних з твердшого дерева.

Обстановка шкільного подвір'я теж не була така вибагліва, бо не мала якихось особливих влаштувань для гри в кошиківку, м'яча, тощо. З дерев, що ростуть при школах, то найбільше трапляються: помаранчеві, мандаринові, седро, амиші, чи й які лісові дерева. Є також японський виноград, що має сочисті овочі, подібні до курячої лапки. При школах росли дерева випадково посаджені або й залишені з ліса, який тут колись пишався-шумів. Саджено їх теж тими, що пильнували школи, щоб служити для потреб й вигоди школярів.

Приналежні будинки будувалися з того самого звичайно матеріялу, що й сама школа. Рідше при школах стрічалися корчі, напр. рожі, чи й квітники, хіба що дівчатка плекали собі кілька грядок на спілку з учителькою([219]).

На шкільне подвір'я, головно в час вакацій, коли гуляють дітвори припинялися, поширювалися поблизькі трави, "капоейри" (запусти) та інший хабаз.

9. Удержання шкільних приміщень

То не штука воно школу збудувати. Її треба було удержувати далі й пильнувати, щоб належно служила для вчителя та дітвори. Про цю справу дбав звичайно так званий "шкільний комітет". Це було або продовження будівельного комітету, або нововибраний, чи пересипаний з будівельного, новий комітет для школи. Його завданням було старатися не тільки про сам будинок школи, але дбати взагалі про школу — як установу. Одначе першою журбою насущно лишалася: утримання в добрім стані шкільного будинку. Часто ці справи виконував також сам "шкільний союз". Тут поодинокі компетенції не були якслід розмежовувані. — Переглядаючи протокольні книги наших товариств у Паранцині, як от Т. Шевченка на Малеті, Дорізон, товариств з Вера Гварані, Родейо, тощо, приходимо до висновку, що справою шкільного дому в найбільшій часті піклувалися виділи цих товариств.

А сама ж праця залежала від стійности членів управи шкільного приміщення. Як у ній були люди енергійні та жертвенні, то школа гарно й похвально служила священній справі рідного навчання. Навпаки, коли до управи дохопились амбітники чи люди мало меткі, чи й ліниві, то школа як установа й скоро як дім переставала виконувати свою благодійну місію й ниділа. А часом навіть, як робота йшла, то пиняво та мляво([220]).

Удержання шкільного будинку є подвійне: одне **загальне**, а одне **щоденне**. Щодо цієї останньої функції, тобто приставання в школі й коло неї, то воно залежало безпосередньо від вчителя чи вчительки та осіб, що вони собі прибирали до помочі. Про окремого шкільного сторожа не було мови. Отже щоденне замітання, стирання порохів, чепурення ікон, охайність лавок, таблиці, подвір'я, тощо — належало до вчительки, яка користувалася допомогою головно дівчат. Де була охайна вчителька, то вона з дітьми майже щотижня мила долівку та прибирала шкільне подвір'я. Те миття бувало в більшості по навчанні, а замітання подвір'я часто перед наукою.

Обчищування коло школи основніше, більшого буряну чи й корчів, скоріше відступано старшій молоді чи громадянам. Цю роботу робив якийсь член комітету або хтось на просьбу і поручення комітету. Тоді за таку обслугу звичайно винагороджувано. Але траплялося, що старші дівчата-хлопці на прохання вчительки добровільно сходились і без великих церемоній прятали шкільне обійстя.

Комітет безпосередньо мусів дбати про цілість і справність цілого будинку: даху, стін, долівки, огорожі. Білення школи переважно належало до жінок та дівчат, а то й учительки. Теж комітет мусів дбати про внутрішню обстановку школи: лавки, стіл, таблиця, ікони, прапори([221]).

Коли взяти до уваги, що школи не були з тривалого матеріялу, а до того ще будовані на скору руку й не мали належного догляду, що повинні б були мати, чи як його має приватна хата, то шкільні будови вимагали частіше й основніше направи.

Такі пересипки чи поправки мали місце на початку шкільного року, чи властиво ще перед ним, бо звичайно в тому часі легше зібрати й фонди й порушити до співпраці громаду та змобілізувати робітні сили.

Сама підтримка доброго стану шкільних домів не становила вже такої проблеми, як, наприклад, саме побудування їх, бо коли школа була готова, то й приватні громадяни заінтересовані в вихованні своїх нащадків старалися, щоб будова була на належній висоті свого завдання([222]).

10. Обстанова приміщень

Рідні школи по колоніях є загалом однокімнатні, а це тому, що в них навчала одна вчительська сила, не могла тримати дітей у двох світлицях, бо тоді не впильнувала б їх у науці. Школи Сестер Служебниць мали по дві кімнаті-залі, бо в них звичайно по школах вчило дві сестрі. А по осередках, як от Дорізон, Прудентопіль, Мале, Ірасема то бувало й більше кімнат.

Їхнє внутрішнє уладження було назагал дуже просте. Кілька вікон постачало до залі світла, вряди-годи не аж так багатого. У залі рядочком стояли лавки. Вони були довгі на кілька учнів кожна. Наперед був столик, трохи вищий, для учителя. А на

стіні, над столиком, було Розпяття, а по боках ще інші образи побожного характеру: Пресвяте Серце Ісуса, Матері Божої. Трохи нижче портрет Шевченка, коли школа була цілком приватна, а коли прилюдна, то портрет президента Бразилії та губернатора Парани, зглядно Санта Катарини або державний знак(223).

По деяких школах можна було стрінути трошки кращу обстановку, а це ради старання та господарської запобігливості вчительки чи Сестер, що провадили школу.

Під попередньою стіною, посередині, а часто трохи збоку, щоб не заступала вчительська катедра, була таблиця. Звичайно висяча на двох гачках, а рідше стояча на ніжках. Під таблицею знаходилась прибита листва чи окрема коробочка на крейду, губку, або часто кусник полотна, що служив за стирачку.

Вхід до кляси був різний. Часто можна подибати його збоку між лавками дітей і катедрою вчителя. А був і вхід за дальшими лавками або з-за катедри вчителя.

Лавки та столик вчителя не грішили аж надто такою надбагливістю. Інші шкільні причандали: цирклі, каламарі, мапи, карти, тощо, теж подибувалися по наших школах і про них старалися подбати організатори шкіл. Головно шукано за такими речами, що ними всі учні спільно користувалися, як от: мапи. Уч. К. Гутковському вдалося виєднати географічні карти для шкілки в Куритибі від австрійського консуляту.

Нутро школи оббілювано, а нераз і лишано дошки з їх природною краскою, бо піньорові стіни взористими слоями надають кімнаті своєрідної краси та чару.

Долиною стін часто-густо йшла підвідка темної краски, щоб учні не брукали скоро стіни. З-зовні школи теж білено й підмазувано. Здалека вони виглядали, наче трохи більші будівлі пересельчан. Знадвору приміщався і держак на прапор, бо був час, що й український — синьо-жовтий — прапор пишався на "Рідній Школі". От хоч би на такій Гважувірі з приводу 1-го листопада ввесь день маяв на школі рідний стяг.

Хоч влаштування шкіл не було якимсь аж особливим, проте ми про нього розказали, щоб заокруглити наші спостереження та міркування щодо шкільних приміщень(224).

Розділ четвертий

ТИП РІДНОШКІЛЬНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

Загал рідних шкіл у Бразилії, це початкові — елементарні школи. Але існували інші типи виховних установ. Тому варта їх теж прослідити й доглянути поскільки вони причинились до піднесення просвіти між переселенцями. Тому цей четвертий розділ другої частини ділимо на три уступи: початкові школи та споріднені з ними способи навчання, фахові школи й гімназія у Порті.

1. Початкові школи

Альфою в системі навчання є початкова школа. З неї то належалося й починати нашій рідній школі. Зразу навіть і мови не могло бути про якийсь інший рід навчання, бо нарід виїхав з краю неграмотний. Старші, спобільша, не бачили школи в краю, а молодь — ледве котрий ходив у Галичині до школи. Та навіть ті, що почали ходити рік-два, то тут приїхавши, мусіли помагати батькам у піонерських трудах і не було мови науку продовжати. Отже оставалося на першім пляні навчання дітей, що досягали шкільного віку. Хоч правда, і ті, що їм вже проминула пора ходити в школу, тут старалися здобути тую науку і навіть жонаті не соромились сісти за буквар. Так тоді природа речі й обставини вимагали, щоб починати початковою школою. Годі ставляти стіни, коли підвалин не покладено. А організатори ще й з тими початковими шкілками мали много труду. Це ж бо були тільки-но проблиски шкільної збірки. діяльности. Найперше, отже, треба було перемагати труднощі технічного покрою. Нарід не мав ще, так скажімо, шкільної традиції, тобто не привик до того, що дитину треба у свій час вислати до школи. Навіть, ті, що висилали дітей і вважали, що школа конечна дитині, обмежувалися дуже часто до найменшого: аби лиш дитина знала прочитати кілька рядків та підписатись. З того й мусіли починати провідники та шкільні організатори. Священики ставили при тім вимовний аргумент: "треба дітям нашої рідної школи, щоб вони могли прочитати молитви на рідній мові".

Початкові ж школи ділимо на кілька відмін. Перша з них: це приватні й державні. Перші були властиво домінуючі на тутешніх теренах, а другі — крім офіційної програми, вчили й своїх предметів, тому що конституція на це дозволяла, а учитель українець міг ті предмети подавати.

А. Приватні школи

Приватні школи творили на терені бразилійського поселення такі типи: сусідські, громадські, товариські та церковні. При цім згадаємо й про немаловажний чинник поселенського виховання: родинний дім.

1. Сусідські шкілки. Поставали на початках поселення й дещо згодом, але на новоутворених оселях, де ще не було ніякої школи. Творилися вони так: кількох мешканців-сусідів, чи

часом якийсь свідоміший господар сам, піддавав сусідам гадку, що варта б було підвчити дітей трохи грамоти сяким-таким зорганізованим способом, щоб вони не дичіли. Заінтересовані годилися і сам колоніст чи його дочка або й син, чи хтось інший з колонії до цього найбільш підхожий, починав вчити малих. Такі сусідські шкілки ще й по сьогодні спорадично виникають по наших оселях(225). Часом вони зроджуються в наслідок заохоти душпастиря. Трапляється навіть, що організатори такої шкілки спроваджують собі фахову силу, щоб вчила їхніх школярів. Так було, між іншими, на оселі Вора, Пітанщина, в час другої світової війни, де кілька родин спровадили собі вчительку й вона їм навчила дітей по своєму й по чужому(226).

2. Громадські школи — це вже школи в властивому значенні, що постали в наслідок ширшої громадської діяльности. Вони мали різні джерела народження, як от: сусідська шкілка захоплювала ширше коло прихильників, а то й цілу громаду та тим робом перетворювалася на громадську. Часом знову поставала вона з загального рішення, як то кажуть: "громада врадила, щоб була на колонії своя школа". Звичайно на таких вічах був хтось що давав напрямок громаді. Часто це робив душпастир і ставав душею усієї справи. Бував ще душею повстання школи і ревнитель чи який інший поважніший громадянин-патріот. Для проводу в такій громадській школі вибирано комітет, щоб заряджував та дбав про правильну співпрацю гурту з новоповсталою учбовою установою. Кромі цих комітетів чи виконних органів громади, творено ширше товариство, тобто "шкільне", яке мало на меті міцніше зв'язати громаду зі справою опіки над школою(227).

3. Школи товариств. Окремим типом ще були школи товариств, хоч теж вони схожі на громадські школи, проте своїм походженням та процесом творення мають щось своєрідного-специфічного. Такі товариські школи були на: Ґважувірі, де школу провадило т-во "Запорозька Січ" ще в 10-тих рр., а далі т-ва Т. Шевченка в Куритибі, Малеті, Дорівоні, потім теж "Центр" у Куритибі влаштував школу. "Український Союз у Бразилії" при своїх філіях майже всюди творив школи. На Жангаді існувала школа при "читальні". А товариства, що поставали в Понта Ґроссі теж мають на приміті утворити школи. Приходиться трохи важко чітко розмежувати школи товариств і шкільних товариств чи союзів. Специфічна різниця хіба в тім полягає, що шкільні товариства цілим своїм засягом були скоординовані біля школи, а інші тільки частину своєї життєвої спроможности вкладали в шкільну справу.

4. Школи Згромаджень. Тут маємо на думці, в першій мірі, Сестер Служебниць, які започаткували школи цього типу. Інші згромадження появлялися на українському полі в Бразилії пізніше й тому їхні школи набагато молодші. Властиво школи ці можемо назвати "прицерковними" чи парохіяльними школами, бо про їх повстання старалися церковні чинники й заходами церкви вони продовжають своє існування. Школи Сестер у багатьох рисах нагадують подібні парохіяльні українські школи в США і Канаді, хіба з тою різницею, що в нас вони всі стали на державній допомозі, а, навпаки, американсько-канадійські задержали характер приватности, бо базуються на помочі й матеріяльних засобах парохіян.

Школи згромаджень замітні тим:

а) стало існували; б) правильно в них ішла наука; в) за певною системою навчання, та вкінці г) клали увагу на релігійно-моральне виховання.

Перші школи СС. Служебниць постають у Прудентополі й одночасно й на Ірасемі. (1911 р.). По дев'яти роках отвирають нову школу на найбільшій колонії біля Прудентополя, Есперансі. 1921 р. приходять на Іваї, а через два роки до гарного дому на Дорізон. У 1925 р. відкривають станицю на Малеті. Тут наступає кількарічна перерва в нових фундаціях і аж 1931 осідають на Марцеліні та Ґважувірі, а 1932 р. у Куритибі. Того ж самого року починають свою плідну працю на Моемі, в Ірасемщині. Далі майже кожного року аж до 1949 р. постають нові фундації в числі 14. За цим знову наступає п'ятирічна перерва й щойно 1949 р. зроджується дев'ять нових фундацій.

Сьогодні СС. Служебниці мають 32 домівки з 207 членками. З того 28 домів у Парані, 3 у Санта Катарині, а один у Ріо Ґранде до Сул(228). Кромі двох місць, де Сестри ведуть шпиталі, усюди мають школи. 1954 р. у тих школах навчалося 3008 дітей. Певне, що не вся та дітвора є української народности, але це вказує, яку велику спроможність мають ці Сестри, щоб вести початкове шкільництво, навіть під сучасну пору, по наших громадах, коли ці сильно розрослись і помножились.

Роки ж фундацій мають три фази: 1920-1925, 1931-1943 і 1949-1954. З того можна спостерегти таке: Сестри не розпорошували своїх сил невмісно, але в ялові на фундації роки, коли не творили нових станиць, концентрували свої сили й потім пляново й неуступчиво осідали по нових станицях. За той час тільки дві колонії мусіли Сестри залишити і то не з своєї вини. Одну з тих станиць опісля знову обсадили своїм персоналом.

Початкові школи Сестер стояли на високому рівні. Про це свідчать представники офіційних чинників і теж наша світська інтелігенція цього не сміла заперечувати. Напр., проф. Карманський такі моменти підносить у веденні шкіл Сестрами: "порядок і чистота в приміщенні, добре опанування офіційних предметів, теж старанне народньо-українське виховання", що він навіть вважає за своєрідний патріотизм(229). Інші громадяни

не менш похвально висловлюються про ці школи. Передовий громадянин і організатор Моеми, Санта Катарина, Луць Корчагін, пише, що як прийшли Сестри, тоді на оселі відітхнула і школа набрала правдивого розмаху(230). До шкіл Сестер рад до давали своїх дітей теж люди інших національностей, що заселюють цю республику: від Мінас Жерайс на півночі, до Ріо Гранде на далекім півдні. До того майже цілість священничих й чернечих покликань, кадри місцевого вчительства та інтелігенції вийшли зі шкіл Сестер Служебниць(231).

До цих шкіл ще причислімо СС. Францісканок, які зараз називаються СС. Катехитки св. Анни, а працювали вони в околицях Малетщини. 1934 р. вели три школі, а це: на Вера Ґварані, Ріо Азул і на 9-ім Вісиналі. Потім перейняли ще декілька шкілок у тих околицях(232).

5. Родинне навчання. Митрополит Андрей Шептицький, який завзивав українську еміграцію у Канаді та й по інших краях, щоб вони не забували мови своїх батьків та традицій, щоб трималися добрих українських звичаїв, щоб не соромилися своєї народности, ні свого обряду, аби тим чином здобути собі признання і пошану між людьми, теж кладе велику увагу на родинне виховання. І подає рації, чому тут треба більше батькам прикладатися до виховання дітей. У Канаді, пише він, батьки не мають тих помічників, що були в краю, де, коли занедбали виховання своїх діточок, то їх заступив душпастир і учитель(233). ОО. Василіяни в Бразилії передрукували цього листа Митрополита "Канадійським Русинам" українками в прудентопільськім "Місіонарі", щоб і місцевим батькам представити пекучу вимогу домашньої школи(234). А про домашнє виховання справді дбали переселенці від самих початків іміграції. Це було спонтанічне навчання, яке водиться в кожній свідомішій хаті, коли школа не узгляднює своєрідного виховання. Таке похатнє навчання, підмітімо, набирало було навіть виду розчленованої по родинах школи. Про таке загальне родинне навчання маємо виразну згадку в дописі про колонію Япо, коло Кастро, де було мало родин і ще не змогли зорганізувати бодай сусідської школи й тому вчили самі батьки-матері по хатах. Теж 1930 р., на оселі Марекос-Лімоейро вчать родичі дітей удома. Тоді було там 12 родин, а доїздив о. Мартирій Котович ЧСВВ. На колонії Іраті, через релігійне непорозуміння, батьки посилали дітей до місцевої державної школи, а свого письма й знання доучували вдома після шкільної науки та у неділі й свята(235). У початках іміграції це була загальна практика, а для прикладу дамо Тіжуко Прето, яке засноване 1909 р., і через 10 років не бачило свого священика, аж доки до них вперше не приїхав о. Р. Криницький ЧСВВ, то через тих десять літ, щоб діти не стратили почуття при-

належности до свого народу й рідного обряду, батьки вчили дітей молитов, рідної мови й пошанівку до свят вдома, як самі уміли, бо ні вчителя ні школи не мали(236). Без огляду на це наука була плідна, бо сьогодні не мусять вони стидатися перед своїми нащадками, що занедбали їхнє виховання.

А ще питання, де була перша українська шкілка в Бразилії? Про це розказує самовидиць і перший учитель української шкілки п. Павло Липка отак: священик о. Антін Мартинюк, ЧСВВ, піддав гадку українським поселенцям на нашій лінії Канді до де Абрев, коло Прудентополя, щоб заложили рідну шкілку для дітвори. З того приводу на собор Пресвятої Богородиці, 8. січня 1898 р. зібралося яких 25 посельчан о год. 3-ій пополудні й врадили, що треба школи та й вибрали Павла Липку на вчителя. Обіцяли платити по півтора міля від дитини. 1-го лютого почав учити. Треба було зробити лавки, а сам учитель відступив свою хату на 4.5 м. х 3.5 м. Хата була з колених дощок. Лавок зроблено три, а в кожній сиділо по п'ятеро дітвори. Тому що дітей було набагато більше, то поділив на дві тури. Одні приходили рано, а другі з полудня. Одна тура мала яких 15 дітей. Зпоміж тих дітей було трохи таких, які вже почали науку в краю. А "читанка" була тільки одна. Порядок дня був такий: по молитві вчено без перерви до обіду, а по обіді приходили другі діти, які теж вчилися аж доки не прийшлося повертати до хати. Брак книжок тим доповняв учитель, що переписував теми на такі, як сам назвав, "скриптурки" числом 10-12 на раз. Була в школі цій таблиця, діти загально писали олівцями, але й мали таблички. В час великого посту всі діти шкільні пішли до великодньої сповіді до о. Кізими ЧСВВ. — Діти, додав учитель, дуже добре поводилися, бо були доброго виховання. Точно сходилися на науку, правда, тоді ще годинників ми не мали(237).

Знову ж Павло Музика у своїх спогадах з перших часів еміграції пише, що першою школою Прудентопільщини була школа на лінії Нова Галичина, а це тому, що там було найбільше дітей. Учив там уч. Олекса Гук. Організатором тої шкілки був о. С. Кізима ЧСВВ, який через ревнителя Гладкого виміг, щоб школа повстала. Навіть сам священик ще платив за кількоро дітей, які не могли заплатити належного за навчання.(238).

Тут великого непорозуміння нема, бо Павло Музика краще знав свою оселю й пише про неї. По сорока літах, як писав спомини вже й міг призабути факт, що й на інших оселях існували школи, а ще важчіш було йому пригадати хронологічний порядок повстання перших шкілок. Хоч скажемо, що різниця між одною школою й другою, щодо їх повстання, мусіла бути незначна.

Знову ж у серці поселення, у Прудентополі, постала перша школа трохи пізніш, а першим її вчителем був уч. Казимир Бродзяк, чи як люди казали, Бродський. Теж тую школу основа о. С. Кізима ЧСВВ. Бродзяк учив у школі аж чотирма мовами: українською, польською, німецькою й португальською. Так він вів школу зо два роки, а за ним настали інші вчителі, як от полк. Іван Лех, Ів. Мартинович, П. Квасінський(239).

З часом початкові школи повстають на інших осередках та по менших оселях-лініях, чи вісиналах. Додамо, що в одній з перших шкіл на Ірасемі вчителював С. Максимович(240).

Б. Державні школи

Можна їх поділити на три типи:

1) українські приватні школи з учителем, який мав урядову допомогу;

2) школи будовані державою (федеральні чи естадуальні) з учителем українцем, що крім державної програми узглядняв і навчання рідної грамоти;

3) школи державні чи й громадські (приватні) з одним учителем державним не-українцем та з учителем-українцем, який вчив тільки наших своєрідних предметів.

Для пояснення про перший тип шкіл, скажемо таке: громадянство з бігом часу понаставляло досить шкільних будинків і вони були навіть і по менших оселях. Одинока трудність була в тому, щоб удержати учителя, бо ця справа завсіди була актуальна, а утримування вчителя громадою часто бувало аж надто проблематичне. Тому й учитель і провід громади старалися про титул державної допомоги. Отак і повстає перший тип, так скажімо, придержавних шкіл. Уряд дає субвенцію, громада відтяжується, точніш її провід, учитель має певніше становище й тим краще може присвятитися своїй педагогічній праці. Правда, і той титул субвенції не все був сталий: бувало, що школа знову переходила на тип чисто приватної установи чи то із-за кризи, чи то із-за неприхильности шкільного інспектора, в якого руках спочивала роздача титулів на підмогу учителям.

— Про тую субвенцію старалися майже всі наші школи і по більшій частині її отримували(241).

Другий рід шкіл постає за наступної еміграції, тобто 1907 р. Справа поселення була вже тоді краще зорганізована, а шефами осель стають наші люди, як напр., полк. І. Лех. Директори осель ставлять відразу будинки під школи та каплиці, навіть за витрати федерального уряду. Коли ж уряд поставив школу, то тим самим і перебирав її у заряд, а з цим і брав на себе зобов'язання утримувати своїм коштом учительську силу на даній колонії. Уряд з другого боку не старався зараз таки й вихнути іномовного учителя, але йшов за потребами й вимогами посельчан, так що вони дістають учителів-українців, які вдержують український характер шкіл(242).

Третій рід шкіл був, напр. у Куритибі, де українських предметів учив українець уч. Володимир Гичко, а офіційних — уч. Олівія Педроза. Подібне було й на Ґважувірі, де по-нашому вчив уч. Володимир Сохоцький, а по португальськи — вчителька. На Малеті свого часу в школі т-ва Шевченка теж учив португальської мови та бразиліезнавства — учитель-тубілець(243).

Яка ж є роля тих "придержавних" шкіл?

Мають вони дещо додатнє й дещо від'ємне. Додатнє полягало в тім, що така школа мала забезпечене існування; це головно відноситься до шкіл другого роду. Теж матеріяльне удержання вчителя спадало з плечей громади й тим робом легше вдержувалось рідне навчання, бо вчителі вдоволялися тоді, хоч і скупою платнею з уряду, а при тім учили, крім приписаних програмою офіційних предметів, і наших. Нарід у старім краю привик, що школу удержував уряд і тут також багато хто такого самого стану речей сподівався. До того не все було легко зібрати між громадянами фонди на утримання школи. Учитель у такій школі не тільки, що був економічно менш залежний від громади, але й теж тут не так скоро могли вмішуватися громадяни до провадження та програми школи. Отже менше бувало й непорозумінь, які нераз виростали з маловажних причин. Тут тільки йшло про одне, аби дописував патріотизм учителя й любов до свого звання.

Від'ємне державних шкіл було те, що в них важче приходилося вчити по українськи. Часто ультрабразиліїйські інспектори за найвищу ціль свого уряду вважали, щоб не допустити до навчання української мови в такій школі. Навіть, часом, приходилось дітям сторожити, коли в школі велася наука рідного слова, щоб часом не над'їхав нечайно під школу інспектор і не переловив учителя в навчанні української мови. А й наші букварі-читанки треба було добре берегти, щоб часом не знайшли. Бувало, що навіть діти бразиліїйські-тубільські давали знати, що наближається контроля. Найважче було в часах доносу. Крім того, коли учитель не міг вижити з малої урядової субвенції, то люди собі кривдували, що ще вимагає платні за науку рідної мови(244). Теж такі школи легко могли наші утратити. Бо траплялося, що нашого вчителя переносили на цілком іншу, чисту бразиліїйську оселю, а на нашу давало іншого вчителя, що не вмів, а часто навіть не хотів учити по нашому, хоч міг би це робити. Навіть раз появилася в "Праці" гостра звістка проти одної такої вчительки, що цілком не відповідала вимогам учительки по релігійних українських оселях(245). Траплялося, що громада собі поставила сама будинок під школу, але уряд не хотів дозволити на приватну школу. А урядового учи-

теля не назначав і так діти росли без школи. Так було напр. в оселі Барра Мансі, коло Прудентополя.

Ч а с т р и в а н н я рідних шкіл. Годі було б в подробицях вичислити всі ті шкілки, що то повставали, то зникали на наших терені, наче ті гриби по дощі. Поперше — сьогодні годі належно відтворити історію кожної оселі та її шкільних починів, а подруге — тому що таке подрібочне вичислювання зробило б з нашої розвідки сухий список, який і так подамо на кінці. Ми обмежимося до тих справ, що дадуть нам загальний погляд:

Школи, щодо часу свого існування, можемо поділити на три групи: 1) сталі; 2) річні; 3) принагідні.

До першої групи належать ті, які існували по осередках поселення. Це школи Сестер Служебниць. Теж такими були федеральні за другої еміграції, як от: Маркондес. Сталі школи мали: Прудентопіль, Ірасема, Іваї, Дорізон, Мале, Антоніо Олінто (трохи з перервами).

До другої ж належали такі школи, що існування їх обчислялося на рік шкільний, тобто товариство чи громада, не дивлячись на дальшу будучність, влаштовувала школу на такий то шкільний рік. Вони існували з року-на-рік. Різнилися ті школи від попередніх тим, що вони: 1) через зміну вчителя урядом, чи самохіть або й через непорозуміння з громадою, навчання переривалося на рік чи й більше часом; 2) їхне буття залежало від ставлення уряду, настроїв громади та старань проводу. Як у громаді віяв добрий дух, то школа цвіла, а коли повіяв зловіщий холод незгоди, чи чогось подібного, то школа переривалася. Правда, декотрі з тих річних шкіл можемо підтягнути під рубрику сталих: Барра Гранде, Ріо Прето, лінія Івирапуава чи й скорочено Віскунда, яка майже увесь час мала школу, Капанема, Сетембро, лінія Іваї, лінія Нова Галичина, Едвардо Шавес, Тіжуко Прето, Фазенди, Консуль Поль, Марселіна, Гважувіра, оселя Антоніо Канліо, Кальварія к. Ірасеми, Ітапара та інші[246]).

В останній групі були такі школи, які повставали тільки з огляду на окремі п р и т о ж і у м о в и н и. Як напр., умілий підхід священика, приклад сусідньої оселі, (тут трохи й ривалізація грала ролю); відруховий порив до громадського життя, актуалізація товариства, послух наказам преси, колективне занепокоєння здичінням дітей, чи явна вимога науки для потомства. Школа та тривала так довго, як довго тривав вогонь громадського захоплення чи здвигу, або тліла заохота й приклад провідних одиниць та й вимагала хвилина грози. Коли ж діти як-так навчилися грамоти, то поволі запал літніх і школа зникала з обрію, не потримавши часом і року. Властиво, це скорше були курси рідної грамоти, як правдиві школи.

Ч и с л о ш к і л. Нерівномірність часу тривання шкіл та брак кожнорічних звітів про діяльність наших шкіл — спричиняються до того, що сьогодні важко є представити точне число шкіл та їх учнів. Однак, не зважаючи на ці всі труднощі, постараємось передати бодай приблизно число початкових шкіл. Нам вдалося списати понад сто осель, де були наші рідні школи.

Йдучи хронологічно, ми стрічаємо перший список шкіл у "Прапорі" 1911 р. Його подав о. Рафаїл Криницький ЧСВВ, який займався звичайно історично-шкільним оглядом нашого поселення. У цьому першому каталозі є поданих 27 осель, де були школи, але під ту пору чинних шкіл було всього 18.

У 1913 р. маємо вже 35 шкіл, з того в Прудентопільщині 22, а в інших паранських (і сантакатаринських) повітах 12 та одна в Ріо Гранде до Сул. Нормально у Прудентопільщині працювало тільки 15 шкіл, хоч попереднього року було їх 16.

Напередодні світової війни, 1914 р., спис населення українців у Південній Америці подає число шкіл на 36. Тут вчислені школи з Місіонес, Ріо Гранде та Парани. У Прудентопільщині в тім році 14 шкіл внесло подання до австрійського консуляту про допомогу, а вісім шкіл мали субвенцію від місцевого уряду. Значить всіх шкіл маємо 22. Хоч не є виключене, що ті, які мали поміч місцевого уряду ще *й просили допомоги в* консуляті. Інші дані подають у Прудентопільщині шкіл 17, а в 1916 році тільки 16. Ще гірше приходить 1917 р., бо на сімох оселях переривається навчання[247]).

Знову ж 1919 р. підносить число шкіл на 12 у Прудентопільщині, а загально всіх шкіл у Бразилії є 28, з того одна в Ріо Гранде до Суд. на оселі Ерешінь. Зате 1920 рік рухнів громадянство до творення своїх шкіл так, що сама Прудентопільщина має їх 27, а поза нею існує ще 14, отже разом 41. Ред. М. Гец дає приросту на той час всього на 5 шкіл, а нам виходить на 15.

Найкращі статистичні дані є в 1922 р. Це завдяки візитації Митр. Кир Андрея Шептицького ЧСВВ, який припоручив звітувати вчителям про рідні школи. За час побуту між нами Достойного Відвідувача було в Бразилії 54 українські школи. На прудентопільський округ припадало 23 школи, на Куритибіну та Порто Уніонщину 9-10, на Малетщину 7 шкіл та шість шкілок, на Ірасемщину 4, на Іваївщину 3, а на Олінгщину тільки 1 школа. Отже поза Прудентопільщиною була 31 школа. З того часу Прудентопільщина, не зважаючи на непригожі обставини, збільшається числом українських шкіл з року-на-рік: 1924: має 29, коли поза Прудентополем є тільки 14 шкілок. Разом усіх 43. За два роки має Прудентопіль 31 школу, а двадцять кілька з них тішуться державною запомогою. 1929 р. 28 прудентo-

пільських шкіл отримує державну підмогу, хоч правдоподібно шкіл наших було більше.

1934 р. о. Ом. Ананевич подає теж список шкіл Малетанщини та Крузмашадщини. У тих околицях було тоді 20 шкіл. Чотири школі були в руках СС. Служебниць, 3 вели СС. Францісканки, а 13 шкіл належали світським вчителям та вчителькам(248).

Вищенаведені дані нам одночасно вказують, що найкраще з школами стояла Прудентопільщина. Вони теж користувалися допомогою держави. При тім і інші околиці, де обслугували ОО. Василіяни (Ірасемщина, Куритибщина, тощо) були задовільно заосмотрені рідними школами. У тому ж часі інші округи, які мали й краще сполучення і більше число українських родин, мали скорше шкілки, як школи.

В. Інші види початкових шкіл

До початкових шкіл треба причислити ще так звані вечірні школи, курси грамоти для дорослих, та доповняючі курси.

1. О. М. Шкірпан ЧСВВ звітує Митр. Андрееві Шептицькому, що "многі, які приїхали неписьменними, тут навчилися грамоти від других". А те навчання мало свої фази. Наприклад, у початках, дорослі ходили до школи разом із дітьми, хоч уже деякотрі з них були жонаті. Так діялося у Прудентопільщині(249). Теж люди, які записувалися до товариств (напр. Апостольство Молитви) поволі набували знання читати й, навіть, писати по українськи. Часто можна почути сьогодні, з уст старших, що "навчився читати й писати при братстві". Те саме творилося й при інших товариствах. Для прикладу наведемо вістку з "Прапора", що на Третій Оселі коло Малету на зборах т-ва "Просвіти" члени постановили й прирекли,крім школи для дітей, вести й курс для неграмотних(250).

Та не тільки ті, що прибули з краю, але й до 30% місцевих дорослих у прудентопільській парохії були неграмотними. Тому духовенство, преса й товариства бажають цей брак вирівняти. Вже перед першою світовою війною рішено агітувати за курсами для неграмотних(251).

Шкільна анкета Митр. Андрея має запит (ч. 7): Скільки є анальфабетів на колонії? Тому в час митрополичих відвідин ідуть живіші заходи боротьби з неграмотністю по наших громадах. У звіті уч. Ст. Кобилянського читаємо, що він має на днях — у травні 1922 р. — розпочати недільний курс для дорослих, бо неписьменних на його оселі — Антоніо Кандідо — було до сотні. 1927 р. на оселі Фазенди-Барра Бонїта, де вчителювала уч. Марія Любачевська, мав бути курс для неграмотних, а у Понта Гроссі ж 1932 р. утворено т-во ім. гетьмана Івана Мазепи, а воно, кромі школи для дітей, мало старатися й про школу для дорослих. Головою того т-ва був Августин Багрій(252). Додамо, що в 1946-1950 рр. союзне міністерство просвіти вело кампанію альфабетизації й на це давало поміч учителям, які провадили такими курсами. Такий курс вели, між іншим, і СС. Служебниці на оселі Палмітал к. Прудентополя, де теж мали на увазі рідну мову.

З сказаного слідує, що боротьбу з анальфабетизмом вела наша громада увесь час, тільки, на жаль, не вдалося їй цієї справи вивести на ширші шляхи, хоч частинно були в тій ділянці успіхи, головно дорогою індівідуальної ініціятиви.

2. Вечірня школа. Наука грамоти для дорослих знайшла своє практичне здійснення в вечірних школах. У тих же школах не тільки навчалися дорослі, але й старша молодь, яка в свій час не могла набути знання письма.

Ось образок вечірньої школи. У 1917 р. утворилася нова школа на Ірасемі, а кромі неї ще введено курс для старших діточок у вечорі(253). Спершу не клали громадяни уваги на цей курсик, але по чотирьох місяцях побачили, що то за велике добродійство й взнесла ціль. Довгі зимові вечорі замість проводити на бездільності, як тільки смеркається, беруть наші "великі школярі" — так пише допис — за свої книжки, папери й таке інше знадіб'я та й ідуть до школи, де засівши при освітленій кімнаті, читають, пишуть так, що як старший ввійде, то аж душа радіє! На цій вечірній школі вчилося 15 юнаків та юначок. Такі курси ще почалися за о. Авксента Титли ЧСВВ. Та й про о. К. Бжуховського ЧСВВ спогадують перші поселенці, що як тільки був удома, то зараз образував і освідомляв молоде покоління в різних відомостях.

На початках така вечірня школа бувала частенько по приватних хатах. Поселенці вчили своїх дітей читати, молодші вчилися від старших, сусід від сусіда. Он що розказував нам Іван Васильковський з Монтаврі-Монтурії коло Ірасеми: Він уже як жонатий, коли наслухався читання про всякі подяки з жовківського "Місіонаря", такої набрав сам охоти навчитись читати що страх. Це тим більше, що зробив офіру помістити в подяках і свою, якщо видоровіє з хвороти йг. Помагав йому в науці син уч. Пилипа Кобрина. А Іван мав таку велику охоту до рідної науки, що вечером годі було йому настачити світла. А на світло зуживав соснові сучки-гудзи і так, бувало, до ранку пересидить за читанням(254).

Додамо, що культурно-освітня праця священиків велася скобільша ввечорі: тоді був священик вільний від душпастирської праці, а люди від щоденної своєї боротьби за хліб, чи скорше, за квасолю насущну. Використовував вечорі другий місіонер, о. А. Мартинюк ЧСВВ, дуже пильно навчаючи молодь відпустових молитов і співу. Проби ж співу у той час були в Прудентополі четверговими та суботніми вечорами(255). Та й рев-

но брала участь молодь у тодішніх пробах-науках. У початках Апостольство Молитви юнаків начисляло 80 хлопців, а проводи ними Павло Шульган. На зборах нікого не бракувало — виглядав той кружок на справжнє Христове військо! А що то за радість тоді була! — зясовують ті, що пам'ятають славні часи первісного розмаху. Священики мали що вечорами читання для людей. Бувало, зійдеться до домівки священика кільканадцять людей з громади й священик бере цікаву книжку та читає. А в час читання — за словами одного з таких читачів — ніхто ні оком не моргне![256]. Звичай читати доховався до послідка. Вірні, коли священик приїде на оселю, яку періодично відвідує,, увечері сходяться на погутірку. Часто самі вірні просять щоб священик щось прочитав, а теж сам душпастир, щоб чимось захопити слухачів, витягає книжку чи часопис, або й вміло підготованою гутіркою просвічає народ: поглиблює навчене в школі, а часто й дає першу принуку, що людина зацікавиться книжкою та, коли ще не вміє, навчиться грамоти.

Подібну роботу виконували й СС. Служебниці, які мають у своїх уставах "гуртувати жінок та дівочу молодь". Вони вели в неділі та свята вечірні та пополуденішні, скоріш, курси. Напр., на Ірасемі вони звичайно перед Вечірнею збирали дівчат і так з пів години кожен раз вчили співу, читання й писання[257].

Зараз по першій війні, коли наші оселі помітно оживалися на всіх ділянках свого спільнотного життя, вечірні школи чи курси набирають теж більшого розгону. Вже 1919 р. на оселі Каразіньо — Павло Фронтінь започатковано школу, до якої ходило 40 дітей у день, а 15 у вечір. На другий рік знову на Моемі уч. С. Вітюк мав у школі за дня 25 дітей, а на вечір сходилися старші коло 15 осіб. У Куритибі уч. Володимир Мартинець мав тричі на тиждень вечірній курс для старших[258].

Новоприбулі, по зриві на Материку, учителі пожвавлюють справу вечірньої науки. Отак на Антоніо Кандідо коло Порту новий учитель Ст. Кобилянський, кромі школи в день, на якій було 30 дітей і навчання тричі у тиждень у Порті, бо тут було мало дітей, щоб щодня вчити, мав вечірню школу на першій оселі, яка в 1922 р. начисляла 10 учнів. Наука відбувалася з перервами на час важніших пільних робіт. Її ж, тую шкілку, започаткував ще в 1919 р. уч. Вол. Мартинець.

У звітах Митр. Андрееві маємо запит (число 10): "Чи є і як відбувається вечірня школа для старшої молоді? число учнів?" З тих звітувань довідуємось і про перепони вечірніх шкіл. Отже на Вера Гварані, лінія четверта, ведеться вечірня школа через чотири місяці з участю 6 учнів, але тепер устала через пильну роботу в полі, а це: "фойсування" та сіяння жита. На цій же оселі, але на іншій лінії, тобто на лінії др. Кандідо де Абрев, де вчив уч. Степан Яремчук, була вечірня школа з, покищо, п'ятьма учасниками зі старшої молоді. Коло Пруденгополя на Деспреядо (Барра Ґранде) вечірня наука почалась в березні 1922 р. Нарізі чотири учасники.

Інші вчителі таке пишуть про вечірню школу: С. Кукурудза з Маркондесу зазначує, що тепер трудніш вести вечірню школу, як у початках, коли то 30 родин мешкало разом укупі. Пробував таку школу утворити: просив дітей, щоб сходились увечорі, розуміється вони сходились, але нічого не міг вдіяти, бо старших не можна було дітьми притягнути. Кожен мав виймку: при світлі нічого не може робити, що прийшов з роботи змучений, інший вже застарий до науки, а пізніше й малі перестали приходити. Також досадно про таку школу пише уч. О. Кузишин з Ріо Прето: "про таку школу тут ніхто й не думає; її нема й не було". П. Кобрин із Сантос Андраде коло Антоніо Оліпта, де тоді вчив, пише, що був шкільний курс для старших, а уч. М. Кінаш з Консуль Поля розпочав науку вечірню з початком червня. На оселі Ріо де Мейо, де вчив уч. Пилип Горбатюк, була чинна вечірня школа. У 1923 р. портоуніонська громада, що мала всього 24 душі, заложила школу рідну й платила місячно учителеві з Галичини 120 мрсів. а в школі було 6 діточок за дня, а 8 у вечері[259]. Уч. Кость Шидловський на Бракатиндзі мав вечірню школу для старших.

Школу вечірню можна б поділити на властиву ведену самим вчительством і невластиву проваджену священиками чи й іншими діячами на полі просвіти. На нашу гадку, до вечірньої школи і тої властивої й невластивої наша громада замало прикладала уваги й через те цей спосіб поширення просвіти не міг якслід розростися та принести спілих овочів, які певне були б рясні при більшій вважливості для вечірньої науки.

До того скажемо, що тут нема таких корисних умовин для вечірних сходин, як це бувало в Галичині. Оселі хуторного типу не надаються до цього, бо домівства розкинені на широкім просторі і віддалені від себе.. То не село чи містечко, де хата коло хати. А до того місцеві наші люди не завжди вміють використати довші вечорі головно зимові, на просвіту та організацію, хоч куди більше мають місце довгі сидження та розмови, особливо за так званим "шімароном".

3. Доповняючі курси. Пекучою справою виховання молоді становить не тільки вміло ужите її дошкілля, але й відповідне пошкілля. Це проблема, що її годі розв'язати навіть добре зорганізованим державним організмам. У нашій спільноті теж брали під увагу пошкільне виховання молоді. Тому приходять старання про доповнення початкової науки, чи впристивіш, продовження її. Часто навчання по школах було примітивне не тільки своєю технікою, але й змістом, тому його належалося доповнити, завчене закріпити, а теж зберегти до-

ріст, а то й дорослих перед поповною безграмотністю. Тому уладжувано подекуди курси для поповнення знання. Отак на оселі Пікірі, коло Прудентополя, де вчила уч. Катерина Стоклос, відбувалися такі курси що суботи й що неділі. А на Антоніо Кандідо такі доповнюючі курси мав розпочати учитель Ст. Кобилянський, а іменно курс історії України для дорослих. Теж у Прудентополі, ще до першої війни, були часто різні відчити у "старій каплиці", що їх можна підтягнути під рубрику доповняючих курсів(260).

Г. Гуртожитки і курси

1. Особливістю та такою, назвати б, вимогою доброго тону, а ще більше обставин місцевого громадянства, це — "вчитися в пансіонах". Тому не тільки католицькі, але й іновірні кола старалися про такі пансіони(261).

Більшість громадян живе тутки по хуторах, а посилати дитину до колоніяльної школи, це з багатьох причин і небезпечно й непожиточно. Часто поважна віддаль до такої школи, небезпеки в доході до неї, брак належної педагогічної обслуги та нестача релігійного виховання. Тому гуртожитки тут широко розвинулися, головно завдяки різним католицьким згромадженням як чоловік, так, ще більше, жіночим, і в них стараються місцеві батьки примістити своїх дітей.

Між нашим народом у Бразилії такі гуртожитки датуються роком 1911, тобто приїздом СС. Служебниць. Обидва осідки: Сестер, у Прудентополі й на Ірасемі, приймають дітей споза міста на станцію: дівчат без обмеження віку, а хлопців до 12 року життя. Потім теж, де заложили Сестри нову станицю, зараз і відкривається при їхній школі гуртожиток. Зразу на Ірасемі було в гуртожитку по 17-18 дітей кожнорічно(262). У Прудентополі було, ясно, більше. Хоч властивий гуртожиток "конвікт", як наші люди називають заложено офіційно у прудентопільській школі Сестер 2. лютого 1920 р. Зразу було по 15 дітей у прудентопільських Сестер на станції, а опісля навіть було дійшло до 280. До цього гуртожитку та самої школи багато праці приложила між іншими сестрами пок. с. Володимира Піньонжек СПНДМ.(263).

На жаль, склад гуртожитків не все був український, навпаки, здається, що вони тільки служили іншим. Коли наш чоловік не дуже є охочий позбутися своєї дитини з дому, бо вона щось в хаті поможе, або не дуже то вірив, що дитина більше навчиться в такім гуртожитку, як у колоніяльній школі, чи впрост не вважав собі за відповідне дозволяти на такий "люксус", як "тримати дітей у пансіоні", то тоді чужинці добре вміли використати ці гуртожитки- конвікти. З далеких областей прибували діти, щоб учитися в Сестер і перебували в

них на станції. Затишне і, впрост, положенням екзотичне місце, таємничість обряду, своєрідність прудентопільського побуту та й дешеве удержання, стягали масово на "пенсію" до Колегії св. Ангелів. Щодо останньої точки, то коли СС. Францісканки (німецькі) в Порті брали на місяць по 70 мілів оплати за одержання, то СС. Служебниці на Дорізоні по 35 мілів, тобто на половину менше. Це було 1926 р. Бо не тільки прудентопільський гуртожиток був повен чужої дітвори, але й майже всі гуртожитки Сестер. Додаймо ще про своїх людей, що вони часом навіть як післали свою дитину до гуртожитку, то нераз не могли зрозуміти, що за утримання дитини треба щось дати. Теж Сестри старалися солідно виховувати поручених собі дітей: може в них дитина вповні не опанувала офіційної-португальської мови, та й з наших предметів були недоліки, проте дитина набирала правдивої побожности й загальної оглади.

2. Щодо бурс, тобто перебування на станції в окремім до того призначенім домі, а ходження до школи, то того ні наші світські, ні духовні кола не спромоглись. Правда, щось у роді бурси було при портоуніонівській Колегії в Порті, де діти колоністів жили при колегіяльнім гуртожитку, а на навчання виходили до міських шкіл. Вже по замкненні колегії стараються там, у домі колегії відкрити бурсу. Отак каже 6. точка нарад "Українського Союзу у Бразилії" на початку 1933 р.: "постановлено при колегії утворити інтернат для нелітніх, які доповняли б знання в місцевих школах".(264).

3. А чи були захоронки? У листі с. Володимири СПНДМ, що його писала до Галичини таки зараз недовго по приїзді, читаємо, що в "захоронці є 110 дітей". Це лист з Прудентополя. А при тім додає, що наука розпочалася у лютім. Властиво тут береться по змислі тодішніх Сестер, які найпершою ціллю мали вести захоронки і тому так окреслює с. Володимира цю школу. Потому знову у календарі "Місіонаря" з Жовкви є знимка Сестер із маціпкими дітьми кругом, а під нею підпис: "Захоронка СС. Служебниць у Куритибі". То була правдива захоронка. Властиво ж кожна наша школа по части служила дітям і за захоронку. Бувало, що й діти ще перед шкільним віком приучувалися до навчання та прилюдних виступів. Для прикладу: дня 1, листопада у Уніон да Віторія, де вчив уч. Іван Дулька, відбулося українське національне свято. На дитячій академійці виступив з іншими дітьми-школярами і 4-літній І. Микилита з деклямацією: Я люблю Україну, Вона наша Ненька. Люблю її дуже, дуже. З цілого серденька.(265).

4. До засобів виховання та до культурного дорібку причиняються теж захисти та сиротинці. Сиріток же не бракувало між нашою спільнотою. У початках їх було чимало

через пошесті й потім тряплялися та трапляються до нині. Та, на жаль, хоч інообрядовий захист у Куритибі, мав до 16 українських хлопчиків, то наші не спромоглись створити свого рідного захисту. Тепер є такий захист на лінії "Б" - Гонсалвес Жуніор коло Іраті під проводом СС. Служебниць, а фінансований урядом, з умовиною, що мають бути в якімсь відсотку і тубильчі діти. Мав він 28 сиріт. Останньо готується будова великого захисту в Уніон да Віторія (СС. Служебниць), а на Малеті мають захист СС. Катехитки св. Анни.(266).

Ґ. Катехизування

До типу початкових шкіл можемо сміло прилучити катехизуванн. Катехизування — це коротке та змістовне пояснення Божого закону за стислою системою. Беручи до уваги дитячу катехизацію, її можемо поділити на 1) приготування до першої св. Сповіді та св. Причастя, 2) навчання цілого катехизму для повного християнського життя. Обидва ці способи катехизації могли так відбуватися: 1) як предмет і година шкільної програми; 2) як кількатижневий курс релігії в шкільній програмі; 3) поза програмою шкільною і з охопленням не тільки школярів; 4) у час вакацій чи в неділю та свято, або припадгідно в час св. місії.

Ми тут не розглядаємо катехизування, як предмету в шкільній програмі, але як окремий рід шкілки. Навіть, скажемо, катехизацію у наших обставинах, слід вважати не тільки за найшляхетніший тип школи, але часто чи не одинокий тип української школи на поселенні.

У нас катехизації, це властиво найперші й найстарші школи. Вже перші місіонарі-піонери, головно о. Роздольський, о. Кізима, о. Мартинюк займаються без перебійно катехизуванням. За ними йдуть інші духовні трудівники чи то з чорного, чи то з білого духовенства. При тім їм помагають ревнителі, дяки, вчителі, сестри, катехитки, а то й зовсім принагідні люди по оселях.

Ось трохи про спосіб ведення катехизації: звичайно о. Р. Криницький ЧСВВ приготовляв дітвору до першого св. Причастя в той спосіб, що на протязі тижня мав по дві години науки, і то пополудні, бо рано був зайнятий сповіддю старших. При закінченні урочисто посвячував пам'яткові образки з нагоди 1-го св. Причастя. Знову ж світський священик о. Іван Михальчук мав звичай допускати дітей до першого св. Причастя аж по заученні добре дітьми всіх повседневних молитов та катехизмової частини (не цілої). Між іншим, подав він, що 1919. р., за друге півріччя, мав у своїй парохії 49 перших св. Причасть.(267).

Ми твердимо, що катехизація є типом школи, бо при ній

кій катехизації часто не тільки навчено релігії, але й показувано перші початки рідної грамоти, тому часто на запит: "де ви навчилися читати по своєму?" відповідають люди: "на катехизації!".

Щоб прилюдно навчати катехизму, треба мати від церковної влади такзвану "місію", чи пак поручення. Зі звітів Митр. Андрееві відомо нам, що таку "місію" мали вчителі Куритибщини, а в Прудентопільщині вчили дітей на просьбу й поручення пароха, але без спеціяльного дозволу від епископа.

Щодо віку дітей, які приступають до першого св. Причастя, то в Прудентопільщині приймалося дітей в роках 6-12, але часто бували винятки, головно по віддалених оселях та лініях.

Катехизації, як приготування не тільки до прийняття св. Тайн, але до повного християнського життя, крім предмету по школах, відбувалися окремо в неділі й свята, а то й у будні. Вчили на тих катехизаціях не тільки священики, сестри, але й дружинниці Марії та інші дівчата, а то й жінки чи жонаті чоловіки.(268).

Катехизація — це першорядний засіб не тільки релігійного та обрядового але й народнього виховання: крім релігійних пісень та молитов, діти вивчають і народні пісні, патріотичні вірші й різні гри та забави на рідній мові. Нероздільно сполучений є з "Катехизмом" і "Буквар". Буває, що діти починають вчитися по українськи читати й писати вже на першій-першепричасній катехизації, але трапляється, що осягають це допіро в пізніших повторних катехизаціях. Сьогодні навчання катехизму по багатьох оселях сіє перші зеренця української грамоти та культурної оглади, якою підготовлюється дитина до українського громадського життя(269).

Дитячі та молодечі товариства

Доповненням і продовженням катехизації, а то й рідної школи являються дитячі товариства. Тому в Апостольстві Молитви в 20 рр. чимало членів було з дітвори і тої, що ще ходить до школи й та, що вже вийшла зі школи. Всі вони біжуть раненько до школи, мовляв, нині набоженство до Серця Христового.(270). Вже самі кружкові читання, які водяться в цім товаристві від самих початків були найкращою школою для дітей та молоді. На схилку 20 рр. повстає Марійська Дружина, що в неї майже годі знайти члена, який би не вмів по українськи читати й писати. Моральною принукою до вивчення української грамоти було те, що товариства організували час-до-часу виступи, академії, вистави, тощо, а до того всього треба

було, звичайно, вміти по своєму читати. І такі члени були мимохіть змушені навчитися, коли бажали брати активну участь у праці товариств.

Дуже куріозною появою є так зване "Молоде Козацтво" товариство молоді, що його зорганізував православний свящ. о. протоєрей Дмитро Сідлецький — Тягнигоре. Засновано його на оселі Іраті 14-го вересня 1931 р. Зразу приступило до нового т-ва 14 хлопців і кілька дівчат. Вибрано старшину в такім складі: отаман — І. Мазепа-Орлик, скарбник — Личаковський-Кривоніс, писар — Ол. Волощук-Сагайдачний. Це було руханкове т-во, але й не лишало просвітнього вироблення своїх членів. Вправи робили що неділі. Кожен з членів прибирав собі якесь історичне псевдо, як вище бачимо на старшині: Орлик, Кривоніс, Сагайдачний. На 1-го листопада вже два курені (хлоп'ячий — 24 члени і дівочий 22 членки) брав участь у поході. 17. І. 1932 було приречення на вірність, послух і честь козачу, потім цілування прапорів, які того таки дня були посвячені. А в лютім (14) була на іратійській оселі "козача вечеря". У тому часі повстає новий курінь "М. Козацтва" на Жаґаді. 15-те число "Хлібороба" подає, що вже є до 200 членів у цім товаристві й заходяться коло регістрації статуту. Члени читають книжки та часописи, беруть участь у відчитах та готуються до "ради" (з'їзду). За тим повстають нові курені "М. Козацтва" на Ірасемі (Родейо) і на Трес Барас, в Уніоні та Вітория. А на Іратах то навіть маленькі школярі мають свій курінь та свою старшину — дописує Петро Роїк Верниволя.

22. травня 1932 р. була перша "рада" "М. Козацтва" п'ятьох куренів та сотень у Порто Уніоні. Порішено заснувати курс медсестер, просвітніх курсів і то не тільки для "козаків", але й для загалу (внесок Виговського). Т-во має 270 членів.

У 1934 р. (7. липня) відбулася на оселі Іраті третя козача рада, з таким звітом: "улаштовано літературні вечорі, вистави, відчити з історії козаччини і других наук, вечірні курси для логрмотним, брано участь у святочних обходах. Козачки при бирали церкву". Підготовча чета "малих козаків" мала тоді 3 члени.

4-та козача рада відбулася 29. червня 1935 р. З неї довідуємось, що гимном "М. Козацтва" є пісня "Гей, вперед, вперед за відчиноньку милу", а має 17 відділів та 345 душ. Капіталу на суму 4.114.000 (чотири тисячі, сто чотирнадцять мільрейсів). З поодиноких звітів довідуємося, що періодично відбуваються по куренях та сотнях (і четах) відчити, вистави, літературні вечорі, читання, проби співу та вистав, руханкові вправи. Порішено на раді утворити "залізний фонд", створити духовий орхестру, завести членські книжечки, видати календар і мати однострій, а чотиролітні прапори замінити новими. Тоді

були заходи видавати при "Українськім Хліборобі" додаток "Козачий Листок". Привіт "козаків" був: "чолом, брате"!

Отут ще список куренів та сотень і чот:

1) Курінь Батуринський — Куритиба, на Портоні, парубочий.
2) Білоцерківський — П. Ґросса — 4ª. сотня, парубоча.
   Іраті — 1ª. сотня — дівочий.
   Іваї — 4ª. сотня — дівочий.
   Раншарія — 6ª. сотня — дівочий.
3) Канівський — С. Андраде — парубочий.
4) Київський — Жанґада — дівочий.
   Макакос — 2ª сотня — парубочий.
   Раншарія — 1ª. сотня — парубочий.
5) Ніжинський — Ірасема, парубочий.
6) Переяславський-Куритиба на Віла Ґваїра.
7) Чигиринський — Іраті 1ª. сотня, парубоча.
   Япо — 2ª. сотня, парубоча.
   Трис Баррас — 3ª. сотня, парубоча.
   Іваї — 4ª. сотня, парубоча.

Підготовчі чоти: на Іраті обидвох полів і на Іваї. Теж чота "малих козаків" на першій оселі.

"Молоді Козаки" робили чимало імпрез і позамісцевих, їздили на Мале, на Вілу Ґваїру, на Іваї, тощо і теж причинилися до більшої освіти нашої молоді.(271).

При товариствах були ще й б і б л і о т е к и, які часто на діяспорі мають характер школи, як не початкової, то бодай зберігають перед поновним анальфабетизмом. Напр. при Марійській Дружині на Маркондесі була гарна бібліотека. А 1932. 28. II., засновано на оселі Ріо до Мейо т-во ім. Івана Франка. Вписалося до нього 32 члени, а головою став Мих. Слобода. При т-ві вже заложено малу д и т я ч у бібліотеку. За гроші з коляди, у сумі 13 мілів, куплено в С. Калинця у Куритибі книжок в числі кільканадцять з дитячим змістом, які навіть старші громадяни з зацікавленням перечитують. Навіть утворено окремий дитячий виділ. Його склад такий: Роман Мохнач — голова, Стефан Слобода — заступник голови, Нестор Берелюс — 1-ий секретар, Катруся Шавала — 2-ий секретар, Григор Полигач — 1-ий касієр, Петро Мохнач — 2-ий касієр, а Василь Мохнач — бібліотекар, знову ж Василина Мохнач — його заступниця. Контрольна комісія дитячого виділу: Мирон Мохнач, Іван Голуб, Іван Шавала. Це все ради пильної праці в школі уч. Я. Середюка.(272).

2. Фахові школи

Фахові школи? Здається, смішно говорити про це. А однак вони існували серед нашої спільноти і похвально виконували своє завдання. Хоч, може, не мають своєї цілковитої притаманности, окремішности, та їм властивої назви і зорганізованости.

1. До першого типу таких наших фахових шкілок, то треба причислити столярські робітні при василіянських станицях у Прудентополі та Ірасемі. Бр. Гавриїл Будний вивчив до двох десяток хлопців добре столярувати. Те саме робив і бр. Полієвкт Мельник, а ще скорше бр. Софрон Горощук. Ті василіянські столярні мали свої гуртожитки, челядники трималися денного порядку, діставали періодичне навчання катехизму та письма і була в них взірцева карність. З такої столярні не тільки виходили термінатори з достатнім знанням свого фаху, але й часто, коли мали до того хист, і зі знанням дяківства.(273).

2. Другим родом фахової школи були наші українські **друкарні:** ОО. Василіян у Прудентополі й "Українського Хлібороба" у Порті-Куритибі. До них принимано наших хлопців з колонії й вони не тільки приучувалися друкарського діла, але й, зрозуміло, свого рідного письма та ставали з часом спецами у цій ділянці. 1932 р. оголошує друкарня "Українського Хлібороба", що приймає практикантів до своєї робітні. Умовини такі ставить: практиканти мають утримуватися на своїх харчах, а мати бодай 14 років, у вільнім часі можуть учитися інших наук.(274).

3. Були й спроби організувати **рільничо-промислову школу,** а це в штаті Ріо Гранде до Сул, де на оселі Боа Віста 2. II. 1930 р. зорганізувалося т-во Українсько-Бразилійський Союз, а при ньому така школа. Була й кооператива. Головою Т-ва став Петро Ціхович, а шкільного комітету Арт. Ващук. Виділові: Сілівач і Яків Постригач.(275).

4. До дівочих фахових шкіл причислімо курси **кравецтва** при домівках СС. Служебниць. Вони вчили крою, гафту, вишивок. У перших роках навіть не-українські дівчата з Прудентополя приходили вчитися тієї штуки до сестер. Також принагідно виучувалися дівчата куховарства. Теж православні українці старалися про влаштування таких куховарських курсів, а навіть медичних сестер. Пригадати б тільки постанови організації "Молодого Козацтва" та пізнішого "Союзу Українок" з кількома філіями, з осідком на Іраті.(276). Щодо курсу медсестер, то навіть приміщено було наших дівчат по місцевих шпиталях, як так званих "Санта-х Каза-х" і "Матерпідада-х".

3. Середня школа

Отут ширше розкажемо про побудову нашої першої середньої школи в Бразилії і взагалі на південно-американській суші.

Зачаття портоуніонської Колегії мало місце на загальних зборах "Українського Союзу" у Порті дня 25. грудня 1923 р., на яких рішено "всіма голосами присутніх, щоб з найближчим роком була відкрита в Порті португальсько-українська середня школа. Школа має бути пристосована до тутешніх наших практичних вимог, має обіймати курс трьохлітнього навчання й має приспособити учнів до виповнення обов'язків учителів, торговців, нижчих урядовців тощо. Поруч приписаних у подібних школах предметів, до французької мови включно, в пляні навчання є також українознавство (українська мова, історія України, історія письменства), а врешті наука німецької мови. Кількість зголошених учнів рішить чи вже в тім році буде інтернат, чи обежимося до самої школи. На всякий випадок школа буде обсаджена найкращими вчительськими силами, а кошти за науку не будуть перевищати двох третих коштів у подібних школах інших (у Куритибі, Блюменав і других)(277).

Назва школи спочатку так звучала: "Колегія ім. Митрополита Петра Могили", але коли уряд, чи пак шкільна влада перепинила діяння школи, а по трьох тижнях знову дозволила її відкрити, то вимогла перемінити назву на "Колежіо Ріо Бранко". Хоч для нас вона далі осталася таки Колегією ім. П. Могили, а властивіш "Українською Колегією", а місцеві її називали "Колежіо україно-бразілейро". Отворено її 2. лютого 1925 р.

Приміщення. Зразу йшла наука, перший рік, у невибагливім домі, при тій дорозі, що йде до Палмас, неподалік нашої церкви св. Василія, на місці, де зараз стоїть мурований дім філії "Хліборобсько-Освітнього Союзу". Але одночасно йде підготовка до будови дому на колегію. Отак дня 7. серпня видано відозву до української спільноти "що високо над містом Порто; над хвилями сильного Ігвасу, буде гордо пишатися наша перша святиня науки, з якої буде розходитися наша слава і наша смілива й ясна надія на кращу будуччину"... "у січні віримо буде красуватися"... Відозву підписала головна рада "Українського Союзу".

І справді місце Колегії було вдячно підібране. Її положення можна прирівняти до положення на київських горах над Дніпром-Славутою... Тоді почалася кампанія за збірками на колегію: коляда, листи збіркові, самооподаткування, декларації, фестини — словом уся спільнота в сфері впливів "Союзу" прикладала рук, щоб зібрати потрібні фонди.

Тим то вже 9. листопада 1925 р. було посвячення уголь-

ного каменя. На основній грамоті були такі слова: "жертвенність і щедрість української колонії на славу й щастя своїх нащадків"... Підписався під нею ввесь склад Директорії "Союзу". Хоч випали дуже великі дощі-зливи, то одначе прибули на посвячення чи властивіш інавгурацію Колегії 13 представників з осель і наспіли три писемні привіти. Акт закопання угольного каменя відбувся пополудні по 3. год. На урочистість прибули урядові кола, виголошувано промови, приграваля військова орхестра 29. полку касадорів (легкої кавалерії).

18. листопада т. р. підписано контракт з будівничим. Отже Колегія має мати такі розміри 20 х 13 м. а 7.5 м. високі стіни. Мурована, поверхова, а будова має бути покінчена з кінцем лютого 1926. р. Кошти будови виноситимуть 37.000.000 рс., тобто 37 тисяч мільрейсів, чи 37 контів. Вже мають зібраних 21 конт. Сам фестин з посвячення угольного каменя дав 3.480.700 рс.

З часом знову відзивається "Український Хлібороб" про колегію: "це найкраще й найздоровіше місце в Порті. Дім вибудований за вимогами сучасної гігієни й педагогії. Великі шкільні залі, обширні спальні, бібліотека, купальня, велика веранда, шпиталь"...

Дня 20. червня 1925 р. відкрито колегію, яка має зараз 20 х 15 м., на два поверхи, інтернат може примістити 60 учнів, є 3 учальні, спальня для батьків, які відвідуватимуть своїх дітей-учнів колегії. Кімнати для директора й 4 кімнаті для професорів. 20 метрова веранда. Дім передастся до вжитку дня 1. липня. Фонди на будову черпано з трьох шкільних фестинів, з пожертв 24 основателів (П. Мазуришин дав на колегію 1.000 мілів), і з збірок 38 осель. На день інавгурації прислали привітні телеграми: т-во Т. Шевченка з Куритиби, Малет, Іваї. Додамо, що ще перед підписанням контракту пляновано поставити дім колегії в таких розмірах: 28 х 15 м., високий на 4 метри партер, а горішній поверх на 3.5 м. В домі мало бути 23 приміщення, спальня на 30 учнів, два мешкання для учителів, архів, бібліотека, друкарня, шпиталь.

Одночасно виникла ще інша фінансова трудність: через зміну пляну будови, а іменно замість дерев'яного будинка поставлено мурованого, то через те на колегії затяжіла гіпотека на 18 контів. Але провід "Союзу" сподіється, що громада, яка вже зложила на громадські потреби 80 контів, то й цей довжок поволі вирівняє.

При тім старалися управителі Колегії її приокрасити. Дня 15 серпня 1925 року, у неділю пішли учні на прохід до ліса власника Ж. Есперанси, який подарував для посадки коло Колегії довільну скількість пальм і ще їх доставив на місце. Садили пальми такі учні: Угрин, Муцак, Трач, Дзюра, Салаш, Валігура, Морозовський. А знову Занько з Малету подарував для української колегії овочеві щепи й квіти.

Управа колегії задумує зробити табло жертводавців на колегію.

А ще про розклад мешкань колегії доповімо з спогадів проф. Степана Жука(278). Професори мали свою окрему їдальню на поверсі, а учні на партері. Кухня була в сутеренах. Там була й друкарня "Лідія" та склад збіжжя, начиння. В кухні варили 2-3 наймички, яких приходилося дуже важко роздобути, й через те нераз гірко нарікав "Український Хлібороб" на своїх сторінках. Було чотири клясі на партері, їдальня учнів, бібліотека, дирекція та секретарська кімната. На поверсі дві спальні для учнів, дві кімнаті для директора, а кожен професор мав по одній. Завважує проф. Жук, що той дім не був придатний до школи, бо більше надавався на приватне мешкання і приміщення директора займало більше місця, як кляси, що були менші й тісні. Замалі були й вікна в Колегії, як і невідповідний колор стін — через те бракувало належного світла.

Лавки були менш-більш добрі, на чотирьох, запускані верпісом. Для професора кадетру становив звичайний стіл, а в куті на триніжках стояла таблиця. У кімнаті, де вчив української літератури проф. П. Карманський, то були портрети Т. Шевченка, Хмельницького, Котляревського, Франка, а по інших авлях були мапи.

Харч був дуже добрий, але діти не мали відповідного подвіря до забави.

Професори Колегії: Директором і управителем інтернату якийсь час був проф. Петро Карманський. Навчав одночасно української та німецької мов. Проф. Степан Кобилянський був у 1925 р. наглядачем інтернату і вчив: математики, торговельної рахунковости, географії, всесвітньої історії, французької мови. Ще був проф. Бріто (бразиліець), який навчав португальщини та історії Бразилії.

У 1926 р. управитель П. Карманський, крім вище згаданих предметів вчив ще історії України та англійської мови. — Володимир Мартинець, який сповняв функції секретаря управителя, учив: французької мови, аритметики, діловодства, географії й каліграфії. Степан Жук португальської мови, хорографії й історії Бразилії, загальної географії та аритметики. Антін же Коршів'ський — гімнастики та гігієни.

У 1927 р. приходить новий надзирателъ гімназії, а це Ярослав Никоряк, абсольвент гімназії у Стрию. Вчив: співу, руханки й приготовляв вистави. А з 10. серпня вчив в Колегії інж. др. Реніе, француз, таких предметів: рисунків, французької мови та аритметики. Отже було 4 професори й управитель.

До характеристики тих професорів, то таке скажемо: най-

краще висловлюються бувші учні про тих: Вол. Мартинця, Степана Жука, знову щодо Карманського, як педагог був добрий, але його щоденний песимізм вносив багато застою в поступ цілої інституції.

Учні. Коли почалася наука в Колегії, то мала зразу 12 учнів, але з часом прибувало їх більше так, що до кінця 1925 р. зібралося їх до 28-30. Дня 24. березня був у Колегії державний шкільний інспектор і поробив записки, а в тому часі було вже 23 учні в гімназії. Їх етнічний склад був такий: українців — 15, бразилійців — 4, сирійців — 4. Учні походили з таких місцевостей: Міста: Порто Уніон і Уніон да Вітория — 12, Дорізон — 3, Іваї — 2, Малет — 1, Антоніо Кандідо — 1, Прудентополь — 1, Павло Фронтінь — 1, Ріо Боніто — 1, Пінейро Прето — 1. В інтернаті є 9 учнів, а в друкарні — 3. На вечірнім рахунковім курсі є 9, а до того ще зголосилось — 5. При кінці року було 26 учнів.

1926 р. приносить новість, бо з половиною його вже оголошують, що прийматимуть і дівчат до Колегії. Підготовчий курс має 32 учні, серед яких 6 є не-українцями. А при кінці року було їх 33 всіх. Етнічний склад учнів: 22 українці, 18 бразилійців, 3 сирійці, 2 німці, 1 жид і 1 парагваєць. Всіх 47. З того 13 відійшло в часі року, а одного виключено. Отже осталося 33.

У 1927 р. приходить брак учнів, бо 16 лютого було 18 учнів, і 8 кандидатів, які зголосилися до Колегії. На 1928 р. прибуло більше учнів так, що на протязі року було 47 учнів, але до іспитів стало тільки 26. На початку ж вступило 35, а 20 з них перебували в колегіяльному гуртожитку.

Програма навчання. Порядок дня у цій портоуніонській школі так представляється: вставання год. 6. — Снідання 6.30. Виклади гг. 8-12. Обід і перерва. 13.30 знову виклади до 3 год. По підвечірку трохи забави і до 6.30 знову навчання, а по вечері та навзі знову приготування до лекцій, чи не до 9. г. (21). Того приготування мали до 2-3 годині денно.

Предмети. Ми вже їх почасти вичислили, коли вказували на професорів, але тут ще доповнимо. У першім оголошенню про Колегію маємо таку програму предметів: бразилійська й всесвітня історія та географія, португальська мова і література, фізика, хемія, аритметика, геометрія, а врешті торговельне діловодство. Французька, німецька та українська мови. Історія та географія України й історія української літератури.

У 1926-ім р. заповідає управа Колегії, що учні її зможуть скласти торговельний іспит і по скінченні школи матимуть можність вступити на університет. Щороку приїздитиме урядова комісія до нашої Колегії і, перевівши іспити, даватиме дипломи рівнозначні тим з державних шкіл. При Колегії створиться пластовий

гурток (тіро де герра) так, що учні будуть увільнені від військової повинности. Для догляду й допомоги слабшим учням буде призначений спеціяльний інструктор. — Гімназисти носитимуть уніформи з "брінь какі", тобто жовтоватої краски. Поширюється і засяг предметів. Отже вчитимуть: української мови (історії, географії, літератури й граматики), португальської, англійської, французької, німецької та латинської. Загальну бразилійську географію та історію. Космографію, аритметику, алгебру, геометрію, фізику, хемію, науку природи, логіку й психологію, торговельну рахунковість (книговодство). Торговельна кореспонденція у всіх вище названих мовах. Дактилографія, стенографія, дещо з науки права й економії, каліграфія. Торговельного буде подаватися практичне навчання головних правил агрономії, плекання овочевих дерев, бджільництво й шовківництво — а для всіх гімнастика. Надобов'язкові предмети: італійська й грецька мови. Музика (за окремою оплатою). Навчання української мови є для українців обов'язковим предметом, а для інших — ні.

1926 р. уже поділено школу на такі курси: І й ІІ-ий гімназійні та курс підготовчий.

Матерії наук отак були розділені між тими курсами:

Курс підготовчий і перший гімназійний мали ті предмети:

Українські: мова, граматика, історія і географія України.

Португальські: мова, історія і географія Бразилії.

Аритметика, рисунки, загальна історія, геометрія, каліграфія й французька мова. Книговодство.

Другий гімназійний курс:

Українські предмети: мова, граматика, історія і географія України.

Інші мови: португальська, французька, англійська, німецька та латинська.

Географія: загальна та бразилії. Подібно й історія: загальна й Бразилії та космографія. — Аритметика, геометрія, алгебра, книговодство та торговельна кореспонденція й каліграфія.

До поділу дня чи годин треба причислити й те, що учні щодня під проводом військового сержанта відбувають військову мустру (приспосіблення військове — тіро де герра). А вечорами вчаться співати. Теж увечорі був курс торговельний, у 1925 р. крім українців брав у них участь ще 1 бразилієць, 1 поляк і 1 латиш.

Іспити: Вони відбувалися що півріччя (семестральні були). У 1925 р. на першім півріччі, дня 10 липня відбулися такі іспити, де дістали клясифікацію 25 учнів.

Ось загальна табеля поведення учнів у колегії:

3 учні — дуже добре (14%), 8 — добре (38%), 8 — вдоволяюче (38%) 3 й 2 — невідповідне (10%).

Успіхи в науці: 4 учні — відзначаючо (19%), 3 — добре (14%), 9 — достаточно (42%), а 5 — недостаточно (23.8%). Чотирьох учнів не клясифіковано, бо були спізнені з науком й не приходили пильно на виклади.

На курс німецької мови ходило 18 учнів, на українську 16.

Закінчення шкільного року 1925-го відбулося 28. листопада. З 26 учнів першого курсу перейшло до другого 21. З них п'ять учнів одержало відзначаючі ноти: Володимир Мазуришин, Михайло Шастало, Петро Морозовський, Віктор Пасевич та Іван Угрин. 14 учнів перейшли з успіхом добрим або достаточним. Двох же мали успіх достаточний, але по вакаціях здаватимуть ще раз іспит з французької мови.

1926 р. дня 12 грудня був кінцевий іспит у Порті. Тривав 10 годин з перервою на дві години на обід.

Це не був тільки формальний попис, але до іспитової комісії засіло 3 професори, а коло них кілька батьків, і старанно провірювано знання кожного. З II-го курсу приступило до іспитів 14 учнів. Питано з 10 матерій, а щоб не було ніяких сумнівів про знання учнів, то ці тягнули картки з іспитовими точками. Теж подібно переіспитовано 16 учнів нижчих курсів. А що поважно клясифіковано, то четвертину не перепущено до вищого ступня. На 29 учнів, тільки чотири мали відзначаючий успіх. А чотирьох зовсім не іспитовано. При тім згадується, що до іспиту ставало 25 не-українців на 22 українці. Коли так піде далі, то на другий рік ще більше буде перших. Отже є сильна небезпека збразилійщення школи і прийдеться хіба на річ чужих працювати... Отже управа Колегії на цім місці робить гарячий заклик до батьків, щоб посилали дітей тільки до української колегії.

По курсах, то так брали участь у іспиті: 5 учнів з підготовчого, 11 — з першого, а 13 з другого гімназійного курсу. Три учні підготовчого курсу перейшли до першого гімназійного з відзначенням, себто такі учні: Степан Муцак, Соломон Гельман, Касій Сезар де Олівейра. З I-го перейшло тільки чотири, а 7 ві, знову ж з другого всі перейшли, а з відзначенням: Петро Морозовський та Михайло Шастало.

Ще були й вступні іспити до школи. Які відбувалися 1927 р. у днях 4-5 лютого, а наука того року почалася 7. лютого. Вписове коштувало на підготовчий курс по 10 мілів, а на гімназійний 20 мр. У 1927 р. є звістка у пресі, що в Колегії були "зимові" вакації від 2-12 липня. Всі учні, крім чотирьох, роз'їхалися до дому.

Знову ж згаданого року так випали кінцеві іспити:

З підготовчого курсу так клясифіковані: Ярослав Козань — дуже добре, Жензон і Сидір Букета — добре. З першого гімназійного року: Йосип Шастало — дуже добре, Петро Скиба, Михайло Костів, Михайло Рокіцький і Степан Муцак — добре. З другого гімназійного року: Михайло Дзюра — добре. З третього гімназійного року: Михайло Шастало і Іван Угрин — дуже добре, Петро Фірман — добре.

У 1928 р. у днях 16-19. листопада було закінчення шкільного року в Порті. Ходило 47 учнів, а до іспитів приступило 26 учнів. З того у початковім курсі здавало 4, підготовчім 6, першім році 10, а в другім році 6.

Успіхи такі: підготовчий курс: достаточну клясифікацію осягнуло 3, а одного признано за нездібного; теж і в підготовчім курсі признано одного учня нездібним до іспитування, так що в цім достаточну клясифікацію осягнуло 5. У першім році добрі осяги мали 2, а достаточні — 8. У другім же році гімназії з відзначенням 2, а з добрим поступом 4.

Завважмо, що зникає третій курс, а приходить подвійний курс перед гімназією: початковий і підготовчий.

І м п р е з и: Дня 14. березня 1925 р. влаштовано в Колегії академію в честь Т. Шевченка, а 1926 р. на листопадовій академії вдало деклямували такі учні: Шастало, Муцак, Фірман, Морозовський. Був театральний гурток, між іншими грали "Ой не ходи, Грицю". Дві-три вистави давано на рік. Тим орієнтував проф. П. Карманський, а інші професори організували. А при тім ще Колегія виступала з нагоди засідань Союзу, які відбувалися в приміщеннях "могилянки" два-три рази до року, а раз у рік були надзвичайні збори. Кожні такі збори закінчували співанням українського національного гимну. А співали, як виразився проф. Жук, мало того дому не розстряслі... Добре був зорганізований і хор Колегії. У бразилійських державних святах учні в уніформах ішли походом вулицями міста Порто.

Мали при Колегії й футбольну команду. Вона то в дні 3. травня 1927. р. мала метч з місцевою командою "Групо Ескоулар", з Порту Уніону. Наша група складалася з таких студентів: Петро Морозовський, Фабій Женсон, Дарсі де Араужо, Петро Фірмая, Вілкис Коррея, А. Паскевалін, Сід. Головка, М. Шастадо, Петро Грач. Найкраще списався Йосип Шастало, який вгнав у ворожі ворота два голі. Наші добре грали, хоч суддею не був наш прихильник, додає допис у "Українськім Хліборобі". Потім знову були змагання студентської "України" з паранським "Групо Есколар", з Уніон да Вітория. (22. травня 1927). Перша частина гри випала першена, а друга принесла перемогу для Колегії, яка здобула двічі ворота, а раз стратила. Потім інша школа відмовилася грати з Колегією.

К а р н і с т ь: Варта підмітити, що в Колегії панувала добра дисципліна, а іменно, що не терпілося непоправних учнів. Отак так 1925 р. викинуто з Колегії двох сирійців: Абуди

Домінга — за непоправне лінивство й згіршаюче поведення. У 1926 р. знову усунено одного студента, а ще скоріше одного другака за непослух. Спогади проф. Жука, учнів: Шкортена, братів Пасквалін сходяться згідно на тім, що в Колегії був лад і вимагано від учнів прикладної поведінки. Для кращого ведення Колегії скликував директор Колегії конференції батьків. Між іншими така нарада відбулася дня 31 травня 1925 р. П. Карманський візвав до співпраці батьків при вихованні молодих студентів. При тім повідомив, що з Колегії виступив один учень, не маючи охоти вчитися, а один учень-бразилієць виїхав до Ріо. Теж дражлива справа була за сина Куріци, який був покараний управою, а на що батько не погоджувався. Тоді заявив директор, що готов уступити з проводу Колегії, коли будеться дарувати непростимі промахи учням, а згаданий Куріца — признав рацію П. Карманському. — Проф. Жук згадує, що ще такі кари були в Колегії: надпрограмову годину вчитися лекції, коли більший промах, то відділення від товариства інших гімназистів.

О п л а т и й з н и ж к а: Той же проф. Ст. Жук ще додає й про нагороди в Колегії, а іменно, що кращі учні діставали як нагороду за успіх книжки. Це головно траплялося при кінці року, на іспитах, а так пильніші учні діставали знижку від оплати.

Оплата зразу, 1925 р., виносила за навчання — 20 мільрейсів, а за утримання в гуртожитку — 70 мр. на місяць. Постіль і білля мав принести собі кожен учень своє з дому.

1926 р. так стояла оплата за науку: у курсі підготовчім — 15 мілів, у першім гімназійнім — 20 мр., а у другім — 25 мр. Утримання в інтернаті для всіх рівне, як і минулого року місячно по 70 мр. Для незаможних учнів буде певна скількість місць по зниженій ціні. А при кінці року, з приводу іспиту, коли буде більше учнів у Колегії, то й можна буде тоді дати більше знижки. До 1/3 норми. Зрештою проситься давати наших дітей до школи, бо не тільки, що є небезпека збразилійщення школи, але й з наших учнів більша користь — пильніші та здібніші!

1927 р. Знижка для бідніших буде на 10,20 й більше мілів. Оплата тепер така: підготовчий курс за науку: 10, перший гімназійний — 20, а другий — 25 мілів. Інтернат по старому. Разом отже виходить на 90-95 мілів у місяць. Коли буде більша скількість учнів, то можна буде з 95 зменшити оплату на 80 мілів. Приймається учнів тільки до 7. лютого, а потім уже не будеться більше приймати. Того року вже брано й вписове. Інтернат річно коштував 700 мілів; ту суму мається так платити: на вступі 250 мр., потім до 10. V. других 250 мр. а до 31. серпня останніх 200 мілів. За прання місячно платиться по 5.

мілів. Учениць приймається, та не на станцію, але тільки на навчання. Учні мають принести до колегії такі речі: 1 уніформ, 2 одяги, 4 сорочки, 4 кальсонів, 4 пар панчіх, 6 хусточок, 2 простирала, 1 покривало, 1 подушку, 2 пошивки. Щітки до черевик, одягу, зубів і туалетне приладдя. — На знижку треба подати писемне прохання.

У тому році дано такі знижки: Петрові Скибі на 20 мілів в місяць менше, а Михайлові й Йосипові Шасталам та Петрові й Мирославові Морозовським та Ярославові Козаневі по 10 мілів. Теж Михайлові Дзюрі на 20 мілів, Павлові Личаковському і Бакові по 15 мілів знижки.

У тому році стан Колегії так представлявся: (1. березня)

Українців 18,	з того нових 9.	У інтернаті: українців	14,
Чужих 20	з того нових 11.	чужих	4,
Разом 38	з того нових 20.	разом	18.

З того 8 учнів має знижку.

А служниці, якої пошукують, платитимуть по 60 мільрейсів у місяць і харч та не могли знайти, хоч, гірко заявляє "Український Хлібороб", що не одна дочка нашого поселенця волокитствує по місті.

Та батьки не платили, на жаль, належного, тому при кінці року повідомляють, що вже Колегія має 4 конти довгу з сторони батьків, які занедбали вирівняти, хоч, признати б, упр. Карманський вів оощадно інтернат й за його управи у 1926 р. було 359 мр. надвижки.

А в 1928 р. дано знижки для учнів на 1.450 мілів. Правда, за 2-3 учнів платив "Український Союз у Бразилії".

С о ю з і у п р а в а к о л е г і ї: 1927 р. оголошено в "Українському Хлібороб" умовини контакту між Директорією Союзу й Управою Колегії, які так представляються:

1) Виділ не може мішатися до управителя школи, хіба тільки через Президента й Загальні Збори Союзу;

2) висота утримання управителя рівняється тій же, що й учителів, але його треба утримувати з родиною;

3) за науку побирає він (денно 2-3 години) місячну плату на 200 мр;

4) за управительство побиратиме знову 100 мр.;

5) управитель приймає ці обов'язки на протяг одного року;

6) а коли б "Союз" зірвав з якихось причин умову, то має заплатити одноразову тримісячну платню для уступуючого управителя;

7) за обопільною згодою може бути продовжена ця умова й на слідуючий рік.

С п р а в а з а м к н е н н я К о л е г і ї. Отже чи 24. "Українсь-

кого Хлібороба" з 1925 р. подало звістку,що дня 12. червня знову відкрив федеральний інспектор шкільництва українську Колегію, яка була замкнена півтора тижня і через те 29 учнів стратили стільки часу на науку. А в слідуючім числі повідомляє, що Інспекторія з Куритиби, ч. 1108 свого декрету, замкнула Колегію в Порті на основі закону 2157 ч., з 8 квітня 1922. Притокою до того, як догадується цей часопис, мало бути донесення-наклеп, що проф. Карманський атеїст-безбожник.

По тритижневім замкненні прийшла телеграма від проф. Лізимака Кости, тодішнього голови Інспекторії Жерал до Енсіно у Куритибі, що вільно відчинити, але змінити признання колегії з "могилянки" на "Барон до Ріо Бранко". 18/6. був в Колегії делегат генеральної інспекторії навчання з Куритиби і переглядав школу. Ніхто з місцевих не мав щось закинути проводові Колегії, одначе назву перемінено, бо вона, додає часопис, дуже не смакує о. Ананевичу.

1927 р. помістив "Український Хлібороб" авторизацію від дирекції навчання на провадження школою проф. П. Карманському.

А 30. січня 1928 р. написав "тирмо да візіта" (оцінка відвідин) Годофредо де Олівейра, шкільний інспектор 3-го шкільного дестрикту, що Колегія ця є славою нашого штату. Та, на жаль, головна управа "Союзу" повідомила загал, що з днем 10. березня 1929 р. з огляду на тяжкі часи й через брак учнів припиняється навчання в Колегії в цім році. Потім в домі тої колегії якийсь професор-бразилієць провадив "Колежіо Крузейро", але й воно довго не поживотіло. Правда, на загальних зборах "Союзу" при кінці 1932 р. під точкою 6. порішено відкрити при колегії інтернат для нелітніх дітей, які доповняли б знання в місцевих школах...

Потім "Союз" закинув ведення окремої своєї гімназії-колегії, а вдоволився бурсою, яку невдовзі мав урухомити.

Існування української колегії в Порті можемо вважати за світлий період наших рідношкільних змагань у Бразилії, зокрема варте уваги й те, що "могилянка" була першою вищою школою в тих околицях. Наша громада в тому часі була за вищою школою й на неї не жалувала ні гроша, ні труду. Навіть дітвора з ентузіязмом колядувала на колегію, як це бачимо на Дорізоні 1927 р., де малі школярі заколядували 185 мілів. Ходили ж колядувати такі: Петро Фірман, Андріян Кучинський, Антін Музика, Павло Музика, Петро Трач, Броник Валігура, Маркіян Бусько й Клавдій Валігура. Шкода, що сьогодні будинок колегії так марно перейшов в чужі руки враз з площею, що її подарувала камара!

Розділ п'ятий:

УКЛАД НАВЧАННЯ

Цей розділ поділимо на три точки: у першій будемо говорити загально про шкільний рік, у другій про шкільний день, а в третій помічні засоби до науки чи вияви рідношкільного навчання.

1. Шкільний рік

Рік шкільний, ясно, що не покривається з роком цивільним, а в нашій рідній школі він переходив різні етапи, що їх можна зтягти до таких видів:

1) У початках, коли ще справа школи квилила в пеленках, то шкільний рік, а тим самим і школа мала стільки тривання, скільки вимагало примітивне здобуття знання читати й писати.

2) Потім у зорганізованих місцях набирає він нормальності і покривається з шкільним роком у державних школах, головно коли обидві школи існували паралельно. Виняток становлять, з природи самої речі, вакаційні школи, курси та катехизації.

3) Але й у пізніших роках шкільний рік був перериваний принагідними вакаціями, як от: пільними роботами ("фойсівка", жнива, збір герби, ламання кукурудзи чи рвання чорної квасолі). А бувало так, що вже по такій сезоновій напрузі батьки більше не пускали дітей у школу, бо вважали, що діти досить навчилися або вже підросли і годні помагати в дома. А коли така думка набирала масової хворобливости, то не тільки наступав кінець року, але й школи взагалі. І так тривало аж поки не прибув на оселю священик, чи хтось з свідоміших громадян не прокинув з летаргу людей, чи й сама громада схаменулася й тоді знову "отвирав" чи "отвирано" школу нанові, як про це часто згадує наша преса[278].

4) Частенько знову ж кінчився шкільний рік через учителя, що не міг довше вчити, чи перебирався на іншу оселю, а то й не зміг дійти до порозуміння з громадою.

Давніше, у початках, шкільний рік починався тоді, коли вдалося отворити школу, а кінчався теж коли попало. Маємо кілька дат покінчення шкільного року у середині цивільного року[279]. Але опісля той рік шкільний набирає більшої сталости та одностайности. На подобу місцевого державного шкільного року оминає він гарячі місяці літа: грудень, січень і почасти лютень. Звичайно вже в початках лютого була наука. А при кінці листопада кінчалася.

Рік шкільний починався урочисто. От хочби в Прудентопо-

лі "Праця" у 1913 р. у рубриці "Місцеві вісті" подає, що школа в Сестер Служебниць почнеться дня 1. лютого. У суботу, рано о годині 7-ій відправиться у місцевій церкві богослуження і проситься батьків дітвори про участь.

В 1917 р. знову пише "Праця" школа почнеться 1. лютого, у четвер. Рано торжественне богослуження, опісля відбудуться вписи дітей у шкільній залі. При вписі заряд школи вимагає, щоб батьки чи опікунки дітей склали по мілеві вписового. Так водиться по інших школах, бо чимже покрити кошти шкільного будинку, якого треба було обновити, поправити, вибілити, справити доконечні прилади шкільні. На це більші школи мають якийсь фонд і тому наша українська повинна мати його. Тому бодай тих кількадесять мільрейсів, зібраних з вписів, будуть, хоч частинно, покриттям видатків на поправку школи.

А ще урочистіш кінчався рік шкільний, це були справжні духовні обжинки по наших рідних школах, які не тільки школярам та вчителям приносили велику сатисфакцію, але й всій громаді додавали заохоти до дальшої праці і походу на краще майбутнє!

Ось опис такого закінчення в 1912 р. у Прудентополі. Дня 10. грудня закінчився рік шкільний у школі Сестер Служебниць богослуженням, що його відправив о. Р. Криницький ЧСВВ і вечірком, полученим з виставкою шкільних праць та жіночих робіт. Вечірок відбувся в гарно пристроєній залі шкільній під проводом Сестер. Гарні патріотичні співи, переплітані дитячими деклямаціями, зробили на присутніх гостей миле враження. Також виставки праць зацікавили всіх присутніх, які з великим вдоволенням оглядали виставлені жіночі роботи і тим дали наглядний доказ признання СС. Служебницям за їх жмудну дволіттю працю на полі рідного шкільництва.

Звичайно такі закінчення року завершувалися іспитом та пописом у школі, а про них скажемо на своєму місці.

Ті іспити при кінці року відбувалися теж дуже урочисто. Ось хочби на оселі Антоніо Кандідо коло Порту в 1912 р. Дописує Григір Флисак до "Праці": По десятимісячній науці в неділю 15. XII м. р. був шкільний іспит на нашій колонії. Ще перед тим той іспит був заповіджений, тож народу зійшлося як до церкви; одні з цікавости, бо щось подібного многі з них бачили чи не перший раз, другі знову, щоб взяти участь у цім шкільнім святі, та й тим причинитися до його величности, а треті вкінці, щоб побачити чого то навчилися їх діти на протязі 10-місячної науки. Іспит розпочався о 2-ій год. пополудні молитвою. Розпочата молитвою частина релігійна продовжалась тепер дальше: переходжено в короткості всі головніші засади й правди св. віри, на що діти відповідали дуже красно й сміло. По тім розпочались деклямації. Діти, вперед приготовані, виголошували різні стихи-вірші, виразно, голосно, чисто. Потім йшли рахунки. Тут діти пописувались дуже добре й не один аж дивувався як 6-літня дитина красно рахує, коли він 60-літний мущина на много менші рахунки не потрапить. От що значить школа!

По рахунках діти читали по українськи (в тексті є "по руськи") і по португальськи, а по читанні писали на таблиці. По цім всім учитель сказав ще до дітей кілька слів перестороги, поучення, напімнення. У своїй бесіді сказав, що наука шкільна — це початок науки в життю чоловіка, що дитина повинна учитись, хочби й скінчила школу; то принесе їй велику користь у житті, бо коли потім не буде учитись, не буде читати, писати і т. д., то вся набута в школі наука забудеться, загине, пропаде й шкода було б лишень часу й гроша, що дитина в школі стратила. Опісля наступала роздача нагород. По іспиті всі школярі й прочі люди, що були зібрані, пішли разом до церкви на Вечірню, яка відправилася якби на подяку Господу Богу за поміч у шкільній науці. Допис закінчується такими словами: "Отак відбувся іспит шкільний у нас, який не тільки дітей шкільних, але й всіх, що там були, вельми збудував і поучив; показав потребу й вагу науки, показав, що наука це підстава просвіти, поступу й всілякої організації, бо інакше сказавши, наука це підстава руського народу в Бразилії, а не буде шкіл, не буде науки — не буде в Бразилії русинів!" ("Праця" ч. 3. сор. 5. 1913).

Такі іспити давніше відбувалися по всіх майже школах. У краю, під австрійською займанщиною і в тутешніх, бразилійських заведеннях при кінці року уладжувано іспити. Вони чимало причиняються до покращання пильности учня на час шкільного року, бо він свідомий, що з подаваного йому матеріялу впродовж року, він мусітиме скласти рахунок. Одночасно іспит сприяє кращій контролі для управи школи щодо научного поступу дітей. Дає батькам краще поняття про поступи їхніх дітей і тим підносить престіж самої школи перед ними, бо коли люди бачуть, що їхні діти гарно понаучувалися, то мають охоту щиріш помогти школі та вислати до неї своїх нащадків. Теж іспит по приватних чи напів-приватних школах був доказом для державної контролі, що школа справляється з своїм завданням і що субвенція не йде на дармо. Теж самим дітям приносив такий іспит чимало радости, виробляв їм цивільну відвагу, приручував до громадської праці, спонукував учнів до ривалізації і тим підносив спроможність дітей до науки[281].

Хоч ми вже подали образок перебігу такого іспиту, то тут ще загально повторимо про нього.

Вже наперед на кілька тижнів, а то й місяців учитель чи вчителька підготовляли учнів до такого виступу. Дедалі назначувалося точно день, в якім мав збуватися іспит. Тоді відповідно прибирано школу, підготовлювано програму виступу і оголошувано навіть в пресі чи усно час та місце іспиту. При тім запрошувано не тільки батьків дітей, але й всю громаду, щоб мали нагоду приглянутися вислідам праці в школі.

На такий іспит звичайно приїздив і шкільний інспектор з уряду, який у приватних школах мав завдання слідити за належним вивченням офіційної програми. Обов'язково прибував на оселю і душпастир. Часом бувало, що священик в одній особі був і душпастир і інспектор, напр. о. Є. Турковид ЧСВВ чи о. І. Михальчук. Та й ті державні інспектори були призначувані з наших людей. От, напр., на іспит у федеральній школі на Маркондесі 1924 р. приїхали Фр. Дурський та полк. Іван Лех. Коли ж часом виникло якесь загострення відносин між урядовими чинниками й нашим проводом, чи обставини для кращої безпеки радили не маніфестуватися явно з нашою програмою, то тоді урядовий іспит бував в окремий день і час, а наш в окремий.

Коли іспит з українських дисциплін бував окремо, то йшли старання його краще уладити й сполучити не тільки з формальністю перепитування і клясифікації пильности учнів, але й з пописом. Рідко коли такі пописи бували без участи цілого громадянства та священика.

Сам іспит починався богослуженням, значить Службою Божою, що її часто замовляли самі батьки дітей, а рідше Молебенем. При тій нагоді діти та старші приступали громадно до св. Тайн. Проповідь священика все мала на меті піднести перед вірними вагу виховання та рідної школи. А священики в міру обставин найбільше висвітлювали такі моменти: необхідність католицького виховання, пильне старання про українську школу, обов'язок цілої громади старатися утримати школу та співпрацю батьків дітей з учителем.

Бувало й таке, що при тій нагоді відбувалося і перше св. Причастя, то вже проповідь спрямовувано на цю точку. Тоді сама промова про виховання, що набирала в такім випадку більше виду конференції для батьків та присутніх, а для дітей екзорти, мала місце по сніданні або при останній точці програми дитячого попису. У багатьох місцях, де не було церкви чи каплиці, то відправи служено в школах.

По Службі Божій й по сніданню дітвори, починався сам іспит у школі. Зразу питано дітей зі стислих предметів офіційної й рідної програми. По перепитанні було слово інспектора, а то й священика чи вчителя та роздача нагород. Нагородами були звичайно книжки чи молитовники, а часом якісь ласощі.

По такій першій частині, починався попис. Діти деклямували, співали, робили вправи, а це все в чистих шкільних убраннях або й народніх строях. Ось дописують з Ірасеми, що там відбувся шкільний іспит (1925 р.). Це було дня 28. XI. До школи ходило 103 дітей, а правильно 86. Кожен із учнів дістав у нагороду книжечку "Наш Приятель" і питано з українських та португальських предметів. По роздачі свідоцтв були вільноручні вправи на шкільнім подвірю, а до того й марші. У тім часі шкілярі з національними прапорцями в руках відспівали "Ще не вмерла Україна", і гими Бразилії(282). А заля була повна ручних робіток пильних школярок. Такі виставки по школах Сестер щорічно притягали велике число відвідувачів і справляли гарне враження на громадянство. Коли ж була потреба здобути фонди на школу, то при іспиті-пописі ще уладжувано фестина. Такі урочисті закінчування науки по рідних школах постійно тепли словами радости та заохоти супроводжала наша преса. От хочби ця вістка з "Українського Хлібороба" (ч. 50 з 1925 р.). Дня 26-27. XI роблено іспит на оселі Токос, коло Порту. Діти в присутності фундаторів школи Петра й Іди Мазуришин та Анни Клявзен здавали іспити з української, португальської та німецької мов. Робили рахунки, читали й писали; питано їх з історії та географії України та Бразилії, дещо з літературних творів та біографії Шевченка. Визначилися діти: Антоніо Гонсалвес Діас та Лайдес Мазуришин. На 18 дітей ніхто не пересипав, але всі перейшли до вищого ступеня. Вчив уч. Дмитро Виноградник.

***

З шкільним роком лучиться логічно ще поділ школи на ступені чи кляси. Бразилійська початкова шкільна система має поділ на п'ять кляс, що їх окреслює іменем "серія"(283). А наша шкільна система не брала давніше до уваги кляс. Ішлося про те, щоб дати дітям бодай примітивне знання рідної грамоти. Але з часом виробляється, з огляду на підручники, система старокраєва, сперта на австрійській державній школі. Звичайно, додамо, що й інші народи теж уживали шкільних укладів своїх материків, як от німецька гімназія у Куритибі мала систему пруських державних шкіл середнього типу(284).

Коли ж настає українська держава, тоді приймає Дорізонський Союз на своїм іратійськім засіданні, такі постанови:

1) вчити всіх предметів за державною програмою і за таким поділом кляс, як в офіційній системі;

2) а навчання рідних українських предметів поділити на систему чотироклясову: перша і друга кляса: читати, писати й рахувати по українськи, а третя-четверта: ще вчити історії й географії України та природи.

Звіти з 1922 р. для Митр. Андрея подають такі відділи по наших школах:

1) триклясові школи мало 9 осель: Моема, Антоніо Кандідо, Антоніо Олінто, Вісенте Машадо, Ірасема, Куритиба, Вера Гварані-лінія 4-та, Вера Гварані-лінія др. Кандідо де Абрев, Консуль Поль та Едвардо Шавес.

2) двоклясові школи були на п'ятьох оцих оселях: Тіжуко Прето, Маркондес, Есперанса (СС. Служебниці), Сетембро, Ріо Прето. Також на Малеті була двоклясова школа.

3) дві одноклясівки: Фазенди та Ірасема ("перший відділ першої кляси"). Інші оселі подали невиразно поділ на кляси.

У 1925 р., при кінці, постановляє т-во Т. Шевченка відкрити при малетанській школі ще п'яту клясу, якої ні в одній мійській школі не було. Вчити мав уч. Володимир Дороцький, а до ручних робіт припято паню Наталку-Ольгу М. Сисакову.

Виразніш нам представиться справа поділу на кляси, коли подамо приклади з двох шкіл: Іваї та Маркондесу.

На Іваї було два відділи. В 1922 р. мав перший відділ 72 дітей, а з того 65 українців. У нім навчалися діти: читати, писати, рахувати, катехизму на двох мовах. Цим ступінем опікувалася С. Климентина ПНДМ. Другий же відділ, що відповідав старокраєвій другій і третій клясі, мав 75 дітей, з того 55 українців. У тім відділі, крім згаданих при першім відділі предметів, ще вчили історії Бразилії, ручних робіт,катехизму. Ним провадила С. Любов.

На Маркондесі було три відділи: у першому вчилося 17 дітей, у другому — 19, а в третьому — 6. У першому діти вчилися читання, писання і рахунків; зразу по-португальськи, а по чотирьох місяцях по-українськи. У другому: читати, писати, рахувати: чотири ділання на обидвох мовах. У третьому: цілі числа, дроби прості й десяточні, правило трьох просте й зложене, обчислення поверхні тіл, фігур. А для всіх кляс, з тим, що перша тільки прислухується: катехизм, географія, історія України і Бразилії, наука моральности, природа, фізика(285).

З цього усього бачимо, що той поділ на кляси при одній педагогічній силі був вельми проблематичний. Теж батьки, як ми вже натякнули, ледве два роки давали дітям змогу бути в шкільній лавці. Властиво по рідних школах кляси не ділилися на окремі гурти школярів та тривали один шкільний рік, але ділилися на перший "Буквар", другу "Читанку", а часом навіть і "Третю Читанку". А все залежало від індивідуальних талантів та пильности дитини.

Тут поділ на кляси не грав такої ролі, як у краю, тому влучніше можна поділити рідну школу на курси:

Перший: набуття самої техніки читання та писання по українськи й названня чисел на українській мові.

Другий: набуття вправи в читанні, писанні, орудування числами на рідній мові з зв'язкою граматикою та основним знанням минулого й сучасного українського народу. Обидвом курсам сутньо товаришив катехизм та ручні роботи з руханкою та співом.

***

Ще слово про вакації. У Бразилії є вакації по школах річні, чи літні, у місяцях грудні та січні, й зимові, чи малі вакації, піврічні, у липні.

У початках по наших школах не було втертої системи. Дитина пішла до школи навчилася і без вакацій кінчила школу. З спогадів колишніх учнів знаємо, що на такій хочби Марселіні, то вакацій не було, хіба в "карпідівку", тобто під час ручних робіт у полі.

Потім вже вакації рівнялися тим же у державних школах. Хоч бувало, що зимові вакації часом скорочувано, щоб діти більше могли навчитися і не відвикали від науки(286).

2. Шкільний день

Під тим гаслом "шкільний день" ми розглянемо такі речі: порядок звичайного дня, неділя та свята в школі, години навчання, предмети.

Як виглядав шкільний день у початках? З оповідань одного з перших учителів, Павла Липки, знаємо, що в тих часах назагал не вживано годинників по колоніях. Отож навчальний день починався рано коло пів до дев'ятої чи й у дев'ятій. Властиво якщо скорше зібралися всі діти, то й скоріше починалася наука. Знову ж дяк Стареправо на Марселіні, то дивився на сонце, тобто рано починалася наука між 8-9 годинами. По молитві йшла наука аж до полудня. По тих первісних шкілках перерв-навз не було.

Наука, варта знати, не кінчалася зараз обідом чи полуднем, але діти, що їм було ближче до хати йшли на обід, а ті з дальша приносили собі їсти в торбинках хто що міг і в час обідної перерви, що тривала добру годину, а то й дві майже, ішли собі на бік у холодок та й споживали дари Божі. Потім бавилися; бувало коли вже занадто розігзиться, то вчитель наказував іти у школу і переробляти задачі.

Пополудні знову починалася наука коло другої години. І так продовжалася аж до пів до п'ятої, а то й в п'ятій кінчалася. Потім діти поверталися до своїх домівств.

Одна колишня учениця уч. Анастасії Роняк отак відтворила шкільний день: "Ми приходили коло дев'ятої години до школи. Разом помолилися і заспівали пісню: "О Маріє Мати Божа" чи "Радуйся Серце Бога живого". Співали з тих пісень стрічку, а часом і цілу пісню. За того сідали в лавках і вчи-

телька переглядала всіх задачі. Питала рахунки, кличучи до таблиці. Одно на таблиці робило, а інші діти мали робити це саме на своїх зшитках. Тоді перепитувала всіх дітей табличку множення. Опісля сама вчителька писала на таблиці кілька рахунків-проблем, так зо три, щоб ми, переписавши в зшитки, вдома їх зробили. Тоді наступала перерва і на слідуючій годині бувало читання. Всі ми те читання мали вдома навчитися, хіба що не вміли ще даного уступа, то всі разом 2-3 рази голосно перечитували. Читати питала наша вчителька по одному, кусниками. За ним слідувало писання або диктат. При тім оповідала нам завжди якісь історії; катехизму вчила та молитов. По тім всім діти йшли на обід, бо не було нам далеко: яких 4 км. найдальше. Ми вчилися, додам, у хаті вчительки, а її чоловік хорував на падачку, бувало вийдемо на перерву, то він з нами бавиться, а навіть часом заступає свою подругу в науці. Діти його любили. Пополудні, коло першої години, ми знову молилися й співали. Тоді докінчували писати. І вчила нас учителька читати по португальськи, але більше ще по польськи (у школі були ж і польські діти та один бразилійський хлопець). Все нам завдавала вчитися вірші. На другий день по завданні вірша, коли перечитали завдане читання, тоді питала віршів напам'ять, а коли не було рано як, то перепитувала знання віршів пополудні" (287).

А тепер про шкільні "години". У початках вчили мало по португальськи, а майже все йшло на українській мові. Потім навчання відбувалося так: як рано по португальськи, то пополудні по українськи чи навпаки. То залежало від обставин та спромоги дітей і вчителя.

Та згодом, коли офіційна програма набирає цілости, проголошено закон (1920), що по приватних школах мається вчити три години офіційних предметів, а по них можна вчити по нашому. А за два роки виходить ще точніший закон-декрет, отже урядові години мають бути від 12 г. до 16.30. Тому у своїх розказах згадав нам уч. К. Шидловський, що вчив по українськи перед обідом, а по обіді по португальськи. Інші вчителі вчили в загальному по урядових годинах. Так уч. Грошко вчив чотири й пів години по португальськи, а потім по українськи, а теж, додає, що вчив по урядових годинах і по польськи. Інший учитель нам пише, що наука відбувалася в приватних школах по українськи щодня, а в субвенціонованих урядом три рази на тиждень по урядових годинах (288). А вчили наших предметів у школі, а часом і в приватних хатах, хоч була на оселі школа. Уч. Т. Гладка світчить, що українського вчила денно по пів години, а то й цілу годину, вичерпавши вперед офіційну програму.

Тут варта відмітити, що навіть пів години на день по своєму було вже чимось, бо воно піддержувало свою рідну культуру та зв'язь із предками, а до того ще катехизм та молитви по дусі нашого обряду причинялися, що така шкільна наука гідно виповняла завдання рідної школи. Тому коли б навіть ті школи мали ледве по одній годині української мови, катехизму і співу на тиждень, то і з тою скупенькою програмою можна вважати б їх рідними школами.

Школи Сестер мали свій окремий порядок по своїх школах та гуртожитках. От у Прудентополі 1923 р. навчання відбувалося рано від 9 г. до 11.30, а по обіді від 1. г. до 3. Приватні лекції уділювано рано: від 8-9 гг., а пополудні від 4 г. до 5(289).

Ще повернемося до звітів з 1922 р., де згадується, що на Диспраядо було тижнево 10 годин науки українських предметів. А по деяких школах, то щоденне вчено по три години рідних дисциплін. Певне, що кожного дня три години змогли щось нашим дітям дати, і не дармо, що в тому часі молодь горнулася до справ народніх краще за старших(290).

Наука тривала цілий тиждень, але давніш у суботу не було науки.

А чи ходили діти в неділю та свята на єгзорти? Ні, бо тут годі було, навіть на осідку, священикові обслужити старших людей, а не то малих. Підмінкою єгзорт можна вважати недільні катехизації, що їх провадили по колоніях учительки чи Сестри при своїх домівках. Вони мали часто не так навчальний, як більш молитовний характер з відповідним набоженством (незрівняним Молебеном!!), що й старшим заступало брак відправи на оселі.

У містах, напр. Прудентополь, Куритиба, діти шкіл Сестер ходили парами до церкви на відправу, головно ті, що перебували по гуртожитках. Бо екстерністи так точно того не придержувалися, хоч рідко коли їх бракувало на відправах. У Куритибі навіть світський учитель (Вол. Гичко) водив дітей парами до церкви.(291).

У наші свята теж по школах не було навчання. Тут не чувано, щоб ходив по домах у такі дні поліціянт чи й заходив до церкви й силоміць зганяв у школу дітей, як це діялося по інших країнах південної Америки(292). Ми навіть знайшли в шкільнім деннику, веденім офіційною мовою, нотатку "дія святоукраїно" (святочний день українців), що тим виразом учителька подавала причину чому не відбувалася в той день наука. Ще й по сьогодні таке буває по колоніяльних школах, коли прибуде на оселю священик, то вже в той день нема в школі навчання. Часто, правда, таки в школі правиться, а коли в школі не правиться, бо є каплиця, то навіть учитель неукраїнець

дозволяє дітям піти на відправу. Поготів, коли вчить українець або й Сестри.

Державні дні діти відзначали участю у відповідній програмі, на якій обов'язково співали державний бразилійський гимн, потім слідувала промова та деклямації. Подібно святковано й наші народні дати.(293).

Основний предмет рідної школи — це навчання рідної мови. Навчання ж може бути подвійне: вчити мови дитину, що дану мову вже знає здому, з метою те знання поглибити та закріпити набуттям грамоти, і знову вчити мови дитину, що даної мови не знає. На нашім терені йшлося про навчання першим способом, бо загал дітей знав рідну мову вже з батьківської хати. Ішлося тільки про те, щоб ту мову поширити знанням словника, зоднообразити вимову, навчити грамоти, аби дитина мала змогу сама сягнути до культурних скарбів, що міститься в книгах. Отже, це була перша й найголовніша ціль шкіл: дати знання мови й завчити грамоту рідного слова.

Подрібно звіти з 1922 року подають такі предмети:

1) Українська мова, а іменно писання та читання. У чотирьох звітах ще згадано граматику, а в Куритибі учителька подає, що навчає ще й стилістики та каліграфії. Вчено при тім віршів, так що навіть преса згадує, от хоч би: на Кандідо де Абрев коло Прудентополя 1930 р. уч. Марія Богуш, крім іншого, вчила багато віршів(294).

2) Рахунки. Уч. Орест Гарух та Кость Шидловський, С. Курудза подають, що вчать рахунків на двох мовах. А варта знати, що конечно по своєму вчити дітей того предмету, щоб дітей знали по українськи математичну термінологію й вільно орудували українськими числами в поточній розмові. При тім, завважимо, що математика це найкращий засіб вміло й послідовно думати, а до української форми думання вартніше, коли числа входять до нашої умової системи під українським видом, бо й ціле думання тоді набирає українського характеру (спонтанічности).

3) Катехизм. У державних школах катехизм встановлено вчити з приходом Жетулія Варгаса, й за це йому прудентопільські товариства вислали привітальну телеграму, а диктаторська конституція вводить навчання релігії як звичайний предмет у початкових, середніх та нормальних школах. Тільки її не можна було ставити за обов'язковий предмет для вчителів чи професорів та домагатися примусової участи учнів(295). А в нас катехизм був сутнім предметом і то по вимогах нашого українського обряду від самих початків. Звіти подають 11 разів про цей предмет "катехизм", а у двох звітах подано "релігія" і стільки ж "Біблія". При катехизмі подавано практичне знання як брати участь в літургічнім житті (вчено пісень, Служби Божої, тощо).

4) Історія та географія України. Сестри вже з самих початків вчили потрохи про минуле рідного народу, а теж і світські вчителі старалися подати учням трохи відомостей про рідний край та нарід. 1920 р. у дні 30. листопада закінчено на Мавріці рік шкільний, де вчилося в школі 30 дітей, а вчила уч. Анна Грицишин. Тут, кромі читати, писати й рахувати, діти вчилися історії та географії України. У дев'ятьох звітах теж згадується про цей предмет.

5) Інші предмети. З інших побічних предметів, то найбільше вчили церковного й народнього співу, який був і є приємним для дітвори предметом. За того вчили ще рисунків, ручних робіт, головно вишивок по школах Сестер. У програмах рідних шкіл бачимо й руханку, як от на Ірасемі звіт згадує про "шведську руханку". Про науку природи згадують звіти, але під розмаїтими назвами: два з них подає просто "природа", а інші: природо-фізика, фізико-хемія, ботаніка.

6) Чужі мови. Крім офіційної, португальської, вчено ще по деяких школах польської мови. Отак напр., на Брака тіндзі 1922 р., де було 24 українських дітей і 6 польських вчили й по польськи, як теж і на Диспраядо, де на 50 дітей було наших 24. — Учено по рідних школах подекуди й німецької мови, як от у Порті (Токос). Сестри з Прудентополя оголошували, що подають лекції з французької та німецької мов.

Одностайности ві всіх школах під оглядом предметів не було, але панувало неписане правило: хто більше вмів — той більше вчив!(296).

3. Посібники та подібні речі

Зараз перейдемо до обговорювання справи посібників в наших рідних школах. До них ще долучаємо такі справи: задачі, оцінки, свідоцтва.

1. Справа посібників у рідному шкільництві була неабиякою болячкою. У початках перші вчителі мали в тім великі труднощі, але радили собі як знали та як могли. Учителі — піонери: П. Липка чи О. Гук переписували Букваря та інші вислови на кусниках паперу чи на зшитках, щоб діти мали з чого учитись.(297).

У звітах 1922 р. знаходимо, що ця справа не покращала, хоч шкільництво розрослося та поширилося і набрало повніших форм. Отак на 23 звіти у сімох з них скаржаться учителі на брак посібників. Відчувається брак Букварів, пише уч. Т. Грош-

ко з Тіжука, та тим спричиняється застій у нашому навчанні. А уч. С. Вітюк та І. Сосніцький скаржаться на брак книжок у всіх відділах. Уч. Марія Войтович вимагає книжок тільки для вищих відділів, а двох вчителів скаржиться на брак посібників до самообразування у своїм фаху.

Дорізонський з'їзд узяв до уваги цей разючий брак і тому припоручив, щоб по всіх школах вживати однообразних посібників. Розклад підручників по клясах мав бути такий:

Перша кляса: Буквар Антона Крушельницького;

Друга кляса: Друга Читанка Антона Крушельницького;

Третя кляса: Третя Читанка Антона Крушельницького;

Четверта кляса: Третя Читанка Спиридона Черкасенка.

До навчання рідної бувальщини: Коротка Історія України — проф. Івана Крип'якевича. До географії: Географія — проф. Рудницького, а для навчання природи: Наука природи — Бер Поле. Доставкою книжок мав зайнятись уч. Степан Кобиляньский([298]).

Ті посібники спроваджено з віденського видавництва "Земля", але як прийшло до поділу в нашій громаді, тоді справу продажу шкільних книжок бере на себе адміністрація "Праці" і "Союз". Продавано ті книжки по такій ціні: Буквар і Перша читанка по 3 і пів міля, Друга Читанка по 2 мілі, а Третя по 3,800 рейсів.([299]).

Сама історія посібників ділиться на три фазі: Перша, так би мовити, "цісарська", коли то вживано підручників видаваних австрійською шкільною кураторією через Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Вони приїхали по трохи вже з самими поселенцями, решту спроваджувано безпосередньо зі Львова заходами священиків та вчителів, або одержувано з австрійського консуляту як запомогу([300]). Так було аж доки за язку з материком не перервала війна 1914 р. Тоді наші звертаються до українських північно-американських та канадійських центрів, де передруковано австрійські посібники, а то й нові укладено, місцеві, як от українсько-англійська читанка з Канади. Навіть і по війні тими канадійсько-американськими підручниками засоблювано наші шкільні потреби.

З розвалом Росії та Австрії наступає новий зворот. Тепер центральні держави на основі берестійського миру згодилися постачати за український хліб книги для молодої держави. Мільйони книжок печатаються тоді в Австрії. І ці посібники мав на оці "Союз", коли порішив ввести однобразність їх у Галичині. Одначе край, чи пак европейська політична еміграція замало присвячують уваги присиланню посібників, хоч паками присилається політична література та поезії (напр. Олеся). Тоді був попит на рідну книжку, то логічно повинні були доставляти перше посібники та речі, що були більш підходящі загалові у Бразилії. Видно, що люди цікавилися рідною книжкою, бо навіть такий німець-книгар, Шульц у Куритибі, мав на продаж наші книжки.

Третя фаза щодо підручників в наших школах це власна, місцева, яка визначилася уживанням підручників, властивіш Буквареві, тут складених і тут друкованих. На жаль, в порівнянні з іншими народностями, ці підручники ввійшли розмірно досить пізно, а це в 1935 р.

Історія наших бразилійських букварів: Ще до першої світової війни уч. В. Куц-Смола писав, що галицькі посібники не надаються до вжитку в Бразилії, а це ради інших обставин. Тут нема берези, дуба тощо. Потім вже по першій війні виринають різні проєкти, щоб видати для наших дітей власний буквар. Так справа затягнулася аж до 1934 р. І "Праця" і "Союз" готуються видавати Букваря. Навіть в останній хвилині обидві сторони хочуть прийти до порозуміння, але сталося, що вже зайшли обидві "задалеко" тому рішаються на окремі видання.

А) Буквар видання ОО. Василіян. Найбільше до складення цього Букваря причинився нинішний єп. Йосип Мартинець ЧСВВ, а ілюстрації дала С. Рафаїла Ванда Римкевич СНДМ. Дочекався він досі вже п'ятьох видань. Останнє в 1959 р. Формат великої вісімки. Брошура. Назва його в цілості: "Український Буквар для наших найменших". На обгортці, на тлі бразилійського краєвиду, читають букваря дівчинка та хлопчик. Сам Буквар ділиться на дві частини: властиві початки писання та читання по українськи й друга частина на подобу читанки.

Перша частина кінчається уступом Антін і Марійка (стор. 28), а друга йде аж до 76. стор.

Розклад першої частини: писані голосні з відповідними малюнками — голосні а о і и та у е з п'ятьма образками, — потім слідують приголосні одночас з складами та словами і відповідними образками з писаними та друкованими характерами. Своєрідним епілогом є друкована та писана абетка і згаданий уступ "Андрій і Марійка".

Друга частина починається Щоденною молитвою (Отче наш і Богородице Діво) з такими уступами: Котики, Пінъори, Бразилія-Україна, Помаранчі та фіги, Жеріва й бутія, Лісові звірі, Гуси й качки, Курочка рябенька, Ісусова Мати, Як поводиться добра українська дитина. За тим ідуть у 4-ім виданні нумеровані уступи до числа 78. Наша сім'я, Дитина до матері (вірш), Любов додає сили, Мати й діти (вірш), Добрий Ромчик, Віра дитини, Бог-Батько (вірш), Поможіть сиротам, Усе від Бога, До школи, (вірш), Українській дитині (вірш), Школа, У школі, Рідна мова (вірш), Коли б до школи, До науки діти (вірш), Бог, Божий день (вірш), Ангел-Сторож, До Ангела-сторожа молитва (вірш), Колисанка (вірш), Ранок, Все з Богом (вірш), Ія

городі, Наш городець, Різдвяна зірка (вірш), Свячене, Церква, Три віночки (вірш), Музика, Пташка, Загадочки-відгадочки (вірш), Ліс, Маршова пісня (вірш), Івась, Ягвар, мавпа і їжак, Два медведі (вірш), Папуга, Ласа мишка, Цить, котику, цить, Де ж ти, кицю, ходила? Тиждень, місяць і рік. Хмари й дощ, Буря, Молитва матері (вірш), Люби правду! Бразилія, Українська, Український школяр (вірш), Тарас Шевченко, Шевченкове свято, Я є українець, Гимн американських українців, О, я вчена (вірш), Сонце, місяць і зорі, До сонця (вірш), Співанка (вірш), Гадюки, Чистий Петрусь, Годинник, Ремісники, Про що я думаю? (вірш), Чим Славко хоче бути... На службу Україні (вірш), Ріка й потічок, Дідусь і діти, Чемний Дмитруньо, Кого кохаю (вірш), Я українець, Разом — не важко, Неслухняна киця, Котики (вірш), Шана старшим (вірш), а на кінець: "Ще не вмерла Україна".

Ми навмисне подали зміст цього Букваря, щоб кожен собі міг виробити сам поняття про завдання та наміри нашої рідної школи. Це як було сказано, зміст Букваря 4-того видання, бо п'яте видання багато змінене й доповнене.

Б) Буквар "Союзу". З друкарні Українського Союзу "Ліґдія", повна назва букваря: "Рідна Школа в Бразилії". Зладив, ілюстрував і письмо подав Іван Дулька. Всіх сторінок 48. Формат наполовину менший від попереднього.

Зміст його такий: На початковій картці портрет Тараса Шевченка з написом на горі "Козацькому роду нема переводу", а долиною вимережено незабутнє: Учітеся, брати мої, Думайте, читайте"... Потім сам корпус букваря: самозвуки (о і), на 6 стор., а і склади та слова з поступінним приміненням приголосних м, й, с, д, т, е, ї л, н, к, р, г, в, х, ч, я, б, ш, п, з, ж, ь, ц, а по уступі Україна г, ю, щ, ф. На 35 сторінці починаються вже вправи в читанні.

Досі низиною все було писане речення, а в тексті писане та друковане. З 35 сторінкою починаються такі уступи: У млині, Люблю тата (вірш), Дзвони, О, я вже вчена (вірш), Кінь, півень і собака. Пригода Михаська. Кара на ледачих. Тарас Шевченко. Я українська дитина, Україна, Маленькі наші ноги, Чому пес з котом не люблять? Шукаймо пташки. Дідусь і хлопці. Писана абетка. Каже Феся (вірш), Молитва Боже великий, единий... На обгортці теж бразилійський парашський краєвид та напис "Рідна школа і Буквар".

Хоч той Буквар змістом менший, то він теж гарний та уложений добре. З тих Букварів перший знайшов широке признання не тільки серед бразилійських українців, але в Аргентині та по інших місцях розселення. Прихильну згадку про нього свого часу подав і проф. Іван Огієнко в варшавській "Рідній Мові"(301).

Зшитки та задачі. Такі речі назагал менше зберігаються і тому буде цікаво дещо переказати про них. Припадково нам довелося роздобути кілька зшитків з давніших років, яких уживано в наших рідних школах, а це зшитки пок. Володимира Кучинського та його сестри Марії Кучинської з Дорізону. Цікаве те, що в зшитках є писано на обидвох мовах, ось для прикладу зміст одного з них. Володимир Кучинський, кляса друга, рік 1920, число зшитка 3, зачав 2-6-20, а скінчив 8-9-20. Час тривання зшитка: 96 днів.

"О Волкон". Святий Отець Миколай, "А ембріягез", Дід і смерть, "Протежей ос фракос". Спочинок. "А консієнсія". Рідна мова, "Трабаляй пела патрія", Дід і камінь. "А десізон інжуста", Лис і ворона. "Нон фасай мал аос анімайс", Хто працює, не бідує. Школа, "Нон проседайс іррефлетідаменте", Кирило. "Фазе о тев девер". Чужі вишні. Не смійся з каліцтва, "Ос сінко сентідос", Чесна дівчина, "Ас субстансіяс аліментарес", Господня молитва, Ангельський привіт. "Ума лісон провейтоза". Будь малим задоволений. "О вердадейро герой", Притомний хлопець, "А алфандега", Баль. "А ментіра", Житні колоски, "А онестідаде", Пчола. "Лінґва портуґіза", Отець і учитель, Звер'хність або старшина. "Дезкубріменто до Бразіл", Що я нині робив? "Жеометрія". Лис і ворона, "Езерсісіос де граматіка", Дід і смерть, "Ос сінайс ортографікос", Знаки правопису. — Всіх сторінок має зшиток 32.

Ось взірці задач: "Що я нині робив? Вставім в десятій годині рано. Вмивімся, змовив молитву, поснідав, відтак пішовім з мамою до церкви. В церкві відправляв богослуження отець Омелян Ананевич, що тривало аж до другої години по полудні. Була наука за праотця Авраама, що хотів принести свого сина в жертву Господу Богу. День був погідний, людей було багато з різних сторін. Як вернувімся з церкви, том пообідав і пішов бавитися. Бавивімся на ріці з такими хлопцями: з Павлом Фірманом, Міхалом Матіським, Семком Настасюком, Андріянцьком. Потім пішлисьмо від ріки і бавилисьмося на улиці до смерку. По забаві розійшлися домів. Вдома повечеравім, змовив молитви і ляг спати о годині пів до десятої. Дорізон, дня 15. серпня 1920 Володимир Кучинський".

"Як сего року я святкувала Різдвяні свята. Вставлам рано, зібралася і о 9. годині пішлам до церкви на Богослуження. День був погідний і веселий. Людей було багато і всі тішилися, що дочекали до такого великого свята. По Богослуженню, що тривало до 1. години вернулам додому. Мама приготовила обід і по обіді пішлам бавитися. На Свята прийшли до нас дядько Дмитро з родиною. Вони вернули того самого дня, а дядина

Настя переночувала, а на другий день пішли до дому; з ними також пішла мама з Андріянцем до них на свята. Бавиламся з Павлінов Фірман, з Мільков і Юльцьов Любов; колідувались-мо й оповідалисьмо одна другій о різних дитячих пригодах. На другий день попряталам у кухні і в хаті і пішлам бавитися до Павліни Фірманової. З Павліною пішлисьмо до Любовних дівчат і разом з ними пішлисьмо на прохід. З проходу як верталисьмо я закликала до себе в гостину і приймалам їх пивом і овочами. Відтак вони пішли додому, а я лишилася вдома готувати вечерю. По вечері пішли спати в 10. годині. На третій день так само забавлялися як в попередні, тільки що пішли до церкви на Богослуження, що тривало до 1. години. Коли вернулись з церкви бавилася і колідувалам з тими самими дівчатами аж до вечера. Дорізон, дня 22. 1. 1922 р. (М. К.).

Оцінки по зшитках: у повище цитованих зшитках ми знайшли теж деякі оцінки писані учителем і мабуть таки самим батьком, а це "добре", "зле", брудно, "знаменито", "величаво". Теж С. Катеринюк згадує, що учитель на лінії Збарейрас (Іваї) дуже добре вчив і по нашому і по портуґальськи, давав робити переклади з українського на портуґальське. А на зшитках писав чорнилом "добре", "зле" чи й "дуже добре".

На жаль, велика шкода, що не давано в тих рідних школах окремих свідоцтв, які полишилися б пам'яткою такого славного минулого. Навіть для офіційних предметів не було окремого документу про успішний перехід з року на рік. У наших предметах було рівновартним "перейти Буквар" чи "перейти Читанку", або "перечитати Другу Читанку".

Не давано свідоцтв з тої рації, що це не була якась підготовка до вищої школи, чи до карієри, але наука ішла для життя безпосередньо. Хоч таке свідоцтво мало б велику історично-традиційну вартість([302]).

А ще остається дещо сказати й про к а р и які існували по наших школах. Карано за невистачальну науку й за невідповідну поведінку. Коли брудно, наприклад, учень писав, то уч. Роняк усе давала якусь кару. А уч. Гук, хоч гострий не був, але в разі потреби потягнув прутом по руках. Інший давний учень з околиць Малетщини, розказував, що ходив до польсько-української школи, але українським дітям не вільно було говорити між собою по польськи, а котрий забалакав, то вчитель потягнув зараз "мармелею", як спостеріг, чи хто доказав.

Коротко збираючи, признамо, що були в наших рідних школах тілесні кари, часом навіть трохи за гострі, але назагал вчителі старалися вміло провадити дітей. Сама тодішня дисципліна, як виражуються давні і вчителі й учні, то була більш тверда, як м'яка.

4. Дохід до школи

Тут ще долучимо кілька слів про ходження до школи. Щоб пізнати що за витривалість мали ті діти рідних шкіл і скільки відваги було в самих батьків в посиланні дітей до школи, то висвітлимо дохід до школи.

Велика ж бо є різниця між посилкою дітей у школу на материку і тут, на поселенні. Люди не мешкають тут селами, де всі вкупці, але хати порозкидані хуторами. Бодай то ще добре по старших оселях, що вони не так дуже розкинені, бо люди в початках старалися класти хату коло дороги, і тому така оселя мала вигляд довгої проріджeної вулиці. "Шакер" має 500 м. попри дорогу й таку віддаль має хата від хати. Теж при дорозі нема управного поля, але "фашина" (пасовище) чи "капоейра" (молодняк).

Довга дорога до школи мала чимало спокус та приводила до розмаїтих проступків: охота скочити в баштан на городину, головно мелони та кавуни, зелена кукурудза, какі, помаранчі, лаження за птахами, бджолами чи осами й лісовими овочами (ґавірови, лісові черешні — сережі, рітіку, таруман, кваснички, пітанґи), японський виноград (авеня), троща цукрова, піньори. Теж легка нагода закурити. Забава з вогнем і стріляння з "фоґетів", "бускапе", бомбок. Та однак преса не подає більших кавалків, що притрапились у ходженні до школи. Противно картає часто занедбання приходити до школи чи скоріш посилати до неї([303]).

Практично дохід до школи, коли брати до уваги відомі нам звіти з 1922 р., хитався між 2 км. аж до 8 км. З 22 осель, які заподали віддаль доходу до школи, виходить середнє число — 4,7 км.

З вище поданих шкіл, більшість приналежить до Прудентопільської округи. Тут віддаль від школи була дуже розмаїта. Найдальший дохід мала оселя Есперанса. До того склалися різні причини, а іменно: 1) тут могли діти ходити зподальша до школи, бо ця оселя заселена майже тільки нашими людьми. Вже самі числа кількости школярів показують на безпеку ходження до школи. Бо ж на 110 дітей маємо 52 дівчині; 2) на цій оселі вчили Сестри, а вони вчили солідно, пильнували сумлінно дітей і стало вели школи. Тому навіть з віддалених ліній батьки воліли висилати на Есперансу своїх діточок; 3) у найближчім сусідстві не було школи, бо, як подає Сестра учителька, у звіті, сусідні оселі малі й не може там утриматися школа. Та, по нашому, такої школи в сусідстві було потрібно, бо на цій оселі ще 76 дітей не ходило до школи! А неграмотніх було 135; 4) також варта піднести, що ця оселя була одною з свідоміших і через те не жалували її мешканці часу на шко-

лу дітям, ані теж не дивилися на віддаль, але пильно старалися, щоб діти ішли до школи та з науки користали.

Загалом у Прудентопільщині віддаль від школи залежала від таких моментів: 1) брак школи в сусідстві; 2) невідповідне поставлення шкільної науки в даній школі; 3) неполадні стосунки до вчителя.

Поза Прудентополем найдальший дохід до школи мала Жангада та її околиця. На Антоніо Кандідо, коло Порто, діти ходили до школи з-за 8 км. А також при тій школі перебували позамісцеві, бо сусідська оселя (Легру) не спромоглася влаштувати рідну школу в себе. Тому, що тут не панувала така безпека, як у Прудентопільщині, то на 26 хлопців ходить до школи всього 10 дівчат. Також уч. Кобилянський скаржиться на зміну складу учнів в час шкільного року: видно, крім інших причин, діти мучилися таким далеким ходженням: денно 16 км. дороги! Батьки посилали одних дітей трохи, а потім других. Багато також залежало від сезону, бо в час жнив упадало число учнів на 10. А навіть і те малочисельне приходження дітей до школи коштувало учителя багато заходів. Те маємо й на самій Жангаді, на Марко 5, де діти мали й по 7 км. до школи. А тут терен гористий. На Жангаді (коло ріки) не було тоді школи, тому нам невідомо, яка то віддаль була дітям іти до школи. Також Ірасемщина мала досить далекий дохід до школи, бо 6-7 км. Ліпше зате стояла Малетщина, де дохід сягав найвище 6 км., а це на Вера Гварані, лінія др. Кандідо де Абрев.

Теж у Куритибі, беручи під увагу місто, далеко було дітям до школи, бо й по 4 км([304]).

Отже терен вимагав густішої сітки шкіл, але різні причини, головно важкість знайти відповідну силу та приміщення і їх утримання, не дозволили подекуди й досі вповні зарадити й улегшити дохід до школи нашим дітям!

Розділ шостий

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ПЕРСОНАЛ

Цей важливий розділ поділимо на три уступи: сама особистість учителя рідних шкіл у Бразилії, його кваліфікованість та методика навчання.

I. Особистість учителів рідних шкіл

На особистість учителя складаються такі моменти: вплив довкілля, міра станової зорганізованости, а там стать, вік та, додатково, й число.

А) Довкілля. Як кожне довкілля так і бразильське для українських учителів мало сторін й додатнів й від'ємних. З додатніх рис, то на перше місце треба поставити, що тут заходила велика потреба учителів, то властиво було "аз" нашої інтелігенції. Зразу ніхто не думав так про своїх адвокатів, чи навіть і лікарів, не кажу, вже про послів та інших інтелектуалів, як про вчителів: у листах, у пресі, у розмовах тодішніх тільки було й мови, коли вона зійшла на справи громадського характеру, що про учителя чи учительку (по священикові).

Другою такою рисою було, що громадяни старалися мати тих учителів. Тоді ніхто не спукався на уряд, чи на своїх послів, але частенько сама громада радилася, писала, питала, шукала за людиною, яка була б година подати дітям той ключ до винаходу старих фенікійців-азбуки.

По третє, що в тім часі праця учителя, беручи моральний бік, була дуже вдячна: люди тішилися, ликували, коли бодай трохи діти підівчилися знання. Ще нині, коли нам доводилося говорити про минуле школи, то видно було тую вдяку до учителів-піонерів.

До вчителів у нас, у Бразилії, виробилася була окрема пошана, привезена ще з краю, а це, що навіть найпростішу вчительку з глухої колонії ще по сьогодні титулують промовистим словом: "професорка" чи "професор".

Теж консервативність, але поступово життєва, нашої еміграції давала більші надії для продовження своєї праці та принесення далекосяглих наслідків. Не від того, варта сказати, що люди таки вимагали від учителів подати дітям належне вихования та знання([305]). Тим то міг учитель згодом і сам прийти до більшої кваліфікації і дехто таки потрапив це осягти.

Та годі змовчати й від'ємні риси нашого довкілля. Найпершою такою рисою була трудність аклиматизації на новім місці для учителя. Тут треба було починати, а починати не було з чого й як. Мусово творити оригінальні форми власного виховання, бо інші, навіть рідні зо старого краю, не підходили до тих піонерських обставин. В тім то й полягала вся важність та тягота учителів.

Долучалася до тої першої риси й слабий економічний стан країни. Тому сюди не радо приїздила інтелігенція, а дрібка тої, що прибула, то знеохочувалася й виїздила чи навіть, як оставалася, то попадала в моральну депресію.

Теж стосунки з громадою не все були коректні (тут часто обидві сторони були винні), і такі непорозуміння зражували інтелігентів, у тім вчителів, та й вони лишали своє становище й переходили до іншої, на їх думку, легшої й видатнішої праці.

Б) Станова зорганізованість. Слідує відповісти нам на питання чи вчителі рідних шкіл творили якийсь окремий стан і то в якім ступені? Щоб на це відповісти, мусимо, взяти наше вчительство до розгляду під тими трьома кутами бачення: 1) учительство само в собі; 2) його становище в суспільній драбині нашої народности (етнії) у Бразилії; 3) якісний вплив на інші прошарки суспільства і то внутрі й на зовні нашої громади.

Щодо першого то учительський стан у нашій громаді являється впрост необхідним, бо він по родині й Церкві, був сторожем нашого етнічного існування у Бразилії, тим учительство переростає інші станові прошарки українських поселян у цій країні, як от: купців, промисловців, хліборобів тощо. Це відноситься до другого, а по третє учителі, як то легко сьогодні спостерегти, висотою своєї праці по наших колоніях зробили з них, залежно від своїх зусиль, відповідні бази для внутрішньої розбудови на культурнім полі та до зовнішньої експанзії.

Нарешті спитаємо: чи українське учительство в Бразилії було в собі чимсь органічним? Можна сказати скорше ні, як так. А то з тих причин:

1) Не кожен учитель мав ясний погляд на майбутнє нашої групи в новій країні. Учителі материка, властиво, чулися піонерами в своїй ділянці й то чи не всі, коли бралися до великого діла відродження нашого народу на порозі XX. віку. А тут багато хто уважав себе "могіканом", тобто жив минулим, а не вважав себе здобувачем майбутнього.

2) Нефаховість більшої частини учителів не могла виплекати свідомости стану та спільних інтересів.

3) Несталість в учительстві. Чимало з тих учителів тільки тимчасово прикладалися до виховання молодого покоління, очікуючи когось, який би був відповідніший і перейняв по них учительське діло, а інші знову, хоч були й по фаху вчителями, чи й мали більші дані до вчительства переходили на інший спосіб життя.

4) Затрата станового післанництва. Бували випадки, що хоч учитель не покидав вчительського стану, щоб перейти до лікарського чи купецького, але тратив у своїм званні смак та грунт. А то виявлялося тим, що він волів бути урядовцем, як надхненим виховником молодого покоління. Через те не один учитель чи вчителька тратили характер українських педагогів і ставали общими "мистрами" та звичайними урядовцями державного апарату. Ще тратив учитель свій педагогічний престіж, коли невладнано посягав на цілий провід у громаді чи то в справах світських, чи то й релігійних[306].

Та попри ці всі недомагання з часом витворився окремий тип і, так мовмо, стан українського вчителя, точніш вчительки у Бразилії й він зайняв посереднє, але при тім і вузлове значення між духовенством та інтелігенцією і широкими масами.

А варта підмітити, що з прибулої з краю інтелігенції найкращими її представниками виявилися вчителі[307].

З поняття стану лучиться і друге: станова організація. Тому треба обговорити спроби учительської організації. Про такі спроби маємо відомости у 20 рр. нашого сторіччя у Прудентополі, де заходами о. Р. Криницького ЧСВВ кількома наворотами приходило до творення такого учительського з'єднання. Отак 8. травня 1921 р. по Службі Божій, у старій каплиці, у Прудентополі, зійшлися 17 учителів та учительок. На тих сходинах порішено:

1) Виготовити проєкт однообразного навчання в усіх наших рідних школах;

2) завести виклади педагогіки для учителів;

3) частіше сходитися для обговорення актуальних справ;

4) пропагандою в газеті заохочувати батьків до посилки дітей у рідну школу;

5) уложити й видати українсько-португальський словник,

6) запреномерувати кілька фахових часописів.

У наступному році, дня 12. лютого, знову були збори прудентопільського вчительства. Коли ж прибув Митрополит А. Шептицький ЧСВВ, у Прудентополі 4. травня закладається "учительський кружок". Того року мав збори з вчителями наш Митрополит і на Дорізоні.

Жовтневі збори директорії "Українського Союзу" у Мафрі виробляють постанову зорганізувати вчительство, але це більше під оглядом загально-громадським, як професіональним.

Вже по роздвоєнні наших сил на дві "осі" Прудентополь — Порто, приходить до заснування у дні 30. XII. 1925 р. "Спілки

українських учителів у Бразилії". Того дня відбулися в Уніон да Віторія основуючі збори тої спілки, де всі вчителі одноголосно заявилися за створенням такої організації. Затверджено статут та вибрано перший виділ нової організації у такому складі: голова: уч. Ст. Кобилянський; заступник голови: Мих. Шевчук; секретар: Сергій Савицький; члени виділу: проф. П. Карманський, пні. Нат. О. Мартинець-Сисакова; контрольна комісія: Вал. Куц, П. Мазуришин, В. Кухар. При тім додається оголошення в "Хліборобі" (ч. 5): З огляду на те, що спілка має помагати українським оселям у відшукуванні відповідних вчителів, взивається тих, які потребують учителя зголошуватися до голови спілки, подаючи інформації відносно школи, число учнів, платні, вчителя... і не забувайте при тому вписуватися в члени спілки (це до вчителів, що шукають посади). Потім у 20-ім числі "Хлібороба" знову появилася відозва в справі Спілки, яка взиває всіх вписуватися в члени, бо хочуть мати фонди на побільшення своєї бібліотеки, яка зараз складається з драматичних творів, але її бажають побільшити научними та педагогічними творами. Та на жаль спілка не проявила великої діяльности.

У 1933 р. "Український Хлібороб" (ч. 38) знову піддає думку учительських з'їздів. А потім слово забирає уч. Іван Дулька і каже, що для систематичного навчання, для методичного підходу до дітвори конечно влаштувати вчительську конференцію. Тому знову (ч. 46) закликає згаданий щойно учитель до вчительського з'їзду, що буде мати місце при нагоді Загальних Зборів Українського Союзу в Бразилії. Знову ж у 49. ч. "Українського Хлібороба" подано порядок учительського з'їзду, що відбудеться 14-15 січня 1934 р:

I. а) організація українського вчительства, б) як провадити позаочні курси для вчителів, в) інструкції в навчанню та вихованню.

II. а) організація Рідної Школи, б) фонди Рідної Школи, в) перегляд існуючих шкіл і стан, в якому знаходяться, г) звіти вчителів.

III. а) вибір управи Рідної Школи і вчительської організації.

На самих же зборах утворено учительську комісію і передано їй справи організування Рідної Школи й українського вчительства в Бразилії (при виділі "Союзу"). До управи комісії ввійшли: Іван Дулька, Михайло Шевчук і Олекса Луценко. А Ілля Горачук пропонував завести в "Українському Хліборобі" дискусійний відділ для вчительства([308]).

В) Інші подробиці. На кінець остається нам ще з'ясувати число, стать і вік наших учителів. Подати точне число учителів від самих початків до 1935 р. доволі приходиться важко це зробити. Бо деякі з них вчили розмірно короткий час,

не все подавано до преси якогось учителя, що настав чи вчив на колонії, а сьогодні часто важко відтворити імена тих усіх, яких спогадуючі окреслюють "багато вчило й різні вчили".

Та спробуємо подати трохи даних: отак у 1911 р. "Прапор" подає спис шкіл і при тім можна нарахувати 24 прізвища учителів, які вчили по тих школах. До них дочисливши ще кільканадцять учителів поза Прудентопільщиною будемо мати до 40 учителів.

У 1922 р. наших учителів та вчительок було до сімдесят, за чотири роки опісля сама тільки Прудентопільщина мала 42 вчителі, а всіх у Бразилії наших педагогів тоді вже було до вісімдесятки.

Ледве деякі школи мали по два чи більше вчителів, як от школи згромаджень — у Прудентополі 1916 р. — вчило 4 Сестрі, а 1926 — шість, Мале. По інших місцях та школах вчив один учитель чи вчителька.

Щодо округ, то найбіднішою на вчительство являється Іваїщина.

Загальне число всіх учителів буде коло 250, беручи час, нами взятий під увагу([309]).

Щодо с т а т і, то таке скажемо, у початках, коли вчення по наших школах вимагало чимало відваги, й між прибулими з краю знали грамоту частіш чоловіки, як жінки, то переважають учителі по рідних школах. Отак у першому звіті про наше шкільництво, 1911-го р., на 19 учителів зустрічаємо всього чотири учительки. З приїздом Сестер починають переважати вчительки. Раз, що вчителька більше надається до початкової школи, а раз тому, що дівчат скорше рішалися батьки пустити, щоб училася "на професорку", як казали. А хлопців батьки менше вчили й потребували до волів, до воза, до герби, плуга, а до того на американськім континенті хлопці загалом мають більше свободи й менше проявляють охоту вчитися. При тім дівчині легше вижити з скупенької платні учительки. Більшість учителів походила ще з старого краю й вони відсотково мали між собою більше фахових сил. З учительства тут родженого переважають учительки. Ці визначалися теж довшою тривалістю при педагогічнім фаху, а мужчини незабияким пієтизмом та самопожертвою для рідної освіти([310]).

Беручи до уваги в і к вчительства, зможемо теж висвітлити особистість наших учителів. Знаємо, що старший вік надає більше поваги навчанню, загально має за собою досвід, а навіть професійну рутину. Знову ж молодший більше відходить до дітей своєю рухливістю, дружністю, приступністю та й, часто, ментальністю. Та обидва вони мають і свої недоліки.

У початках поселення та рідного шкільництва між нашим вчительством переважає раньо середній вік. Та з розростом

сил та поселення громада старається запастись у якнайбільшу скількість учительства. Тоді то приходять молоді, навіть, скажім, замолоді. Тому один учитель у звіті Митрополитові А. Шептицькому признається, що є "малолітнім" (мав 16 років). Інша учителька нам таке оповідає: почала вона вчити, маючи всього 15 років, а її учні мали по 15-16; вчила ж на лінії Гварапуаві к. Прудентополя: Ще на тижні було сяко-тако, але в неділю, бувало, піде на пасовище чи вигін і плаче-плаче... А діти їй робили різні збитки: от візьмуть та сховають ключ від школи, тощо. Її товаришка уч. Славка Савечко ще молодшою почала вчити, бо всього чотирнадцятлітня. Вчить було, а потім з дітьми, як дитина бавиться. А о. Я. Коциловський ЧСВВ неразжартом говорив: "у Галичині такі вчителі ще до школи ходять". На наше завваження, чому так скоро пішла вчити, відповіла: "не було кому, а отець просив, то я мусіла, бо мама настоювала, щоб отця послухати"(311).

У звітах 1922 р. є і старші вчителі, як от Семен Вітюк — 46 літ, а Ів. Ретька — 54 р. Як починали вчити СС. Служебниці, то бодай з 20-им роком життя, бо вперед мусіли ще перебути новіціят та фахову підготовку по нім, а перші роки свого вчительства відбували при старшій досвіднішій сестрі.

2. Кваліфікованість наших учителів

Тут відмітимо два моменти: рівень морально-інтелектуальний учителя та його фахова освіта.

1. Що торкається морального стану вчительства, то буде найкраще його висвітлити подавши нарис вчительського світогляду.

Говорити про чиюсь мораль чи брак цієї в кого, то те саме, що говорити про його світосприймання, хоч засяг цього останнього видається трохи ширшим. По християнській науці ми вважаємо моральним й зі здоровим світоглядом того, який: 1) звертає своє життя до останньої Мети-Бога; 2) пізнає й приймає власне звання-покликання; 3) уладжує ціле своє життя до служби цьому званню.

Моральність чи здоровий світогляд учителя куди важніший, як якого іншого службовця громади, а це тому, що він не тільки впливає на сучасне покоління, але формує майбутнє. Яка його моральність, така буде моральність учнів йому повірених і теж завтрішньої громади.

Скажемо коротко, що моральний стан нашого вчительства був задовільний, хоч траплялися подекуди неславні винятки(312).

Ось кілька прикладів на ставлення до релігії наших учителів: Уч. С. Кукурудза з Маркондесу пише у звіті М. А. Шептицькому, "навчаю і хочу дальше навчати, бо, попри велике замилування до мого звання, ще хочу, щоб діти знаючи грамоту, могли більше Господа Бога пізнати, Його любити та служити Йому, а колись у небі Його оглядати". Уч. П. Кобрин уважає собі за честь бути практикуючим католиком. Уч. Вол. Гичко, у Куритибі, водив дітей парами до церкви, що навіть самому "Хліборобові" подобалось і він це похвалив. Навіть учителі не-католики вчили катехизму, бо любили своє звання, як от уч. П. Бак на Жангаді, а коли йшла справа школи, то такі нетерпимі, як уч. Валентин Куц були готові йти на компроміс з духовенством, хоч цього останнього сам проф. П. Карманський характеризує як непогамованого радикала, неспокійного духа степу, своєрідного комунаря, який потрапив витворити відповідне до свого світосприймання наслідда(313).

Прихильність до Г. Бога включає в собі й жичливість до ближніх і то за належним порядком, починаючи від найближчих рідних. Отож, наших учителів у Бразилії ціхувала велика пошана та піетизм до українства. Уч. Т. Г. з Тіжуко Прито заявляє у звіті М. А. Шептицькому, що бажає вчити, щоб рідна мова не упала. Цей піетизм їхній залишився до останку: 1947 р. писав уч. П. Кобрин, що наша мова є свята та добрими прикладами і доказами підпирає своє твердження(314).

Учителі мали на оці у своїх педагогічних стремліннях цілісність нашої племінної групи та її ріст нарівні з іншими народностями. Про це виразно пише уч. Кукурудза, виявляючи бажання працювати у школі, щоб ми стали нарівні з другими освідомленими народами. І для тих поглядів наші вчителі життя посвятили. Не дивились вони на користь чи признання, але, так як це і Митрополит Андрей сказав їм на спільній учительській конференції у Прудентополі, "що їхню працю тільки Господь Бог може винагородити"(315).

Інтелектуальний стан учителів був дуже нерівномірний. Не буде певне кривди нашим учителям коли ми стягнемо їхні інтелектуальні розбіжності до трьох формул:

1) Грамотні й свідомі хлібороби, часто самоуки.

2) Півінтелігенти, як от: дяки, торгівці, посідачі одної-двох кляс середньої школи чи цим рівновартної освіти.

3) Люди з покінченою середньою освітою чи навіть університетським образуванням, це властиві й повні інтелігенти, яких на жаль було малувато між нашою громадою.

До першої формули можна підтягнути колоніяльне вчительство, як це у звіті виразив один із тих учителів, пишучи М. А. Шептицькому, що він є "хлопського походження".

Тих, що ми підтягнули під другу формулу на учительських пості було чи не найбільше, головно по першій війні. Осьтанні, що мали повне середньо-шкільне чи університетське, були тут рідкісними оказами, й їх можна почислити на пальцях.

2. Фахова освіта наших вчителів теж була дуже різно-

манітна. Правдиву педагогічну освіту, тобто скінчений учительський семінар і практику, то мали учителі, які такими прибули з Европи, тобто з України. Їх багато не було (Й. Мартинець, Д. Виноградник, Г. Гутковська — з галичан, а П. Бак — з придніпрянців. Тут ще треба вчислити П. Карманського).

Інші знову ж, хоч і добре вчили та слідний знак полишили своїм учительським зайняттям, то таки вони не мали комплетної педагогічної підготовки. То були нескінчені богослови, медики, гімназисти, та інші того рода інтелігенти. Вони набули сяку-таку фахову освіту вже у тому часі, коли прийшлося їм навчати в рідній школі. Ці два роди ще треба доповнити третім, а це люди, які прибули з краю з початками загальної освіти (дяки, чи звичайні хлібороби), але потім тут самонавчанням та постійною практикою набули, так мовмо, рівновартну учительську освіту(316).

Ось приклади такого самонавчання наших учителів: оповідала мені одна принагідна вчителька по наших оселях, але ще з самих початків, увечорі сама вчилася лекції з Букваря, бо ж одночасно сама вчилася допіро читати й писати(!), щоб на другий день подати завчене дітям. Такі вчителі першу техніку знання буков, чи як знали читати й писати, то першу лекцію від педагогії діставали від іншого вчителя чи від священика. Ще інший розказував, що прибув з краю, майже неписьменний, хоч вже мав родину. Тоді прибув на оселю о. М. Шкірпан ЧСВВ і попросив чи б він не вчив на оселі дітей. А цей заявив, що сам мало розуміється на грамоті. Тоді згаданий священик заохотив до науки, а цей зразу почав вчитись і вчити по-українськи, але з часом навчився по-португальськи та позбавав вимагані іспити перед урядовою комісією і сьогодні є (спенсіонованим) державним учителем. Подібне трапилося й іншому вчителеві в Ріо Гранде до Сул. Теж був старший, подружений та й неграмотний. Але одного дня твердо постановляє навчитися рідної грамоти. Їде на другу оселю до тамошнього вчителя і починає вчитися. Наука тривала кілька тижнів, поки не опанував тайн письма, допіро тоді повертається до родини, до хати, а згодом стає учителем(317).

Як бачимо з вище наведених прикладів, вишкіл учителів у початках йшов шляхом самоосвіти, а згодом йдуть старання про гуртове виховання наших рідних учителів: на це мали основувати й семінарію в Прудентополі ще в 10-их рр. Потім, як пише Кузьма Остапенко, який чотири місяці стратив, щоб обїхати всі наші паранські та сантакатаринські садиби, підготовка вчительства йшла двома шляхами: СС. Служебниці в себе в домах вишколювали на вчительок своїх молодих членок і інших дівчат, які потім вчили по колоніяльних школах, і уч. Валентин Куц, що вів свого роду вчительську семінарійку і вишколив

гурт своїх учнів, які вчителювали по оселях Малетанщини та сумежніх сторінках. Це було перше джерело вчительських сил, а друге плило в приїзду нової повоєнної еміграції (1917-1923 рр.).

Провід еміграції клав натиск на вишкіл учителів: отак ОО. Василіяни вимагають від колоніяльних учительок, щоб поширювали своє скупе фахове знання через доучування щосуботи в СС. Служебниць у Прудентополі, а священича нарада в Дорізоні під проводом Кир. М. А. Шептицького в IX. точці своїх постанов вимагає, щоб Сестри висилали своїх членок до фахових заведень інших Сестер, аби мати вчительські сили(318).

Додамо, що СС. Служебниці зразу самі терпіли на брак вчительок, тому в початках учили в них світські вчительки: уч. Ванда Ремкевич, пізніше С. Рафаїла, та Ковальчуківка. Потім, коли уряд теж ставить вимоги кваліфікації, то 1925 р. перших 12 сестер здає урядові іспити з успіхом, а 1929 р. знову переходять другий іспит, який дає сестрам змогу стати державними учительками(319). Дорізонський з'їзд та союзна Директорія стараються про урядження кваліфікаційних учительських курсів, а світські учителі їдуть здавати урядові іспита та стають державними вчителями. "Союз" у тій справі багато зробив: 1925 р. Вал. Куц та Ст. Кобилянський їдуть до Куритиби й тут у компетентних чинників виєднують, що учасникам союзовського учительського курсу, наскільки вони не поїдуть до іспиту зараз, прислуговує право покищо вчити без іспиту, а в часі візитації дотичних шкіл інспектором, кожний з них дістане писемний дозвіл, який буде управнювати посідача до евентуальної субвенції. Іспит можуть складати кандидати в Куритибі кожного дня в році. При тім подає "Український Хлібороб", що від 5. XII. до 5. I. 1925 р. були вчительські курси. Їх порядок був такий: щодня правильно відбувалася наука по чотири години. А це рано три: португальська мова, аритметика та історія Бразилії, а пополудні одна година: української історії та історії української культури. Участь у цих перших учительських курсах взяли 8 учителів та дві вчительки. Та потім тільки три вчителі відважились поїхати на ті іспити і перепали, бо кінець інспекторства Прета Мартінеса позначився "зайлою нагінкою" на небразилійські школи.

При кінці завважимо, що, на жаль, вповні не використано можливостей вивчити наших учителів на правдиво українських педагогів в повнім значенні слова. Хоч можна було зробити(320).

3. Методика навчання

Вона має в собі три елементи: підхід до учня, спосіб викладу та спроможність утримати шкільну карність.

1. Підхід до учнів. Зразу скажемо, що ті всі три елементи, не тільки підхід, але й спосіб навчання та шкільна карність

по наших школах буде дуже різноманітня, так як і кваліфікації та освіта наших учителів. Хоч правда, ті найрізнородніші методи підходу, навчання та карности руководилися найвищим законом, який споював їх усіх ув один стиль, а це дати можливо найкраще виховання українській молодій людині! І це створювало те родинне тепло, що учитель чи вчителька не були урядниками держави чи суспільними функціонерами, але вони були продовженням батька-матері й через те старалися до тих дітей так підходити й так їх тримати, що діти просто рвалися до школи. Ось один записаний образок про спроможність наших учителів вміти підійти до учня: Уч. С. Савицький пише про шкілку на Круз Машадо. В хаті одного господаря зібралося багато дітей. Тут була моя школа. Маємо всього кілька букварів, одну початкову книжку, таблички, зшитки й невеличку таблицю. Навчаю також і співу. Уряд бразилійський нічого не помагав, і школа власним коштом трималася. Діти дуже вдоволені. Та почало зменшатися число учнів по 3-4 місяцях, бо затяжко платити по 3 мілі. Один з учнів, іменем Петро, плакав, бо мама вдова наказала взяти зшиток додому, бо не має чим платити. — А він навмисне не брав зшитка, щоб могти далі ходити до школи... А маленьку Марусю, яку в школі всі дуже любили, теж не видно стало в школі. На питання учителя чому дитина не приходить на науку, дістав вчитель простенькими дитячими устами Марусиних товаришів: "сталі не пускають". А дитина аж рвалася до школи([321]). Той один приклад може нас переконати, що діти любили школу, бо відхід учителя був знаменитий. Теж інші колишні учні українських шкіл висловлюють цю саму істину, що "ми любили ходити до школи", чи "ми любили нашу професорку". Тому не дармо урядові школи були пусті, а наші повні, а коли в урядовій вчив ненаш, то ледве кількоро дітей ходило, а коли школу перейняв наш учитель чи вчителька, то школа не могла помістити учнів. Ще з більшим пієтизмом відносилися діти до тодішніх Сестер, які вміли до дітей справді по материньски підійти([322]).

2. Спосіб викладу. Добре розвинути виклад у школі, яка не мала чітко розділених кляс, де діти мали різний вік і розмаїтий інтелектуальний розвиток, то було вельми тяжко. То попри те все, ми самі безпосередньо могли бачити і спостерегти висліди досить наладнаного способу викладу по учнях, що ходили до тих рідних шкіл. Учителі вживали випробуваних метод до завчання математики, надали своєрідний шаблюн письму, вмілими розповіданнями, порівняннями до сивого волосу утвердили хвилини перебуті в шкільній лавці.

Про спосіб викладу та практичні потреби нашого колоніяльного шкільництва полишив нам записані інструкції відомий уч.

Валентин Куц — Павло Смола, у "Праці" 1917 р. Найперше пише він, що нам тут не є обов'язкова польська мова, якої наші тут вчилися і не годні скинути з себе того довговічного ярма. А найбільше конечне, то знати рахунки, бо це наша хвороба. Бо не раз у громадському житті треба порахувати якісь числа, що їх школяр з 2-ої кляси без труду зробить, а наша громада, як почне то сходяться і розходяться, а таки толку в тих нікчемних та незначних рахунках не доведуть. Все стоять на тому самому місці. Тому навчання рахунків у його системі ведеться навіть двічі денно.

Розложення рахунків по роках-клясах так ділить В. Куц:

1 рік — до числа 100 в чотирьох діланнях;

2 рік — писати нумерацію від 10 до 100.000, а потім складання, відіймання, множення й ділення всяких чисел;

3 рік — дроби.

4 рік — пропорції, проценти і все інше і по четвертій клясі вже можна учня пустити до дому. Він вже тоді не дасть собі в кашу наплювати!

У писанні треба давати диктати, головно в португальській мові, яка насмикалась слів, з мов усього світу.

У четвертій клясі можна б починати вчити історії, географії, геометрії, тощо. Правда наших книжок нема до тих предметів, отому треба своєї інтелігенції, яка б могла вміти підійти до дітей, які в португальській мові зразу важко піймають.

Крім диктатів поручає читання й розмову мовою і українською і португальською. Рахунки теж поручає вчити на двох мовах, як і писання. У IV клясі радить ввести навчання мов німецької та французької, а від 1-ої вже, крім української, португальську мову. Поручає триматися реального методу. Розуміється, що не узглядняє навчання Божого закону, бо він у тій справі мав свої окремі переконання, тобто був дяйцистом([323]).

Ми навмисне навели увесь той плян навчання В. Куца, бо він є першим і одиноким педагогом-теоретиком на українсько-бразилійськім ґрунті. Це вірост систематичний та оригінальний нитріс української педагогії в Бразилії!

3. Як удержували шкільну дисципліну в тому часі наші вчителі? Хоч багато хто хоче надати рідній школі рис середньовічности, навіть часто самі бувші учні тих шкіл в самозакоханім переборщенні ваги тодішньої навчальної системи прикрашують побут у рідній школі середньовічними красками, то справді так не було.

Найперше підкреслимо, що тодішні учителі мали належну повагу, головно серед учнів. До того ж існувала пошана між дітворою та вчителем. По записках минулого чи у розказах нам не довелося почути чогось, щоб кидало на цю точку від'ємне світло. Тодішні вчителі не дозволяли своїм дітям-уч-

ням тесати кілки на голові. Ось як описує одна колишня учениця побут у час науки в клясі: "Я ходжу до четвертої кляси. Та кляса поділена на три части. Перша часть це ученики, що перейшли цього року з 3-ої до 4-ої кляси, друга часть, що з попереднього року прийшли, а третя — суть, ті, що мудріші й більші віком. В нашій клясі есть такий порядок: перше, що не можна розмовляти, ні бавитися ученикам, з інтернату й з міста, друге, що кожний ученик має мати чисте місце, там де сидить, також книжки повинні мати учні чисті, пообкладані папером; третє, коли ученик сидить у лавці, то нічого не може тримати за собою і слухати має уважно, що Прп. Сестра оповідають. Коли Прп. Сестра запитають яке питання, повинен стати і відповісти голосно, цілим реченням" (324).

Знову ж уч. Наталка-Ольга Мартинець-Сисак так характеризує стан карности в школі: більші кавалки недисципліни між учнями не траплялися, учні мали р е с п е к т, трудностей у втриманні порядку в час лекцій майже не було. Учителі, правда, не тільки старалися вдержувати порядок щодо навчання та під час рекреацій, а то й вели контролю приходу та відходу зо школи, але теж звертали увагу на санітарні справи учнів (чистота рук, вух, тощо).

Як кінцевий внесок підмітимо, що тоді були такі громадські відносини, що наші вчителі не мали аж надто великої проблеми в старанні утримати належний лад та порядок і карність по рідних школах (225).

Р о з д і л с ь о м и й

УЧНІ

У тім, послідньім розділі другої частини, будемо розглядати в трьох уступах такі справи: особистість учнів, ставлення їх до науки та зорганізоване життя рідношкільників. Коли учительство становить активний чинник у шкільній діяльності та позначує висоту стану даної школи, то учні є тим пасивним елементом, який сприймає зерна учительських зусиль, щоб у житті своїм принести добрі плоди-успіхи.

1. О с о б и с т і с т ь у ч н і в

Українці в Бразилії та їхні нащадки ще чи не найбільше зберегли свою духовість привезену з материка. Тому то характеристика їхньої особистости вповні сходиться з характеристикою корінних українців, яку подає у своїй цінній праці проф. Ващенко: українці визначаються високим інтелектуальним рівнем, зате їм часто брак волі. Воля українців має такі недомагання: нерішучість, інертність, млявість, тощо. Та вони не є

випливом природної снаги, а плодом незвичайно важких історичних умовин. Ми є народ-аристократ у повнім значенні цього слова, але ця риса веде до індивідуалізму, який одначе не перешкаджає нам у спільній праці, як про це свідчать "толоки". Властивіш прийдеться нам повторити за В. Щербаківським, Ю. Липою та іншими, що ми є народом артільним, тобто спілок на основі власної ініціятиви. Правда між нами трапляються типи психічно заломані, а це через довший протяг бездержавности і браку високої об'єднуючої ідеї. Та поминувши ці зовнішні зловпливи, наш нарід є прекрасним матеріялом-типом для самодосконалення та благодійного впливу на ближніх і вповні здібний дійти до найвищих ідеалів людства!

У подробицях наші поселенці, краще сказати, молодь, у Бразилії мають ще такі типічні своєрідности з позитивними прикметами:

1) Самопошана, яка тут набрала специфічних прикмет. Відсталість місцевої культури, вищість прикмет нашого народу, не тільки інтелектуальних, але й моральних, а тим самим занік почуття меншевартости та зацькованости, зродили в місцевих українців почуття племінної гідности та громадської сили.

2) Глибока й випробувана релігійність. Трагічні початки, боротьба з природою й довкіллям, шукання вищих вартощів серед осамітнення та пралісу викресали велике довір'я до Бога й створили кріпку релігійну ціпкість між поселенцями, і то таку, перед якою супротивники нашого національного й релігійного "я" мусіли поступитись.

3) Вмілий консерватизм, що виплив із хліборобськости нашої поселенської маси. Праця коло землі не тільки робить людину залежною від вищої сили, яка нормує стихії та подає плоди праці рук, але й надає сталість місця та виробляє свого роду неписаний кодекс сусідської моралі та громадської санкції, які стали на сторожі відповідальности за родину, за цілість громади, а тим самим вщепила учням зерна обов'язковости так індивідуальної як спільнотної, що вабагато улегшувала працю самих дітей й учителів по рідних школах.

Та з другого боку, ще й були від'ємні риси, які тамували шкільні поступи та успіхи учнів;

1) Замале освідомлення батьків у потребі школи передавалося й дітям і не раз вони бокували від школи, головно, коли її ще не закоштували.

2) Американські обставини послабили авторитет батьків та зменшили залежність дитини. Головно щодо хлопців, то тут можна багато що сказати. Самі батьки часто, крім окруження, впоювали в дитину фальшиві поняття, а це, що мовляв, вона щось ліпше, бо вже "тут" родилася, що їй треба думати більше про "тутешні справи", тощо.

3) Кліматичні умовини. Хоч клімат Санта Катарини та Парани є ще настільки підхожий для наших людей, що почуваються в нім витримано, але таки гаряч дається взнаки. З того виродкується свого роду якась абулія, бо зимне чи пак помірковане підсоння вимагає більше зусиль волі та боротьби, як м'яке бразилійське. Тут менше треба журитися про хату, одяг, а навіть про заготівку поживи на інший скрутний час (зиму).

4) Фізичний стан учнів. Часті бувають спадкові недуги: тупоумність спричинена пиятикою та куренням (і то мамів) являється і сьогодні язвою між нашим народом у Бразилії. Часті атаки, спричиняє гаряч, невміренність батьків, нераціональність фізичного затруднення. Часто слідні наслідки заразливих недуг. Додати б і невідповідне до підсоння харчування (вживання забагато свинини), тощо([326]).

Зі сполуки тих позитивних і негативних рис можемо витягти такий загальний висок: у більшості випадків українська дитина у Бразилії приходила до школи з певною дозою морального здоров'я місцевої нашої родини. А висота того морального рівня школярів виявлялася в достаточнім почутті карности, обов'язковости та відповідальности. Кожен з учителів чи священиків, які мали нагоду пізнати зблизька українську дітвору в цій державі, ті риси легко мали змогу спостерегти й годяться на повищі наші твердження.

Щодо інтелектуальної спроможности, то теж українські діти нашого поселення були неменш здібними, як і діти материка чи інших еміграцій, як от у США чи Канаді. Ця здібність позначилася рядом признань так від своїх, як і від чужих педагогів та людей, які цікавилися цією ділянкою на бразилійськім терені.

2. Стать вік і число учнів. Щодо с т а т і, то наші школи не мали окремих заведень для *хлопців*, а окремих для дівчат. А це з тої причини, що не було змоги утримувати окремого вчителя чи вчительки, як теж часто замале число вийшло б, коли б розділено дітей по статі. У конвіктах Сестер, щоправда, хлопці могли перебувати тільки до 12 року життя. Знову ж учителі старалися усунути різні небезпеки, які виникли при такім спільнім вихованню.

Коли ж взяти звіти з 1922 р., то виходить, що наші школи мали більший відсоток хлопців як дівчат, зглядно на всіх 860 дітей, що їх подано у цих звітах, є 474 хлопців, а 386 дівчат. Отже різниця на користь хлопців 88. Дівчата перевищали числом тільки у шістьох школах: Ірасема, Куритиба, Ріо Кларо, Ріо Прето, Едвардо Шавес, Ріо де Мейо. Певне, і в Прудентополі Сестри мали в своїй школі більше дівчат, як хлопців, але на жаль ми не маємо їхнього звіту.

Рації чому в тих школах було більше дівчат, на нашу гадку, такі: близький дохід до школи: у двох школах всього 2 км. найвище, на Ріо Прето 3 км., а на Едвардо Шавес 4 км. На Ірасемі було більше дівчат у школі, бо тутешні Сестри мали гуртожиток, де воліють тримати дівчат, як хлопців. У Куритибі батьки скорше висилали до нашої шкілки дівчат, щоб по міських школах не псувалися([327]). — Та загалом зараз вчать більше дівчат, як хлопців.

В і к школярів у початках був вельми нерівномірний, а це тому що в ті перші роки неодна дитина прогавила кілька років без науки, бо не було кому й де та як учитись. Тоді навіть зовсім старші засідали з малими школярами, щоб навчитися таємниць абетки.

З наладнанням економічних відносин, приходить устаткування й на полі релігійнім та шкільнім. Отже й вік школярів теж урівномірнюється. Винятки становлять хіба оселі, де не можна було на час зорганізувати школу, а далеко приходилося їти до сусідніх шкіл або через якісь особисті чи родинні обставини в свій час дитина не могла засісти до книжки.

Звіти з 1922 р. показують нам, що тоді вік дітей-школярів хитався між 5-18 років максимально, а середня починання школи — майже 7 літ, знову ж середня опущення школи 13 років.

Щодо осель, то найраніше посилано дітей у Куритибі, бо вже в п'ятім році життя. Діти міські скорше розвиваються й люди з міста прикладають більше уваги до школи. Теж нераз через наполегливу працю в місті ради кавалка насущного хліба батьки мусять щоскорше примістити дітей, щоб могли свобідніш віддатися своїй важній щоденній праці. Зрештою треба було зберегти дитину перед улицею, а наших діточок зокрема перед затратою рідного обличчя, а часто, щоб те своєрідне обличчя в дитині виплекати.

У шостім році життя починали школу діти: Маркондесу, Антоніо Кандідо, Есперанси.

У сьомім: Моеми, Антоніо Олінто, Тіжуко Прето, Вісенте Машада, Фазенда, Брикатини, Сетембра, Вера Гварані, Ріо Кларо, В. Гварані-лінія др. К. де Абрев, Ріо Прета. Консуль Полю, Едвардо Шавеса, Ріо де Мейа, Десприяда. На Ірасемі ж починали діти школу в 8-9 році життя.

Кінчали школу по оселях в таких роках: На Моемі в 9 році, на Ріо Кларо 11, на Вісенте Машадо, Ірасемі, Сетембрі, Вера Гварані, Едвардо Шавесі — 12 р. — На Маркондес, Антоніо Олінто, Фазендах, Ірасемі, Куритибі, В. Гварані-л. др. К. де Абрев, Ріо Преті — 13 р. Знову ж на Антоніо Кандідо, Фазенди, Ірасемі, Куритибі, Консуль Полі, Ріо де Меї, Десприяді — 14 р. На Тіжуко Прето й Брикатині — 15 р., а врешті на Есперансі у 18 році.

З того бачимо, що найширшу скалю шкільних років мала

таки Прудентопільщина. За поширенням шкільного віку мусіли вчителі, священики та інші провідні одиниці громади боротися, бо як звітував уч. С. Кукурудза, що батьки не розуміють ваги школи. Тому в них дитина, яка має 7-10 років ще замала, трохи ж пізніше, то вже можна її послати, але тоді вже дитина може помагати батькам удома і так посилання дітей у школу звужується до двох років([328]).

Число важко приходиться подати, та ми постараємось бодай приблизно зробити підсумки.

По нашій пресі є заподано до 220 разів число дітвори по рідних школах (у "Праці", "Прапорі", "Місіонарі", звітах з 1922 р. — 197 разом). Ті 197 дані складають разом від 1930 до 1932 р. — 9.247 учнів.

Найбільше шкіл подали число своїх учнів у 1922 (у звітах) — тобто 30. 1911 р. подали 23 школі число своїх учнів. Коло десятка шкіл подали число своїх учнів у рр. 1910, 1915, 1920, 1924, 1925, 1927. Ті роки можемо вважати найбільш інтензивними в праці над рідною школою.

Середнє число учнів на подані школи виходить у 1929 р., бо на одну школу припадає 100 учнів. Найнижче середнє число на одну школу припадало 1914 р., бо тільки 25 учнів. Понад 70 учнів на школу припадає в рр. 1913 і 1927. 1928 р. має понад 90. Знову ж вище 60: 1924 і 1930. Зверх 50 — 1912, 1916, 1926.

Ріст числа середнього на кожну школу представляє криву лінію, яка підноситься ступенево до 1913 р., де впавши знову виринає 1916 р., потім 1924, а далі росте аж до 1929 найвище, щоб знову упасти, бо 1932 р. має середнє число учнів на одну школу — 39.

Загальне число школярів по рідних школах до 1920 не сягає тисячки. 1922 рік достає майже 2300 учнів, а 1931 р. коли то сама Прудентопільщина може похвалитися тисячкою дітей у рідних школах, то в сполуці з іншими округами переходить загальне число школярів на 2500 дітвори.

Коли ж знову почислити всіх учнів разом з тих років, то наше припущення буде понад 25.000 дітей. Ходили діти до школи середньо по три роки, хоч бувало, що й стільки багатохто не виходив, то загальне число учнів, що користали з рідної школи, буде коло 10.000. Це як бачимо поважне число і наша школа була серіозним чинником у нашій громаді та місцевому шкільництві.

Середнє число учнів зі своїм ростом та зниженням у різних роках не все покривається з числом шкіл.

Що ж до поодиноких шкіл та числа їхніх дітей, то найбільше число учнів мала стало прудентопільська школа Сестер. Бували роки, що понад три сотні дітвори навчалося під проводом Сестер. До їх прибуття в Прудентополі школа мала

найвище 70 дітей, а по приїзді, коли вони перейняли школу, зараз таки першого року мали 115 дітей. І те число зросло до 202 в 1920 р. А далі переходить і 300. Теж Сестри на Іваях, Есперансі, Ірасемі мали над сотню дітей, а на Дорізоні ж захоплює 200.

Зі шкіл, що їх вели світські учительські сили понад сотню учнів мав Маркондес та Іраті-колонія. З інших осель мали коло 50 дітей: Барра Ґранде, Віскунда чи Лінія Ґварапуава, Парана-перша половина, Ітапара в 1911 р. мала 74 школярі, Барра де Арея, Сенадор Коррея, Консуль Поль, Фазенди, Диспраядо, Каразіньо, Вера Ґварані-лінія 4-та, а інші мали по менше дітей. Ще Антоніо Оліпто мав до 70 дітей.

Оселі, які подавали більше разів число своїх шкільних дітей до преси є наступні: Прудентопіль, Барра Ґранде, Ріо Прето, л. Ґварапуава, л. Іваї, Едвардо Шавес, Маркондес, Ітапара, Фазенди, Ірасема, Моема, Куритиба, Марселіна, Антоніо Кандідо, Іраті-оселя. З того бачимо, що ті оселі працювали і живо інтересувалися шкільництвом.

По наших школах, часто нам на шкоду, був і чужинний елемент, головно по школах Сестер, а це тубильці, поляки, сирійці([329]).

2. Ставлення учня до науки

Наші учні цікавилися школою. На це маємо доказ зі споминів бувших учнів, які з незатаєною радістю признаються, що ходили до української школи. Неодин з них наводить епізоди, як то діти бігли в школу не тільки, щоб з дітьми іншими спільно побавитися, як таки щось пізнати-навчитися.

Пильність українських учнів була вдоволяюча. Ось для прикладу 1930 р. у дні 3. червня був іспит у Куритибі, де вчив уч. Володимир Гичко. На 30 дітей 10 перейшло до четвертої кляси, 6 до 3, 8 до 2, а 6 учнів свіжо вписалися до школи.

Знову ж позитивне ставлення школярів до книжки, школи та вчителя позначається і до сьогоднішнім прихильним ставленням до речей та осіб.

Любов до книжки ціхувала наших учнів, бо книжки були рідкісні й вже сам приклад батьків приводив молодь до її пошани. Нині ще можна знайти старі читанки та цілі збірки "Місіонарів", що їх пильно зберігають колишні рідношкільники.

Теж постава до рідної науки була в них велика, і з тим пієтизмом старалися вони потім те навчання передати майбутнім поколінням, і це діється посьогодні...

І до вчителів, по священиках, була велика пошана в учнів та в цілої громади. Про це свідчить те, що "професори" ва-

жалися авторитетами не тільки в школі, але й поза нею в цілім громадськім житті(330).

3. Організоване життя школяра

Першорядним помічником у вихованні та допомічним засобом до впровадження дитини в суспільне життя є різного роду товариства та імпрези. Рідна наша школа цієї ділянки теж не занедбувала й тому приходиться ще сказати й про зорганізоване життя школяра, а іменно: товариства школярів, виставки, свята, хори.

Товариства: Про них ми вже натякали в попередніх частинах нашої праці. Зараз хіба прийдеться коротко узмістовити вище сказане: Отже наші школярі брали живу участь в організаціях старших, а передовсім молоді, як от: Апостольство Молитви, Марійська Дружина, у спортово-просвітніх товариствах, як наприклад: "Січі", "Молоде Козацтво", "Змаг" та інші. Навіть було на Жанґаді, що школярки мали свою шкільну кооперативу(331).

Виставки: Вже старинні вважали сцену місцем "священним", а для дітей театральні вистави та участь у них були одним з найкращих виховних заходів та кували характери й витягали на денне світло й прокидали укриті в дітях таланти. Від самих майже початків школи вряди-годи влаштовують різні концерти та вистави. Вже самі шкільні будинки так були будовані, щоб не тільки служити дітям для науки, але й бути авдиторією для вистав, що грали діти, а то й старші. Найчастіше виставки бували з приводу різних свят, привітань та ювілеїв, закінчення року, храма, тощо. А бували виставки й поза тими нагодами.

Отак у 1916 р. на Антоніо Кандідо к. Порту, де тоді вчителював уч. П. Кобрин, діти дали своєрідне представлення, а це "Українська школа в Бразилії". Виставка представляла таку шкілку, де діти вчаться з книжок, які мають під руками вдома, як от: старий молитослов, часословець, псалтир, буквар календар, тощо. Тобто представлено отую трудність, що її мала школа, головно брак відповідних посібників. Теж у Прудентополі Сестри давали майже щороку виставки, як от: 1929, "Серед квітів", а наступного року сценічний образок у день Чесного Хреста. У тому році уч. Дмитерко влаштовує "дитячі вечірки" на оселі "Б" коло Іраті. 1931 р. Сестри на Есперансі дають "Наслідування доброго тону", а наступного року на Малеті в час постановки "Свекрухи" на інтермедіях шкільні діти виступають з деклямаціями. Словом майже кожна наша школа давала рік-річно якусь виставку, якийсь дитячий попис(332).

Свята: такі відбувалися головно в час прибуття якихось визначніших осіб між нашу громаду. Тоді діти вже мали нагоду виступати з своїми продукціями. Такими прибуттями були,

приїзд нових місіонерів та їх ім'янини, головно о. Маркіяна Шкірпана, довголітнього настоятеля василіянської місії. Вечірки на честь австрійського консуля, полк. Івана Леха, дир. Миколи Заячківського, Митрополита Андрея Шептицького, проф. П. Карманського, Кир Константина Богачевського, тощо.

Для прикладу переповімо, як то вітано Митр. Андрея в 1922 р.: у Куритибі шкільна дітвора з синьо-жовтими прапорами та лентами очікувала на приїзд Князя нашої Церкви на станції, а по обіді влаштувала вона вокально-декляматорський вечірок, який мило поділав на присутніх. Митрополит у тім часі знову катехизував дітей у школі. Те саме було в Прудентополі й на лінії Ріо Прето, де переїзджаючого Митрополита на Маркондес вітала шкільна дітвора під проводом свого вчителя О. Кузишина. І на Дорізоні діти шевченківської школи співали та деклямували перед небувалим Відвідувачем. При кінці відвідин куритибські діти ще попрощали Митрополита Андрея концертом, а на другий день 2. червня, прощаючись з громадою, Митрополит при Службі Божій вказав присутнім на вагу української католицької школи, й закликав посилати до неї дітей(333). — Теж представника галицького уряду, проф. П. Карманського, вітали всюди учителі та наші школи: на Сантос Андраде коло Антоніо Олінта і на Ірасемі діти школи Сестер у народніх строях та козацьких шапках виконували хорові точки та виголошували патріотичні вірші. Привіт закінчено "Ще не вмерла Україна". Не лишилися позаду й Жанґада, Іраті, Дорізон. Куритиба, де на прощання діти школярі передають китицю квітів. У 1925 р. гостить у Куритибі хор О. Кошиця (частина), і на концерті діти вручають хористам шість букетів — один з них від себе.

Вшановувано й різні ювілеї, як Константинові Торжества з приводу свободи Церкви (1913 р.), де діти брали живу участь, у 1923 р. 300-ліття смерти св. свящ. Йосафата. Тоді діти прудентопільської школи дають у старій каплиці сценічний образ "Поклін дітей св. Йосафатові". На тій імпрезі було стільки людей, що місця не стало.

З інших періодичних святкувань, де все діти шкільні мали першенство це Шевченківські роковини. Кожна наша видніша школа не занедбувала рік-річно вшановувати нашого народнього пророка. От у Куритибі 1924 р. діти аж двічі дають сценку "На могилі Тараса"; те саме на Ірасемі діти роблять даючи "Шевченківського концертика" та одноактівку "На спомин Тараса". На Шевченківській виставі одушевляли всіх малі козаки (шкільні діти): Орест Прийма (нині о. Й. ЧСВВ), Клим Прийма (Всв. о. прелат), а з дівчат: Анна Гаврилюк, Стефка Прийма, Софія Мірецька, С. Гучок, М. Гаврилюк. 1926 р. знову на Малеті з приводу 66-річниці смерти Тараса дано "Дитячу

Присягу", а в 1929 р. куритибські школярики поставили сценку "Дядько Тарас"(334).

Ще краще виходили Листопадові роковини, які вшановувано тутки з великим пієтизмом. Перед вели у тім Прудентопіль, Куритиба, Малет, Дорізон, Ірасема, Жангада, Іраті, Гважувіра, де коло пам'яткової могили школярі деклямували вірші, між іншим тут було дві школи, у першій учив українець, а у другій бразилійка. У цій же другій у день 1-го листопада маяв увесь день на школі український синьо-жовтий прапор(335). А 1927 вшановано й 22-го січня, чи не вперше в Бразилії.

По війні заводиться звичай святкувати й "День Матері". На Вера Гварані таке свято відбулося по наступній програмі: 1. За Україну — хор, 2. Значення свята Матері — промова С. Ковалюк і М. Цюник. 3. На свято Матері — вірш В. Цюник, 4. У мамин день — вірш С. Яворівський, 5. Мама — промова І. Груба, 6. Свято Матері — вірш М. Цюник, 7. Мати дою колисала — хор. 8. Ода до Матері — вірш І. Повідайко, 9. Ой яка ж бо ти, Матусю — вірш І. Цюника, 10. Моя нене найдорожча — вірш І. Цюник, 11. Ой у лузі — хор, 12. Моя мама — вірш С. Андреїв, 13. Наша мати — вірш Д. Безпальок, 14. Промова — Т. Ковалюк, 15. "Многая літа" — хор. А за тим відіграно ще "Свято Матері". Це тільки одна з тих щоденних програмок, які стали славною традицією нашої громади(336).

Влаштовувано і Миколаївські вечорі. Вони щороку відбувалися при парохіяльних школах, як виставки з сценкою "Гостина св. Миколая", а теж діти ходили з колядою.

Брали участь діти в походах (на 1-го листопада), робили прогульки, як от з Куритиби на Гважувіру, і то кількакратно, з Дорізону на Гварані, з Ірасеми на Кальварію(337).

Хори: такий перший дитячий хор вивчив у Прудентополі, ще до першої війни, бр. Гавриїл Будний ЧСВВ. Діти впрост захоплювали своїм співом у церкві й добре розумілися на церковних напівах. Дитячі хори були на Іваївщині, Іратах, в Малетанщині, тощо.

Словом такі виступи та підприняття були невіддільним складником життя й розвитку наших шкіл(338).

ЧАСТИНА ТРЕТЯ:

ВАГА И ВПЛИВ РІДНОЇ ШКОЛИ

У цій, останній, частині нашої праці, ми постараємося коротко з'ясувати вагу та вплив рідної школи, що їх вона проявила на протязі часу, який ми брали до уваги: від початків до 1935 р.

Третю частину ділимо на два розділи: у першому представимо вплив рідної школи на саму громаду українського поселення в Бразилії, а в другому накреслимо ролю її в орбіті бразилійської держави, інших наших поселень та материка.

Розділ перший

РІДНА ШКОЛА И РОЗВІЙ НАШОЇ СПІЛЬНОТИ

Почнемо описом зовнішніх проявів, щоб опісля перейти до загальних рис, якими рідна школа назнаменувала психіку української громадськости у країні паранської соснини.

1. Розбудження громадської діяльности підо впливом рідної школи. Школа мала то до себе, що давала підстави до громадської акції, а іменно була передумовою повстання та життя наших товариств. Вона давала людині змогу набути знання грамоти, без якої годі належно вести працю в товариствах. Не тільки читальні, але й рільничі та економічні товариства, як от: громадські крамниці, кооперативи, торговельні спілки, потребують членів з примітивним бодай знанням читання й писання. І так переглядаючи списки діячів, які трудилися в рядах членів наших товариств, то ми майже не знайдемо між ними анальфабета, навпаки навіть найменш видні з членів старалися вміти читати. Навіть виробилося в нашій громаді таке посудля, що мовляв до товариства не може належати той, який не знає читати. А до проводу в товаристві виразно вимагалося знати писати по українськи. У часах, що про них пишемо, то годі було знайти протоколів чи інших актів товариств, щоб не були писані українською мовою. Це була річ така зрозуміла та неоспорима, що навіть хтось квестії не підносив, що може бути інакше.

Часто на сторінках нашої преси ми знаходимо уваги, що на громадських імпрезах переважно була молодь, як от на "Святі Матері" на Жангаді одного року і у Прудентополі підмітив сам проф. П. Карманський, що молодь горнеться і розуміє справи народні(339).

Така постава молоді було недвозначним докором для стар-

шого громадянства й воно хоч-не-хоч мусіло оживляти товариське життя.

А крім старих, вже існуючих товариств, повстали нові товариства, де молодь не тільки була членами, але й ставала в проводі, навіть що більше бувші рідношкільники самі давали почин до творення нових організацій та товариств(340).

2. Школа зроджувала з а ц і к а в л е н н я рідною культурою, бо в ній малі наші громадяни ставили перші кроки в ширшім пізнанні української культури, починали свої виступи в хорах, деклямаціях, закоштовували чару української духовости й тим у дальшім житті не тільки самі, але й других вміли захопити своїм українством. Бувші учні купували українську газету й книжку, вони давали новий контінгент для передплатників "Праці", "Хлібороба", "Місіонаря", а навіть самі місцеві уродженці, які не ходили до інших шкіл, як тільки до українських, почали видавати й видавали якийсь час часопис українською мовою "Наш Напрям". Чимало з тих рідношкільників пробували пера в дописах, полеміці, а навіть дехто у краснім письменстві робив вдалі початки(341).

3. Школа давала найкращу нагоду виявити л ю б о в до свого, до рідного, до нашого українського. На лоні шкіл організувалися громадянські виступи в обороні нашого народу й такий школяр добре знав "чий він син та яких батьків". Його тішили успіхи українського народу, а зате глибоко смутили невдачі. Навіть, що більше, школа вчила свого боронити. Для прикладу варта навести текст протесту, що його зробили учні жангадські та іваївські проти польської пацифікації в 1930 р. на Західніх Українських Землях. Перші пишуть: ми нижче підписані, піколярі української партикулярної школи в Жангаді, протестуємо проти нелюдських знущань польських жандармів над українськими дітьми, таких самих школярів як і ми, і запевняємо, що такі каторги були можливі тільки в татарських ордах 15. століття, а не в культурній Польщі 20-го віку. Хай живе незалежна Україна! Жангада 20. XI. 1930. Пилип Шабатура, Євтимій Шабатура, Михайло Якубів, Іван Павлик, Василь Одпиш. А іваївські діти, з лінії Фернандес Коррея, пишуть: "ми, українські діти, роджені на землі бразилійській, довідавшись про це, що там далеко за морем у Східній Галичині, польські власти знущаються над нашим народом, побивають родичів, палять доми і нищать школи, — пересилаємо нашим братам слова щирого співжалю. Грицько Мазурок, Петро Біда, Антін Милик, Стах Свістак, Михайло Демчук, Василь Шараварський, Стефа Ніклевич, Стефа Бутин, Настуня Мазурок, Зося Костюречко, Текля Біда, Ганька Пастух"(342).

А скільки підйому давала школа старшому громадянству в вияві любови до рідної народности, то про це хіба коротко

скажуть слова одного простого посельчанина, який висловився так з приводу дитячого шкільного концерту: "від дитячих деклямацій аж серце тріскало"!...

А загальні риси, якими рідна школа наснажила психіку українця в Бразилії, наступні:

А) Рідна школа зуміла передати нащадкам поселенців своєрідну українську м е н т а л ь н і с т ь і то може більше, як по інших місцях поселення;

Б) Надала ц і к а в о с т и нашій громаді, де свій свого шукає і є легко порозумітись та прийти їм до спільної мови;

В) Дала р о з м а х до набування знання та старання про вищу культуру. Сьогодні можна побачити в Бразилії вже цілі ряди нашої молодої інтелігенції, якій почин дала таки рідна школа. І тому наче прикметою свідомого українця в Бразилії є старатися про якнайкращу науку для свого потомства. Ця риса є і між українцями сильного релігійного переконання, і, ще більше, між українцями ліберальних, так мовмо, поглядів;

Г) Виробила зацікавлення справами в с ь о г о українського народу(343).

Розділ другий

ПРОМІНЮВАННЯ РІДНОЇ ШКОЛИ ПОЗА ГРОМАДОЮ

Щодо впливу поза громаду, то рідна школа в'я з а л а нас цупко з іншими осідками поселення та материком. Школа передавала український життєвий стиль, рідну грамоту, вчила минулого, інформувала про українські здобутки й тим лучила з українцями по інших краях, а головно з тими в Рідному краї.

Теж, уважаймо, українська школа ставила нас нарівні з земляками материка й інших поселень, а часто ми не тільки їм д о р і в н ю в а л и, але й засоромлювали їхні малі осяги на полі рідної культури та в плеканні своєрідної власної думки.

Школа була допомогла с п р и й м а т и й йти в парі з розвитком рідної культури в її осередку — українській корінній землі — та по її культурно-наукових островах поза краєм (наукові інститути, товариства, представництва та культурно-освітні організації). Без школи тої комунікації спільних дібр не було б, ми були б відчахнулися від пня рідної науки та рідних громадсько-суспільних здобутків.

Вкінці школа вложила величезну спроможність в організаційнім поширенні української католицької Церкви. Без рідної школи наша Церква й наш обряд чи скорше, чи пізніше пішов би був до музею. Школа це не тільки будучність етнічної самобутности, але й умовина нашого релігійного життя в власнім обряді!(344).

Для самої Бразилії наша школа допомогла зменшити обсяг анальфабетизму, який чорною плямою тяжів на цій великій державі. Наші шкілки були авангардом чи фортпостом культури по далеких закутках країни, і то не тільки наших людей тримало при культурних вартощах, але й тубильців, а навіть більше культурних народів, які користали теж з нашої шкільної організації.

Приклад нашого поселення в старанні про рідну школу й іншим співгромадянам Бразилії відкривав очі на цю ділянку й вони дивилися на нас та й собі рухалися на шляху освітнього поступу. Теж наша школа посередньо виробляла нову опінію про нас перед бразилійськими автохтонами та іншими імігрантами, приводила часто їх до ревізії своїх поверхових поглядів на наш нарід та наш обряд.

На кінці скажемо, за відомим педагогом Авсоніо, що рідна школа причинилася до вселюдської солідарности, бо в неї на оці були вселюдські інтереси" ([345]).

Кінець і Бога слава та честь Пречистій!

Апостолес, Місіонес, 25. вересня 1958 р. **Р. Б.**

ДОДАТКИ

1. СПОМИНИ УЧИТЕЛЯ-ПІОНЕРА ПИЛИПА БАКА

З кінцем жовтня 1909 р. виїхав уч. Пилип Бак із Києва до Аргентини, з огляду на переслідування царського уряду, а побувши в Аргентині 16 місяців його покортіло за школою та за своїми. Тому іще з другим уч. Олексою Луценком-Василевським, теж з-над Дніпра, подалися через Уругвай до Бразилії. Дорога ця затямилась їм на ціле життя. 27 днів щирої ходи, нераз, бувало, й рачки приходилося лізти. Дійшли до Сан Шанвієр у області Ріо Гранде до Сул. "Утомлені дорешти, плентаючись вузькою камінистою дорогою, що вводила нас до української оселі, як нараз прошиблює нашу істоту гіпноз, і ми остовпіли серед дороги... Навкола дикий тропічний ліс, на вершках дерев лазять, перегукуючись, малпи із-поміж голосів диких створінь доходить до нашого слуху — "Мово рідна, слово рідне!"... Не видно живої душі, ні будівлі, ні домової тварини — типічна зелена пуща, а з неї доносяться монотонні звуки рідної пісні земляків. Приглядаємось, аж трохи далі є вузенька стежечка, що гадюкою повилась десь у дикий праліс. Завернули ми по тій стежечці, і чим далі ми йшли, тим ясніше доходили до нашого вуха пісня та гомін людей. За хвильку вже видно було й хату. Вмить привітали нас вірні сторожі господаря, які теж справляли забаву при гриженні кісток. Вийшов і господар і запросив нас до хати. Там ми побачили нараз усіх мешканців оселі.

Одні сиділи, другі стояли, а молодиці вештались у хаті й у кухні та по подвірю. Ще за хвилю й нам ясно стало, що ми потрапили якраз на хрестини. По звичаю нас запросили за стіл, попереду прибравши його варениками, смаженими курми та відповідним пивом, без якого ніяка оказія не обходиться. Довівши наші животи до певної симетричности, попускаючи ремінці, що повскакувались від норми на яких дві п'яді, випивши за здоров'я новонародженого, хоч утомлені, але на просьбу присутніх ми стали відшукувати скриничного ключа в стомлених закутинах нашої душі. Співали, розмовляли то знову співали, а з того усього господар і другі, вже старішого віку земляки, довідались що ми — учителі та настоящі русини, хоч і кривились на слово "українці".

Нам же стало ясно, що ціла оселя, то бувші члени товариства ренегатів вихованих на макулятурі імени Качковського. Одначе на другий день господарі стали пропонувати нам організацію школи. Віднайдено було, нам здавалось, лік на нашу

душевну слабість. Громадяни умовлялись узяти нас на сусідню — трохи більшу — оселю, чи то більш заселену частину цієї оселі — Сілверіо. На приготовленнях минуло ще два тижні. Знаменного 26. 5. 1911 р. торжественно відчинилася школа. Підрахувавши записаних учнів, довідуємось, що наша школа буде складатися з дев'ятнадцяти душ малечі. Вибрано шкільний комітет, а цей уложив нам платню, по одному мільрейсові від школяра, не принимаючи в рахунок двох школярів-дітей господаря, що дав невеличку кімнату під школу. Щодо віктуалу, то умовились, аби господині по черзі приносили хліб, сало яйця, тощо. Отже два вчителі задоволені українською школою, розпочали науку не рахуючись з ніякими матеріяльними умовинами.

Мабуть нігде на земській кулі, де живуть люди, що признають себе людьми, а не худобою, нема й не було такого місця, де б не можна знайти ніякісінького матеріялу, необхідного для вчителя та учнів. На цілій оселі не було одним одніського букваря, не було табличок навіть у склепаря-поляка, не було крейди, та й ніхто не знав як той чудернацький камінець зветься в крайовій мові. Один із громадян приніс нам грубелезного, пожовклого від літ і уживання молитовника "Бог — надежда моя" — одинока того сорту література, що можна було знайти в хаті грамотного нашого поселенця. Прийшлось братись за методу розрізної азбуки: з ласки склепаря-поляка, ми дістали грубого паперу, та й давай фабрикувати потрібну нам азбуку. Прибили на стіні в школі поличку, та й виставляли перед школярами потрібні букви до вивчення. Коли вже учні запам'ятали одну букву, виставлялась друга й так далі. Але справа була в тому, що потрібно, аби наші учні навчились писати вивчені букви. Писати? на чому й чим? Припадково в стодолі господаря дому, ми знайшли грубелезну дошку в квадратовий метр величиною. Дошка то ще не була, бо потрібно було яких три дні, аби сокирою надати їй вигляд дошки. Так змайстрували стінну таблицю, розпочали вчити своїх школярів письма. А таблиця наша не була фарбована, використовуючи натуральний цвіт дерева — червоний, ми порішили за браком крейди писати вугіллям. Писали ми, вчителі, писали й наші учні, а як повиходили зо школи, то кожний виглядав як той не при нас хрещених згадуючи... Другого тижня науки заявили ми шановному шкільному комітетові, що без підручників неможливо вчити, треба замовити зо Львова. У вечері зібралася нарада — були всі комітетові та майже всі громадяни. Стефан Антонів, найбільший мудрагель, питає нас від кого мають бути замовлені книжки. Ми обидва заявили, що одною книгарнею, що ми знаємо у Львові, де є добрі шкільні книжки, то книгарня ім. Тараса Шевченка. Комітетові переглянулись один на одного, а Антонів згори підкреслив, що він і громада хотять "руських книжок", а ті "руські" можна дістати в обществі Качковського у Львові.

"Коли мають бути спроваджені книжки від Качковського, то є гроші, а коли від Шевченка, то ніхто не дасть" — категорично заявляє Антонів, а решта притакнули. Ми ще раз переконалися, що маємо справу з москвофілами: згодились, хоч товариш Олекса нервувався й не хотів писати замовлення. Уртавши хвильку, щоб присутні не замітили, я заспокоїв колегу, та взявся до писання листа, виставляючи яті та тверді знаки по безграмотній граматиці москвофільського язичія. Замовлення було готове. Вчені по писаному громадяни стали передавати з рук до рук листа й радість велія розплилась на їх обличчях. Зібрали 27 мільрейсів на шкільні книжки, доручили одному з громадян гроші й листа, наказуючи, аби завтра рано їхав до містечка, віддаленого за тридцять кілометрів від оселі, передати замовлення й гроші на пошту.

Тої самої ночі, повернувшись до школи зі зборів, які відбувались у хаті шкільного комітету, ми написали друге замовлення до книгарні ім. Шевченка. Ранесенько повз школу їде дядько Мартин. Спиняємо, запрошуємо зачекати трохи, бо маємо ще деякі листи на пошту. Дядько Мартин охоче почекав. Листи були готові. Попросили дати того, що везе, аби загорнути разом у папір. Тут і була нагода змінити замовлення — до Качковського залишили, нове до книгарні ім. Т. Шевченка, вложили. Дядько Мартин, що розумівся тільки на "дрюкованому", гарненько відіслав листа й гроші. Ще не вспіли прийти книжки зі Львова, а наші ученики вже гарно читали, не тільки цілі речення по розрізній азбуці, але навіть по книжці "Дос вітні огні", яку я був привіз ще з Києва. Єдина найпридатніша до школи книжка пересувалась від одного школяра до другого. Вже й на зошитах задовольняюче писали, як караз, за три місяці, надходять наші книжки. Ох, яке то було здивування для цілої громади, що ні букварі, ні читанки не були "настоящі". Скрегочуть зубами, дивуються, що "общество" зіпсувалось, прийнявши ненависну фонетику. Мабуть кістки здрігались від проклонів, посланих кацанською громадою на адресу фонетики — на її з двома крапками, на і з одною крапкою. Наші учні вже читають другу книжку, розпочали першу в крайовій мові, роблять рахунки, гарно пишуть на втіху вчителям. Ми не турбувались убранням, бо ще було деяке з України, решта з Аргентини. Їли разом з господарем хати, а спали в школі — один на столі, а другий на двох поруч поставлених ослончиках, між стіною хати та шкільною лавкою. Потроху громада стала цуратись вас за українство, та на десятому місяці припинили школу, не пустивши дітей. "Будем ви-

діти, що "українчикі" робитимуть в зимі, коли не мають грошей, ні хати?" — казав найбільший мудрагель. "За сиротою — Бог з калитою", каже народня примівка. А за нами вступився один з земляків, позичивши сорок мільрейсів на закупно невеличкої валькуватої хатини від одного господаря, що вибирався на нову оселю. Був і клаптик землі. Ми скористали осінню та в зимову пору насіяли пшениці, аби забезпечити життя на другий рік. По роботі мій колега Олекса пішов кравцювати на Веадо Бранко, а я господарив. Люди побачили, що ми з голоду не вмираємо і знову запросили отворити школу; що мала 14 учнів. Учили ми по черзі"... (Витяг із споминів уч. Пилипа Бака).

2. СПОГАДИ УЧНЯ РІДНОЇ ШКОЛИ

(Дещо зо спосадів про мою початкову школу в Бразилії).

Я належу до першої ґенерації нашої української іміграції в Бразилії. Мої батьки прибули сюди 1897 р., а я тут народився 1903 р. Мій батько правдоподібно був неписьменний, не знаю, бо він помер, коли я був ще маленький й ніколи опісля не питав про це моєї матері. Зате моя мати вміла добре читати й писати й мала свій молитовник та свої шкільні книжки, що їх привезла зі старого краю. Іще пам'ятаю про той старий Буквар, що на ньому вчила нас читати. Тому всі мої брати й сестри також навчилися від неї, і в школі, читати й писати по-українськи.

На нашій колонії, званій "Лінія Ґваралуава", у Прудентопільщині, віддаленій яких 16 км. від містечка Прудентопіль, досить густо заселеній, бо на трьох кілометрах своєї розтягнености нараховано около 35 помешкань, самих імігрантів, переважно самих українців, бо поляків там було заледве чотири родини, і то таких, що по-польськи тільки молилися, а говорили між собою по-українськи, була, від коли пам'ятаю, невеличка, дерев'яна, громадська школа, що могла примістити яких 30-40 дітей. В тій школі учителювали громадою вибирані й оплачувані учителі, або учительки, але такі, що заледве вміли читати й писати по-українськи й по-польськи. Звичайно при вписуванні своїх дітей до такої школи, батьки вимагали, щоб дитина вчилася своєї рідної мови й своїх молитов, себто, або по-українськи, або по-польськи. Коли учителем був який поляк, то на початку кожної шкільної години проводив дітям перше польські молитви, а відтак українські, а коли учителював українець, то перше молилися всі по-українськи, а відтак по-польськи, але по-польськи тільки польські діти. Державної, португальської мови ніхто тоді не вчив, бо ніхто її не знав. Українських дітей вчили тільки по-українськи, а польських тільки по-польськи, хіба що батьки бажали, щоб їхня дитина вчилась обидвох мов.

Коли мені було сім років, записала мене мати до тієї школи. Тому, що після трагічної смерти мого батька, при залізничній катастрофі коло Порто Уніон, у березні 1910 р., ми остали сиротами й була в нас біда, громада ухвалила, щоб за мене моя мати платила місячно за школу тільки $400, (чотириста рейсів), підчас коли всі інші діти платили по $1000 (одного мільрейса) місячно. Кожного ранку мусів я "манджати" два кілометри до школи, разом з другими сусідними дітьми, беручи з собою у шкільній торбинці, крім книжок і таблички, ще й якусь "перекуску" на обід (звичайно кусок разового житнього, або кукурудзяного хліба, пляшчинку молока, кави, або гарбати, зо двоє варених яєць, або який "пляцок"), бо школа тягнулася аж до вечора, а йти до дому на обід було задалеко. Так робили й інші діти й в часі обідної пори, коли учитель випускав дітей зі школи на перерву і сам або йшов кудись на обід, або таки в школі споживав свої "провіянти", то діти сідали під школою й ділилися між собою своїми "присмаками"-"марципанами". Коли був час молодої кукурудзи, то качан-два печеної кукурудзи заступав усе й рятував ситуацію. Часом якийсь огірок, або яка помаранча, песиг, бо інших овочів на колонії не було, доповняли "смачну" перекуску. По якійсь годинці перерви, а часто й "зачіпок", що їх опісля доповняв учитель прутиком, зачиналася знову наука. Діти на голосно читали, рахували, поодиноко випитував учитель при свойому столику, покликав до таблиці і т. п.

Пісень, ні гимнів, українського, польського, чи навіть бразилійського, не вчили, але тільки австрійського "Боже, буди покровитель", що його діти з захопленням викрикували. Коли вже сонце хилилося до заходу, бо годинника ніхто, ані сам учитель, не мав, а тільки дивилися на сонце, кінчалася наука подвійною, себто польською й українською, або навідворот, молитвою, і всі діти виходили галасливо зі школи, а по дорозі дальше "розраховувалися".

При зустрічі зі старшими людьми, хлопці скидали свої соломʼяні капелюшки, а дівчата хилили головки й поздоровляли християнським привітом "Слава Ісусу Христу"!, бо так у школі вчили, що старших людей, а головно батьків треба шанувати.

Отак проходив я до тієї школи не цілий рік, бо мій учитель, поляк, старший чоловік, незабаром перестав учителювати, а другого на поготівлі не було, щоб продовжав навчання. Бувало й так, що учителя згоджено тільки на рік, або й на піврік, а відтак він повертався до своєї праці на полі, голов-

но коли він не мав вдома челяди, що на час виконала б працю на полі.

По короткому часі перерви, згоджено другого вчителя, українця, теж уже старшого віком, що мусів з-далека приходити кожної днини до школи. Але й він довго не вчив. Опісля вчителювала старша жінка, ревнителька жінок, та й вона мусіла скоро зректися свого вчителювання. Тоді прибула зі Львова фахова учителька, пані Анна Ґутковська, десь у 1912 р., і вчила довший час на нашій колонії, у новій школі, побудованій вже близенько від нашої хати. Вона часто до нас заходила й ми її спомагали матеріяльно чим могли бо була дуже добра й до нас прихильна. Від неї я навчився дуже багато, а головно багато народніх пісень, що їх я був списав на окремому зшитку і відтак він кружляв з рук до рук, аж доки десь не пропав. Це була дуже інтеліґентна пані, а заразом і дуже побожна, хоч дуже скромна й бідна. Але була цілою душею віддана своїй учительсько-виховній праці. У 1914 р., коли вже була школа Сестер Служебниць у містечку Прудентополі, мене мати дала до тієї школи й я вже більше до інших шкіл не ходив, аж доки мене не вислано до Куритиби, до Духовного Семинаря, 1917 р.

Перед виїздом до Европи 1922 р., відвідав я ще ту добру й незабутню свою вчительку на Лінії Ґварапуаві. Вона вже більше не вчила, а за короткий час опісля померла й її вдячні люди з великою пошаною похоронили на цвинтарі на Лінії Ґварапуаві.

Іванко Роґа (о. Йосафат Роґа, ЧСВВ)

У червні 1958 р. Б. — Куритиба

ЗАМІТКИ

1) Бразилію відкрив Петро Алварес Кабрал, португальський мореплавець, 1500 р. Зразу Бразилія була колонією Португалії, а 1822 р. усамостійнюється у виді цісарства. 1889 р. проголошено республіку. Порівняй: Rocha Pombo: «Hist`oria do Brasil» 5ª edição, Edições Melhoramentos, São Paulo 1948. Sebastião Paraná: «O Brasil e o Paraná» — 1940 Livraria Chignone Curitiba — Paraná. А про відсоток католиків у Бразилії порівняти 5: «El Brasil» 1952. Aspectos de interés general. Rio de Janeiro. Publicación organizada por la División Cultural del Ministerio de Rel. Exteriores.

2) Каже Роша Комбо у своїй історії Бразилії, що "наче маючи перед очима календар, брав капітан і давав (був ним Америко Веспучіо) ім'я свя-того з дня, що припадав, виступам берега: ріг св. Августина (28 серпня), річка св. Михайла (29 вересня), річка св. Єроніма (30 вересня), річка св. Франціска (4 жовтня), залив Всіх Святих (1 листопада), річка св. Лукії (13 грудня), ріг св. Томи (21 того ж місяця), річка Січнева (1 січня), заливчик Царів (6 січня); остров св. Вінкентія (22 січня) стор. 38.

3) Там же стор. 86. А на слідуючій сторінці пише "Ще більшою фортуною для Америки було, що тими першими зусиллями европейця у колонізаційній праці зійшлось установлення славного Чину законного, який стільки розворушив світом".

4) Бо каже згаданий автор на стор. 65-66, нижче поданої праці: "Католицька Церква удосконалює суспільну будову. Понад спільність крови, раси, краю, народу, держави, установляє спільноту духа й любови". Тому то каже у підзаголовку до католицької Синтези антиномій соціологічних: "І. Спільнота католицька це досконала суспільність, яка охоплює всі суспільні антиномії" (тамже65 ст.), Дивись: F. de Houre: «Pedágogos y Pedagogia del Catolicismo», Madrid 1941.

5) Пор. Роша Помбо у цитованій нами історії Бразилії стор. 494, що уряд з приводу новоприбулих імігрантів, не-католиків мусів освободити цивільне життя від релігійних в'язів і так: "клер католицький бачив у цих реформах дію підступних ворогів і почав реагувати". Найбільше виступали у Пернамбуко Кир Фрей Вітал Марія Ґонсалвес де Олівейра й епископ з Пара, Кир Антін де Маседо Коста, яких засудив Найвищий Трибунал на чотири роки кріпосних робіт. — Інший автор твердить, що масони уважають самостійність Бразилії своєю виключною заслугою. Пор.: Frei Isidro Silvestre OFM. «Maçonaria, sua origem e colaboradores», Rio de Janeiro 1949. pag. 76.

6) Пор. "Місіонар" з Жовкви, Річник І. стор. 126. "Календар Місіонаря", рік 1903. річник III. стор. 121-124. Лист о. С. Кізими з 18. IV. 1902 р. "Ходило й ходить їм о мою голову, а причину подають таку: що через мене в бурделях не можуть мати ні одної дівчини руської, що жадна дівчина руська не хоче йти на віру, що не можуть дістати руснику

на службу (на розпусту), що діти руські не ходять (підкр. наше-автор) до школи португальської (масонської), і що найголовніше, що наш обряд руський є й буде вічною перешкодою для бразилійщення русинів. А провідниками нападу були: Луїс Цімерманн та Юзеф Юргілевич, німець та поляк, видно. У листі є опис бійки, як то наші кількома били напасників: помасакрованих було п'ятьох, одному розбили голову, відірвали носа й кавалок вуха; другому розбили голову й поломили ребра, двом розвалили також голови й поломили кости й руки, а п'ятого занесли ще трохи дихаючого до недалекого бурделю...

7) «Die Deutschen in Paraná». Ein Jahrhundertbuch. von Pastor W Fugmann, Ponta Grossa — Curitiba 1929. pag. 324.

А фрей Ісідро Сілвестре в вище цитованій праці пише, що дня 23 листопада 1931 р. знову дано вільну руку легальному поширенню масонерії в Бразилії, тобто з приходом до влади диктатора Жетулія Варгаса, що й приніс з собою нову хвилю переслідувань іномовних шкіл. Тамже стор. 76.

8) Генезу повстання протестантської громади в Імбітуві подає Пастор Футман, а пішло з того, що не хотіли дозволити на похорон протестанта на місцевім цвинтарі. А школа евангельсько-лютеранська там вже була 1895 р. — А бразилійський політик Жвон Кардозо Менесез і Совза сказав, що перепоною для імміграції до Бразилії є брак свободи сумління. Дивись: Wilson Martins: «Um Brasil diferente» São Paulo 1955. pag. 397.

9) Жвон Каміло де Олівейра Торрес у своїй книзі «O Positivismo no Brasil» каже, що в бразилійськім вихованні позитивізм поставив "одні з найбільших і найглибших знаків комтизму на національнім дусі" (стор. 195).

А проф. Круз Коста знову ж цитує Кардинала Леме, що закинув позитивістам брак патріотизму через те, що з офіційної Бразилії вигнали Христа-Моралізатора (стор. 143) — «O Positivismo na Respública».

10) І приходить до конклюзії, що не одну-другу, але всі правди нашої святої релігії заперечує спіритизм, як про це висловились бразилійські єпископи. Дивись: Frei Boaventura OFM «Material para Instruções sobre a Heresia Espírita» Vozes — Petrópolis 1957. Коротко про розвій спіритистів у Бразилії має Альманах ОО. Вербістів з 1940 року на стор. 299. «Lar Católico» Juiz de Fora.

11) Роша Помбо вважає релігію тубильців-індіян натуралістичним пантеїзмом. Стор. 28. — Про наслідки спіритистичного лікування маємо дані в Фрей Боавентура ОФМ «Material par instruções sôbre a heresia espirita» стор. 29. Між іншим славний лікар др. Шавіер де Олівейра подає, що 90% хворих на голову в Ріо є з причини шкідного впливу спіритизму, стор. 29. — Знову ж про африканський підклад спіритизму найкраще подає Е. Валдемар Валенте «Sincretismo religioso afro-brasileiro» збірка "Бразіліяна", том 280, Сан Павло 1955, гол. на сторінці 144, де виразно виказує як то під зверхним культом католицизму вміли африканці та їх нащадки приховати і почитати "репрезентантів божків африканської свити" (У фрей Боавентура «Posição católica perante a Umbanda», pag. 52).

12) Про ці справи писала багато католицька преса. С. Калинець обмежує цей нездоровий вплив псевдоінтеліґенції з радикальною закраскою до років по першій світовій війні. А властиво його початок сягає ще 1902 р. Пор. його статтю у календарі "Українських Вістей" 1938. Едмонтон, стор. 105. "Парана — золотодайна країна". — Представники світського табору далі утримують, що причиною конфлікту з духовенством було те, що ці, мовляв, були в першу чергу проти посилювання й організування громадського життя, уважаючи, що церковне життя задоволює всі духовні потреби українців. "Календар-Альманах" на 1956 р. з Парижу у статті "Українці в Бразилії" стор. 175-184.

13) О. Маркіян Шкірпан у звіті Митр. А. Шептицькому про стан пруденопільської парохії, з дня 18. липня 1922 р. пише, що "двох записалось до маєонів, а нема таких, щоб отверто проти віри виступали" (ч. 9).

14) Знову автокефалія це плід карманщини, хоч до того були такі, що казали "нам здався б бородатий" (там же у звіті о. Шкірпана ч. 11). А проф. П. Карманський хотів передати "Хлібороба" православному священству з Канади, аби тільки мати гроші. Пор. "Праця" 1926 ч. 16.

15) Ред. Гец пише, що в час останньої війни обслуговував автокефалістів тільки один священик, бо інші або покинули священство, або повмирали ("Альманах УНС Українці у Вільному Світі" ст. 242).

16) Це було найбільше на Іраті, а 1931 р., коли до католицької церкви не пустили протоєрея Сідлецького, він правив у школі, а на проповіді дуже гаряче говорив про Україну ("Праця" 1931 ч. 31).

17) Донос вийшов з Порто Уніону під датою 4 березня 1926 а куритибська «A República» помістила його в ч. 84 під датою 19 березня. Знову ж "Праця" подала про донос у числі 20.

18) Бразилія має прояви ярого матеріялізму та гедонізму в тім, що будучи краєм сущно хліборобським, підпала під манію "індустріялізації" і тим спричинила вихід з хуторів та невмісну урбанізацію, перед якою, з власного досвіду нам відомо приходиться боротися й українському проводові у Бразилії. До речі послужить книжка: Fontoura Amaral: «Aspectos da Vida Rural Brasileira», Rio de Janeiro 1945 pag. 6-7.

19) Бразилійське католицтво виявило себе плідним, між іншим видало своєрідну "бразилійську Шанталь", тобто "Доню Зелію", яка пожертвувала Богові 9 своїх дітей (3 сини і 6 дочок) та вкінці по смерті мужа сама стала черницею-сакраментинкою. Її найстарший син, о. Єронім, лазарист, був свого часу парохом у Іраті. Пор. дві книжки про неї під заголовком «Zélia» вид. Vozes de Petrópolis.

20) Між іншими розказувала нам п-ні Параскевія Левків-Хрунь, що на Марселіну приїздив священик (о. Я. Коциловський) за її часів всього двічі на рік. З моїх записок у червні 1958 р. у Куритибі.

21) Бразилійський "Місіонар" з 1912 р. стор. 44 пише, що "початки були тяжкі й сумні. Не місце нам сьогодні описувати всі прикрости бл. п. о. Сильвестра, скажемо тільки, що все пекло виступило в повноті своєї сили, щоб зруйнувати засіви, що їх засівав, ревний і дбайливий про добро душ поселенців місіонар. Напади-пострахи, розбивання хрестів по до-

рогах, різні псоти, що їх робили лукаві люди, постійна сторож коло дому о. Кізими, щоб боронити його, це все гартувало наших людей й запобігало користь із місійної праці в душах новоприбулих емігрантів".

22) Історія бразилійського шкільництва має три періоди: колоніяльний, імперіяльний і республіканський. Міранда Сантос каже, що у вихованні панувала ментальність інтелектуалістична, ліберальна, академічна. Розуміється в державних школах не вчили катехизму, тому "Праця" 1931 р. ч. 24 зазначує, що по 43 роках республики дозволено вчити катехизму провізоричним правлінням Ж. Варгаса. Порівняй Теобалдо Міранда дос Сантос, «Noções de história da educação, стор. 500 (Додаток «Educação brasileira»).

23) Сталося так на колонії Піньорал, а С. К. чув розкази, що це мало місце в Паранагві.

24) Про початки польської іміграції до Бразилії порівняти б книжку. Естанісла́в Пизік: «Los polacos en la República Argentina», Буенос Айрес, 1944 стор. 20.

25) Пор. Звіт о. М. Шкірпана М. А. Шептицькому з 18 липня 1922 р. Там між іншими пишеться, що й потім "відносини з польським клиром незносні, з іншими добрі" (ч. 30).

26) Про декрет подає "Праця" 1916 р. ч. 30. Дата декрету є 27 березня 1916.

27) Ось що думали про захования нашої мови перші піонери й які подавали вказівки в тім згляді: "Днесь виключно на рідній мові опирається ввесь розвиток нашого народу, усе наше духове й матеріяльне добро. І тому нам, заточенцям, коли не хочемо потонути в чужім океані, передовсім треба всіма силами плекати й розвивати нашу рідну мову. Отже пам'ятайте: говоріть в себе вдома, хочби і в присутності чужинців, по українськи і не гадайте, що чемність супроти гостя вимагає уживання тої мови, якою він говорить. До таких, що не розуміють зовсім нашої мови, говоріть по португальськи, впрочім уживайте лише своєї мови. Учіть свої діти говорити по українськи й не дозволяйте їм у забаві між собою вживати португальської мови. Купуйте й читайте українські книжки й часописи. Уважайте й на чистоту мови й уникайте мішання до неї португальських слів ("Рідна Мова" у Календарі "Праці" з 1923 р. стор. 29-31).

28) Ілля Питльованців пише в "Праці" (1919, ч. 14), що один навіть ступу віз до Бразилії, а книжки, то ні.

29) "Праця" 1913 р. ч. 3. пише Григір Флисак, переповідаючи програму зак. школи та іспиту на цій оселі: "отак відбувся іспит шкільний у нас, котрий не тільки дітей шкільних, але й всіх, що там були, дуже збудував й поучив; показав потребу й вагу науки, показав, що наука це підстава просвіти, поступу й всілякої організації, або інакше сказавши, наука це підстава руського народу в Бразилії, а не буде шкіл, не буде науки — не буде в Бразилії русинів" (стор. 5). А в числі 10 виразно: "щоб обряд не загинув".

30) Спомини А. Гуцайлюка: "Спомини з перших хвиль еміграції" ч. 43-45. "Праця" 1924. Він пише, що з Галичини рушили в першу міру халупники-біднота, яка не мала ні змоги, ні охоти вчитися. А в своїх спогадах Максим Кручкевич з Брасеми каже, що вчитель хотів, щоб він не їхав до Бразилії,

бо був здібний у науці, але батько не згодився, то вчитель на дорогу дав йому ринського.

31) о. Р. Криницький в статті "Руські колонії в Парані" у "Прапорі" ч. 12 з 1911 р. описує долю двох сестер, які попали на таких невільниць до Аргентини й чудом звідсіль вирвались, за що все життя складатимуть подяку Богові.

32) Оповідали мені на Ірасемі (п-ні Гунькова), що в час їзди морем якийсь дурисвіт порадив нашим людям повикидати в море кожухи, бо в Бразилії вони непотрібні — тут гаряч. Хоч хто не послухав його, потім тішився.

33) Львівський "Емігрант", орган т-ва св. Рафаїла з 1911 р. чч. 4-5 подає листа одного такого задуреного емігранта Дмитра Будзинського з Василева к. Будзанова, який попав на роботи в центральну Бразилію при залізниці й його опис переходить переживання самого Робінзона Крузо.

34) "Праця" 1916 ч. 46., говорить про наші школи, але при тім додає, що все ще між людьми ходять чутки, "цісар їх забере до Галіції" Аякже відповідає "шифа на Бом Жардінь (коло Іваїв) прийде по них"... А сталося, що дехто вернувся. Так з Сенадор Корреї чи не 50 родин повернулося, а теж дехто з інших осель. Напр. з Ірасеми той чоловік, що йому індіянин плечі стрілою прострілив на Дзіневій горі, коли той з кошиком переступав через звалене дерево. Аж бритвою стрілу мусіли вирізувати з тіла. Чоловік перестрашився і повернувся голий-босий назад до Галичини.

35) Порівняй Спогади Гуцайлюка "З перших хвиль еміграції", де він описує про школу, де вчив К. Бродзяк та І. Лех.

36) У 7 ч. "Праці" 1913 р. пише П. Кобрин "Найбільше пекуча справа нашого народу з Парані". Відповідає, що школа, бо без неї діти не читатимуть "Праці", "Місіонаря" не матимуть користі з читалень, бібліотек товариств. А чи за тим устоялася б наша церква, обряд, віра, головчо на колоніях, де нема священиків, чи утримався б нарід. Отже, щоб перед упадком нарід охоронити треба школи. О, коли б то наші люди добре зрозуміли той клич "учітеся". Тому добре робить "Праця", що в кожнім числі пише про школу.

37) Писав 1910 р. "Прапор" ч. 3. "Кукіль і хробачливе зерно", що Титко Ревакович з Львова дуже цікавився нашою еміграцією від початку й він то написав про одного з перших інтелігентів у Парані, про Петрицького. Отже згаданого Петрицького вислав був 1902 р. бувший "Парансъкий Комітет" коштом 1200 корон зо Львова, як свого делегата, організатора й учителя й, щоб руку подав ломочі українцям у Бразилії та поміг ОО. Василіянам, що теж тоді їхали до Бразилії. Ще й скриню книжок передано на його руки, щоб роздавав, але він книжки продавав, а з ОО. Василіянами ще на кораблі посварився.

38) Спогади с. Христофори Мельник. Факт, що в Бразилії є різні етнічні групи навіть офіційні посібники не думають закривати, як от: Себастіон Парана у своїй книжці «O Brasil e o Paraná» на сторінці 95 (1940) пише під заголовком «Lingua» (мова): "Багатьма мовами говориться в Бразилії,

в наслідок імігрантської струї, що походить з різних керунків, "Індіяни не катехизовані говорять своїми говірками власними, а ті, що вже уцивілізовались, говорять, хоч зле, португальщиною. Це офіційна мова".

39) Порівняти б річний зшиток "Державної статистичної Ради": «População», Rio de Janeiro, 1946. Теж Т. Міранда Сантос у своїх «Noções» стор. 501, наводить слова Мілтона Родрігеза: "у краю такім як Бразилія, переважно хліборобськім, з початкуючим досліджуванням і скупим населенням, питання виховавче не може бути бране поокремці, ради тісної залежности, у якій знаходиться з питаннями більш загальними, як заселення та лучби".

40) Знову ж Роша Помбо у своїй історії Парани пише, що 1898 р. на пів мільйона паранців було 273 учителі й 50 поза обсягом того вчительства. (стор. 117).

41) Спомини Івана Пасевича в "Праці 1951 р. ч. 50. Спомини Максима Кручкевича з Язениці Польської, Камінка Струмілова, записані нами 8. XII. 1945 на Ірасемі. 1897-98 вибухло в Баії повстання так званих Канудос, проти яких вислано аж 4 експедиції, з яких остання потрапила здобути редуту фанатиків, що всі згинули в обороні. Пор. Петро Калмон «História da civilização brasileira» стор. 147.

42) Делгадо де Карвальо: «Geografia do Brasil» pag. 136.

43) Дивись у Фугмана: "Дї Дойчен ін Парана", у статті Альфреда Гайслера "Століття мільрейса", стор. 180-197.

44) Іван Шовкоплес, "Поворот до правди", Торонто 1952.

45) У "Прапорі" ч. 18. 1910 р. пише уч. М. Кінаш, що нам самим треба старатися про школу, бо самим за себе нам треба дбати. А в 19. ч. тієї самої газети подібний голос відзивається з Іпіранги-Гважувіри.

46) Давніше, як пише Роша Помбо у своїй історії Бразилії, стор. 136., "учити дітей було званням майже понижуючим".

47) Узагалі місцеві не цінили собі студій, як теж не раді були брати на себе важкий обов'язок вчителювання. Пор. Роша Помбо, тамже стор. 496.

48) Наш провід був свідомий кращої майбутности, бо "Праця" в 6. ч. 1913 р. у статті "Наша Паранська Школа" виразно пише, що "ми не пропащі", а навпаки у нас краще може розвиватися своє, як у США чи Канаді

49) Бразилія славилася своїм ліберялізмом. Пор. "Календар-Альманах" з Парижу на 1956 р. стор. 176.

50) "Бразилійський Місіонар" з Прудентополя 1912 р. стор. 44. Духовну спаяність нашої еміграції дуже легко злостерегти й це навіть чужі признають (напр. Кардинал з Ріо Яків де Баррос Камара).

51) Хоч, правда, важко було нашим відвикнути від польських посторонків, якими були ми зв'язані впродовж віків й тому В. Куц ("Праця" 1917, ч. 6) прирівнює нашу суспільність у Бразилії до того півня, якому раз ноги зв'язали, то вистачає тільки положити на ноги мотузок, то він буде лежати як зв'язаний. Виступає проти "польсько-руської школи", бо, пише, польська мова нам у Парані так потрібна, як китайська...

52) Та туга за рідною землею навіть молоді передалася, як пише С. Калинець у "Парана — золотодайна країна" стор. 100, у Календарі "Українських Вістей", з 1938 р. Едмонтон.

53) Ще 1950 р. на одній нашій оселі в Бразилії довелося стрінути в хаті поселенця на почесному місці образ "найсвятішого пана з родиною".

54) Спомини о. Й. Роги (при кінці книжки). Цей гимн співано на рідній мові, мов згадку про Бога, а до того гарну мелодію. У Бразилії навіть у лат. церквах на органах вигравали на цю мелодію церковний гимн до Пресв. Євхаристії (Тантум ерго Сакраментум — з оповідань Кир Йосипа Мартинця).

55) Для порівняння можна прочитати статтю Матері Северини ЧСВВ у "Ювілейній Пропам'ятній Книзі УНС" з 1936 р. в-во УНС, Джерсі Сіті, Ню Джерсі стор. 409. "Еміграція в українськім письменстві". Там згадується між іншим про еміграційного агента Джерголета, що перевандрував усю Галичину, вдаючи з себе померлого архикнязя Рудолфа, і при помочі сельських арендарів нищив немилосердно наше селянство. А яку віру зміг себе викресати той обманець, то проте свідчать листи селян з різних частин Галичини до архикнягині Стефанії — вдови по Рудольфі, що її чоловік не вмер, але живе й сам хоче їх вивезти до Бразилії. Сам же обманець говорив їм, як це оспівав Іван Франко ("Лист до Стефанії"):

В Бразилії царем я хлопським стану,
Там жиду доступу не дам, ні пану.
Це край багатий оком не займеш,
Ніхто там ще ланцом не міряв меж.
Плідних земель безмірні там простори,
Буйні пасовиська, лісисті гори.
Там слуг нема з хрещеного народу:
Освоїш п'ять-шість малп і є вигода...

Справи поселення до Бразилії, при нагоді згадаємо, торкалися пера драматурга Лева Лопатинського ("Праця") та новеліста о. Тимотея Бордуляка ("До Бразилії", "Іван Бразиліець").

56) "Канадійським Русинам" Жовква, Печатня ОО. Василіян 1911, з передрук у "Бразилійськім Місіонарі" з 1912 р.

57) Потім у 1922 р. Митрополит власними устами й ділами потвердив вимоги з листа до Канадійських Русинів, от напр. у Куритибі перед вірними у церкві на прощання, як теж у Місіонес (Аргентина), де на проповіді виразно звернувся, щоб мати в дома український Буквар, а коли прийде нагода, то заложити українську школу (спогади Олекси Мартинюка, дяка з Трес Капонес).

58) Рідну школу в США спричинили ті самі речі, що й у нас, як пише Юліян Бачинський ("Українська Еміграція в ЗДА", Львів 1914 стор. 384-385). Зразу на потребу власної української школи звернули увагу одиниці вражливі на збереження українського обличчя молоді — почали вони думатн, а потім за ними рушив і загал, що настрашився, що їх діти, затративши почуття своєї народности, відчужаться від своєї віри-церкви й обряду, та не зможуть прочитати молитов у своїй мові й стануть — "кальвінами". Першу школу в США відкрито при церкві в Шамокин 1893. А

про українське шкільництво в США маємо в згаданій вище пропам'ятній книзі УНС з 1936 р. статтю Осипа Стеткевича на стор. 326...

59) Ще перед о. Волянським був у Бразилії о. Михалевич, якого австрійська амбасада обвинувачила в ширенні православ'я! Пор. М. Гец у "Українці у вільному світі" стор. 240.

60) У пропам'ятній книзі УНС з 1936 р. маємо відомості про вплив "Свободи" на бразилійську еміграцію. Від 30 ч. 1897 р. ця газета почала вести рубрику "Вісті з Бразилії". (З статті "Соборність у практиці" стор. 54). Ми свого часу писали до редакції "Свободи" за тими матеріялами, на жаль їм було неможливо тоді їх нам прислати. Відповідь А. Драгана з 18. XI. 1953.

61) "Прапор" ч. 2. 1910 р. у статті "Хто ми" накликує стати нарівні з іншими народами.

62) Про польську колонізацію та шкільництво писано багато, от хочби: Проф .Семірадські, К. Ґлуховскі "Матеріяли до проблеми осадництва польського в Бразилії". "Поляци на антиподах", Варшава 1927. Баранські: "З нашего жиця в Паране". Куритиба. Бельчак Леополд: "Стан Парана". Куритиба, Хростовскі: "Парана, Познань". Календарі "Люду" з Куритиби головно річники: 1927, 1925, 1937, 1954, 1956, 1957.

63) Крім Бродзяка поляками, що вчили по наших школах були: с. Володимира Пенйожек СНЗПДМ, Хоцяй, та інші.

64) Ромаріо Мартінс пише, що до Бразилії, зглядно Парани, приїхали німці з Баварії (чи не з Бесарабії й Буковини) у році 1829. — Теж Фуг-ман (вже цитований), а ще краще схоплює німецьке шкільництво "Дер Дойче Байтраг цум Аффбав дер Бразіліянішен Націон" Карл Гайнріх Оберакер Молодший, Сан Павло 1955. "Дас Шульвезен" стор. 368 та дальші. Ще Серрапост Календер", з Іжуї, Ріо Ґранде до Сул 1929. "Дойче Вохе" 1937. Куритиба, та багато інших.

65) Про наше видавництво в Парані можна довідатися з Календаря "Праці" на 1952 р. "Після сорок років друкарської праці" стор. 55-58 і Гец М. у ювілейній книзі УНС стор. 246 під наголовком "Видавничий рух". Автор натякає і на вплив старокраєвого кат. Руслана на "Прапор" (стор. 247).

66) "Прапор" у статті "Хто ми?" (ч. 2) так кінчить: "створити велику українську родину, сказав бим маленьку вільну Україну, добру обивательку і співробітницю в розвої великої республики бразилійської, а позістаючи мимо сего вірною культурі й пам'яті своїх батьків".

67) У "Праці" співпрацюють усі, без огляду на партійну чи конфесійну приналежність. Бачимо там В. Куца, Луценка, Роїка, а навіть серед найзагорілшої полеміки "Праця" ради згоди рішає не приймати дразливих дописів (1930, ч. 29).

68) Доказом того є, що навіть при загострєнім курсі, тоді коли інші етнічні групи мали за собою доказані їм факти роботи на шкоду Бразилії, то українцям проти всіх змагань й наклепів противників, не могли офіційні чинники нічого закинути!

69) Між іншими статтями найбільш змістовною у тім згляді являється

стаття М. Н., у календарі "Праці" з 1949 р. "Культура Українського Народу і Бразилія".

70) "Праця" 1953 рік, ч. 1937, ч. 39. Цю саму думку поділяє й Вільзон Мартінс у своїй книзі «Um Brasil diferente».

71) Про цю справу ясно й недвозначно говорить передовиця в Календарі "Праці" з 1922 р. "Наш Обов'язок" стор. 19-21. Найбільше дописів про школи було в "Праці" 1923 р., але ідеологічно шкільну справу розробляла "Праця" за редагування пок. Йосипа Мартинця. Знову в "Українськім Хліборобі" справи шкільні розробляли найбільше: С. Савіцький й Іван Дулька.

72) У самому розгарі автокефальщини "Праця" не оминає помістити посмертну згадку про сирійського православного архиерея з С. Павла Мих. Шеде, який заклав колегію, щоб діти його народу мали змогу вчитися на сирійській мові. ("Праця" 1931, ч. 29).

73) "Праця" 1920 р. ч. 4 пише, що ввесь маєток, то дім: "діти виростуть, розлізуться як щурі по світу, глупі, представляючи з себе гній для утворення багатства чужим"... Тобто не тільки інформувала, але й клала на серце нашій громаді вагу рідної школи!

74) Теж з моттом "думати більше про будуччину свого потомства й не жаліти коштів на школу для нього" "Український Хлібороб" починає своє другорічне існування (1925, ч. 1).

75) 1914 р. 23 ч. подає "Праця" звістку, що згорів будинок, де мала бути "вільна" школа. И потім все повторяє як школа, то школа релігійна-летенем колегії в Порті, а "Праця" в 1-ому числі пише, що в Куритибі є вже університет, а коли ми українці діждемося бодай вищої школи?

76) "Український Хлібороб" властиво до 1929 р. був свого роду бю

77) "Гласи Католіцке" з Кракова (Польща) XXXVII річник, ч. 444 з жовтня 1937 р. "Фронтем до всі — чи весь на фронт?" (ст. 13). А "Праця" 1922 ч. 32 звертає увагу, що українець до українця повинен писати по українськи!

78) "Праця" 1919 ч. 9 буде поміщати дітям куточок, "щоб справу українську розуміли". Теж оповідання для дітей поміщував "Український Хлібороб" (1932, ч. 45.) "Вірний Бурко в битві" (для школярів).

79) Пор. Календар "Праці" з 1948 р. стор. 42-44. "До вищої освіти", написала А. І-а (Антонія Шульган). А при тім каже: "Ціллю наших прудентопільських студенток є подбати, щоб наша молодь отримала всі потрібні підготовчі знання для продовження своєї освіти і, щоб ідучи до вищих шкіл, вона знала, що йде вчитися для добра с в о г о н а р о д у (підкреслення наше), для покращання його становища, для піднесення його свідомости, його культури — для добра України!" (стор. 44).

80) Подаю з записок п. ред. Миколи Геца.

81) Клим Ґутковський, відкривець кривичицьких печер, організатор нашої громадськости в Бразилії, пізніщий УСС, помер у часі І. світової війни.

82) У ч. 6 "Прапора" було про той донос у рубриці "смішне" (прав-диве); оповідається там, що на одній колонії в читальні "Просвіти" каже секретар: зроблено донос на редактора "Прапора", що він небезпечний росийський революціонер і у "Республиці" донос видрукували.. І. член:

я чув, що як продумали про це написати, тому що не знаючи по пор тугальськи, дали написати доноса якомусь п'яниці за келішок горілки. І той написав. 2 член: пожалься Боже, щоб це зробили русини-українці і ще такі, що хотіли бути керманичами народу... 3 член: я ні чого про це не чув, але бачу, що "їдемо, коли пси брешуть". 1 член: я чув, що п. редактор мав сказати, що тою клеветою себе перед українським народом понижили, а газеті зробили безплатну рекляму й більше тепер ма пренумераторів".

83) "Праця" 1927 ч. 45 з нагоди повідомлення про створення урядової комісії над приватними школами. А ця справа ще в 1945 р. була пекуча для бразилійського хутора, тому Фонтовра Амарал писав: "З огляду на рації порядку християнського, етичного, правного, політичного, економічного й особистого — нам треба звернути очі на хутори..." («Aspectos da vida rural brasileira», pag. 3).

84) Митрополит Андрей виготовив для наших учителів квестіонарі такого змісту: 1) Яке відношення уряду до школи (федеральна, приватна чи публична школа) — 2. коли заложена? в якім будинку відбувається наука? — 3. На кого записаний ґрунт шкільний? — 4. З як здалека ходять діти до школи? — 5. Кілько їх? дівчат? хлопців? в якому віці? скільки українців? скільки іншої народности? — 6. Кілько дітей учащає до школи? — 7. Кілько анальфабетів в колонії? — 8. Кілько відділів? Чого вчаться? — 9. Які недомагання школи й як їх усунути? — 10. Чи й як відбувається вечірня школа для старшої молоді? — 11. Чи в найближчім сусідстві є необсаджена школа? — 12. Чи в сусідстві повинна б бути школа, а її нема? — 13. Хто утримує школу? (товариство чи приватна особа) Хто нею заряджує? — 14. Кілько платять діти за науку? Чи є діти, що даром лістають науку? Чи в місцевості є друга школа, публична, або приватна й скільки наших дітей до неї ходить? — 15. Хто в школі є учителем? від коли? — Яке його матеріяльне положення? Яку платню і від кого побирає? — Звольте подати й про себе. Яке ваше куррікулум зіте? Чи бажаєте позістати в учительськім уряді? Які ваші трудноші, бажання й потреби так особисті, так і з огляду на школу або шкільництво? — Прудентопіль, 3. мая 1922.

85) стор.: 206. Ось його власні слова: "Щоб усі елементи притягти по "Українського Союза у Бразилії", я намагався дати йому атрибути давнього галицького Народнього Комітету і Шкільного Союза й Просвіти в врешті атрибути усіх наших інституцій економічних, Сельським Господарем починаючи, при чому на місце одного президента вибрано директорію трьох президентів"...

86) Там же: 130 та слідуючі. Розуміється, при кінці свого життя П. Карманський, бувши вислужником большевиків видав спогади під заг. "Кріз темряву", які друкувалися уривками в комуністичнім часописі "Знання" у Буенос Айрес, Аргентина 1956 р. січень-лютий. Для його облудної характеристики вистачить таке речення: "не буду писати про мізерне культурне і соціяльне життя більшості емігрантів". ("Знання", з 28-го січня 1956 стор. 7), хоч "Між рідними" пише (стор. 132) "вірте мені, що

ших дорізонських днів, коли ми всі горіли одним огнем для святої справи, я не забуду ніколи"... Це був пристосованець та слабодух, і "Праця" ще 1927 р. писала, що К. П. ширив комунізм (ч. 48). А по написанні збірки наклепів "Чому" та по розсвареннї не тільки з духовенством, але й з всією українською громадою, повернувшись до краю, знову мав лице хвалити ОО. Василіян на рефераті виголошеним у Дрогобичі (ч. 22 "Праця" з 1933 р.).

87) Таку гуртівню ще думав заложити дир: М. Заячківський, коли перед І. світовою війною звиджував наше поселення в Бразилії (пор. Беріхт його ж).

88) Про ролю інтелігенції та її можливості можна порівняти: "Сумний стан нашої інтелігенції на еміграції в Бразилії" у календарі "Праці" 1933 р. стор. 50-53. Там пишеться, що "бували такі осібняки, низького характеру, що пускалися на всякого рода нечесний промисл, або попросту говорячи, надували людей-колоністів, різнородними штучками. Бразилійська еміграція має найрізнородніші приміри таких "птиць небесних", що не сіяли, а достатньо жили з бідного колоніста. Історія майже кожної колонії може дати один примір таких перелітаючих птиць. Чесні й характерні беруться до роботи, щоб не бути тягарем для других". (стор. 50-51).

89) Самі "союзовці" — маса осудили донос, як це видно з протоколів Т. Шевченка на Малеті. Надзвичайні загальні збори з 4. 5. 1926 р. до 4, питають чому доносу не підписав секретар Союзу, а при тім рішенє просити головний виділ, щоб не допускав негідних виступів. Текст доносу прочитав В. Кухар і тоді поручено делегатам на Загальні Збори Союзу (Кухареві та Шасталові), щоб вияснив головний провід цю справу. На слідуючім засіданні 6. 6. 26. звітують делегати, що це були п е р ш і збори, на яких делегати посміли висказати свою думку. Головно делегати Малету та Іраті почали протестувати, а інші делегати за ними потакнули.

90) Порівняй: Володар Буженко "Змагання українських поселенців у Бразилії за вищу середню школу" в "Українських Вістях" ч. 39 з 4 жовтня 1954 р. Едмонтон. Канада. Теж: "До народин прудентопільського семінаря" "Життя", Буенос Айрес ч. 91 з 1955 р. стор.: 1821.

91) Григір Гладкий, пишучи про школу на п. Новій Галичині, каже, що учительки з колоній ходили вчитися щосуботи до СС. Служебниць ("Праця" 1926 р. ч. 28), а в 29 ч. пишеться, що найбільше учительок виховали тії ж Сестри.

92) Одними з перших державно кваліфікованих учителів були: Вол. Мартинець та Семен Кукурудза (здали іспити 1921 р).

93) "Праця" 1930, ч. 33. В тому часі об'їздив наші оселі Кузьма Остапенко, який начислив нашої молоді в шкільнім віці до 5000 по тих колоніях, які вчаться, але це число мале і повинно бути більше, а через брак учителів діти не можуть бути обслужені школою. Шкода, каже К. О., що

нема інтернату і колегії в Куритибі. Ми не подбали про фахове вчительство. Досі було два джерела виховання вчителів: Сестри й В. Куц.

94) Бразилійський "Місіонар" з 1913 р. стор. 125.: Тво місійне має 802 члени, а до Бучача вислано до 31 липня 1913 р. на суму 1.070$900 мр. А на стор. 187. пишеться, що це т-во має на Антоніо Олінто 140 членів; на 32 стор., що у Ріо Ґранде до Сул на оселі Іжуї має Т-во Місійне 12 членів.

95) Лист о. М. Шкірпана до о. Л. Березовського в Римі з дня 14 червня 1914 р.

96) У 4. ч. "України" є подана мета Федюкової Ради: 1) займатися просвітою; 2) видавати тижневик "Україна"; 3) теж публікувати брошури; 4) заложити бурсу в Куритибі; 5) заступатися за Україною перед світом.

97) Це було в 30 рр., а до тої цілі випечатано окремі посвідки з знимкою моделю майбутньої бурси.

98) Точно це сталося в дні 27. січня 1922.

99) Ось ці родини: Петро Мазуришин та Кузьма з Порту, Петро Фірман з Дорізону, Гриць і Михайло Прийма та Михайло Бобко з Ірасеми, Прокіп Мудрий і Василь Угрин з Прудентополя, Н. Доняк й Личаковський з Іраті та Ґураль з Куритиби (пор. Альманах Василіянських Студентів стор. 49).

100) "Праця" з 1923 чч. 27 і 50.

101) "Праця" з 1924 ч. 12. Ця порада "Праці" була притокою до закиду "Хлібороба", що ОО. Василіяни є проти української школи (пор. числа Хлібороба з 1925 р., а 1929 р. ч. І. "Хлібороба" поміщено заклик В. Куца давати дітей до дівочої амер. школи в Кастро, аби не до "фабрики руських матечок".

102) о. Петро Осінчук звітує, що тільки 1 колоніст посилає дитину до вищих шкіл, а у Куритибі тоді (1922 р.) ходило 3 учні до вищих шкіл, а на ремісничі курси, які відбувалися вечерами, до 16 хлопців.

103) Декрет про утворення віцепровінції ЧСВВ у Бразилії дано 27. 4. 32. та 11. 6. 1932 для утворення новіціяту в Прудентополі, а 16. 1. 1948 перенесено його на Іваї.

104) Про семінарію св. Йосипа, яка є передсінком новіціяту, можна ширше довідатись з таких писань: Бр. Пасив Лозовий ЧСВВ: "По десятьох літах" у Алманасі Василіянських Студентів стор. 88-102. о. Борис Коцій ЧСВВ: "У 20-ту річницю Семінарії ім. св. Йосифа в Прудентополі", у календарі "Праці" на 1955 рік стор., 82-92. о. Є. Кривий ЧСВВ: "Шляхом до мети" у календарі "Праці" на 1956 рік стор. 82-87; о. Атанасій Купіцький ЧСВВ: "25-ліття Семінарії св. Йосипа", Кал. "Праці" 1960 рік.

105) Головний комітет фонду ім. свв. Кирила й Методія мав осідок у Малеті, а складався з голови о. Петра Процькова, секретаря о. О. Ананевича, Теодора Ханейка з Дорізону й Григора Панькевича з Вера Ґварані. ("Праця" 1926, 31 ч.).

106) Ізак 14.6.

107) Пер. Д-ра Григора Лужницького: "Українська Церква між сходом і заходом", Філаделфія 1954 р. стор. 465. Загально про Василієве виховництво: Stanislas Giet: «Les idées et l'action sociales de Saint Basile», Paris 1941, p. 217-265. — Amado Ruiz Ramos: S. J.: «História de la

educación y la pedagogia». Buenos Aires 1949. p. 78-79. — «O Brasil Religioso». Fernando de Macedo S. J. Bahia 1920. p. 609. В 1919 було в нас 7 отців, а не 26. як там подано.

108) ОО. Василіяни Йосафата-Рутської формації вславились найбільше своїми школами, в чому вони дорівнювали польським ОО. Єзуїтам і Піярам. Коли в 1773 р. знесено ОО. Єзуїтів, то Василіяни були в силі перебрати їхні школи; між цими — славну колеґію в Острозі". Пор. о. Мелетій Войнар ЧСВВ "Василіяни в Українськім народі" "Слово Доброго Пастиря", США з липня-серпня 1950 р. стор. 59.

109) Порівняй "Працю" ч. 1660 там і оборона посла Йосипа Ділая в паранськім соймі.

110) "Праця" 1913, ч. 10; ч. 16; ч. 24; 1914, ч. 6; 1915 ч. 10, ч. 41. Тому недаром написала ця "Праця" 1951 р. про покійного о. М. Шкірпана, що "усе, що йшло на користь Церкви й народу робив: будова церков, шкіл, підготовка вчителів"... (ч. 37).

111) Та й за це мали наші священики й неприємности: пор. "Працю" з 1926 р. ч. 39, де говориться про один такий випадок о. М. Шкірпана ЧСВВ з невихованим учителем у 1919 р.

112) Ще є більше прикладів про це, як то наші священики заохочували молодь та її батьків, щоб давали науку своїм дітям.

113) У листі з 4. X. 1911 р. до о. Лазаря Березовського ЧСВВ писав о. Р. Криницький, що сам місцевий єпископ дивується як наші отці можуть стільки працювати!

114) Навіть тоді коли йшла справа загального політичного характеру, то в цих імпрезах вміли ОО. Василіяни все вплести справу школи, як от: у 1917 р. на Есперансі коло Прудентополя було велике віче проти польських зазіхів на українську Галичину, то уч. Олекса Кузишин говорив про товариства, вказуючи на користь бібліотек та читалень, а Василь Музика про конечність шкіл (наше підкреслення) загально в Парані, а особливо в Прудентопільщині ("Праця" 1917, ч. 9).

115) Порівняй спогади П. Музики в Праці 1936 р.

116) "Праця" 1926, ч. 39 і усно переказав мені о. Євстахій Турковид ЧСВВ про цей випадок.

117) У "Праці" 1928 р. ч. 39 відповідає добре на закиди противників а у тій же газеті з 1933, ч. 33 у "Слові до Родичів" читаємо: "Ми щасливі, що з примітивних шкіл ОО. Василіян навчилися читати й писати й через те читаємо ґазету".

118) "Саме в день мого приїзду (28. 2. 1922) відбувалися вибори шефа політики. Українці переперли кандидата прихильного нашій школі більшістю 170 голосів. ОО. Василіяни раділи, як діти. Українці цілий вечір палили з револьверів. Я дивився на цю дитячу радість і хміль перемоги та ніяк не міг зрозуміти, в чому криється причина радощів. Та з другого боку мене зворушила ця національна свідомість і дороження своєю рідною справою. І дивився я на цих трьох ченців у білих рясах з якоюсь німою пошаною. Їх впливи сягають у найдальші нетрі паранських лісів і вони з мулів майже не злазять, роблячи по кільканадцять, а то й кілька-

десять миль дороги неможливими, небезпечними доріжками. Саме від'їздить на своєму мулові о. Коциловський в дорогу. Має зробити сьогодні 8 миль дороги й вернеться додому за три тижні. Двічі топився в ріці, кілька разів смертельно падав зі свого мула. А проте все задоволений, усміхнутий, захоплений працею" стор. 56.

[119]) Писав же о. С. Кізима ЧСВВ у жовк. "Місіонарі". Рік III стор. 158., що "нам грозить небезпека кривавої жертви" між іншим, що не хотів школи масонської, яка тоді існувала в Прудентополі. — Отут подамо коротко дані про тих шкільних місіонарів: О. С. Кізима це перший місіонер у Бразилії, але не побув він довго, хоч найважчі хвилини мусів пережити й по закладинах підвалин, повернувся в липні 1902 р. до Краю. — О. Антін Мартинюк і бр. Софрон Горощук прибули до Парани 1898 р., а на другий рік о. Мартинюк повідбував по всіх наших оселях св. Місії. Повернувся до краю ще перед виїздом о. Кізими. Помер у Львові. Його праця в Бразилії описана в статті "Перший Місіонер", стор. 26-31, Календар "Праці" на 1948. В. Буженком. — О. Маркіян Шкірпан походив з Маластова, на Лемківщині, а помер у Прудентополі (1866 — 10. вересня 1941). У Парані працював 39 років. Дуже люблений нашим народом і вельми для нього натрудився. Навіть по смерті, як довідуємося, не перестав помагати своїм людям.. Про нього, як і про К. Бжуховського, можемо сказати, що вони були головними організаторами нашого місцевого життя. О. Клим Бжуховський родився в Львові 1875., а помер у Прудентополі 12. лютого 1942. Про них ширше в "Ювілейнім Альманасі Василіянських студентів", стор. 79-84. В 1909 р. приїзджає о. Рафаїл Кришицький, що чи не найбільше напрацювався на шкільнім полі, а 1925 р. повертається він до Галичини. — Про о. К. Сімкова дивись "Альманах Вас. Студентів", ст. 32-35. — Друга двійка місіонерів, які перенесли ввесь труд важкого місіонерського ярма, це прибулі в грудні 1913 р. о. Януарій Коциловський, який помер в Апостолес, Місіонес, Аргентина, 1937 р., і о. Євстахій Турковид, що своєю шкільною діяльністю порівнюється з о. Р. Кришицьким, а по п'ятнадцятилітній місіонерській праці в Аргентині, тепер спочиває між своїми братьми в Парані. — Зараз по війні прибуває о. Вартоломей Сенюта, що й досі працює в Бразилії, а 1927 р. з бр. Лаврентієм Струком приїздить уже покійний (1949 р.) о. Мартирій Котович, що трудився і в Парані і в Місіонесі. 1925 р. виїхав до Европи бр. Гавриїл Будний, що чимало працював над фаховою освітою від 1909 р.

[120]) Цей факт стався на оселі Вермонд ("Праця" 1930 р. ч. 28). Там стрінув о. Маркіян одну жінку, Анастасію Українку. Про неї деякі говорили, що вона не хоче по своєму балакати. Коли давніше звернув увагу її один українець, то вона відповіла, що їсть бразилійський хліб і тому так говорить... "Розуміється і дітей по своєму не вчила. Знайшлися разом з Анастасією. Вона, по звичаю тутешньому, пізнавши, що то "падре" каже перша "boa tarde". Я знов голосно промовляю до неї: "Христос воскрес!" Анастасія витріщила очі, дивиться хвильку, потім приступає ближче, вітається зі мною і відповідає "Воїстину воскрес!" Якась радість відбилася не лиш на її лиці, але й в душі, коли почула по стільки літах

то від свого священика такі радісні слова: "Христос воскрес". Потім по чинаємо говорити, то про те, то про це. Так прийшли ми аж до дому, де перебуває браз. священик. Перед домом старша бразиліянка у вели ким соломяним капелюсі, якоюсь лопатою чи граблями, стягає з-перед ха ти сміття на огонь, який уже горів, а дим стелився по землі, гейби перед дощем. Коли зблизилися до неї, то привіталися бразилійським звичаєм. Дона Сеньоріна, бо так її всі звуть, гречно привіталась з нами й з Анастасією. Та відразу дона Сеньоріна звертається до мене й питає чи кумадре Анастасія уміє добре по своєму говорити. Я відповів, що тільки трошки. Тоді звертається вона до Анастасії та різким тоном каже: "А видиш, кумадре, чи я тобі не раз не говорила, щоб ти до своїх дітей говорила по-своєму, аби навчилися своєї бесіди, бож прецінь перша своя бесіда. Дітей повинна ти учити по-своєму, аби знали, що вони є, бо нашої бесіди вони навчаться пізніше, а свою бесіду повинні знати змаленьку й не стидатися її, бо тую бесіду дав нам сам Господь". Іще більше напімнень на ту тему давала дона Сеньоріна нашій Настусі. — Хоч вже старенька Анастасія, а лице поморщене, почорніле й прикопчене, таки на таку бесіду, набрало червоних румянців, бо то була неабияка наука й то в присутності "падре". Анастасія нічого не відзивалася на таку науку, яку давала їй власна кумадре, дона Сеньоріна, бо її була правда, а наука, хоч чужа, але добра. Така наука, яку давала д. Сеньоріна своїй кумадрі Анастасії здалася б не одним родичам, що то дітей своїх змалку не учать своєї рідної мови — а чужої, стидаються відай своєї рідної мови". Кінчить о. М. Шкірпан ЧСВВ.

[121]) О. Петрицького спровадив брат-медик, на противагу ОО. Василіянам, але через те, що був жонатий не міг одержати дозволу справувати священодії. Зразу він священствував не дивлячись на заборону, але потім виключно зайнявся своєю господаркою (садком, пасікою), але й потім час-до-часу виступав у громадським життю. Помер же поєднаний з Богом і церквою в Понта Гроссі, дня 15. II. 1932 р.

[122]) Один із кращих працівників зі світського священства це також Малетянщини та Дорізону, о. Петро Процьків, який довгі роки жертвенно трудився на релігійно-народній ниві. Ур. 1877 р., а помер на удар серця, не видержавши переслідувань, що їх спричинили таки свої, у дні 3. 1. 1941.

[123]) "Між рідними", стор. 91.: "Серед лісів стоїть невеличка дерев'яна капличка, в якій відбувається також шкільна наука. Капличка стоїть на горі й тільки стежка серед кущів і буйної папороті веде до неї. Довкола розлилося схильоване лісове море. В капличці на верху є маленька кімнатка з ліжком для священика, як він вряди-годи зайде на цю оселю. Я був у цій кімнатці, роздивлявся по цілій околиці, блудив поглядом по довгому гірському хребті — і насилу відкрив на широкому просторі дві чи три маленькі хатини. І прийшло мені на думку, скільки дум можна передумати в цій кімнаті над капличею, серед безкраїх лісів, що хвилюють довкола й творять верховіттями пінейрів темну оксамитну габу, по якій, здається, можна ходити як по величезному коврі. І я завидував

цьому священикові, що може вряди-годи втікти від світа у цю пустелю".

124) Порівняй "Чому" при кінці спогадів П. Бака.

125) Про історію СС. Служебниць дивись: "Добрий Пастир" з Станіславова, Україна, рік 1933, ч. 3. — Каталоги СС. Служебниць з 1938 і 1955 рр. Теж календар Праці з 1949 р. стор. 106-110. Тамже на стор. 110 є про Катехиток св. Анни й ст. 111-112 про Катехиток Пресв. Серця Ісусового.

126) "Між рідними", стор. 58 і 205. Ще 1919 р. писала "Праця" (ч. 3), що діти школи СС. Служебниць у Прудентополі були питані (класи 3-4) з історії України й є виховані в нашім українськім дусі.

127) Урядові кола добре ставилися до СС. Служебниць. Їхні школи дістали похвалу від усіх тодішніх інспекторів Парани для справ просвіти шкільної: Прета Мартінеса, Лізимака Кости, Жозе Буснарда (дивись: "Праця 1931 ч. 6).

128) Катехитки Пресв. Серця Ісусового постали по 1940 рр. Сьогодні вже признані Апостольською Столицею як "світський інститут" і ревно працюють не тільки в Бразилії але й в Аргентині від 1952 р.

129) Писала "Праця" в 1923 р. ч. 40., що ми маємо в Парані дві три десятки справжніх провідників, а інші то паразити, тому не є причиною, що наш нарід, наче б мав рабську душу (для чужих), але причиною вони є самі, що їх нарід омінає. А 1925 ч. 29., на нашій інтелігенції нарід уже загартувався: "Це наші інтелігенти — ми їх вже знаємо" — казали посельчани.

130) Звіти священиків з 1922 р. для Митрополита А. Шептицького подають, що в сторонах Куритиби учні Осипа Шпитка — ліберали, а коло Жангади вихованці П. Баки. Знову ж рух сектанський почався 1909 р. шаленою пропагандою головно в Прудентополі й на Жангаді.

131) Такі передові діячі посьогодні діють на майже кожній оселі, хіба що на їх місце прийшли нові. Хоч часто вони не мали вищої освіти, зате могли одним похвалитись — щирою любов'ю свого народу. Ред. Гец подає досить докладну статистику про місцеву інтелігенцію, а вона, додамо, якраз і вийшла з отих передових родин (Ювілейна Книга УНС ст. 236-237).

132) Порівняй Брошуру о. Василя Зінька ЧСВВ: "У спогад 50-річчя Апостольства Молитви в Прудентополі", червень 1950, стор. 16.

133) "Праця" 1926. ч. 45: На зборах практиковано не лише справи церковні, але й світські. Молодь під проводом ОО. Василіян вивчувалася багато світських пісень і давала різні театральні вистави й в той спосіб інше настало життя. Тим способом гуртується молодь"...

134) Апостольство Молитви то було тим квасом євангеличним для нашої спільноти і тому добре назвав куритибський епископ Кир Іван Брага: "Хочете бачити віруючих людей, сумлінних горожан Бразилії, то підіть до українських церков. Там побачите розмолений нарід, що при св. Католицькій Церкві сильно стоїть, поважаючи свою владу — особливим способом почитає Пресвяте Серце Ісуса"... (Жовківський Календар Місіонаря 1936 р. ст. 63).

135) "Всі школи побудовані без державної допомоги, тільки на підставі праці й збірок, заповіджених Апостольством Молитви. Апостольство Молитви старається про професорок і Катехиток, нераз самі їх утримують. Організація Катехиток Пр. Серця Ісусового це — цвіт Апостольства Молитви" — у статті "Апостольство Молитви". Кал. "Праці" 1949 р. стор. 43-45.

136) Ширше про Марійські Дружини в "Ювілейнім Альманасі Василіянських Студентів" з 1946 р. ст. 65.

137) Пор. Микола Гец "Українська іміграція в Бразилії" — Ювілейна Книга УНС Стор. 233-252, а про товариства особливо на стор. 244-245.

138) Там же є і про "Січі", як і в "Ювілейнім Альманасі Вас. Студентів" з 1946 р. ст. 54.

139) Історія генези українського католицького епископства в Бразилії є написана (хоч не повна ще) у "Житті", Буенос Айрес, Аргентина, ч. 127, вересень 1958.

140) Календар "Хлібороба" з 1935 р. пише, що в Куритибі 21. X. 1928 р. основано "Центр", який "зертає увагу завжди на виховання української молоді в українськім дусі, спрямовуючи туди максимум зусиль, енергії та праці" (112 ст.).

141) Книги протокольні УКС і зразки статуту знаходяться в Куритибі, у бібліотеці ОО. Василіян.

142) До творення таких комітетів треба було енергії: "У Прудентопільську колонію ОО. Василіяни вложили багато праці. Це мусить признати кожний, хто тільки знає прудентопільські обставини. Допіро по довгих літах, там де осіли СС. Служебниці й взяли в свої руки Рідну Школу, просвітня ділянка на цих колоніях хоч в части залевнена на будуче" (Кал. Праці 1933, стор. 33).

143) Про "шкільні союзи" писалося в "Праці" у статті "В 60-ліття Рідної Школи" ч. 27, рік 1958. З приводу того вив'язалася дискусія, бо С. В. Кобилянський у "Хліборобі" чч. 1334-1335 існування "союзів" як загальної організації опрокидував. Про "союз" як монооранізацію пор. М. Гец у згаданій статті в Юв. Книзі УНС стор. 245-246.

144) "Праця" 1914 р. ч. 19.

145) "Праця" 1920 р. ч. 25. Має теж і звістки про інші товариства.

146) У звіті ріопретської школи під ч. 13 стоїть: "школу утримує федеральний уряд, належить вона до товариства, а заряджує нею виділ товариства".

147) Ріопретський "Шкільний Союз" при загальній метаморфозі товариств на філії УСБ переіменовано на "Український Союз" як і багато інших товариств по інших садибах, "Праця" 1922, ч. 35.

148) Дослівно у р. Геца: "В 1913 р. з ініціятиви оо. Василіян була створена центральна шкільна організація — Шкільний Союз, на який покладено було ті самі завдання, що їх мала "Рідна Школа" в Галичині"... ст. 242-243. Ю. Книга УНС.

149) "Праця" 1930 р. ч. 26.

150) Ще в 1940 р. міг писати Севастіон Парана, що "на нещастя ця найважливіша ділянка суспільної служби не мала в Бразилії побажаного

розвитку, тими, які знають, що з школи виходять піонери для велич народів": (O Brasil e o Paraná, стор. 98).

151) Пор. "Terras e colonização» Августа Тешейра де Фрейтас Жуніор Pio 1882., стор. 37.

152) Пор. книгу Вілсона Мартінса стор. 384 і дальші "Виховна політика".

153) "Праця" 1926, 29.

154) Конституція Бразилії з 16 липня 1934 теж поробила ще більші обмеження для переселенців, а їх оправдує "оборонним" характером. Пор. Législatión Social Brésilienne, Rio de Janeiro 1937.

155) Про це знаємо з оповідань учасників кампанії в Італії. Зараз у Бразилії нема правного обмеження до вжитку мов чужих у радіо, пресі, тощо, тут справді демократія, а не як в Аргентині чи Параґваю, де радіо і телевізія тільки допускає мову еспанську та ґварані. За те щодо початкового виховання залишилася драконська постанова жетулівської доби: арт. 168, I: "початкове навчання є обов'язкове й буде даване тільки в державній мові" (Конституція Бразилії проголошена 18. вересня 1946 р.).

156) "Праця" 1930 р. ч. 32, 39.

157) Спогади С. Єлени Кучер Служ. ПНЗ/ДМ.

158) "Праця" 1917 р. ч. 45. Пишеться, що на Іваї замкнув уряд нашу школу, але це через непорозуміння, бо тільки німецькі школи замикають.

159) Про той утиск на українські школи скаржиться "Праця" 1927 р. ч. 47.

160) "Український Хлібороб" 1925 р. ч. 19. "Кінець інспекторства Мартінеса позначився заїлою нагінкою на не-португальські школи".

161) Gazeta do Povo 1. X. 1927.

162) Про це нам розказував уч. М. Кінаш устно в 1949 р. На згадку про минуле української школи та колишню священну працю, старенький учитель аж розплакався...

163) Наші люди належали до таких єпархій: зразу до Куритибської, а потім, коли переділено області Парану-Санта Катарину, то Ірасемщина припала до флоріанопільського владики, потім до жоїнвільського, а Жаґадищина до Палмас, Прудентопільщина ж — до понтаґроського владиства.

164) Так подає Фуґман, а потім з того чина вийшло два священики: о. Бенігній Водоніс та о. Методій Коваль, які правили перші Служби Божі в українськім обряді. Останній зараз цілком править на українськім обряді та обслуговує наших людей на Вера Ґваркові та околиці.

165) Пор. "Між рідними", стор. 78. у замітці. Теж оповідають, що в час будови залізниці з Мафри до Дуке де Каксіяс у сторонах Ірасемщини, показав один з наших людей військовикам, що кермували цією будовою, книжку про пацифікацію з відповідними знімками. Цю книжку видав був свого часу "Союз". То про прочитанні її адміністрація залізниці звільнила з праці всіх поляків, яких там було чимало... Це було в сорокових роках

166) Знову ж на одній оселі великий власник землі тубілець розпродав землю між наших людей, а сам потім став за робітника в одного з українців. Коли його запитали чи йому не прикро отак сидіти комірником на землі, що її колись був власником, то він сказав: мені тут зараз ліпше, бо маю гарно побілену хату, жінку мою навчили пекти

хліб, взагалі тепер почуваюся культурною людиною (з оповідань с. М. Й. (Кир Йосипа Мартинця).

167) Часто стрічаємо тубильців, що знають нашу мову, хоч часом не виявляють цього назверх. Нашими звичаями: колядою, гагілкою, піснею, тощо, то впрост захоплюються. Між іншим ми чули таке оповідання: у час нагінки на чужинців, на одній нашій оселі був празник, а вечером мали бути вечерниці. Розуміється, були там такі типи, що хотіли зробити бучу українцям. Та між учасниками вечерниць був один тубилець негр. І він не допустив до участи в забаві ні одного з бешкетників, кажучи до наших по-українськи: "тут самі наші".

168) Свого часу то навіть передвиборча пропаганда йшла по українськи. Напр. кандидата на посла до паранського сойму др. Буського. І пропаганда до перепису людности в 1950 р. В 1956 тубилька на Гітандзі теж виступала на пописі з знанням української мови й грамоти.

169) 1932 р. ч. І. писала "Праця", що нашим на сором поляки посилають дітей до української школи на Барра Ґранде, де вчила Михаліна Войтович і там відбувся іспит на польській мові (для польських дітей).

170) "Світ" з Понта Ґросси осудив донос та питав: хто з українців у Галичині донесе до польського уряду, що в українських школах вчать по українськи? "Праця" 1926 р. ч. 21.

171) "Праця" 1919 ч. 18 доносить у дописі з Жаґади, що тут нема поляків, а тільки українці римо-католики.

172) У Порті була й українсько-німецька школа. Пор. "Український Хлібороб" ч. 50, 1925 р.

173) Так було на Ірасемі. З спогадів с. Єлени Кучер СНЗПДМ.

174) Так робив уч. Ґук та інші.

175) Ці збори були 13. березня 1911 р. під проводом о. Р. Кришинського. Пор. "Прапор" ч. 7.

176) Це було 1924 р.

177) Теж "Український Хлібороб" пише, (1930 р. 25 ч.) що на Карразінью кооператива утримує школу, і на о. Антоніо Кандідо (ч. 12, 1931 р.).

178) Пор. ред. М. Гец у наведеній статті, стор. 243.

179) Спогади с. Єлени Кучер. Служ. ПНЗ/ПДМ.

180) Про надужинання при уділюванні субвенції пор. у Теобалда Міраїди Сантоса, стор. 503.

181) Пор. звіт уч. М. Кінаша з 1922 р. "платню побираю від федерального уряду та потреба на ню довгий час, декоди й 2 роки"...

182) "Праця" 1913 р. ч. 22.

183) 1931 подає "Хлібороб", що на лінії Парана через брак нашого вчителя учителює німець (це на Круз Машадо) ч. 12.

184) "Праця" 1925 ч. 25.

185) "Праця" 1926, чч. 20 і 23.

186) "Праця" 1924, а це було на Непорочне Зачаття.

187) "Праця" 1926 ч. 24.

188) "Праця" 1931 р. ч. 24.

189) "Праця", 1926 ч. 24.

190) Ми подибали на Сера до Тігре ще з 1913 зшиток товариства шкільного, де є записано як платили члени свої вкладки від дітей. Отже від одної дитини плачено по 200 рейсів, а вступ 500. Записаних членів було 37. Учитель Іван Редьква, згоджений за 30 міля в місяць, а крім того має дістати мешкання і вікт. Почав науку 1. травня.

191) "Хлібороб" 1925, ч. 39. Найбільше причинилась до тієї толоки-учениця Євгенія Шаравара.

192) Ось сума продуктів та праці, що її згодилися дати учителеві за науку дітей на К. П. Отже грошем місячно по 30$000, а до того на 8 місяців учителювання 8 кварт фарини, 14 кварт фасолі, 40 кгр. солонини та зрубати алкер росів (поля). "Праця" 1917 ч. 42.

193) З оповідань п. Баки ірасемця, записаних в 1950 р. нами.

194) Спомини п. Параскевії Левків-Хрунь.

195) З записків уч. Т. Гладкої, що в мене знаходяться.

196) Про гаразди вчителів пише "Український Хлібороб" 1925 р. ч. 32 у статті "Осьтак мимоходом".

197) 1929 ч. 24 писала "Праця", що шкільні комітети тепер відпочивають, хіба оживають тоді, коли треба будувати нову школу!

198) "Праця" 1927 ч. 3. подає, що на Кальварії коло Ірасеми тоді щойно вдалося згуртувати дітей у школі, як о. К. Бжуховський поставив школу.

199) Церква й школа йшли впарі, тому о. К. Бжуховський звітує М. А. Шептицькому 1922, що при кожній церкві в Ірасемщині є теж і школа.

200) "Праця" 1917 ч. 25. К. Одрецький відступив дім на школу, де вчив Ол. Мартинець. За 20 мінут все згоріло. Це було на оселі Ріозіньо.

201) На Вера Ґварані л. др. Лімоейро, мали побільшити школу, щоб могла відбуватися відправа. Пор. "Праця" 1926 ч. 51.

202) Між іншим варта підмітити, що в Куритибі ще о. А. Мартинюк заложив 1898 р. братство св. Онуфрія, а воно потім продало площу ОО. Василіянам, а за цю готівку мали збудувати школу чи Нар. Дім. (З протокольної книги товариства записав ред. М. Гец).

203) У боротьбі між двома таборами потерпіли й шкільні будинки, напр. на Антоніо Олінто, мабуть там згоріла через умисний підпал нова школа.

204) На оселі Новій Галичині к. Порту 10 років лежав матеріял на школу, а тепер уже є нова школа, та нема вчителя і діти 8 місяців дичіють без шкільної науки. "Праця" 1919 ч. 17.

205) Пише уч. М. Ківаш (з Прудентополя 31. X. 1953), що зразу довкруги Прудентополя вчили в приватних хатах, а зчасом почали будувати тзв. громадські школи.

206) Бо ще 1914 р. у листі до о. Д. Ткачука ЧСВВ писав о. К. Бжуховський ЧСВВ, що місіонери з праці живуть а "тут церкву, там школу треба поставити"...

207) Часом не так комітет, як окремі родини старалися збудувати дім на школу. Напр. на 10-ім Вісиналі 14. XI. 1925 р. посвячено школу і раділи з цього головно кілька родин, бо їх почин дійшов до бажаного висліду.

208) "Праця" 1914 ч. 16. Іваї-лінія Бертрам. Поставлено дім, де буде школа й читальня. Посередині оселі, гарно положений, обширний ґанок, простірна саля, чотири великі вікна з скляними шибами, футрини на зелено помальовані. Дім з середини і з надвору побілений, що й здалека гарно представляється. У світлу п'ятницю його посвятив о. Петро Осінчук та сказав гарячу промову ободрення до дальшої праці. Навіть мами з немовлятками прибули, щоб узяти участь у такім небувалім святі...

209) Часом виходили конфлікти з племінних рацій, а часом з партійних та релігійних, як от на Барра Вермелі п'ятьох латинників хотіли за ніс водити всю громаду і відірвати сусідню Антоніну (Пор. "Праця" 1923 ч. 24).

210) Напр. на Іваї 1923 р. посвячувано руками о. Є. Турковида ЧСВВ угольний камінь на школу СС. Служебниць, то прибув на це торжество сам губернатор Парани, тоді ще президент Каєтан Муньоз да Роша. (Записано з хроніки СС. Служ.).

211). Фр. Дурський дарує школу про це в "Праці" 1924 р. ч. 52.

212) Порівняти звіти з 1922.

213) "Праця" 1932 ч. 2 про бійку та оборону школи на Тігре.

214) Порівняй звіти з 1922.

215) Лист з 1. лютого 1957 р. з Прудентополя.

216) "Праця" 1926 ч. 52. у посмертній згадці про уч. Степана Думу.

217) Про школу СС. у Прудентополі пор. "Працю" 1931 ч. 23.

218) Будинок колегії в Порті продано впрост запівдарно (за 60.000.00) і якомусь сирійцеві правдоподібно, хоч хотіли купити свої українці...

219) Ось ще кілька слів з оповідань п-ні Наталки-Ольги Мартинець-Сисакової: "у клясах були образи, мапи, стіл і крісло бронзового кольору. Лавки в два ряди на четверо та шестеро дітвори. Лавка мала верх похилий з заглибленням на каламар і з рівчиком на ручку, з під верхом була поличка на книжки. Устаткування школи було з піньора, як і верх дому, спід же з імбуя. Образи такі були: св. Володимир Великий, Хмельницький, Хрест і образ Матері Божої або Серця Христового. В обидвох залях був великий образ релігійний, часом діти приносили квіти, щоб поставити перед ним. На фронті перед школою городець, а пальми ті ще до нині остались (бутія) та й розмір кльомбів задержався. Помагали при роботі в городці найбільше дівчата, а деякі хлопці допомагали землю збирати. Росли такі квіти: гвоздики, рожі, айстри, лелії. Працювали в городці в час перерви, а ближчі школярі приходили й по науці чи оставалися, щоб трохи помогти. Дві дівчині Василя Грушки майже стало заходилися коло грядок і Павліна Романів. Учителі ще мали свій город осібно, але до нього дітей не запрягли. Це все було обгороджене піньоровими колеями штахетами, які стояли на імбуєвих стовпцях, у фіртці була старомодня залізна клямка (малетанська школа Т. Шевченка)..."

220) Книга протокольна т-ва на Вера Ґварані-осідок, загальні збори з 16. червня 1935 р. рішають, щоб будувати дім, бо тепер уже лекше як колись, бо мають католицьку українську школу, а п. Букета говорив про бібліотечку для наших дітей, щоб вони розуміли, що вони є. Мих.

Ромко радить на цю ціль себе оподаткувати. — Виходить, що нераз багато старань затримувало й будову домівок.

221) Ось протокольна книга дорізонського т-ва Т. Шевченка з 7. листопада 1920 р. 1) постановлено купити дошки на лавки, 2) згоджено до роблення лавок п. Михайла Поліщука, по ціні за 8 мілів за кожну лавку, а всіх має бути 25 лавок...

222) Ось у тій же книзі на Дорізоні дня 10. вересня 1922 р. виділ постановляє: "3) внесок учителя, щоб впровадити науку вишивок для дівчат і направити пліт коло школи. — На це мали згодитися з учителькою, яка вміє вишивати, 4) конче коло входу до школи будки на білети, поставити виходки, і підвищити платню вчителеві. — Отже підвищено учителеві на 30$000, 5) внесок Григ. Кучинського, щоб визначити години науки шкільної. — Отже мають вчити рано о 10. почавши, пів години перервати на обід, тобто між 12-12,30 а потім вчити до 3-ої пополудні". Виходить з тих постанов, що більше важною була справа вчителя та шкільної системи навчання, як журба про обстановку.

223) "Між Рідними" про улад шкіл пишеться, що вони своїм улад-женням нагадують галицькі сельські школи минулого віку, стор. 204.

224) Будучи в Бразилії ми одержали від п. І. Цимбалюка "інвентар шкільного матеріялу з школи оселі Женерал Карнейро (Жанґада) у повіті Пальмас, де підписаний інспектор шкільний Лізимак, а учитель "провізоричний" Сергій Савицький. То є каталог речей, які дала інспекторія навчання для згаданої школи в 1928-1929 р. Крім шкільних посібників ще такі речі видано: ручок 39, олівців 10, рисіки 39, зшитки до рисунків 20, до каліграфії 20, 2 пачки крейди, пачка чорнила, зшитки 30, до каліграфії 29, олівці 34, зшитків до каліграфії 30, до писання 20, рисіків 40, стільки ж і олівців. Чорнило в порошку.

225) Про таку первісну сусідську школу мені розказував п. Зільник з Маркондесу, але й зараз такі школи діють, головно по нових оселях (Пітангщини та Північної Парани).

226) "Ювілейний Альманах" з Прудентополя, стор. 50.

227) Трохи вужче бере це поняття ред. М. Гец у "Українці в вільнім світі" стор. 242.

228) Тепер уже СС. Служебниці працюють в С. Павлі, і в Ріо Ґранде до Сул.

229) "Між Рідними", стор. 205.

230) Лист п. Луця Корчагіна з Моеми під числом 3. вересня 1954.

231) Календар Праці з 1949 р. стор. 106 та наступні.

232) А по 1940 р. працюють і Катехитки Пресв. Серця Ісусового: У 1948 р. вони вчили в таких школах: Барра де Арея, Пероба, Лігасон, Марекас, Руська Вулиця коло Іваї, Салтіньо, Апукарана Ґранде, Кашоейра, Сан Педро, Естіва, і т. д.

233) "Канадійським Русинам" стор. 50. Теж у проповідях на відвідинах у Бразилії Митрополит А. Шептицький і о. Маркіян Шкірпан все заохочували вчити по своєму вдома. Лист уч. Теодора Ґрошка з Тіжука Прета під числом 16. вересня 1956.

234) У Прудентопільськім Місіонарі 1912 р.

235) "Праця" 1934 р. ч. 51. На Бракатиндзі коло Прудентополя не було два роки школи, а вчила в неділі й свята катехизму Ірина Федиш, а 17. грудня було там влаштовано 1-е св. Причастя на просьбу ревн. Анни Форикевич.

236) Календар "Праці" 1953, стор. 74-76. Опис оселі Тіжуко Прето.

237) Пор. листи уч. М. Кінаша від 27. квітня і 12. січня 1954. Теж спогади уч. П. Липки, записані мною в Понта Ґроссі, у червні 1958 р.

238) Дивись стаття Павла Музики в "Праці" 1936 р. з приводу 40-ліття поселення.

239) Там же у листах уч. М. Кінаша.

240) Про ірасемську школу знаємо з спогадів п. Гриця Приймич; дружини Івана Гуньки та інших ірасемців.

241) На загальних зборах Т. Шевченка у Малеті радять, що через незмогу т-ва покрити недобір через оплату вчителя звернутися до префейта про субсидію, а це треба зробити перед федеральними виборами на президента республики, і виделеґовують до цього голову т-ва. І. Занька. (Загальні збори від 2 лютого 1930).

242) Найбільш тривалою і плідною була школа на Маркондесі, чку спомагав федеральний уряд, а де вчив 27 років уч. Семен Кукурудза.

243) Коло 20 рр., то противники нашої школи мали таку притоку виступати проти нас, що, мовляв, "учитель не має кваліфікації" і через те не може вчити й вести школи. Тому з тої причини приймано учителів-тубильців. Такі закиди між іншим роблено й др. В. Мартинцеві на Малеті, але він поїхав до Куритиби й з успіхом здав іспити.

244) "Праця" 1935, ч. 36.

245) Пор. "Праця" 1935 ч. 9 на цій колонії вчила Жозіна Ліма Войдело, то вона на наші моління не дозволяла й викидала образи, але пішла в дубину, а зараз вчить уч. Анеля Грицишин.

246) Напр. на Ґважувірі треба було кожного разу, як приїхав священик, отвирати школу (з оповідань о. Є. Турковида ЧСВВ).

247) Тоді то писала "Праця" ч. 1 у рубриці "Бразилійські вісті": "Сотки й сотки здатної до школи дітвори тумани збиває по вулицях,здібна до всяких пакостей, перші на весілля — школи їй не дасте, батьки? І не сором вам? Ваші діти перші при переслухуванні оскаржених за побої — будуть з них рівнож люди з окривавленими руками. І не сором вам? Не стидаетесь глядіти вічно на обідране дитя днями цілими, яке здається гуманувате, а до збродні готове — бо не вивчене на добро в школі, заледбане, лукаве, хитре, очайдух, розпустне, пияцьке, злодійське! Отсе овоч ваших трудів біля дитини! Єсли нині, Господи святий, лучаються злі діти при догляді, при школі — то чого ж діжденся, Батьку украінський, з дитини, котру ти не просвітив наукою?!"

248) Пор. "Праця" 1934 ч. 51. У тім числі дуже гарно є поданий звіт малетанських шкіл і тільки мусимо висловити наш жаль, що хоч і "Праця" і "Хлібороб" просили присилати звіти про школи, то одначе наші не були скорі. Через те багато історичного матеріялу пропало!

249) Взагалі Прудентопільщина все вибивалася під оглядом просвітнім

на перше місце, як це можна вичитати в Календарі "Праці" з 1933, стор. 34... "Чому Прудентополіс є серцем українських колоній?"

250) Курси для неграмотних ще в 1902 р. провадив у Куритибі медик Ст. Петрицький, який заложив "Просвіту", хор і вечірні курси для дорослої молоді. Кал. Хлібороба 1935 р. Теж "Хлібороб" ч. 90 з 16 січня 1949 р. "50 літ зорганізованого життя в Куритибі" (М. Геца).

251) Такий відсоток неграмотних подає в своїм звіті о. М. Шкірлан ЧСВВ у 1922.

252) Пор. "Праця" 1932 ч. 6.

253) То властиво було на Родейо між Ірасемою і Папандувою.

254) "Ювілейний Альманах" з Прудентополя стор. 37. Жовк. Місіонар P. V. стор. 283.

255) З оповідань Івана Дигана і Кал. "Праці" 1948 у статті "Другий Місіонер".

256) Спогади ірасемця Григ. Прийми.

257) Спогади с. Олени СПНДМ.

258) На Антоніо Кандідо теж уч. Вол. Мартинець учив навіть жіночих робіт, а вечером мав 13 дітей на курсах. Пор. "Праця" 1919, ч. 27.

259) "Праця" 1923 р. ч. 26 подає рації чому то годі робити відчити та вистави на колонії: "нема приміщення на проби, а на відчит ніхто не прийде, а тому що люди "не мають часу", бо треба йти обідати. А зрештою краще сидіти під парканом при дорозі". Так пише про Гважувіру. "Подорожний" і подає, що за них іміганти мають це робити?

260) У 1933 р. могла "Праця" у відповідь на закиди, що мовляв нічого не зроблено за стільки років поселення, написати, що Прудентопіль чує щорічно "більше як дві сотні рефератів на різні теми" (ч. 25).

261) Позитівісти трималися такої засади при вихованні: початкову школу мали дати дітям самі батьки на лоні родини, а для навчання релігії мала бути окрема молитовня (Пор. «O Positivismo no Brasil», стор. 129 (розділ X: Тейшейра Мендес).

262) Спогади с. Олени Кучер Службенниці СПНДМ.

263) Пор. лист с. Володимири до львівської "Ілюстрованої України".

264) Теж по з'їзді у Куритибі, на якім створено ТПУК (Товариство Прихильників Української Культури) 1947 р., був досить актуальним проєкт створити в Куритибі бурсу й дати їй добрий провід з новоприбулих педагогічних сил.

265) Рід такої захоронки був і у С. Павлі та в Порто Алегре, де вже тоді починалося організаційне життя, як це бачимо з дитячих виступів.

266) Каталог СС. Служебниць з 1955 р. і записки з розмови з гол. настоятелькою СС. Катехиток св. Анни в Малеті (с. Агнетою Добровольською) у червні 1958 р.

267) Теж пише "Хлібороб" 1931 ч. 25, що на Раншарії катехизував автокефальний свящ. Овищенко, приготовляючи до св. Причастя дітей, а при тім мав і два відчити.

268) Пор. Календар "Праці" 1948 р. ст. 110 і Каталог СС. Служ. з 1955.

269) Останньо вийшло припорученя ген. Вікарія для українців у Бразилії, Всесв. прелата о. Климента Прийми, щоб допускати до Першої Сповіди та Причастя таких дітей, які вмітимуть рідну грамоту.

270) "Праця" 1920 ч. 11 пише, що в Куритибі основано Ап. Молитви та Бр. С. Христового, "щоб молодь виховувати".

271) Ред. М. Гец пише, що подібні до "Січей" о. Януарія Коцілоаського ЧСВВ, які цей почав закладати 1915-1916 рр., після 1930 р. закладав православний священик Сідлецький. Однак глибшого корення на бразилійському терені цей "січовий рух" не запустив. "Українці у вільному світі", стор. 244.

272) У протоколах засідань т-ва з Гварані-осідку є теж згадка про старання за таку дитячу бібліотеку (загальне засідання з 16 червня 1935). Потім такі бібліотеки основано в Прудентополі "Парохіяльна бібліотека" а зараз існує на Іваї подібна бібліотечка, з якої рясно користає наша дітвора.

273) "Праця" писала в 1925 р. ч. 29 з приводу повороту бр. Будного до краю на спочинок, що він вивчив 20 столярів і кількох складачів черенок, багатьох навчив церковного співу як нотного, так і ірмологійного.

274) "Хлібороб" з 1931 р. ч. 16 хвалить каразінців: Петра й Ілька Максимович та Федя Цюника, які витривали при складанні "Хлібороба", хоч інші ні.

275) "Праця" 1933 ч. 15 подає, що помер Антін Тимцьо, що носився з думкою заложити в Парані огородничу школу, а оставив він в США пів мільйона долярів.

276) 30. червня 1935 р. був з'їзд "Союзу Українок" на Іраті ("Хлібороб" ч. 29), який мав 153 членки в таких оселях: Іраті (73), Раншарія (29), Порто (12), Іваї-С. Коррея (15), Афонсо Камарго (24). Рішено улаштувати куховарські курси.

277) Про колегію в Порті стало поміщав "Хлібороб", головно 1925 р. чч.: 1, 6, 12, 13, 23, у тому числі говориться, що П. Карманський готовий уступити з директорства, коли не введеться належної карности до колегії. Справа сина п. Куріци. А цей признав рацію П. Карманському. 25, 26, 29, 32, 45, 47, 49, і пізніше часто писалося про колегію. То ще одинока школа, яка має повну історію, хоч не всі документи ми мали змогу використати через брак зрозуміння декого.

278) Спогади п. проф. Жука записані нами в 1958 р. Зараз проф. ст. Жук навчає в місцевій гімназії в Порті (ОО. Францісканн).

279) У "Праці" 1913 р. ч. 6 пише з Карасіньо Захарко Повідайко, що в них на оселі не було школи, але прочитавши з львівської "Свободи" заохоту творити рідні школи та дбати про українське виховання, зробив збори та піддав гадку заложити шкільне т-во ім. М. Шашкевича. Порішено зложити уділи й основати склеп, з якого чистий дохід мав би утримувати школу. На це пристало з одушевленням 15 членів і по 20$000 зложили, але це замало, то по 50$000 мілів, а при тім уділи забезпечено своїм маєтком і на це всі погодились. Але на жаль людська злоба й темнота т-во розбили...

280) Напр. 9. червня закінчено шкільний рік на оселі Вікторії, де вчила уч. Марія Сівак.

281) 1934 "Праця" ч. 52. Іспити в СС. Служебниць у Прудентополі тривали цілий тиждень. А 3. XII. було торжественне закінчення і роздача нагород.

Запрошено о. катехита Й. Рогу ЧСВВ, який мав відповідну бесіду. По скінченні торжества пішли діти до церкви, де було виставлення Найсв. Тайн, і цим закінчено всі труди й праці. Дощ перешкодив виставці, що мала відбутися ввечір.

282) Закінчувати не тільки іспити, але й інші громадські імпрези національним гимном (чи обидвами бразилійським і українським) тоді було в широкому вжитті. Ось для прикладу по Шевченківській Академії на оселі Бекер по всім заспівано. "Вже воскресла Україна" ("Хлібороб: 1926, ч. 47).

283) Порівняй: М. А. Тейшейра де Фрейтас: «O ensino primário brasileiro no decenio 1932-1941» Ріо де Жанейро 1946.

284) Порівняй у Фугмана: "Дї Дойчен ін Парана".

285) Призначаючи посібники одночасно просвітня секція "Українського Союзу у Бразилії" подала такий плян для українознавчих дисциплін:

1—2 кляси: релігія, читання й писання та рахунки по українськи;

3—4 кляси: те саме й історія та географія України та наука природи. "Праця" 1923, ч. 12.

286) Пор. Надзвичайні загальні збори Т. Шевченка в Малеті дня 4. V. 1926 у присутності 26 членів. 1) шкільні ферії. Вчитель п. Сохоцький подає до відома, що згідно з новим розпорядженням властей всі школи державні по чотирьох південних провінціях мають відбувати ферії річні від 16. 6. до 30. 7., то є в зимовій порі. З огляду на це, що звичайно і приватні школи придержуються такого ладу, то питає учитель чи ми теж будемо того триматися чи може ні? Думає, що не добре на довго відривати дітей від науки. Найбільше 2-3 тижні — отже рішено на 15 день перервати і 15 липня знову почати.

287) Спомини с. Христофори Мельник, СПНДМ.

288) Дорізонське Шевченківське т-во на виділових зборах від 28. XII. 1934 р. одноголосно постановляє утворити школу в домі товариства. Вжити заходів перед урядом Парани через п. Петра Фірмана, щоб уряд призначив для цієї школи професора з урядовою пенсією, і щоб учитель був українського походження: Дм. Гарматюк, голова, а Мик. Басюк секр.

289) Оголошення у "Праці" ч. 24 з 1913 р.

290) 1923 р. відповідає сам проф. П. Карманський на статтю В. Куца "Ще не вмерла Україна". У статті говориться, що прибула інтелігенція зневірилася і думає шукати праці між чужими; є такі ж люди, що закликають назад, бо це дезертирство, а прості люди знову кажуть: "хай йде до фойси, як і я ходив!". Але народ починає оживати; "це покоління росте непомічене власними батьками. Подивіться на рубрику оподаткованих з Прудентополя. Хіба ви не бачите, як дівчата й хлопці своїми справжніми лептами вчать своїх старих батьків? Подивіться до Нар. Дому! У ньому аж роїться від молоді, від її патріотичних співів, а батьків навіть татарська орда до нього не загнала б" (ч. 48 "Праця").

291) "Праця" 1929 ч. 47. На зборах 23. XII. 1928 у Дорізоні т-ва Т. Шевченка занотовано, що у листопаді проф. Карманський прислав на цю оселю Вол. Гавриша "гімназіяльної кляси студента", бо СС. Служ. замало в національно-культурнім дусі вчили. Але через те, що громада не зацікавилася щиріше ним подався на Серра до Тігре.

292) Так було в Місіонес, де навіть, один учитель за те, що дитина не була в школі з приводу нашого свята, то на другий день спускав у ведрі дитину до криниці за кару! (Спогади дяка з Сан. Хосе — Ол. Сітарського.

293) 1925 ч. 48 описує як то на Жангаді спільно святковано з браз. школою проголошення республики (15 XI — "Хлібороб").

294) Деклямацій вчили назагал навіть дітей дошкільного віку, як от у Сан Павлі, при "Українськім Народнім Союзі", п-ні Харитина Чуян навчила 13 дітей (майже всі дошкільного віку), які відспівали кілька пісень і виголошували деклямації, а "дід Мороз" з малим запорожцем давав ласощі дітям (це було 20. XII. Пор. "Хлібороб" 1932. ч. 3.

295) Пор. "Праця" 1931, ч. 21, а у конституції арт. 103.

296) А до того у школах товариства виділ чи члени ставили вимоги кого вчити і як учити, от хочби на Дорізоні дня 30. I. 1921 є в протокольній книзі товариства списана угода з учителем у чотирьох точках, а в другій стоїть: "учити дітей гімнастики має учитель по науці".

297) Лист уч. М. Кінаша з 31. X. 1953.

298) Іратійська нарада просвітньої секції Союзу у дні 5. XII. 1922.

299) "Хлібороб" 1925, ч. 2 подає ціну на 2-гу Читанку теж 3$500 мр. а на 3-тю 4$000 мр.

300) У США наша еміграція справу своїх місцевих посібників для українських шкіл розглядала вже в 1908 р. У Канаді ж передрукував старокраєві підручники чех Доячек, а потім укладав їх та видавав Матвійчук. Пор. "Пропам'ятна Книга українського каледжа в Філаделфії", стор. 55-57.

301) "Праця" 1935 ч. 31.

302) Про роздачу свідоцтва маємо тільки один раз згадку у нашій пресі, а це в "Хліборобі" від 1930 р. ч. 22. Отже 3/6 т. р. були іспити в Куритибі. З 30 дітей 10 перейшло до 4-ої кляси, 6 — до 3-ої, 8 — до 2-ої, а 6 — свіжі. Вчив Вол. Гричко, а роздача свідоцтв була в неділю 8. 6. 1930.

303) Ще 1913 р. писала "Праця" пером свого співробітника П. Кобрина що коли б люди розуміли "учітеся", то не стояли б школи з устаткованням порожні, тому "Праця" накликує до школи в кожнім числі ("Наша паранська школа" ч. 7).

304) Дохід до школи подекуди ще посьогодні не поправився. Так, що на такім Антоніо Олінто нам довелося стрінути школярів, яким було 10 км. до школи!

305) Ось подавала "Праця", що нагнали учня В. Куца, якому платили за навчання 120$000 місячно, а уч. В. Мартинцеві жалували по 60$000, хоч цей добре вчив. Це було на Антоніо Кандідо ("Праця" 1921, ч. 12).

306) Напр. уч. Куц-Смола замість вчити, то займався спобільша кооперативами, ловленням гадюк, поїздками, тощо ("Праця" 1925 р. ч. 17).

307) Ось дорога вчительської карієри одного з вчителів: М. Кінаша, який походить з Консуль Поля. Родився в Добряничах, повіт Перемишляни. Приїхав чотирнадцятьлітнім юнаком у 1896 р. Почав учити 1911. Зразу вчив у власній хаті на Антоніо Олінто (лінії, не оселі), тобто на Барра Вермілі з місяць-два, платили йому за науку по півтора міля від дитини, а дітей було щось 25. Потім у 1913 р. знову вчителював аж три роки.

Перейшовши на власний шакер на Консуль Поль, зачав уже учити з поміччю державною у 1919 р. Потім довго ще вчив, хоч важко приходилось і мусів укриватися з тим, що по українськи вчить. Започаткував його вчителювання о. Р. Криницький ЧСВВ запитом: а буде у вас школа? А М. Кінаш каже: так, буде, й тим робом став учителем.

308) Вже 1915 р. думали про з'їзд учителів. Пор. "Праця" з 1915 р. ч. 37 та слідуючі.

309) Щоб обчислити точне число, то конче побути на кожній оселі, де тільки існувала наша школа і записати. Бо учителі чергувалися, як от хочби на оселі Родейо: Степан Дубина: 1922-1926, Григ. Пришляк: 1926-1929, Вол. Сохоцький: 1929-1930, Мих. Шевчук: 1930-1931, Ірина Рева: 1931-1934, Мих. Височанський: 1934-1936. (З протокольної книги подав п. Левко Фариняк 23. 6. 1958 р.).

310) "Між рідними", стор. 70 пишеться, що учителі самоуки, коли прийшли СС. Служебниці ПНДМ, то ці перестали вчити (на Іваї!)

311) Нам довелося знайти лист між паперами на Дорізоні, що голова шкільного т-ва Микола Футерко писав до інспекторії навчання у Куритибі, щоб на їх оселі (Серра до Тігре) не вчила Д. Ш. як малолітня.

312) Он сильветка одного вчителя: Семен Білик був патріот: ходив у вишиваній сорочці і все з "Кобзарем" під пахою. Не пиячив, хіба часом попросить: подайте мені чарку одну! Теж лікував добре... (Спогади п. Дм. Буська).

313) Історія Куца дуже цікава. Син Херсонщини. Парібком закохався в сельській вчительці і при ній набрав початків інтелігенції, а потім кинувся в політичне життя тодішніх революціонерів, аж опинився на Сибірі. Тут, бувши з інтелігентними засланцями, доповнив своє знання, та на жаль не систематично, а потім виїхав до Бразилії. За життя безвірок, помер спіритистом.

314) "Праця" 1947, ч. 18 у статті "За шімароном", між іншими говорить, що бачив в одній польській хаті польську абетку з підписом "польська мова є гарна". А від себе додає, що наша мова є свята, бо нею молимося!

315) Пише уч. М. Кінаш: "У громадських колоніяльних школах вчили видатніші колоністи, які мали покінчену народню школу з доповняючою наукою, маючи любов до своєї католицької віри та потяг до своєї батьківщини". Лист з Прудентополя 31. X. 1953.

316) У своїх спогадах пише Яків Брикайло: "На Гважувірі першим учителем був дяк Онуфрій Давибіда, потім П. Кобрин, Антошко Саляк, дяк, і Мих. Ганчарик та Гілько Іваневич вчив і дякував. — о. Р. Криницький ЧСВВ оповідає про одного з оселі Ріо до Пейше, а це Михайла Мандрика, який уже жонатий був, а не знав писати. Та рішився себе переломити й одної днини пішов до тамошнього вчителя Ст. Денеги, а по кількох тижнях письменним повернувся, і потім ще й дітей вчив ("Праця" 1919 ч. 26).

317) Подібне розказувала Олена Басіста з Прудентополя.

318) СС. Служебниці в краю не займалися школами, але захоронками, а тут силою обставин взялися до вчителювання. Лист с. Теофанії з Прудентополя 11. X. 1955.

319) Таких СС. було кільканадцять. Пор. Календар "Праці" 1948 р.

320) Одиноко, треба признати, спромоглися на такі учительські курси "союзовці".

321) "Праця" 1931, ч. 24 на л. Кандідо де Абрев вчила уч. Марія Богуш, а діти були чемні, слухняні, побожні і тому наука йшла точно.

322) "Праця" 1919, ч. 28. Показує оце подвоєння учнів, коли прибули Сестри: за світського вчительства: 45-50, а коли Сестри — 150-160 це по інших оселях, а у центрі, у Прудентополі: за перших 90-85, а за других: 170 дітей.

323) "Праця" 1917 чч. 5-6.

324) Задача М. Кучинської з Дорізону.

325) У спогадах нами записаних на Дорізоні п. Дмитра Буська: "діти точно приходили до школи й не спізнялися". А шкільний інспектор Жозе Родрігес лишив у книзі протоколів т-ва Т. Шевченка на Дорізоні під датою 21. лютого 1923, що діти мають "optimo aprovejtamento", тобто най-краще поступи.

326) Про недуги в Бразилії пор. "Життя і Знання" зі Львова. Теж у Вілсона Мартінс «Um Brasil diferente». Ось один взір посвідки про санітарний стан в українській школі: "Шкільна медична інспекція". "Ми звізитували колегію св. Йосипа, було присутніх 72 учні з 132 записаних. Стан санітарний є добрий. Спостерігається великий порядок. Залі для навчання є великі і добре устатковані, відповідні до вимог гігієни. — Дорізон, 14 листопада 1929 р. Шкільний медичний інспектор".

327) Отут дозволимо собі подати з одної школи, тобто СС. Служебниць з Дорізону стан чисельний учнів з узглядненням статі й етнічного складу:

Рік:	1927, всіх дітей:	171,	хлопців:	97,	дівчат:	74,	українців:	167,	інших:	4
1928		158		59		99		156		2
1929		158		95		63		154		4
1930		124		59		65		119		5
1931		106		39		67		105		5
1932		107		52		55		104		3
1933		118		65		53		116		2
1934		117		43		74		112		5
1935		125		67		58		118		7
знову 1955		96		36		60		94		2

(З річних денників школи СС. Служ. у Дорізоні).

328) Тому то між іншими на Збарейрас коло Порту мусів комітет школи прикладати великих зусиль, щоб удержати школу. "Праця" 1923, ч. 28. Теж пор. звіти протокольної книги Т. Шевченка на Малеті та Дорізоні.

329) 1926 р. мали СС. Служебниці в Прудентополі дві третини чужих у своїм гуртожитку.

330) Між іншими на Марселіні дяковчитель Максим Стареправо казав себе кликати не "учитель", а ні не "професор", а просто "дядьку. Максиме", хоч загал там посьогодні вживає з особливим акцентом виразу "професор" чи "професорка".

331) Ось статут т-ва "Змаг" на Малеті т-ва 1) фізичне виховання, 2) належатиме молодь обох статей, 3) має безперервно змагатись, 4) діти не платять вкладки, а інші 2$000 вступу, а на рік 10$000 мр. Діти до 14 року життя не платять нічого, а члени наполовину менше платять від нечленів, які б хотіли користати з благ товариства. Діти можуть складати датки самоохотні на будучу членську вкладу, як доростуть, а вийдуть з т-ва, то гроші переходять на власність кружка. Провід, 5) з трьох членів складається виділ, а це провідника, що провадить технічну роботу, секретаря, що виготовляє письма та сторожа, що пильнуватиме спортовий матеріял, 6) членів приймається в порозумінні з т-вом Т. Шевченка, 7) вибір проводу буде щороку, 8) всі гроші переходитимуть через касу т-ва, 9) акти зборів вписувати до книг Т-ва Т. Шевченка, 10) можуть належати і не члени т-ва Т. Ш., 11) т-во "Змаг" не є для балів, а діти повинні якнайбільше брати участь, але треба уважати, щоб не було згіршення для них. (Протокол з зборів виділу т. Т. Шевченка на Малеті з 15 вересня 1934 р.).

332) Ірасемська школа СС. Служебниць свого часу їздила на Кальварію, щоб там дати виставу, теж інші школи це робили, напр. Дорізонська, Куритибська.

333) О. П. Хомин: Митр. Андрей Шептицький як Апостольський Візитатор для Українців в Південній Америці "Богословія" т. 4. 1926 р. кн. 1-2 описує привітання Митрополита по наших школах у Бразилії, а на 215 сторінці з приводу наради учительства під проводом М. Андрея каже, що на дорізонській нараді обмірковувано шляхи, якими повинна йти рідна школа, що в тійсній кооперації з Церквою має хоронити нарід перед денаціоліза-ційними впливами.

334) На Іваї 26. червня 1926 р. було Шевченківське свято, яким провадив Модест Левицький. Виступав хор з сорока осіб, а з дитячих деклямацій замітна була деклямація малої Гані де Серос, дочки еспанця й українки. Частина доходу пішла на колегію в Порті. Не можна поминути труду СС. Служебниць, що його вкладають для вихову дітвори, признає допис. ("Хлібороб" ч. 29.)

335) "Хлібороб" 1934 р. ч. 42 помістив признання для куритибських СС. Служебниць ПНДМ з приводу гарного листопадового свята: "По відправі відбулась сейчас святочна академія дітей у школі СС. Служебниць. Учасників було так багато, що не було місця всіх помістити, багато мусіли стояти на дворі. Програма святочної академії була надзвичайно гарна, багата й добірна. Всі деклямації й пісні в повнім патріотичнім дусі, голошені були маленькими дітьми так гарно й любо і з такою палаючою любов'ю до України, що можна було подивляти і не вкучилося б було й цілий день слухати. За виховання й вишколення українських діточок, в так щирім українськім дусі, належиться для куритибських Сестер, якнайщиріша подяка від української громади в Куритибі, бо як в такій маленькій дитині залишиться вже така сильна любов до України так отже пізніше, як виросте, можна надіятися з неї щось великого. Люди вдоволені, від часу до часу нагороджували маленьких українських героїв голосними оплесками".

336) 1931 "Хлібороб" ч. 41 подав перебіг свята Матері на Ірасемі-Родейо: при шкільнім т-ві ім. І. Франка уч. Сергій Савіцький влаштував таке свято з двох частин. Напочатку кожної частини уч. С. С. пояснив присутнім історію свята Матері. Була жива картина: коло образа Матері Божої мама з маленькою дитиною, а за тим слідували пісні та деклямації. Деякі діти були у вишиванках. Свято гарно пройшло й зворушило присутніх, головно ж мамів та дівчат: Тут основано жіноче т-во ім. О. Басарабової..

337) Знову 1934 р. на Малеті у день 1-го листопада був похід збірчий українських шкіл цієї округи, а так: СС. Служебниць з Малету, 4, 5, 6 колоній, а теж з Санта Круз, а під час походу діти співали з хором т-ва Шевченка напереміну патріотичні пісні ("Хлібороб" ч. 46).

338) Ось ще коротко про Шевченківське свято на Портоні, яку дали діти місцевої української школи: учасники були очаровані грою Марусі Хомин (3 роки!) і Володимира Хомин (5 літ). Це перший виступ дітей цієї школи. Підмічено, що діти добре вимовляли слова ("Хлібороб" ч. 12, 1933). Отож, бачимо, що ще перед навчанням грамоти вже вчено дітей виступати на сцені.

339) Теж на Жанґаді на Шевченківській академії виступали діти, які виконали всі точки програми, а учасниками переважно була молодь. ("Хлібороб" 1927, ч. 13). А виступи були з таланом, от нераз преса підкреслює кращі виступи. Між іншим на Шевченківській академії в Уніон да Вітоpія найкраще деклямувала Мирослава Литвинська ("Хлібороб" 1030, ч. 14).

340) А певне, що могли виступи дітей і старших розворушити, як от на Жанґаді на святі Шевченка 1925 р., коли дано виставку "Дядько Тарас", то один дядько-слухач казав, "що аж серце розривалось від дитячих деклямацій" (С. Савіцький) "Хлібороб", ч. 28.

341) У пізнішому "Самоосвітнику" також працювали вже тут роджені і виховувані українці (Пор. "Ювілейний Альманах", стор. 70-74. І проти П. К-го брала участь у полеміці молодь ("Праця" 1926, ч. 42).

342) Колядування на спроти, народні свята, походи це все підносило дітей і їм давало національний капітал. Порівняти б спогади К. Шидловського, що на Б. Гранді школа відразу була пристосована як театральна заля.

343) Українці ввійшли на арену місцевого бразилійського життя, як пише про це ред. М. Гец, що "співучасть українського елементу в бразилійському громадсько-політичному житті не є випадкова і має всі дані до стабільности й дальшого розвитку"... ("Українці у вільному світі", стор. 250).

344) Там же Гец, стор. 39: "В духовному житті української іміграції в Бразилії головну ролю відіграла і відіграє Церква. На це склалися різні причини. Перш за все вона, як організація, була й є єдиним стабільним чинником перед усіма іншими інституціями культурно-освітнього характеру. Подруге, в умовинах величезного розпорошення була й є єдиним можливим чинником, що зв'язував і зв'язує людей в одну національно-релігійну спільноту. Тому й не диво, що культурно-освітнє і національне життя нашої громади було та ще й тепер є тісно пов'язане з самою Церквою". Ті слова ред. М. Геца вказують одночасно й на взаємність, яка заіснувала між школою й церквою. Одна одну взаємно себе доповняли!

345) Пор. Авсоніо Франкі "Ля Педагогіка", "Чедам", Падова 1940, стор. 43-44. "Ціль виховання така є: ввести вихованка до повної досконалости у майбутнім житті (остаточна мета) через відносне його удосконалення в сучаснім житті (близька мета). Характер найвищий цього удосконалення є моральність, бо в ній збігаються, у природнім порядку, всі спроможности й снаги та чинності людського життя: так почування, як і ум, так любов, як і хотіння. І формою цієї моральности є у першому ступенні (індівідуальному) підпорядкування підметного добра (приємне, корисне, пожиточне) добру предметному (обов'язкові); у другому ступені (частинному) уподібнення добра особистого добра своїх ближніх (родина й батьківщина); а у третьому (загальному) узгіднення добра особистого, родини, батьківщини з тим людського роду. І якраз в українськім рідношкільнім вихованні легко можна піднайти основні засади правдивого й стійного виховання, а це одности (якраз найскорше в тім всі українці в Бразилії могли порозумітись), повности (рідна школа не тільки виховувала для краю, але й продовжала духове життя рідного духа), гармонії (не придушувала домашнього виховання, ані не була односторонна), ступеневости (вчила любити Бога, батьків, нарід, державу, людство) і опиралася на засаді пристосування до стану дітей (до українських дітей по українськи підходила). — А ще краще говорить М. Н. (Кир Йосип Мартинець) у статті "Культура Українського Народу і Бразилія" (Кал. "Праці" 1949 р. стор. 33-36. "Модерна бразилійська нація зацікавлена в тому, щоб в її склад увійшли найкращі одиниці, чи групи з кожного народу. Щоб українці, що опинилися в Бразилії, могли внести якнайкращий та найцінніший вклад у загально-бразилійську культуру й духовість, мусять передовсім добре собі засвоїти ті великі культурні здобутки своїх предків. Щоб ці здобутки пізнати, зрозуміти й їх собі засвоїти та далі передати, треба в першій мірі заховати рідну мову своїх батьків і поадідів, що зовсім неперешкаджає досконалому вивченню панівної португальської мови. Далі треба зберігати свій обряд, його любити, цінити українські звичаї, плекати красу народнього строю й пісні. Як нащадки колишніх португальців, зберігаючи мову й свої звичаї, збагатили Бразилію своєю культурою й мають право їх зберігати, так і ми, подібним чином збагатимо Бразилію своєю культурою. Це наше право й наш обов'язок. Це тим більш, що ані давно, ані тепер, ані в майбутності, ніяких непорозумінь між Україною і Бразилією не було, нема і не буде. Українці, народ духово споріднений з бразилійським, є і будуть найкращими союзниками Бразилії. Це велика й непростима помилка думати, що Бразилія матиме якусь користь з такого українця, або його нащадка, який позабув свою мову, церкву, звичай, себто позбувся своєї культури. Як легко забув він те, в чім родився, так забуде при перших труднощах і Бразилію. Такий-подібний до бездомного вуличного волокити". Ці слова нам дають найкращий доказ на рацію буття і української школи, і то не тільки в минулому, але й в сучасному і тому в самім інтересі Бразилії є, щоб наша рідна школа цвіла, росла й приносила плоди!

СПИСОК ТИХ, ЩО ВЧИЛИ У РІДНИХ ШКОЛАХ

Агафія (Зубач Євдокія) с. Служ. ПНДМ.
Агна (Лапчак Анастасія) с. Служ. ПНДМ.
Акилина (Кузьма Марія) с. Служ. ПНДМ.
Алексія (Шульган Анастасія) с. Служ. ПНДМ.
Багрій-Лабіш Анна
Бадлюк Панько
Бак Пилип
Балабух Паранька
Балян Олекса
Бардаль Анна
Барчишин Митрофан
Басняк Яків
Бачинський М.
Бедрицький Іван
Березовський А.
Білан Гриць
Білик Прокіп
Блажевич Іван
Боґуш-Шарап Маґда
Богуш Марія
Богуш Наталка
Богуш Славка
Бойко Антоніна
Бойко Федь
Брикайло Михайло
Бригіда с. СС. Францісканок о. О. Ананевича
Бродзяк Казімеж
Буй Ґеня
Бучинський Степан
Валерія (Борщ Іванна) с. Служ. ПНДМ.
Валігура (учитель)
Василевський-Луценко Олекса
Василія (Семчишин Марія) с. Служ. ПНДМ.
Вартоломея (Федусь Володимира) с. Служ. ПНДМ.
Венедикта (Матвійко Ксеня) с. Служ. ПНДМ.
Вербицький Петро
Веретка Михайло
Виноградник Дмитро
Висоцький Григорій
Височанський Михайло
Віра (Пужак Катерина) с. Служ. ПНДМ
Вітюк Семен
Войтович Марія
Войтович Михаліна
Володимира (Пеньонжек) с. Служ. ПНДМ.
Гавриш Володимир
Галущинський Олекса
Ганчарик Михайло
Гарух Орест
Гевко Анна
Гичко Володимир
Гладка Теодора
Гладкий Іван
Горачук Ольга
Готра Михайло
Горбатюк Пилип
Григорія (Нагірняк Анастасія) с. Служ. ПНДМ.
Грицишин Анна
Грицишин Анеля
Гричишин Марія
Грицишин Михаліна
Грицишин-Петровська Юлія
Груба Йосип
Грушка Ольга
Гук Олекса
Гуль Анна
Гуневич Іван
Горачук Ілля
Ґавдида Іван
Ґаврон Василь
Ґертруда (Гладка Текля) с. Служ. ПНДМ.
Грошко Теодор
Ґутковська Анна
Ґутковський Клим
Ґутковський Олекса
Давибіда Онуфрій
Денис П.
Денега Степан
Дерворіз Михайло
Дзьомбра Анастасія
Дзюра Михайло
Джуман Павло
Диган Іван
Діонісія (Кмета Евмелія) с. Служ. ПНДМ.
Дмитерко
Доротея (Музичка Йосипа) с. Служ. ПНДМ.
Дороцький Володимир
Дрозд Микола
Дубина Степан
Дулька Іван
Дума Степан
Дутчак Микита
Емелія с. Служ. ПНДМ.

Епіфанія (Москаль Юлія)
с. Служ. ПНДМ.
Євсевія (Сидор Анастасія)
с. Служ. ПНДМ
Євстахія (Угрин Маланія)
с. Служ. ПНДМ.
Єлисавета (Сушко Михайлина)
с. Служ. ПНДМ
Єремія (Шеремета Ольга)
с. Служ. ПНДМ.
Єроніма (Тарасюк Марія)
с. Служ. ПНДМ.
Жолоднек Максим
Жук Степан
Завадський Степан
Заверуха Н.
Зазуля Андрей
Замоцька Марія-див. С. Февронія
Служ. ПНДМ.
Захарко Катерина
Зиновія (Кмета Єлисавета)
с. Служ. ПНДМ.
Йосафата (Войтович Володимира
с. Служ. ПНДМ.
Йосифа с. Служ. ПНДМ.
Іваневич Ілько
Ігнатія (Пастух Теодора)
с. Служ. ПНДМ.
Ільків Іван
Ісидора (Йосафата Діткун)
с. Служ. ПНДМ.
Казноха-Діткун Анна
Калікста (Сидорак Анна)
с. Служ. ПНДМ.
Камінський Юрко
Кінаш Микола
Климентина (Гунька Юлія)
с. Служ. ПНДМ.
Ключковський Лука
Кляра с. Францісканка
о. О. Ананевича
Келестина (Борщ Анна)
с. Служ. ПНДМ.
Кмета Анастасія
Квасіньский П.
Костів-Семчишин Цецилія
Костів Микола
Константина (Жовта Анна)
с. Служ. ПНДМ.
Кобрин Пилип
Ковалишин Михайло
Кобилянський Степан
Ковальчуківна Галя
Ковальчук Анна
Карманський Петро
Комінька Наталія
Козань Григорій
Косевич В.
Кокотин Марія
Копко Анна
Кринда Наталія
Крушинська Текля
Крупський Михайло
Кривий
Кубрак
Кучма Гілярія
Кучма Марія
Кузишин Олекса
Кукурудза Семен
Кукурудза Ілля
Кутний Касіян
Кукурудза Теодор
Куц-Смола Валентин-Павло
Кучинська Марія (зам. Шпак)
Кухар Василь
Кульчицький В.
Куйбіда Дмитро
Лабіш-Багрій (під Б)
Латинник Михайло
Лапчак Емілія-див. С. Схоластика
Лаврентія с. Служ. ПНДМ.
Леокадія (Юркевич) с. Служ. ПНДМ.
Левко-Матіська Анна
Лех Іван
Лехонь Настя
Лехів Настя
Леськів Омелян
Лишка Павло
Лопатюк Василь
Лукавий Іван
Лукач Теодор
Лисак-Бринь Марія
Лозовий Клим
Лукашевич Федько
Луценко-Василевський (вище)
Любачевська Марія
Любачевська Іванка
Любачевська-Пастух Настя
Любов (Любіна-Савечко Марія)
с. Служ. ПНДМ.
Мазепа Іван
Мазурок Анастасія
Мазурик Марія
Макіяк М.
Макогон Андрей
Мандрик Михайло
Максимович Сильвестер
Максимів Василь
Марія (Войтович Михаліна)
с. Служ. ПНДМ.
Мартинець Володимир
Мартинець Йосип (батько)
Мартинець Ірина
Мартинець Наталія-Ольга (Сисакова)

Мартинець Олександер
Мартинишин Катерина
Мартинишин Павло
Мартинович Іван Йосип
Матіський Михайло
Мельник-Гузик Паранька
Міхкота Гриць
Мельник Тереса
Мельничук Яків
Миськів Варвара
Михайлішин Теодор
Мельницький Іван
Млот (учителька)
Москаль Катерина
Москалюк Ксеня
Мовчан Андрей
Мондрак Анна
Мондрак Марія
Мудрий Іван
Музика Павло
Музика Никифор
Методія (Богуш Марія
с. Служ. ПНДМ.
Михайлина (Бардаль Марія)
с. Служ. ПНДМ.
Навроцький Володимир
Надія (Богуш Паранька)
с. Служ. ПНДМ.
Наталія (Кмита Марія)
с. Служ. ПНДМ.
Настасюк Іван
Настрога-Гаврон Леонка
Нечипан Назарко
Никоряк Ярослав
Олена (Кучер Анна) с. Служ. ПНДМ.
Оленчак Максим
Ольга с. Служ. ПНДМ.
Павлів Михайло
Папіж
Пенцак Микола
Петранчук А.
Панькевич Антін
Петрицький Тарас
Петрицький Степан
Прийма Михайло
Пришляк Григорій
Пришляковський Михайло
Прохира Федір
Прохира Трохим
Підляшецький Олександер
Прошик Яцко
Потилицька Анна
Питльованців Василь
Повідайко Захарко
Почабський Василь
Потоцький
Плютач Василь
Попович Мартин
Пук Федь
Пук Василь
Равлик (учителька)
Рафаїла (Ванда Римкевич)
с. Служ. ПНДМ.
Ратушний Василь.
Райца Анна
Ратушна Марія
Рева Ірина
Римкевич Ванда с. Рафаїла СПНДМ.
Роняк Євдоха
Роняк Анастасія
Ратушний Йосип
Ретька Іван
Романович Степан
Ромко Степан
Савка Юлія
Савка Марія
Саламаха Михайло
Савечка Славка
Стоклос Кароліна
Сабатович Теофіля
Савіцький Сергій
Савечка Анна
Свинар Ф.
Скрипка Степан
Семчук-Дідур Амелія
Семчук-Печихвіст Юлія
Семчук-Колосовська Марія
Середюк Я.
Сосніцький Іван
Сівак Марія
Скорий Михайло
Сохоцький Володимир
Старе право Павло
Старе право Максим
Слободзян Микола
Сімків о. Кирило ЧСВВ
Служебниці СС. Пресвятої Непороч-
ної Діви Марії
Смола Павло-Куц Валентин
Стоцький Степан
Схоластика с. Служ. див. Лапчак Е.
Струк свящ. Леонтій (автокеф)
Струк Надія
Тадра Григор
Тарасюк Іван
Текля (Нагірняк Анна)
с. Служ. ПНДМ.
Теофанія (Борщ Броніслава)
с. Служ. ПНДМ.
Терешко Пилип
Тирч Каспер
Тиха Антонія
Тиха Анна
Тихий Володимир

Томків Іван
Фалінська Галя
Февронія (Замоцька Марія)
с. Служ. ПНДМ. (вище)
Федин Ірина
Федусь Володимира с. Вартоломея
СПНДМ.
Федусь Вірка (Марія)
Федюк Ісидор
Футерко Микола
Філомена (Пастух Ірина
с. Служ. ПНДМ.
Хрунь Антонія
Хрунь-Матіська Варвара
Хрунь Анастасія
Хоцяй Казімєж
Цимбалюк Іван
Цюник Іван
Чорна Антонія
Чорнобай Михайло
Чупіль Грицько
Шаравара Євген
Шаравара Олекса
Шаран Марія
Шевчук Михайло
Шпак-Хома Доротея
Шидловський Кость
Шидловська Емілія
Шульган Анастасія с. Олексія
Служ. ПНДМ.
Шульган Павло
Юлик Марія
Ягла
Якубів Прокіп
Яремчук Степан

Увага: ми не подавали осель, де вчили, бо на це приготуємо колись окрему таблицю. Теж учительок СС. Служебниць, тільки тоді подавали світське ім'я, коли вони вчили ще перед вступленням до Сестер.

СПИСОК ОСЕЛЬ, ДЕ ІСНУВАЛИ РІДНІ ШКОЛИ

Антоніна (Прудентопільщина)
Антоніо Кандідо (Портоуніонщина)
Антоніо Олінто колись Агва Амарела
Анта Ґорда (Прудентопільщина)
Барра Вермеля (Пруд-на)
Барра Фея (Малетщина)
Барра де Арея (Пруд-на)
Барра Ґранде, сек. I. й III. (Пруд-на)
Барра Ґранде, секція II (Пруд-на)
Баранівка (Куритибщина)
Бекер (Ірасемщина)
Вера Ґварані (Малетщина)
Вікторія (Пруд-на)
Вікторія (Круз Машадщина)
Вісинал 7 (Мал-на)
Вісинал 8 (Мал-на)
Вісинал 9 (Мал-на)
Вісинал 2 (Мал-на)-Серра до Тіпре
Вісинал 10 (Мал-на)
Вісенте Машадо (Пруд-на)
Віскунда (лінія Вісконде де Ґварапуава в Пруд-ні)
Віста Алеґре (Ітапара-Пруд-на)
Ґважувіра (Курит.) колись Іпіранга
Ґварапуава дивись Віскунда
Герваль (Пруд-на)
Ґонсалвес Жуніор (Мал-на лінія на Вера Ґварані)
Ґонсалвес Жуніор (Іраті-Пруд-на)
Ґраняль-Сан Роке (Іваївщина)
Ґварані (Ріо Ґранде до Сул 1917)
Деземброо (Пруд-на)
Дорізон (Мал-на)
Едвардо Шавес (Пруд-на)
Ерешінь (Ріо Ґранде до Сул) недалеко міста Пассо Фундо)
Есперанса (Пруд-на)
Жангада к/ річки (Портоуніонщина)
Жангада коло церкви (Женерал Карнейро), Марко Сінко (Порт-на)
Збарейрас (Портоуніонщина)
Збарейріньо (Іваївщина)
Іваї-лінія "Ф" (Іваївщина)
Іваї-Калмон (Іваївщина)
Іваї-Шапада (Іваївщина)
Іваї-лінія, секція Перша (Пруд-на)
Іваї-лінія, секція Друга (Пруд-на)
Ігвасу (Портоуніонщина)
Ірасема (Санта Катарина)
Ітапара (Пруд-на)
Іраті-оселя (Пруд-на)
Калмон-Іваї
Кальварія (Коста Карвальо, чи правильніш Евстакіо де Карвальо-Ірасемщина)
Кампестре (Куритиба)
Кандідо де Абрев др. (лінія Вера Ґварані-Мал-на)
Кандідо де Абрев др. (лінія в Пруд-ні)
Капанема (Пруд-на)
Кадеядо (Пруд-на)
Кінець Ірасеми (Ірасемщина)
Коронель Борман (лінія Пруд-на)
Консуль Поль (Пруд-на)
Круз Машадо-Шаркеадо (між Портоуніонщиною і Малетщиною)
Куритиба (школи: Шевченка, Центру, СС. Служебниць)
Каразіньо (Мал-на)
Кампінас (А. Олінтщина)
Легру (Портоуніонщина)
Ліґасон (Пруд-на)
Лінія "Б" (Пруд-на коло Іраті)
Лімоейро др. лінія (В. Ґварані-Мал-на)
Лінія 4-а (В. Ґварані-Мал-на)
Ліс коло Ірасеми (Ірасемщина)
Мавріца лінія (Пруд-на)
Мале-оселя (Парана)
Маркондес (Пруд-на)
Марцеліна (Куритибщина)
Моема (Ірасемщина)
Монтурія (Ірасемщина)
Накар лінія (Пруд-на)
Нова Галичина (лінія-Пруд-на)
Нова Галичина оселя (Порт-на)
Новембро лінія (Пруд-на)
Октубро лінія (Пруд-на)
Оселя 5-та (Малетщина)
Палмітал (Пруд-на)
Папандува (Ірасемщина)
Папандува (Пруд-на)
Пассо Амарело (Куритибщина)
Пікірі (Пруд-на)
Піраквара (Куритибщина)
Понте Нова (Пруд-на)
Понте Алта (Пруд-на)
Порто Уніон-Уніон да Вітория колегія і нар. школа)
Пінял Прето (Іваївщина)
Прудентопіль (Парана)
Павло Фроптінь (Мал-на)
Ріо де Арея (Пруд-на)
Ріо Прето (Пруд-на)
Ріо Азул (Мал-на)
Ріо Кларо (Мал-на)
Родео (Ірасемщина)

Рошо Ройс (Мал-на)
Руй Павліста (Пруд-на)
Раншарія (Парана)
Руська Вулиця (Іваївщина)
Ріозіньо (Мал-на)
Сан Жвон (Пруд-на)
Сан Педро (Пруд-на)
Сан Роке (Іваївщина, а ціла назва "др. Коррея Феррейра де Сан Роке)
Сантос Андраде (Олінтщина)
Сантос Андраде (Пруд-на)
Санта Круз (Мал-на)
Сенадор Коррея (Пруд-на)
Сетембро лінія (Пруд-на)
Серра до Тіґре (Мал-на)
Сільва (Ірасемщина)
Сан Шавєр (Ріо Ґранде до Сул)
Сілверіо коло Жагварі (Р. Ґ. до Сул)
Тіґре (С. Катарина)
Тіжуко Прето (було дві школи-Пруд-на)
Табонзіньо-Імпосадо (Пруд-на)
Токос (Портоуніонщина)
Третя оселя (Мал-на)
Трес Баррас (А. Олінтщина)
Тайо (Іваївщина)
Унія (Пруд-на)
Уніон да Віторія (Парана)
Фазенди (Пруд-на)
Фазенди-Барра Боніта (Пруд-на)
Феліпе Антоніо (Куритибщина)
Япо (коло Кастро)